עיר הצדק

תולדות רבני עיר קראקא וראשי ישיבותיה משנת
ה"א ר"ס עד שנת ה"א תרט"ז , תולדות חייהם
וקורות ספריהם , גם מעט מקורות עדת ישראל אשר
בתוכה על פי סופרים וספרים כתבי יד ונדפסים,
וציונים לנפשות גאוניה ונדיביה .

מאת

יחיאל מתתיהו צונץ.

LEMBERG
1874.

Verlag des Verfassers
in Commission bei A. Faust Buchhandlung
in Krakau.

GESCHICHTE

DER

KRAKAUER RABBINATE

vom Anfange des sechszehnten Jahrhunderts
bis auf die Gegenwart
als
Beitrag zur Geschichte
der Juden in Polen.

von

I. M. ZUNZ.

Druck von M. F. Poremba 1874.

אל הקורא

הנני נותן לפניך היום ראשית בכורי עבודתי בשדה הספרות העבריה, אשר טפחתי ורביתי זה כמה שנים, ולמשפטך אעמוד ואצפה לשמוע מה בפיך האם תמצא עבודתי חן בעיניך אם לא. הן אמנם לא קויתי מעולם ולא דמיתי להפיץ מלאכתי זאת על פני חוץ לפני קוראים לאלפים, כי ידעתי מך ערכי הצעיר בעמי ושחרות שנותי ממני לא נכחדו, ואולי עלי ימשול המושל: הנה זה בא ללמד ונמצא בל למד עוד", אכן בהיותי בקיץ העבר בקרית מלוכה וויען, ובקרתי את הרב החכם הגדול הר"ר ד"ר יעללינעק בביתו והתענגתי איזה שעות מחברתו, וגם מחברתי זאת אשר היתה אז בידי הראיתי לו, ותיטב בעיניו „ויעוררני ובחמדת לשונו דבר על לבבי למהר ולהחיש מעשי, ולהקריב אותה על מזבח הדפוס; דברי רב תבונות הלזה, אשר יד ושם לו בקורות עמינו ובחכמת הבקורת, ובין גדולי חכמי המבקרים הוא נמנה, המה הרהיבוני ויאמצוני לגלות את פרי שקידתי בקהל רב. וידעתי גם ידעתי שמלאכתי לא בתכלית השלימות הנדרשת הנה מחוסר ספרים נדפסים וכתבי יד וכדומה, אבל שמתי מאמר השלמים: „לא עליך המלאכה לגמור וכו' נוכח פני ואדע כי לא אבוש; והיה ברצות השם דרכי לבצע את אשר החילותי ולגמור את מלאכתי מקורות היהודים בקראקא אבן הראשה אשר אליה נשאתי את נפשי, אז אוסיף שנית ידי למלאות את אשר חסרתי ולספר גם מתולדות שאר גדולי עירנו אשר ככוכבים מזהירים הפילו נגהם אור יקרות על שמיה.

עתה עוד לי לגלות אזנך על דבר הנוגע לחומר ספרי; תולדות הרמ"א לא מעטי יצאה, רק היא מלאכת ידידי החכם הר"ר מרדכי ווייסמאן נ"י, וכבר נדפסה זה שנים מספר במ"ע הכשר הנלוה להמבשר שנה ראשונה, ואף אם דרכי שונה מדרכו, הנה בכל זאת לא מצאתי נכון לפזר לריק יגיעי, ולכתוב אותה מחדש בעבור דברים נקלים, רק הדפסתיה כולה כאשר היא, בהשמטת איזה דברים הבלתי נוגעים לעבודתי, לרגל המלאכה אשר לפני, ואת אשר מצאתי אחריו להוסיף או לגרוע הצבתי לבדנה בקצה ספרי בתוך ההערות וההוספות.

טרם אלך מאת פניך עוד עלי לשלם אלף תודות לאלה אשר תמכו בימיני בעבודתי. ראשונה אל האדון הנכבד Z. Pauli פקיד בבית אוצר הספרים היאגעלאני, אשר תמך אותי בתתו אלי את העתקותיו הרבות והיקרות מספרי אוצר כתבי העיר (שטאדט ארכיוו) וכל אלה אשר הזכרתי והעתקתי בהערותי מידו המה, ועוד ידו נטויה לתמכני ולתת על ידי כהנה וכהנה, ושנית אל האדון הנכבד החכם Dr. Dankowicz אשר אוצר ספריו הרבים והיקרים פתוח היה לפני בכל עת ולא מנע טוב ממנו כאשר היה לאל ידו, מקירות לבי אברך גם שניהם, וברוכים יהיו עד עולם.

המחבר

לוח התיקון

עמוד	שורה	טעות	תיקון
I	1 מלמטה	בבוא	בבואך
VI	8 מלמעלה	גם הוא	גם הוא)
VII	7 "	יתה	היתה
שם	14 "	זמן	זמן מה
1	9 מלמטה	כחמשים	כחמשים שנה
2	24 מלמעלה	שמה שכתוב	הלאה שכתוב
24	4 "	נודע	נודעו
31	4 "	וחושביה	וחשובים
36	1 "	היו	כי היו
38	1 מלמטה	ואף אם נקבלנו לא	ואף אם לא נקבלנו
48	1 "	כסא	כסאו
52	13 "	חלבתי	הלבתי
70	10 מלמעלה	יתר דבר	יתר דבריו
שם	13 מלמטה	לכבדו	לכבוד
84	11 "	אתר אם	את אשר
102	6 מלמעלה	משה בכורו	אברהם
106	2 "	בא	באה
113	12 "	אחרי מלת מזה ל"ל :	ושם בנו השני מהו' שאול הנזכר למעלה. גם בת וכו'
129	13 "	מספרו	נלמוד מספרו
125	11 "	אותה	אותנה
157	4 "	ראב"ד	לאב"ד
"	24 "	בחמתו אפו	בחמת אפו

בהערות ותיקונים

עמוד	שורה	טעות	תיקון
5	1 מלמטה	הרוסיא דרומית	רוסיא הדרומית
11	5 "	קאטעהנדאני	קאמענדאני
15	13 מלמעלה	נשמט מן תיבת communitas המלות est ex parte doctoris Ossar, et quia communitas והמסדר השמיט מן communitas הא' עד communitas הב'.	
16	3 "	קאזמירז	בקאזימירז
שם	7 מלמטה	השורה הזאת המתחלת harum צ"ל אחר השורה 6 שאחריה המתחלת eudum וגם תיבה זו בטעות וצ"ל tuendam והיא חלי התיבה consti אשר בסוף השורה 8 מלמטה, וצ"ל constituendum ducimus praeficimusque et constituimus harum Serie וכו'	
16	15 מלמטה	שתיהם	שתיהן
18	14 מלמעלה	כמוהו	כמוה
23	7 "	שביה	שהיה
25	2 "	אשנה	אשר
שם	3 "	אלה ;	אלה ; והנה
27	10 מלמטה	זצ"ל	וז"ל
31	6 "	מן תיבות ויש להעיר עד הג' בעל מגן אברהם יש למחוק	
34	1 מלמעלה	מה ומה	מי ומה
47	12 "	התחברו	התחרו
48	15 "	היה	היתה
שם	20 "	ס' ע"ה	ס' זה
53	7 מלמטה	מקומה	מקומו
58	10 "	העיקר	עיקר
64	22 "	מתיקוניו	מתיקוננו

הערות הוספות ותיקונים

1) סופרי הרבנים בימי הבינים, כאשר הביאם הענין להזכיר את עיר קראקא, „כגון כרכא דכולא ביה". והר"י תלמיד מהו' נבי מקראקא בעל ההגהות על דיני שחיטות ובדיקות ממהר"י ווייל כתב בתשובתו (הנדפסת בסוף שו"ת הרא"ש דפוס ווינציאה): וז"ל יעלה על דעתכם שהקצבים והבודקים מקראקא המה הדיוטים ועמי הארץ, ושאין בידיהם רק מלות אנשים מלומדה, ולא יותר, זה אינו אדרבה גלוי הוא ומפורסם לכל מי שהיה בקראקא, שכל הקצבים ומנקרי הבשר המה רבנים חכמים יודעים ספר מלומדים במלחמתה של תורה". והרש"ל בתשובותיו (סי' כ"א) כתב: האלופים גדולי ישראל מק"ק קראקא מושכים ידיהם ממנו וכו' עד שמוכרח לשאול איש כמוני רחוק מהם במעלה ובזמן" עכ"ל. הסופר **Connor** אחד מכותבי דברי הימים במאה השבעה עשר למספרם, כתב בספרו. (Descriptio regni Poloniae ap. Mizler de Kolof p. 370) בשפת רומית, כפי מה שהעתיק הח' זעליג קאססעל את דבריו לשפת אשכנז (ענציקלאפעדיע לערש אונד גרובער סעקציאן 2 חלק כ"ז עמוד קל"ה): היער אין קראקויא האבען דיא יודען דיא בעריהמטעסטע אקאדעמיע פאן גאנץ אייראפא וואהין איינע גראססע צאהל אויס איטאליען דייטשלאנד מעהרען אונד שלעזיען צו שטרעמען פפלעגט, ניכט נור אום דען וויססענשאפטען אבצוליעגען, זאנדערן אויך האהערע גראדע דער עהרע, וויא זיא בייא איהנען אים געברויכע זינד צו עררייכען".

הוספה לעמוד II. בדבר גירוש היהודים מעיר קראקא אל העיר קאזימירז (כי בימים הקדמונים היה החלק (פארשטאדט) המכונה קאזימירז על שם קאזימירז הגדול הבונה אותה, עיר מיוחדת, לא כאשר היא בימינו רק מגרש ושייך בכללו אל העיר קראקא, כאשר יעידו כתבי העיר המונחים בארכיווים, ובגיטי נשים הנכתבים בתוכה יכתבו עוד היום מתא קאזימירז, לא קראקא, ועי' ים של שלמה גיטין פ"ד סי' ל"ב) הגיד לי לפני זמן רב ידידי המשכיל ה. שהיה גרוש זה בימי ממשלת המלך וולאדיסלאוו יאגיעלא, ואשתו העדוויג, וזה שמועת שוא, כי היה זה ימים רבים אחרי מות המלך הנ"ל, בימי ממשלת המלך אלבערט בשנת רנ"ד (1494), בשנה ההיא בכ"ט לחודש יוני, פרצה תבערה נוראה במקום מושב היהודים בתוך העיר ומשם יצאה אש ותאחז גם בבתי שכניהם

הטצרים, וחלק גדול מהעיר היה לשלל לה, ומשנאת העם את היהודים גללו את האשמה עליהם, ויתנפלו על בתיהם לשלול שלל ולבוז בז כאשר היה באמנה אתם, וכאשר עשו למו פעמים אין מספר. כראות המלך אלבערט, כי שכונת היהודים בקרבת תושבי העיר, היא תמיד מקור משחת ונסיבה לתועבות גדולות אשר יעשה ההמון באכזריות נוראה ביהודים שנואי נפשם, נתן פקודה שמן הוא והלאה אין רשות ליהודים לגור בתוך העיר, ויתן להם את המגרש קאזימירז לגור בתוכו .* (כן הודיעו רוב כותבי דברי הימים (Miechowita Chron. L. IV p. 349. **Staroż. pols.** I. 500, **Kromer kron.** p. 755,

---

*) אמנם יש סימנים המורים כי גם לפנים דרו יהודים במגרש קאזימירז, וכנראה מדברי הסופר צאצקי (ראה בספרו **O Litew. i Polskich Prawach** ח"א עמוד 106) ואף שלא הודיע שמה המקור לדבריו בכל זאת ידענו שרוב הדברים שכתב סופר זה על אדני אמת הטבעו ולא בדה שום דבר מלבו, גם לא האמין לכל מפטפט בלי דעת. והנה רק ע"י זה נמצא פשר דבר הבהכ"נ הישן אשר לפי הפרט הנמצא מעל קופת הצדקה נבנה או נגמר בשנת קס"ז (**1407**) כחשבון המלות יכון כסא החרותים שמה, ונדבר מכל זה במקום אחר, ואכ"מ להאריך בזה.

ונמצא בידי מכתב (פערגאג) בשפת רומית מונח בארכיוו, והעתיקנו בשלימותו במ"א, אשר עשו היהודים עם הסופר הנודע יוסאן דלוגאש, כהן גדול (קאנאניק) ומזכיר למלך פולין, בשנת רכ"ט (**1469**), ועל פיו מכרה עדת היהודים שתי בתי כנסיות, הישן והחדש, עם חצרות קברותיהם, אשר אצל הבהכ"נ, אשר עמדו ברחוב ס"ט אננא בתוך העיר, ובמחירם נתן להם הסופר הנזכר כסף וגם מקום ברחוב שפיגלארסקא (היא הנודע אח"כ וגם עתה בשם רחוב היהודים יודענגאססע) לבנות עליו בית הכנסת במקום הראשונים שמכרו אותם. ולהנסיבה אשר הסבה אותם לעשות זאת, נשפוט שהיתה, יען ברחוב ס"ע אננא, היו בתי הספר להעם, והתלמידים שנהיו עי"ז שכניהם, באו תמיד בעלילות עליהם, ומצה ומריבות היו תמיד בינימו, לכן בחרו היהודים לשכון ברחוב אחר למען יוכלו לחיות בהשקט ומרגוע.

מתוך מכתב זה, גם מתוך מכתבים (אקטענשטיקע) זולתו עוד מהמאה הארבעה עשר אשר בארכיווים פה, יתראה כי בתי קברות היהודים, היו אצל בתי הכנסיות, לכל בית הכנסת היה בית הקברות מיוחד, כדרך שהיה בימים ההם אצל בתי התפלה (קירכען) אשר להנוצרים, והוא דבר מפליא מאוד, אבל בכל זאת נעלה הוא על כל ספק.

Bielski kron. p. 433, Czacki o Żydach p. 44, Wagner Geſchichte Polens p. 371) וראה גם מה שכתב הח' זעליג קאסעל בענציקלאפאדיע לערש אונד גרובער (שם עמוד קל"ג) והח' קרויזהאר בספרו קורות היהודים בארץ פולין (ח"ב עמוד ק"ד) . הסופר ביעלסקי יספר שמה כי אחרי גורשו היהודים מתוך העיר מצאו בחומת בית הנקרא **Lectorium Socratis** אוצר דברים יקרים שהעריכו אז את שויו לעשרת אלפים אדומים אשר הטמינו היהודים שמה , ומי לא יראה שכל הסיפור הזה מבטן איזה צורר ישרון יצא אשר בדה הדברים מלבו , אף שהסופר הנזכר העיד שמה שעוד בימיו חגגו תלמידי בית הספר הגבוה את יום ס"ט וולאדיסלאוו לזכרון , כי ביום ההוא נמצא לפנים האוצר המדובר אשר לא היה ולא נברא מעולם (ראה בס' **Panow. Jag. T** להחכם **Gołębiowski** ח"ב עמוד שפ"ג) .

2) על המראה המוזר מעט הנשקף לכל מראה עיני החוקר בקורות וקדמוניות היהודים בארץ פולין בכלל , אשר עד ימי הגאונים הרמ"א והרש"ל לא הרים איש את ידו ואת רגלו לחבר ספר מאיזה מין שיהיה , כמו היו ידי הגדולים אסורות לנחושתים הוגשו , על זה נדבר במחברתנו מקורות היהודים בקראקא , ושם נביא הסיבה האמתית לדעתנו למראה הזה , אכן אל ישגה הקורא לתת אמון לדברי החכם מהריב"ל (תעודה בישראל בהערה לעמוד ל"ה) באמרו : שהעם הזה (פולניא) היה בתכלית הגסות והבורות , והעד שעד הגאון ר' שלמה לוריא (שחי זה מאתים שנה ויותר מעט) לא מצינו מחבר אחד יהודי פלניא שחיבר איזה ספר" , וכונתו תציץ מבין חרכי אמריו , שלפני זמן הרש"ל , לא נמצאו חכמים בחכמת התלמוד , בכל ארץ פולין ורובם ככולם היו עוד בתכלית הגסות , אבל כל זה היא ללא אמת , כי מלבד שנמצא מזמן כביר לפני הרש"ל זכרון חכמים גם מחברי ספרים , מארץ פולין , אשר קצתם נזכיר בזה ; הרב מהו' יעקב הלוי מעיר ווילנא חיבר עוד בשנת קפ"ז **(1427)** ספר עברי (תוכן ענינו לא נודע לי) (ראה את אשר הביא הח' קרויזהאר בספרו קורות היהודים בארץ פולין ח"ב עמוד מ"ו בשם החכמים בוקסדארף ושאצקי) , והחכם צונץ בספרו (ריטוס עמוד ע"ג) הביא זכרון חכם אחד בשם ר' איצא (איטשה) מטערניגוב , ברוסיא , המובא בספר אבן השוהם כ"י לר' משה בר יצחק מארץ בריטאניאה החי במאה השלש עשרה למספרם (ראה בספר היהודים ושפת הסלאווים עמוד י"ד וס"ב) , הסופר הרוסי קאראמזין (ח"ו עמוד קע"ח) יספר מרב אחד חכם בשם ר' זכריה מעיר נאווהגראד אשר בא לעיר קיעוו בשנת ר"ל **(1470)** והתוכח שמה פעמים רבות עם כהני דת הנוצרית ונצחם עיי"ש ; ובאוצרות הספרים נמצא עוד ספר שושן סודות למחבר ר' משה מארץ רוסיא אשר כתב ספרו בשנת

רנ״ב (ראה מ״ע המגיד שנה שנית עמוד ק״ד) , ור׳ משה הגולה מעיר שאדוב ולידא , אשר חי באמצע המאה השלישית חבר ספר אוצר נחמד פי׳ על פי׳ הראב״ע הנמצא עוד באוצר ספרי החכם הקראי פירקאוויץ בעיר פיטרסבורג (ראה בס׳ היהודים ושפת הסלאוים עמוד ס״ה) . ומאמצע מאה השלישית נודעים לנו ג״כ הרב מהו׳ מיכאל איזאפאוויץ הרב בבריסק (ראה Rozprawa o Żydach להח׳ טשאצקי עמוד תס״ח) 1) והרב אב״ד הזקן מהו׳ קלונימוס ג״כ בבריסק (שו״ת רש״ל סי׳ ל״ו), ושם בקראקא היו כבר בשנת רע״ע ולפניה, שני רבנים ואחד מהם הרב מהו׳ אשר זקנו של הגאון מהר״ש מלובלין (ראה הלאה בהוספה לעמוד 2) . ועוד בשנות מאות הבינים (י״ב וי״ג למספרם) מצאנו זכרון חכמים מארץ פולין , ומהם היו גדולים בשם בזמנם , עד כי החכמים הנקובים מחברי ספרים בארצות אשכנז , מביאים בספריהם דברי ופירושי חכמי פולין ההם בכבוד לא מעט , ראה בכרם חמד (ח״ז עמוד ס״ט) מכ״י שהיה ביד המנוח הח׳ רשד״ל ומובאים בתוכו רק מפרשי התורה הקדמונים כאשר נראה שמה , ובפי׳ א׳ אשר הוא לאחד מתלמידי רבי יהודה החסיד , הביא המחבר את אשר הגיד לו ר׳ יצחק מרוסיא ששמע מאביו של המחבר , ופעם מאשר שמע ר״י הלזה מר׳ אליעזר מגרמייזא , ופעם אחרת הביא המחבר את אשר הגיד לו ר׳ יצחק מפולין וכפי הנראה הוא ר״י הקודם , ועוד פעם אחרת מזכיר מה ששמע מפי ר׳ מרדכי מפולין עיי״ש . (ראה קורות היהודים להח׳ גרעץ ח״ו עמוד ר״פ) .

אמנם ידידי הרב מהו׳ שז״ה דחה הראיה מאלה האחרונים באמרו כי אלה נסעו לארץ אשכנז ושם למדו , והראה מקום לדברי הח׳ צונץ במ״ע להרז״פ (ראה בהערותיו בקצה החוברת) , והנה אף גם לוא יהיה כדבריו שנסעו לאשכנז , עכ״פ נוכל ללמוד מהם מצב היהודים בארץ פולין אז בעת ההיא שידעו להוקיר את חכמת התלמוד ולימודו ושלחו את בניהם לארץ אשכנז ללמוד שמה , ומאנשים בוערים לא נוכל להאמין כזאת , ועוד שאיך לא קרה פעם כי תלמיד יליד ארץ פולין כזה שב אח״כ אל ארץ מולדתו , ומה עשה הת״ח הלזה בביתו אם לא שהרביץ תורה ולמד לתלמידים את אשר קיבל מרבותיו גדולי אשכנז . וגדולה מזה מצאתי בשו״ת הרא״ש (כלל כ״א אות ב׳ ונעתק בטור אבן העזר סי׳ קי״ח , ובשו״ת מהרי״ק שורש קפ״ד , והרב בעל צמח צדק (סי׳ ק״ו) הביא דברי הרא״ש האלה מתוך שו״ת מהרי״ק אך לא ידע שהמה דברי הרא״ש ולכן הביאם בשם המהרי״ק עיי״ש) ואלה דבריו : עדות מתלמיד אחד שמת והתיר א״א ז״ל את אשתו

---

1) גם בספרו O Litew. i Polskich Prawach ח״א עמוד ק״ח הערה 517 וח״ב עמוד רי״ג הערה 1621 . —

וזה נוסחתו, בהיותי במיירוקא ראיתי תלמיד והראה לי אגרת חתומה בחתימת מ"ו הרא"ש והיה כתוב שמו של התלמיד ר' אשר, וסיפר לי שהוא בא מטולטילה ושלמד לפני מורנו הרא"ש, והראה לי מקצת תוספות שחיבר מורנו הנזכר, ולפי הדבר שהגיד ומצאתי אמת נתברר לי שבא מטולטילה ויצא ממנה ללכת לארצו, אח"כ בא בחור אחד ושמו ר' שמואל וכמסיח לפי תומו אמר: תלמיד אשכנזי חשוב שפירש מכאן ושמו ר' אשר ולמד לפני הרא"ש בא בטולטילה וכו' ולאחר זמן מועט נפטר לעולמו ומת ועשיתי לו כבוד במותו וקברנוהו. יראה לי שאשתו של ר' אשר מותרת להנשא בעדות כההוא דשלהי יבמות וכו' וכן בנידון זה שהגיד להם שמו ושלמד הנה אצלינו, והראה תוספות שידוע לנו שהוליכה עמו מכאן הרי נתברר לו שאותו ר' אשר שיצא מכאן מת, ואנו מעידין וידוע לכל בני חבורתינו שמיום בואו לכאן לא בא שום אדם ללמוד כאן ששמו ר' אשר ב"ר סיני אלא זה, והוא היה מארץ רוסיא (כונתו ג"כ לארץ פולין, ומהרי"ק שם כותב על עיר לעמבערג, אשר יכנה שמה לעמברג שהיא מארץ רוסיה, וכבר העיר על זה האחרון גם הגאון הרב מהר"ץ חיות ז"ל בספרו מנחת קנאות (דף ב' בהערה), והרב בעל צמח צדק (סי' ק"ח) כתב: עובדא באחד שהיה דר באחת הקהלות מגליל לבוב בארץ רוסיא", ובאמת נקראו המחוזות: פאדאליען, וואליניען, וגאליציען, שהיו גם המה נחשבים לארץ פולין, בשם: רוסלאנד, עיין בספרי הקורות, ובספר קורות עם וארץ פולין להחכם געהרינג (חלק שני עמוד רכ"ט).*) ובא לכאן עם בחור אחד ששמו ר' יהונתן, וגם היה בכאן בחור אחד ושמו ר' ראובן, והמה מארץ ביים (ביהם ?) והיה מכיר לר' אשר שנפטר שהיה מארץ רוסיא, לפיכך כיון שידוע לנו שר' אשר בר סיני בא מארצו ולמד פה אצלינו, והועד עליו שמת אשתו מותרת" עכ"ל הרא"ש. עכ"פ ראינו מזה שהיה דרכם עוד

---

*) והחכם ר"מ שטראשון (במכתבו אשר בסוף ספר קריה נאמנה עמוד ש"ב) כתב כי שם מדינת רוסיא היה כולל גם מדינת פולין וגאליציען, וכן כתבו החכמים צונץ (במסעות ר' בנימין מטודילא דפוס לונדון ח"א עמוד קי"א) ובספרו (ריטוס עמוד ע"ב) ובמכתב השנתי להח' פראנקל פיר רעליג. . אינט. . לשנת 1846 (עמוד שפ"ג) והרב החכם פראנקל במכתבו (שם עמוד שפ"ו), והח' הר"ר זעליג קאססעל (ענציקלאפעדיע לערש אונד גרובער חלק כ"ז עמוד קל"ו וקמ"ה) כפי אשר הביא משמם החכם הרכבי בס' היהודים ושפת הסלאוים עמוד ל"ה). והוא דחה את דעתם וכתב שמה כי נהפוך הוא, ופעמים רבות תחת שם פולין כללו את הרוסיא דרומית עיי"ש, והאמת כאשר כתבתי.

בימי הרא"ש , לנסוע חבורות יחדיו מארץ מולדתם , ללמוד אצל הגדולים אנשי שם בארצות אחרות ואחרי כן שבו לארץ מולדתם . *)

---

*) לא ידע החכם הרכבי אשר גם הוא דבר בספרו (עמוד כ"ג) מן התקשרות התמידית שהיתה בין יהודי מזרח(רוסיא ופולין) והמערב (צרפת אשכנזוספרד) ע"י המסחר , וכן ע"י בני הנעורים אשר נפשם חשקה בתורה ויעזבו את ארץ מולדתם (רוסיא ופולין) וילכו לצרפת וספרד, לא ידע מתשובת הרא"ש שזכרנו , היה מביא אותה בספרו לראיה נכחת על זה האחרון , כאשר הביא (בהערות ותיקונים עמוד קל"ה) את דברי הראב"ן בספרו אבן העזר לראיה על התקשרותם ע"י המסחר עיי"ש . והנה גם הוא הבטיח (עמוד י"א) לדבר על אודות מיעוט הספרים ברוסיא ופולין , ומאוד כלתה נפשי לראות חקירותיו בזה , כי ספרו היהודים וכו' הנהו יקר משוהם ולא בא עוד כבושם הזה בספרות החדשה ועל דברתי כי ברכתי עליו ברכת הנהנין, ולאות שקראתי כל דבריו בשום לב , ידי אליגה נא בזה איזה הערות עליהם . **א)** בדברו (עמוד ד') משפת הסלאוים אשר כנוה הסופרים העברים שפת כנען , לא כתב הסיבה לשם זה , ולדעתי לא רחוק הוא שלכן קראו הסופרים הנזכרים את ארץ הסלאוים ושפתם „כנען", כי בשפות הסלאוויות יכונו עמי הסלאוים בשם Chnez או **Kniaż** , ועל פי הערת הח' הר"ר זעליג קאססעל (לייטשריפט פיר געשיכטע לה' שמיד שנה ששית עמוד תקע"ג) כתב היוסיפון מטעם זה שם כנען עליהם (ראה מה שהביא בשמו הח' קרויזהאר בספרו קורות היהודים בארץ פולין ח"ב עמוד כ"ו , את אשר כתב בענציקלאפעדיע לערש אונד גרובער חכ"ז עמוד קכ"ז) , ולכן בחרו הסופרים בשם כנען הנודע בספרי התנ"ך ולא חשו לזה שהחליפו הזיין בנון, כאשר במכתב דומות הנה . את ההערה הזאת אמרתי לתת פה לפני הקורא , ואולי כבר קדמני הח' קאססעל בלייטשריפט לה' שמיד שם וספר זה לא נמצא אתי , רק הוצאתי את דברי מספר קרויזהאר . **ב)** בהביאו (עמוד ל"ד) משו"ת רש"ל , שבעיר ווילנא כבר דברו היהודים בימיו אשכנזית (על דברי הרש"ל בשתי התשו' האלה (סי' ד' וסי' ד') כבר העיר הח' צונץ בספרו גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע עמוד תל"ח בהערה **a**) יש להוסיף מה שכתב הרש"ל (ים של שלמה גיטין פ"ד שמות גיטין אות ויו) : מ"מ הברת לשון אשכנז בארץ פולין ורוסיא היא גסה ואינה נכה כלל בואו" . **ג)** בתוך מלות הסלאוית (אות י"ז עמוד כ"ד) העתיק מלת פליט מספר אור זרוע , אבל כפי הנראה כל המאמר ההוא ובתוכו המלה הסלאוית פליטי איננו מלשונו ,

ותכון א"כ שאלתינו החזקה והקיימת כי מה עשה הת"ח הזה בשובו לביתו ? ואפונה מאוד אם ימצא עוד חוקר משכיל אשר בל יודה גם הוא

כי על המלה באגדה אשר במשנה העתיק שמה את פרש"י, ובסופו כתב המלות עכ"ל, וכל המאמר ההוא נמצא באמת ברש"י (ברכות כ"ח ע"ב) רק בהשמטת שלש מלות: ובלשון כנען פליט", ולי אין כל ספק שנשמטו מתוכן ע"י מעתיק אשר לא הבין אותם, אף כי הה' לונץ גם הוא לא מצא אותם ברש"י בהעתיקו (במאמרו תולדות רש"י) את המלה האשכנזית ולום הבאה גם כיא במאמר ההוא. והה' בעל זכור לאברהם (עמוד שמ"ח) הביא בשם הגהות הב"ח שגם במס' שבת (כ' סוף ע"ב) נשמטו המלות: דוהיט בלשון כנען" מפרש"י. ד) לא אדע למה העתיק בתוך המלות הסלאויות (עמוד ס"ה) את המלות: ואם שקאלניק" המובאות בש"ת גבורת אנשים אחרי שלא מפי יהודי, רק מפי נכרי המעיד במסיח לפי תומו על הריגת יהודי אחד, ילאו, גם יפלא מדוע לא ביאר רק שתי מלות האלה, הלא שמה מובא מאמר שלם ומכיל עשרים ושלשה מלות מלשון רוסיא, ומזה אשפוט כי הרכבי לא ראה הדברים בספר ג"א, רק הוליאם ממכתב הה' שטראשון, ותחת זה אוסיף ה) מה שהביא הרש"ל (ים"ש חולין פ"ג סי' ח) בשם האו"ז: הלכך האידנא נמי כגון בעיר וינא שמוכרין הבשר קווארטא ותלי קווארטא היינו נמי כמו מתקל", והוא באו"ז הלכות טרפות סי' ת"ו (דף כ"ה ע"ד). ואו) בדברו (עמוד ס"ח ובהוספה ד' עמוד קי"א) אודות השם משך, והביא בשם הה' רייפמן את דברי ר"י אבן יחיא עה"פ כי גרתי משך הוא רוסיא, היה לו להעיר על הכתוב ביוסיפון שמשך הוא מאסקויא, והרד"ק בשרשים (שורש משך) הביא בשמו (בשם היוסיפון) שמשך היא טוסקנה, וכן הביא הראב"ע בפירושו לתהלים. ובהערות ותיקונים הביא מש"כ בתלמוד יומא (יוד ע"א) משך זו מוסיא, וכבר העיר על זה מהריב"ל בס' בית האוצר (ח"ב עמוד רכ"ח). ז) בעמוד ע"ג העיר על שגיאת ה' שטערנבערג בספרו (קורות היהודים בארץ פולין ח"א ע"ח ול"ב) שהביא שמה שתי פעמים ספר כסף הפיאסטים לה' לעלעוועל **Pieniądze Piastów** ולא נמצא מלעלעוועל שום ספר כזה. ולנו אין כל ספק שה' שטערנבערג כיון על ספר **Pieniądze Piastów** הנדפס בווארשויא **1847**, והיא מהה' סטראנטשינסקי, אך יען כי הספר נדפס בלי שם המחבר, לכן חשב ה' ד שטערנבערג שהוא מהח' לעלעוועל, יען כי הח' הלזה היה נודע לחכם גדול בחכמת נומיזמאטיק ממטבעות ארץ פולין ע"י מאמריו הרבים בכתבי העתים וגם באיזה מספריו. ח) מה שכתב בליקוטיו (ליקוט ג' עמוד קי"א) על פסוק וגלות ירושלים אשר בספרד בעובדיה, שספרד איננה

למשפטי אשר הרגלתי, כי חכמת התלמוד כבר מצאה קן״ לה בארץ פולין זמן רב לפני הרש"ל.

וכבר נודע למבקרים מה שכתב הרמב"ן (פ"ק מחידושי גיטין): והחכם ר' משה ב"ר חסדאי מפולניא שיחיה ויאריך ימים כתב", והוא ר' משה תקו המובא גם באו"ז הקטן (סי' מ"ג וקכ"ה) ובמרדכי (הלכות מקואות סי' תשמ"ו) ובתשובות הארוכות למהר"ם ב"ב (סי' תר"א) ובמגדול עוז (פ"ג מהלכות שקלים) ובשו"ת מהר"י מברונא (סי' קס"ח); והוא מחבר ספר כתב תמים, אשר הג"מ שמואל יהודה קצנילבוגן מכנהו ספר ישן נושן (ראה שו"ת הרמ"א סי' קכ"ג) ואפס קצהו נדפס בימינו באוצר נחמד (ח"ג ועיי"ש דברי המוציאו לאור עמוד כ"ד) ור"מ הלזה נקבר בעיר נייסטאט הסמוכה לווינא כפי דברי מהר"י מברונא (סי' כ"ד). וראה מה שכתב אודותיו הה' צונץ (סינאגאגאלע פאעזיא עמוד רכ"א) ועמודי העבודה (עמוד רכ"ג). האמנם כתב הה' צונץ במקום אחר (ריטוס עמוד ע"ג) שכונת השם פולניא היא שם רק על ארץ בעהמן, אבל דבר זה עוד צריך בירור. מלבד כל אלה הלא נודעים על פני תבל גדולים לא מעטים מארץ פולין אשר היו לפני הרש"ל והרביצו תורה שמה למכביר, ושמותיהם גם מכל דורשי קורות היהודים בכלל לא נכחדו, הנה ר' יעקב פולאק אף שהי' ר"י בפראג, מכינוי שמו נראה שהיה יליד ארץ פולין, גם לפי הנודע עתה נקבר בעיר לובלין, ואולי לא רחוק הוא שגם נולד שמה, כאשר כבר העיר ידידי הרב החכם שזח"ה (ישרון לשנת תרכ"ו עמוד קנ"ה) וגם כתבים נשארו ממנו אף כי רק מעטים (ראה הערה 46), ותלמידו הג"מ שכנא הנפטר בשנת ש"ט, על כתובת מצבתו (הנדפסה בישרון שם) כתוב שתפס ישיבה ארבעים שנה, וגם מקצה הכתובת: אשר הרביץ תורה בישראל יותר מכל אשר היה לפניו בדרי בתרא", יתראה ג"כ שהרביץ תורה יותר מאשר היה לפניו, אכן גם לפניו היו גדולים אשר הרביצו תורה בארץ, כאשר יבין כל מבין; ובימיו הלא היו גדולים וחכמים רבים שהרביצו תורה ותפסו ישיבה בעירות קראקא לבוב לובלין ובריסק כאשר זכר שמותם הרב בעל צמח דוד. ועוד בימי בחרותו של הג"מ שכנא, היה הג"מ מנחם מענדל פראנק אב"ד בפוזנא (ראה חלקת מחוקק סי' מ"ה ס"ק י"א ובהערה 40 לתולדות ר' משה מרדכי מרגליות), אמנם ממנו אולי אין ראיה, כי אולי

ארץ ספאניען כאשר יחשבו רוב הסופרים, רק באספארום עפ"י הסופר הקדמון לנוצרים הירונימוס, כבר קדמו בזה החכם ד ד געזעניוס בשרשיו (שורש ספרד) והביא גם הוא דברי הירונימוס והסכים לדעתו עיי"ש. ועוד דברים הרבה בליקוטיו שאב מספר זה כאשר ימצא המעיין בספרו.

היה מארץ צרפת כפי הנראה משמו. והגאון מהר"ש מינץ היה גם הוא אב"ד בפוזנא והרביץ תורה שמה (ראה הלאה בהערתי אל דברי ידידי הרב שזח"ה על הערה הנוכחית*). ויפלא אמנם על איחור עשות ספריה שהתחיל רק מימי הרש"ל (במחברתי מקורות היהודים בקראקא נוכיח במישור שלעיני היודע בטוב מצב עם פולין וספרותה בימי הרמ"א והרש"ל, זמן לא כביר אחרי גברו דעות הרעפורמאטאר הגדול לוטער גם בארץ ההיא, גם זאת לא יפלא למכביר), אך לא אלמן היתה הארץ גם לפניו מנאורים וגדולים אשר לא יבשו כי ידברו את גדולי אשכנז בשער, וגם בהם ישראל יתפאר. ובאמת לא אוכל לצייר בנפשי באיזה אופן מצאה דעה דהויה וחלושה כזאת קן לה בקדקד המנוח ריב"ל, אשר לפי הנראה מכל ספריו, היתה לו ידיעה עצומה בקורות הימים, ואהבתו אליה היתה עזה ובלי מצרים, ולאיש אשר אלה לו, לא אוכל הבין איכה תכיל נפשו חדה כזאת ממצב התפשטות התורה בין יהודי פולין בימי הרש"ל אשר היא כספר החתום, ונולדה רק מסיבת דעתו דעת קדומה (דורך זיינע פאראויסזעטצונג) אשר לפני הרש"ל לא היה נמצא חכם תורני בכל הארץ, ורק בימיו פתאום נולד גוי משכיל פעם אחת, והעם הנם והעני בדעת, בין לילה נהיה לדור דעה, להוליד מחלציו חכמים רבים גדולים ועצומים במספר כאשר היה אז בארץ פולין בימי הרש"ל, אשר נמצאו אז בתוכה חכמי לב למכביר, כאשר נראה כבראי מוצק מתוך ספרי השו"ת מעת ההוא. אחרי כתבי רוב דברי הערה זאת על ספר הגיע לידי ספר היהודים ושפת הסלאוים להחכם הרכבי, אשר הביא גם הוא את דברי הריב"ל (עמוד 10), ודחה אותם מאשר נמצא בוואטיקאן ס' חידושים על התורה שנתחבר בארץ רוסיא בשנת תתנ"ד (1094) (עיי"ש הערה כ"ז וכ"ב) ואכף עליו פיו להביא ממרחק רב לחמו, אף כי אין מי יערב לנו אמתת דבר זה, ומכל אשר זכרנו עד פה אין צורך לזה.

---

*) אולם בכל זאת לא ידעתי המקור לדברי הח' קרויזהאר בספרו קורות היהודים בארץ פולין (ח"ב עמוד רכ"א) שהביא בשם הסופר טשאצקי, כי רוב הרבנים הגדולים והמפורסמים אשר היו רבנים ואב"ד בעיר אמשטרדם במאה החמשה עשר למספר, היו כולמו ילידי ארץ פולין. ועוד שגה שמה בהזכירו מספרי המחברים בפולין במאה הששה עשר, הביא את ספר עץ שתול להרב מהו' גדליה ליפשיץ פי' על ספר העקרים, וכתב בשם ה' וואלף שהספר הזה נתחבר ויצא לאור בשנת ש"ז (1547), והוא טעות, כי ספר זה נתחבר ונדפס ע"י המחבר עצמו בשנת שע"ח (1628), ויותר יפלא על אשר זכרנו ראשונה, כי הלא נדע ראשית התישבות היהודים בא"ד היתה ע"י המאראנען בקצה המאה הששה עשר למספר (ראה קוס"י להח' גרעץ ח"ט נאטע 10).

עוד יתרה אתנו, ונודע לנו כי לא בידיעת התלמוד וחכמה עברית בלבד היתה ידי יהודי פולין עוד לפני ימי הרש"ל מושלה להם, אך גם בחכמות חצוניות היה להם יד ושם, ומהודעת השר ציאלעק ציר מלך פולין בעיר רומא אל המלך אלכסנדר נלמוד כי עוד בקצה המאה החמשה עשר נסעו בני הנעורים לארץ איטליה ללמוד שמה בבתי ספר הגבוהים (אוניווערזיטאטען) חכמה ודעת (ראה Rozprawa o Żydach להה' צאצקי עמוד ק"ט); ובשנת רס"ג (1503) נתנו אצילי הארץ כולם פה אחד רשיון וזכיות מיוחדות אל יהודי ה' יחזקאל חכם בחכמת הרפואה, בהתאספם להמתיק סוד יחדיו בעיר לובלין (. Metryki koron לוח f XX 128), ואח"כ בשנת רס"ו נתן המלך אלכסנדר מכתב תהלה אל יהודי רופא אחד בשם ר' יצחק ע"י השתדלות הכהן הגדול (ערצביסאף) מקראקא, גם נתן לו שילומים על פעולותיו היקרות והנעלות אשר עשה לטובת ולתועלת ארץ מולדתו, והטה אליו חסדו בתת לו את כל המסים אשר ישלמו היהודים תושבי קראקא שנה לאוצר המלך, וישם אותה לחוק לכל ימי חיי הרופא היהודי (שם לוח XXI f 380). וזה לא כביר הוציא לאור החכם מהו' מתתיהו בערזאהן מעיר ווארשויא, ספר מיוחד בשפת פולניאית על הרופאים היהודים בארץ פולין, אך לדאבון נפשי לא עלה בידי לראותו. *)

---

*) בימים האלה הגיע ספר זה לידי, והנה איננו כאשר הוגד לי על הרופאים היהודים בארץ פולין, כי רק תולדות הרב מהו' טוביה הכהן הרופא בעל מעשה טוביה כתב המחבר ולא יותר, אך בסופו העתיק המחבר הנכבד העתקות מכתבי תהלה ורשיונות (פריווילעגיען) מיוחדים מאת מלכי פולין אשר נתנו לעת מצוא אל הרופאים היהודים מארץ ההיא, הנמצאים בכ"י בס' Metryki Koroną. אשר זכרנו איזה פעמים במחברתנו זאת; ועי"ז נמצאו זכרון רופאים חכמים רבים גם בלעדי אלה אשר זכרנו; ואודות הר"ר יצחק הרופא נמצאו שמה שלשה מכתבי תהלה מהמלך אלכסנדר, א' משנת רס"ב (1502) ב' משנת רס"ד (1504) והג' משנת רס"ו (1506), ובלעדם עוד אחד מאת המלך זיגמונד הראשון משנת רס"ז (1507), ומתוכו יתראה שדר בקראקא והיה רופא בחצר המלך הנ"ל. אחרי מותו סביב לשנת ר"ע (1510) נתן המלך הרשיון לאשתו ולכל בני משפחתו אחריו. ומאלה אשר לא זכרנו, יש לחשוב את הרב החכם הרופא מהו' משה פישל (ראה את אשר כתבנו אודותיו הלאה בהוספה לתולדות הגאונים מהו' אשר ומהו' משה שטארך) אשר בהשתדלות הכהן הגדול (ערצבישאף) מפוזנא נתן לו המלך רשיון מיוחד לפטרו מכל תשלומי המסים וכיוצא, וזה היה בשנת רפ"ג (1523) (Metryki Kor. T 36 f. 248).

3) ידידי הרב מהו' שזח"ה העירני להחזיק את דברי, כי הנה בפנקס של ק"ק פוזנא מובא האב"ד ר' כתריאל בין רבני פוזנא, עי' מש"כ מהר"י פערלעס במאמרו על קורות היהודים בפוזנא במכתב הירחי להרב רז"פ חלק י"ג עמוד ת"ט הערה א' ע"כ.

4) מר"ז רונקיל הלזה נמצאו שני ספרים בדפוס לפנינו הא' ליקוטי ר"ז רונקיל פי' על פי' הרקאנטי עה"ת (שפתי ישינים אות ל"ד נומר 53) וס' חתן דמים פשטים פרפראות ור"ת בסדר התורה לחתונות ולמילות דפוס פראג שפ"ו (שם אות ח' נו' 79) ועל איזה סדרות שהיו חסרות השלים אותנה הג"מ יצחק הכהן חתן הגאון מהר"ל מפראג (סדר הדורות בשמות הספרים).

5) לא אוכל למנוע מלהעיר את הקורא, כי ר"מ שטערן הלזה הורה את חכמת הקבלה לאחד מגדולי שרי הנוצרים (ראה ביבליותיקא לפ' וואלף ח"ג עמוד תרע"ח, וקורות היהודים להחכם גרעץ ח"י עמוד רל"ה).

הוספה לעמוד VIII בסופו. על שער ספר פני יצחק להג"מ יצחק חיות, דפוס קראקא שנת שנ"א, אשר בא לידי אח"כ לא נמצא שום רושם מזה שהיה המחבר אב"ד בקראקא, ולאשר כי ספר זה יקר במציאות, והא' פין

והחכם הר"ר שלמה הרופא אשר דר בעיר לבוב, נתן לו המלך זיגמונד אויגוסט מכתב כזה בשנת של"א (1571). והחכם הרופא מהו' שלמה קאלוהארא אשר דר בקראקא אליו נתן המלך סטעפאן באטארי מכתב ורשיון כזה בשנת של"ח (1578) (ראה את אשר כתבתי אודותיו הלאה בהערתי לדברי ידידי הרב מהו' שזח"ה), והאחרון הוא החכם הרופא הר"ר חיים וויטאלי אשר דר בלובלין, גם אליו נתן המלך מיכאל בשנת תל"א (1671) מכתב תהלה ורשיון כזה.

ויש להוסיף עוד על דברינו בפנים, כי מדברי פאטער גאמראט פרימאס מפולין בשנת ש"ב (1542) ראינו כי כבר אז למדו בני הנעורים העבריים בבתי ספר אשר להעם, חכמה ודעת יחדיו את הנערים הנוצרים, ועל זה מעורר הפרימאס נהי וקינים על חילול דת הנוצרית אשר נהיה עי"ז בימיו (ראה b הערה 180 עמוד Czacki o Żydach). ודברי הקרדינאל קאמענדאני אשר נסע בחצי השנית ממאה הששה עשר למספרם ברוב ארצות פולין נודעים למדי, ומהם נלמוד לדעת את מצב היהודים אז במדינת אוקריינא, ורוב בקיאתם והשתמשם בחכמת הרפואה ובחכמת השיעור (מאטאמאטיק) (ראה שאצקי שם וקוה"י להח' גרעץ ח"ט עמוד ס"ז בהערה).

אשר יספר דברים אחדים מתולדתו ומתולדות בנו הג"מ מאניש חיות אשר היה אב"ד בווילנא (ק"נ עמוד ס"ג) לא ראהו, ולכן נעלמו ממנו פרטיים אחדים מקורות חייהם, לכן נציגה נא בזה דברים אחדים מתוכו. אלה המה ראשי דבריו אל הקינה אשר קנן בנו מהו' מאניש על שריפת פוזנא ועל מות אחיו: אמר מנחם מאנש בן הג"מ יצחק חיות נרו עלי ראשי, ילדי הזמן בדרשי תשתוחחי נפשי ותהמי עלי, התעוררי נא לקונן קינה על קריה נאמנה היא ק"ק פוזנא בחכמה ובתבונה, היתה ראש פינה ובגזרת שוכן מעונה היא נתונה לפני בת דינה, ונשרפה יום שני מימים משונה, שעות על היום יוד ושמונה, ובעת היתה בתקפה ובאיתנה, זיוה הדרה פנה, ראוי ונכון לחברנה לשריפת עיר ציונה, איך היתה למשל ולשנינה יפה נוף משוש כל הארץ ומדינה, שופך ד"ם הא"ש לפרט ושנ"ה וק"ק פוזנא למניינא, עוד אשא קינה לצרף אבלה חדשה עם ישנה בדמעות שליש מלוינה, על העדר אחי צורבא מרבנן, אילן בחור נקצץ תוך זמנה רכב בחור במרכבת משנה, חובר חבר שמואל בקוראי שמו שיננא, חתן התחתן עם אלוף נגיד מהו' אליעזר מארפטשיק מכונה, היה ראש בק"ק קראקא ומנהיג בפולניא המדינה, התקשרו בחיים ואף במות לא הפריד קשרי אמנה, תוך שבועיים נצררו יחד בצרור צפונה, שנת האנ"ש מאלה יצדק מדינא, חותן בק"ק קראקא בחנוכה ימי שמונה, וחתן אחי י"ב טבת בק"ק פרוסטיץ שמונה, עם אבי מורי על דגל ישיבתו שם חנה, חודש הוקבע לחופה ולחתונה, בו היו לו כיסוי גולל ודופק חופה ואפריונה, על זאת יבכו כל ישראל ביגונה כעל בני אהרן סגני פרחי כהונה, כי היה כלי מלא חכמה בתבונה חריף בקי בכל ידו על עליונה, בחכמים ער ועונה, בן עשר ושמונה בחדוד הפלפול נשא צינה ולהתפים ישיבה היה זמונה, להרביץ תורה לפרחי שושנה, וברוך היודע עת ועונה כעובדא דבעל תאינה, אולם השלים נפשו במיעוט זימנה, אם מעט אם הרבה יאכל רב טוב צפונה כעובדא דרבי בין שהשלים בעשרים ושמונה, ואני תפלה לאל בצרה עונה יחזיר העטרה ליושנה והתורה לאכסניא ולבית מלונה, ע"ד ובא השמש וזרח השמש בראשונה, ולבנות חרבות ק"ק פוזנא וקרית דוד חנה כי עת לחננה להציץ ציץ אות כפל אחרונה ופדויי ה' ישובון ובאו לציון ברינה", ע"כ; אח"כ מתחלת הקינה בחרוזים ע"ד יתידות ותנועות ומכילה ה' עמודים וחצי קווארט, ומסיימת: נוסדה זאת ירח מנחם הכפל הקרב אים מנחם, שם המיסד הוא מנחם נקרא מאנש בן רב נעלה, הגאון רב יצחק חיות כולל זיו הוד ארבע חיות, כאשר מפיו אנו חיות כי הוא אב"ד ראש גולה. היבר באב לפרט קרן אל למשיחו ירום קרן למשוך היובל בקרן איל יצחק נקרב עולה". אחריה כתוב: ארום קול ונבי ליתן שבח לאלהי נשמה נתתה בי אשר נתן כח בקרבי להשלים הקינה כאשר היה בלבבי, ובראש כל חרוז

וחרוז רשמתי בלבי שמי ושם אבי , מנחם מאנש בן מורינו הרב רבי יצחק חיות יגדל בתורה חזק ואמץ" ע"כ . — ולתולדות הג"מ מאנש חיות יש להוסיף עוד מה שהביא מהר"ז מרגליות (ע"ש שמות נשים אות ג') בשמו : בתשובה שכתב לי הג"מ פייבש וכו' בהיותי רעיא מהימנא בק"ק שידליץ" (ראה בתולדות מהר"פ עמוד 50) . גם מש"כ הגאון בעל חות יאיר בס' יאיר נתיב (בכורים ש"א עמוד ואו) : ובסוף הספר עשה בן הרב הנ"ל מהו' מאניש חיות שיר נפלא בשבח הדרוש , ומהרמ"ח זה עשה חרוזות נפלאות שקולות על תרי"ג מצות ראשי החרוזים אנכי ה' , וכו' והריץ אגרותיו עם א"א זקני הגאון ז"ל כמבואר סוף השני תשו' ל"א וכו' , וזקיני הג' מהרל"פ היתה לו לאשה אחות מהר' יצחק חיות הנז , ובתשו' הנ"ל החזיק זקני הנ"ל טובה על שנתרצה לבוא על שמחתו , והוא שמחת נשואין בזיוג שני של א"א זקני עם זקנתי הרבנית החשובה המלומדת מר' חוה (שנת ש"ס) שהיתה נכדו של הגאון מוהרל"פ ואשתו דודתו של מהו' מאניש , ולכן כתב שם בתשו' המיועד להיות מחותני ודו"ק" ע"כ , והיה א"כ הג"מ יצחק חיות גיסו של הגאון מהר"ל מפראג .

והנה הח' פין התחיל ספרו בסיפור תולדות הג"מ מאניש חיות הנפטר בקצה המאה הרביעית , רק זכר שמצא פסק אחד מדייני ווילנא מהתחלת המאה הזאת בשו"ת רש"ל , ואנכי מצאתי עוד זכרון גדולי ווילנא מתחילת המאה הרביעית חתומים תחת גביית עדות בענין עגונה , הנעתקת בתוך תשובת הג"מ נתן במהו' שמשון שפירא בעל אמרי שפר , הנדפסת בשו"ת ב"ח החדשות (סי' ע"ה) משנת שכ"ג , והחתומים המה : יונתן בר שמואל , אליעזר בר יואל שליט"א , מנחם בר שמואל מרגליות ז"ל ; והאחרון הוא לפי השערתי אחיו של הג"מ משה מרדכי מרגליות ר"מ בקראקא , שהיה בן הג"מ שמואל מרגליות האב"ד בפוזנא (ראה הלאה בהערה 41) . האמנם נמצא עוד גאון אחד בשם מנחם מענדל מרגליות אשר היה התן הג"מ משה מרדכי מרגליות (ראה בתולדתו עמוד 43 ובהערה הנ"ל) אבל זמנו מאוחר בחמשים שנה.

הוספה לעמוד 2 לתולדות הגאונים מהו' אשר ומהו' משה שטארך .

בעת הדפסה מצאתי אודותם , וביחוד אודות הראשון , חדשות ונצורות , ועל ידם נראה עוד כחמשים שנה לאחור , משנת ר"ם והלאה , בקורות הרבנים מקראקא , ובקורות העדה בכלל , דברים אשר הפילו לנו אור גדול על הרבה ענינים אשר חושך וערפל חתולתם , ולכן אף כי מקומם הראוי להם , מלבד הדברים הנוגעים בקורות חיי הגדולים הנזכרים , הוא במחברתנו על קורות היהודים בקראקא , בכל זאת הואלנו לתת למו מקום גם בזה , ואקוה אשר נפש הקורא תברכני בגללם .

מתוך מכתב אחד (אקטענשטיק) המונח באחד הארכיווים פה נראה

כי כבר בשנת רס"ז (1507) היה הג"מ אשר , המכונה שמה וגם במכתבים אלתו, כאשר יבוא עוד, ר' אשר ראכלע , אב"ד בקראקא ; תוכן המכתב הלזה אשר נעתיק אותו בשלימותו במחברתנו מקורות היהודים בקראקא , הוא כזה : כאשר נודע להשר מושל קראקא בשנה ההיא , כי בדעת יהודים רבים תושבי קאזימירז לנסוע מעירם ומארצם לארץ אחרת (לדעתי לארץ תוגרמה, כי בעת ההיא , גם שנים מספר אחרי כן , נסעו יהודים רבים מארץ פולין , לרגלי שנאת הדת אשר התעוררה אז שמה , מעת גברה הרעפארמאציאן גם בארץ ההיא , ויבוא המונים המונים לארץ תוגרמה לגור שמה ראה Gwagnin kronika עמוד 298 וקורות היהודים בארץ פולין להח' קרויזהאר ח"ב ע' קל"ע) קרא את ראשי העדה ואת הרב מהו' אשר לעמוד לפניו , ויתנו ערובתם לבל ירים איש מהם את ידו לנסוע מן הארץ בלי דעת הפאלאטין מקראקא , גם אלף כסף הפקידו בידו לבטחון , ובעת יעבור אחד מהם את מצותו , יפולו האלף כסף האלה לאוצר המלך , ולא ישיב אותם אליהם לעולם" על המכתב הזה באו חתומים רבים , ובראשם הג"מ אשר , ועוד חתום בתוכם רב אחד בשם אליהו מטארנאו (Elias de Tarnów Doctor) הבלתי נודע לנו . (Liber inscript. castren. Cracov. Tom 26. pag. 1666).

בעת ההיא , בראשית ממשלת המלך זיגמונד הראשון, נסעו יהודים רבים מארץ בעהמן ויתישבו בארץ פולין (ראה Czacki o Żydach. עמוד 44) , ורבים באו גם לעיר קראקא ויסדו למו עדה מיוחדת , וכפי הנראה היה להם רב אב"ד מיוחד , ובשנת רע"ט (1519) פרצו דברי ריבות בין בני עדת פולין הקדמונה לבני עדת בעהמן , על דבר בית הכנסת , אשר כל אחת החליטה כי לה משפט האחוזה בבית הזה , ויבוא דבר הריב לפני המלך , ואחרי החקירה והדרישה יצא דבר המשפט מלפניו לאמר : לאשר נודע לנו עפ"י עדים נאמנים כי בני עדת פולין , אשר הרב מהו' אשר ראכלע עומד בראשם , מכספם בנו את הבית הזה , וגם תקנו אותו בכל פעם עוד טרם בוא יהודי בעהמן על אדמת קראקא , לכן אין כל צדקה לאלה האחרונים אשר הרב מהו' פרץ עומד בראש עדתם , לדרוך על מפתן הבית או לבוא להתפלל בתוכו , בלעדי רשיון הרב מהו' אשר ראכלע , וכל אשר ימרה את פיו יענש כפי חוקי הארץ" (Metr. koron. Tom 34. f. 170) הרב מהו' פרץ הלזה בלתי נודע לנו מאומה , וגם שרידי זכרונות עדת בעהמן נאבדו מתוכנו , כאשר נדבר מזה ברחבה במחברתנו הנזכרת . אח"כ העירני אחד מידידי על דברי הרמ"א בהוספותיו לס' יוחסין : ורבי פרץ ור' משה יפה אשר כתב תשובה לחכמי לועז" , ואולי כונתו לר"פ הנ"ל כי מר"מ יפה ידענו שהיה בקראקא .

והנה יען כי החכם קרויזהאר בספרו (ח"ב עמוד קס"ב הערה ב')

זכר גם הוא את דבר הריב הלזה, ואף אם גם הוא יודיע שמה כי מקור הודעתו הוא ממעטריקי קארונא אשר זכרנו, בכל זאת שינה את פני הריב ויתן לו תמונה אחרת מאשר היא לפנינו, כי הוא יספר שהרב מהו' פרץ השתדל בכל עוז, ויתאמץ למשוך גם את בני עדת פולין תחת ממשלתו, ובהשתדלות הג"מ אשר יצאם הפקודה מאת המלך לתתו עליון על הרב מהו' פרץ, ורק ברשיונו יוכלו בני עדת בעהמן להציג כף רגלם בבית הכנסת אשר להראשונים. בגלל הדבר הזה חשבתי למשפט להעתיק פה כל דבר הריב ככתבו וכלשונו:

„1519 Sabbato proximo post f. O. O. S. S. Cracoviae- Sigismundus Rex. Pol. Quia dum ortae sunt discordiae inter Judaeus ouacione eorum Synagogaeita videlicet, quod pars Bohemorum doctoris Perecz voluit reicere antiquam communitatem de eadem Synagoga, quae communitas antiqua Judaeorum allegabat et asserebat, quod praedictam Synagogam aedificiis suis erexit et restauravit, prout et usque ad adventum Bohemorum restaurabat: ideo volentes hujusmodi controversiis eorum finem imponere, decrevimus et per praesentes deceruimus, quod pars et antiqua communitas, quae est ex parte doctoris Ossar, debet permanere circa antiquam Synagogam temporibus perpetuis.“ Relat. Christoph. de Szydlowice palatini et capit. R. Pol. Cancel.“

ומלאתי זכרון הג"מ אשר עוד בתוך מכתב (אקטענסטיק) אחר משנת רפ"ב (1522) המונח בארכיוו הנ"ל. אז תבע הר"ר שמואל רופא פצעים (כירורגוס) אשר להמלכה, את הרב מהו' יעקב, איש בלתי נודע לנו, לפני בית משפט הסטאראסטא, באמרו כי הוציא הרב מהו' יעקב הלזה לעז עליו, אשר טמא את [ד] האשה קלארא אשת הר"ר משה, וצוה על האחרון לבלתי ידע את אשתו מן הוא והלאה כי אסורה עליו עפ"י דת ישראל; גם בעל האשה עם אשתו הביאו אותו בפלילים לפני בית משפט הנ"ל, להעניש אותו קשה על כי הוציא שם רע על אשה נכבדה וכן לא יעשה. הר"ר שמואל הרופא תבע ממנו כסף ענשים על דבתו מאה מארק כסף נבחר. הרב מהו' יעקב כחש, ויאמר שמעולם לא הגיד כזאת עליהם, וכי בל ידע על הרופא שמץ דבר רע, ויביאו התובעים שבעה עדים נאמנים, ובראשם הג"מ אשר,

להגיד בפניו כחשו, ולקיים את דבר תביעתם. השופטים הוציאו את דבר משפטם (אורטהייל) שביום המחרת ישבע הרב מהו' יעקב בביהכ"נ אשר ליהודים קאזימירז, עפ"י דת היהודים, לפני ספר תורת משה אשר יהיה פתוח לפניו, נגד ראשי העדה והרב ולעיני אחד השופטים מבית משפט הנ"ל שיבוא גם הוא שמה, שכדבריו כן הוא, ומעולם לא הוציא שם רע על האנשים האלה, ונקה. וכל אשר יזיד מהיום ההוא והלאה, להוציא דבה ולרגל באנשים האלה, יד אחת דתו לשלם לאוצר הוואיוואדע שבעיר מארק ־־ כסף ענושים. הרב מהו' יעקב לא בא ביום המחרת לקיים את דבר המשפט, ובכן נחרץ עליו משפט קשה, רק טרם יקויים בו, ישבעו התובעים שבועת האלה למועד (טערמין) הבא למען יוסיפו אומץ אל תביעתם.

(Liber inscriptionum Castri Cracovensis ab anno 1522 Tom 33 pag. 443, 498, 503).

סביב לשנת רצ"ב נפטר הג"מ אשר, ונבחר תחתיו הרב מהו' משה פישל לרב ואב"ד על מקומו, והוא ג"כ בלתי נודע לנו, אך מצאנו אודותיו במעטריקא קארונע כתב הדת מאת המלך זיגמונד משנה ההיא, אשר בו נותן לו הרשות לדין ולשפוט בין איש לרעהו, גם נתן לו המשפט להעניש קשה את כל העובר על דת משה וישראל, וכל אשר ימרה את פיו ענוש יענש ככל העובר על חוקי המדינה· את כתב הדת הלזה לרוב יקרתו בעינינו נעתיק פה ככתבו וכלשונו בשפת רומית:

„1532 d. 30 Julii Cracoviae-Sigismundus Rex Pol. Quia nos cognitam habentes dexteritatem et legis et ritus Mosaici peritam Moisi Fischel doctoris Judaei, nostri Cracoviensis, ipsum post mortem olim Doctoris Ossar Judaei nuper vita functi in Seniorem seu Superiorem Doctorem Judaeorum nostrorum Cracoviensium ad Synagogum, quae Polona dicitur spectantium, praeficiendum et constiharum serie litterarum, dentes et concedentes ei endum ducimus ' praeficimusque et constituimusu plenamet omnimodam potestatem, eam ipsam Synagogem Polona nuncupatam administrandi et dirigendi“... (Metr. koron. T. 47 fol. 445),

במכתב הזה כתוב פעמיים כי הרב מהו' משה פישל נבחר על מקום הרב מהו' אשר הנפטר בימים ההם אשר היה רב ואב"ד לבני עדת פולין,

ומזה נוכל לשפוט, כי גם אז בשנת רל"ב היתה עוד עדת יהודי בעהמען בקיומה, והרב מוה' משה פישל היה רב אב"ד רק לבני עדת פולין; במה נפרדו בני בעהמען מבני פולין, אם רק בהוצאות והכנסות העדה (אדמיניסטראציאן), או גם במנהגי תפלתם (ריטוס) ושפתם המדוברת ביניהם, לא עלתה עד כה בידינו להפיץ אור על השאלה הנכבדה הזאת; אכן ברור הוא לפנינו כי בספרי הרמ"א וגדולי זמנו ילידי ותושבי קראקא לא נמצא אף רושם קל מזה, ועל זאת נשתומם לא מעט ולא נדע לבחור לנו דרך אשר יוציא אותנו מתוך המבוכה, אך לאלהים המוציא אורות מאופל נקוה להאיר עינינו בזה.

אמנם דבר גדול מצאנו מתכונת הרב מהו' משה פישל שהיה דאקטאר בחכמת הרפואה, ובשנת רפ"ג (1523) השתדל עבורו הכהן הגדול (ערצבישאף) מפוזנא, ויתן לו המלך זיגמונד מכתב תהלה ורשיון (פריווילעגיום) מיוחד לפטרו מכל תשלומי המסים אשר על כל היהודים תחת ממשלתו לשלש שנה בשנה (Metr. Kor,T. 36 f 238), וראה מש"כ למעלה בהערה 2). *) ויש לנו עפי"ז מזמן ההוא שלשה חכמים שוים בשמותם בעיר קראקא, הרב הרופא מהו' משה פישל, הג"מ משה שטארך, והג"מ משה יפה אביו זקנו של הגאון בעל הב"ח ודודו של הג"מ יוסף כ"ץ (ראה מש"כ אודותיו

---

*) עוד דבר אחד נפלא מצאנו להודיע מהנוגע לתולדת וקורות חייו והיא, כי אמו חוה גם אשתו אסתר שתיהם היו שרות עדינות בהיכל המלך זיגמונד הראשון ויהי למו משמרת ופקודה אצל הגבירה באנא אשתו השנית, פרינצעססין ממדינת מאילאנד, אשר ארש לו המלך בשנת רע"ח (1518). ויען כי יקר דבר זה מאוד לקורות היהודים בפולין, נעתיק פה את כתב הדת אשר ממנה נלמוד לדעת אמתת דבר זה, אף כי כבר נדפס ע"י ה' בערזאהן בספרו על תולדות ר' טוביה הרופא (עמוד מ"ו). ואלה דברי כתב הדת בשפת פולנאית:

„R. 1537 Król Zygmunt I. potwierdza dekret z r. 1529, mocą którego, dwóch lub trzech mężów poważnych z każdej Synagogi Krakowskiej, mają odbierać przysięgę od swych wyznawców, ile każdy z majątku swego ma opłacać podatku. Król wyłącza jednak dwoje sług swej żony królowej, a mianowicie Chwałkę i Esterę jej synowę z mężem tej ostatniej Doktorem Mojżeszem Fischelem.“ (Metr. koron. T. 54. k. 240).

למעלה בתולדות הב"ח עמוד 72), כי מדרך כתיבת האחרון עליו (שו"ת שארית יוסף סי' מ"ז): ואמת שבילדותי קרה מעשה כזה בבית הג"מ משה יפה ז"ל בעל אחות אמי ז"ל ואסר אבל איני יודע איכות המעשה ומהותו", נראה שדר בקראקא, ופה נולד גם דר בילדותו הג"מ יוסף כ"ץ וראה מה שקרה בבית דודו. ומאומה לא נודע לנו מכולם מלבד זכרון שמותם ועת חייתם.

6) וכן יפלא על החכם קלעמפרער אשר במאמרו על תולדות הגאון מהרש"ל (בלוח השנה לפאשעלעס משנת תרכ"ג עמוד ס"ט) כתב כדברים האלה: איסרל'ס טאדעסיאהר איסט נאך ניכט מיט פאללסטער געוויססהייט ערמיטטעלט, דא דיא קוועללען הירא יבער זיך ווידערספרעכען", כי אם הוא נתעה בשוא ע"י מקור אכזב, הלא לזולתו מקורים נאמנים כמלאים אשר לא ישאירו שום ספק אחריהם. והרב בעל נחלת שבעה בספרו מהדורא בתרא (דף י"ו ע"א) כתב שהרמ"א נפטר בשנת של"ו, והיא דעה חדשה לא מצאתי כמוהו בשום ספר. ומה שהעיר הח' הכותב על הנדפס בהגה באה"ע (סי' קנ"ד) בנוסח הגט: שנת ש"מ ול"ל: ש"ך, שכן מפורש בד"מ (סי' קכ"ו), הנה כבר קדמו בזה הג"מ זלמן מרגליות בספרו טיב גיטין (שמות עירות ונהרות אות כ"ו).

7) הנה בפנקס הח"ק (משנת ש"ה והלאה) אשר לפני, לא נמצא דבר מזה, אף שנמצא בתוכו זכרון הרמ"א ופנקס עוד ישן מזה לא נמצא פה אתנו, ואף לו היה פנקס כזה נמצא בתוך עדתינו בזמן מן הזמנים מה להרמ"א בתוכו, הלא הוא מת בזמן מאוחר עד שנמצא זכרונו בפנקס המאוחר אשר לפנינו. וכבר שאלני פעם בשכבר הימים ידידי המנוח הר"ר נפתלי קעללער להודיעהו אם באמת נמצא כזאת בפנקס הח"ק הנמצא פה, וגם אנכי שאלתי זה כביר באחד ממכתבי לידידי כותב המאמר הזה, והשיב לי כי כפי העולם על רוח זכרוני לא נמצא בו הלשון כי אם „שהרביץ תורה ברבים" (ובאמת לא נמצאו בפנקס יותר משלש מלות אלה), ושהיה זקן שקנה חכמה, זו הוספה משלו; אף כי כן לא יעשה. ואתה הקורא תדע ובחנת שלא לטעות בדבר זה עוד.

8) דבר זה לפי דעתי הוא ללא אמת, כי בכל המקומות הרבות שהרמ"א מזכיר את שם הג' מהר"ם פדובה לא זכר יותר רק שהיה שארו ולא מורו, ולוא היה ממש בדבריו בלי תפונה לא היה מחרים מלהתימר בכבודו; גם לא אדע את אשר רמז לשו"ת הרמ"א סי' ע"ז מ"א וכו', ובכל המקומות האלו לא נזכר מאומה אף רמז דק מזה רק שהיה שארו כמכר; והדבר נותן שלא למד אצלו, כי לפי הנודע לא היה הרמ"א בארץ איטליא מעולם, וגם מהר"ם פדובה אף שהיה מארץ אשכנז כאשר נראה משמו קאצינעלנבויגן, וכאשר יעיד עניו הרב מהו' אליהו קפסאלי בתשובתו אשר

בספר שו״ת אבקת רוכל להב״י (סי׳ ס״ד) שכתב: אעתיק למעכ״ת תשובת הרב הגדול מעוז ומגדול מהו׳ מאיר **אשכנזי** ראש ישיבה בפדובה״ (הרב החכם מהר״ם שטראשון במכתבו אשר בסו״ס קריה נאמנה (עמוד שכ״ב) העיר אודות מקום וארץ מולדת מהר״ם , אבל לא זכר תשו׳ אבקת רוכל שזכרנו) בכל זאת מתי למד הרמ״א אצלו , שהרי ארבעים שנה היה אב״ד בפדובה (רמ״ש גירונדי בתולדות גאוני איטליה כ״ח ח״ג עמוד ל״א) , ולפי״ז בא שמה בשנת רפ״ה , כי בשנת שכ״ה נפטר לעולמו , ולפי דעת הה׳ הכותב בעצמו לא היה הרמ״א זקן במותו , רק לערך בן חמשים ונולד א״כ סביב לשנת רפ״ב , ואיה ובאיזה זמן למד אצלו ? ולוא היה הרמ״א פעם בארץ איטליה לא היה מחריש מלזכור זאת באיזה מקום . וכן הרב רמש״ג (שם) לא זכר מאומה מזה בכתבו את תולדות מהר״ם פדובה וזכר מספר ושם תלמידיו , אף כי דבר שמה גם מהרמ״א עיי״ש.

9) יש להעיר על אשר הביא החכם האק (גל עד עמוד ז) בשם החכם צונץ במ״ע החדשי להרב ר״ז פראנקל (אקטאבער העפט לשנת 1847) שהרב מהר״ה בן בצלאל למד ביחד את הרמ״א אצל הג״מ שכנא בעיר קראקא בשנת ש״ה (1545) , ואנכי לא ידעתי המקור לדבר זה האחרון , ולא עלה בידי לראות בעצמי את דברי צונץ שם , וגם ספר גלעד לא נמצא כעת בידי , ורק מזכרוני כתבתי זאת .

10) גם בתשובותיו (סי׳ קי״א) מזכירו סתם בשמו עיי״ש .

11) ואנכי מצאתי בפנקס הח״ק עוד איזה סעיפים ופאורות ממשפחת הרמ״א , ושם (דף ע״ז ע״א) כתב : ונשמת מ׳ גיטלי בת ר׳ משה אם החבר איסרל לאזרש״, ונראה כי ע״ש ר׳ משה הלזה אביו זקנו של אביו הרב מה״ו ישראל איסרל, נקרא הרמ״א בשם משה .

12) בפנקס הנזכר מצאתי שהיה לו עוד בת אחת, וז״ל : ונשמת מ׳ דרעזיל בת הגאון מהו׳ משה ר׳ איסרלים יום ב׳ למד כסליו שהוא ר״ח טבת שמ״ב אשת בונם ר׳ אברהם רייזלש״, וראה הערה 15.

13) נביא בזה דברים מעטים מתולדות הרב מהו׳ פנחס הורוויץ , כתוב בהקדמת המו״ל ילקוט שמעוני עה״ת (דפוס פפד״א תס״ה) : ה״ה רבינו הגדול הרמ״א ז״ל , הללו מהאי גיסא זקני הגאון המופלג מהר״פ זצ״ל הלוי הורוויץ אשר כבר העיד עליו מהר״י סרוק ז״ל אחד מגדולי תלמידי איש אלהים האר״י ז״ל שנשמת זקני הג׳ מהר״פ ז״ל היא נשמת התנא האלהי ר׳ פנחס בן יאיר , אשר בנו שתיהם את בית ישראל בבתי לויה ה״ה נשיא נשיאי הלוי״ , והיה בן הגביר מהו׳ זלמן ישעיה הורוויץ מפראג (גל עד עמוד ס״ז) והיה ראש לרבני ד׳ ארצות , שני בניו אשר היו לו האלוף מהו׳ יצחק ואחיו מהו׳ יודא מתו ונקברו בעיר ווינא , הראשון בשנת של״א , והשני בשנת ש״ל (זיהע פראנקלס גראבשריפטען נומר 71) , גם בתו מ׳

שרה אשת הנעלה מהו' מאיר מעגלליז אוירבאך מתה שמה בשנת ת"ז (ראה שמה נו' 226). והיה שארו של הגאון בעל השל"ה, וראה מה שכתב אביו בספרו עמק ברכה (דף ק"ד): האלוף המרומם בפי כל מהר"פ סג"ל יצ"ו מק"ק קראקא העיד על גיסו מהר"ס איסרלש ז"ל שהיה נוהג", והגאון בנו בספר של"ה, מזכירו פעמים רבות בהוספת מלת „שארי" ראה לדוגמא (ח"א דף פ"ז ד"ו), והוא הסכים בהיותו בפראג על פסק הגאון מהר"ל מפראג, ונדפסה הסכמתו בראש הפסק ההוא, וראה מש"כ הרב בעל נחלת שבעה (סי' כ"ז): וכ"כ כל גאוני פראג על הסכימות הפסק של מהר"ל פסק הנ"ל, והם הגדולים מהו' ישעיה סג"ל ומהו' אפרים ובעל תוספות יו"ט, ומהו' פנחס הורוויץ ועוד שאר גדולים", ובס' יש מנחילין כ"י נמצאו ג"כ דברים אחדים מקורותיו (ראה בס' מגילת יוחסין). ונמצא בלעדיו עוד רבים בשם הזה, לכן הדורש אחרי קורות חייו צריך להיות מתון בחקירותיו. ולא כאשר חשבו רבים כי הוא בנה את ביהכ"נ בפראג הנקרא פנחס־סינאגאגע, רק אחיו הגביר מהו' אהרן משולם הורוויץ בנה אותה, כאשר כתוב מבואר בלוח הביהכ"נ: וילך איש מבית לוי ושמו אהרן משולם, במעלות רוח הנדיבה עלה בסולם, הלך בעקבי אבותיו הנסיכים והסגנים, ובנה בית הכנסת הזה המפוארת בבנינים, ובאשתו בת ר' מנחם ז"ל מר' נחמה לעזור כנגדו ובעבור זכרון הנשמה, שנת רל"ה החל המלאכה ונגמרה לכבוד השם יתעלה ולכבוד התורה, פה קהלת הקדושה פראג המעטירה, עיני ה' עליה זכירה עם שמירה, אהרן משולם ב"ה ישעיה הלוי ז"ל המכונה זלמן הורוויץ:

פה מקום אתנו לעורר על שגיאה גדולה אשר נפל בה החכם פאדיעבראד בספרו אלטערטימער דער פראגער יאזעפשטאדט (עמוד 100) בדברו מביהכ"נ שזה, והודיע דעתו שנבנה הבית הזה במאה השלשה עשרה למספרם ע"י הרב מהו' פנחס הורוויץ מקראקא, כתב בהערה: דיעזר לעבטע געגען ענדע דעם 13 אונד אנפאנג דעס 14 יאהר הונדערטס (זיהע צמח דוד שנת מ"ו לאלף הששי)", והשתוממתי למראה עיני מאיזה מקום בא לו להקדים זמן ר"פ הורוויץ בשלש מאות שנה, וחפשתי בצמח דוד המקום הנרשם ממנו וראה זה מצאתי: ר' מאיר מרוטנבערג וכו' נפטר בבית הסוהר ונראה שזה היה בשנת מ"ו כך מצאתי וכו' גם שמעתי מפי הג"מ חיים כהן יצ"ו שראה בספר ישן מספרי מהרר פנחס הורוויץ יצ"ו מקראקא סיבת וגלגולי כו' עכ"ל, ואינני צריך לבאר יותר, רק להעיר עוד על דבריו אשר כתב אח"ז כי בשנת 1435 נתקן הבית הזה ע"י מהו' אהרן משולם הורוויץ אחד מנכדי הבונה אותו, ואחרי שנת 1435 לא נתקן הבית עד השנה שנכתב מאמר זה, ובהערה כתב העתק הכתובה הנמצאה בחומת הבית, והוסיף שהמלות בשנת רל"ה החל המלאכה ונגמרה" מוספות רק על

הגדלת הבנין ע"י מהו' אהרן משולם הנ"ל , ומלבד כי כל מבין יראה שדבריו המה ללא אמת , והכתובת תודיע באר היטב שאז נבנה הבית מיסודותיו ולא נתחדש , עוד שגה בהעתקת הפרט רל"ה על 1435 תמורת 1535 , ולחנם הקדים גם זמן בנינו גם זמן הבונה אותו , עפ"י השמועה ולא בונהו האמתי, בשלש מאות שנה .

14) ושכח לחשוב פה את גיסו האלוף מהו' אליהו (שו"ת רמ"א סי' ס"ז) , וראה הלאה הערה 19 .

15) סי' ל"ה ע"ש וצ"ל סי' מס , והרש"ל מזכירנו (שו"ת סי' י"א) אבל משם אין ראיה שהיה חכם כדברי החכם הכותב שלא הביא שם ממנו שום דבר תורה או חכמה , רק השאלה והמו"מ שמה היא בענין הנוגע אליו עיי"ש , אכן הרב בעל צמח דוד ישבחהו מאוד וכתב עליו שהיה למדן . והרמ"א מזכירנו ג"כ בתשו' ל"א , וכתב עליו שם : המשודך (ר"ל עם בתו של ר"ש גינצבורג) עיניו יפקח וכו' ויתן עיניו בעושר וכבוד ומשפחה" , ומדבריו שמה יתראה שאז היה דר בעיר פוזנא . הסופר נאלקי (O Żydach 51) יספר בשם הקארדינאל קאמענדאני מיהודי אחד מארץ בעהמען (סלאפע) ושמו שמעון גינצבורג , אשר היה בעת ההיא ראש ליהודי פוזין והיה חכם גדול בקי בחכמות המאטעמאטיק והאסטראנאמיע , ויהי לו מהלכים בחצר המלך זיגמונד השלישי (פרייען איינטריט אים האפע) ורע אהוב לרבי המדינה והשרים אצילי פולין היותר גדולים ונכבדים בכל הממלכה , וכמדומה לי שהוא זה מחותנו של הרמ"א הנזכר פה . — והיה לו להכותב להזכיר איך ובמה היה מחותנו והוא , כי בן הגביר רש"ג מהו' ליזר גינצבורג היה חתן הרמ"א (ראה קריה נאמנה עמוד רפ"ג) , ולפי"ז היה לו להרמ"א , מלבד שתי בנותיו הנזכרות למעלה , עוד בת שלישית אשת הנעלה ה' ליזר גינצבורג .

16) והיה לו להזכיר שר' אליעזר הלזה אחיו של הרמ"א היה חתן הגאון רש"ל , וכן מצאתי בפנקס הח"ק : ונשמת מ' מרים בת הגאון ר' שלמה לוריא יום א' חית תמוז שע"ה לפק אשת האלוף מהו' אליעזר ש"ן" , ור"ת ש"ן היא שיחיה נצח , כאשר העיר הכותב הלאה , כי בעת ההיא היה ר' אליעזר עוד בחיים חייתו , כי מת בשנת שפ"ג . ולו היה בן בשם ר' משה שהוציא לאור שו"ת הרמ"א . ויתכן שמפני כן כתב הרש"ל על הרמ"א „שארי" . וברשימת המצבות להחכם פראנקל (נומר תקע"ו) מצאתי : פ"ט האלוף מהו' אליעזר חתן הגאון מהר"ש לוריא" ופרט השנה לא נמצא שמה , ולא אוכל לברר אם ר' אליעזר אחיו של הרמ"א מת בעיר ווינא , וכפי הנראה מן העתקת הכתובת הזאת , היא מצבת קבורתו :

17) כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כן מצוה לומר דבר שלא נשמע , וכשם שמזכיר את דברי הרב מהו' יש"ר , שמרבה לספר בשבח ספר תורת

העולה, היה לו להזכיר גם את דברי הרב בעל מאור עינים (פ"א מאמרי בינה) אשר איננו מרבה בשבחו כ"כ, והרוצה לדעת משפטו יוכל לראות שמה,! ועל הדורש קדמוניות לאמתתן, אין להכחיד גם דבר קל כזה תחת דל שפתיו, אף כי אולי לא יהיה לפי יקרת הגאון המדובר; ולולא זה יאמר עליו כי נפשו דבקה מאוד בנפש איש חיל אשר בחר לענות בתולדתו מלשפוט בלי נשיאות פנים. —

לעומת זה ראה נא מה שכתב בעל מאור עינים במהדורותיו שמה, איך הנהו מפאר ומרומם את הגאון בעל מעשה ה' אשר דבר אתו פה אל פה. אולם בכל זאת נוכל למצוא פשר דבר למשפט בעל מ"ע על ספר תוה"ע, כי על הרוב בל ימתקו ביאורי חכמי ארץ אשכנז ופולין לחיך חכמי איטליה כנודע לכל מבין, ובפרט כי דרכי הרמ"א ובעל מאור עינים שונים שמה זה מזה כרחוק מזרח ממערב. ועל החכם צונץ יש להפליא שבמאמרו על תולדות האדומי (כרם חמד ח"ה עמוד קנ"ד) בהזכירו את חכמי דורו אשר הביא המחבר בספרו השמיט את הרמ"א מתוכם, ובל יזכירנו, אולי מפני שלא זכרו האדומי לשבח, לכן שמע לעצת החכם מכל אדם (משלי י"ב י"ו) ושומע לעצה חכם. ולהחכם המנוח ר"ש בלאך נאוה תהלה שטרח להצדיק דברי הרמ"א בנוספות לס' יוחסין בדבר מחבר סדר עולם נגד תפיסת החכם צונץ תולדות רש"י הערה ל"ד *).

18) מן הדברים השונים הראוים לעורר את לב המעיין עליהם בקראו תשובות הרמ"א, נציגה פה רק דברים אחדים. ראשונה מש"כ בתשובתו לתלמידו הרב מהו' צבי שור (סי' ל"ה): שמחתני בשמעי שלותך וביאתך לביתך בשלום, אף כי אמרתי שתשאר בארץ אשכנז להיות להם לרב ומורה באחד המקומות, אולי עדיף טפי פת חריבה ושלוה בה במדינות אלו, וכאמרם ז"ל או בטולך או בטולא דבר עשו, אשר במדינת אלו אשר אין שנאתם גברה עלינו כמו במדינת אשכנז, מי יתן והיה עד ביאת משיחנו ודי מזה", ונוסף גם הוא על מאשרי היהודים תחת ממשלת מלכי פולין נגד מצבם הרע ומר בארצות אשכנז, וכבר העיר על זה גם החכם גרעץ (קוה"י

---

*) בהערה ההיא כיון ר"ש בלאך לדעת הג"מ שי"ר (בהערתו לדברי החכם ווייסע כ"ח ח"ה עמוד רל"ג) בדבר כ"י ריט"ע, ושניהם כתבו זאת בעת אחת (עיי"ש ושם). ועוד יש להעיר בדברי רש"ב שם, כי נוסף על מהרי"ק ובעל קורא הדורות שזכר שמה, אשר חשבו כי ריט"ע הוא מחבר סדר תנאים ואמוראים, יש לחשוב גם את הרב בעל מ"ע שכ"כ בספרו מצרף לכסף (עמוד ח' ע"ש) וראה הקדמת שי"ר לתשובות גאונים קדמונים, ובבית האוצר לרשד"ל (דף כ"ב).

ח"ט) והחכם פערלעס בס' קורות היהודים בפוזין, וה' בערזאהן במחברתו על תולדות ר' טוביה הכהן הרופא, ועוד לפניהם הרב החכם מהר"ם שטראשון במכתב אשר בסו"ם קריה נאמנה (עמוד רל"ז). ובתשובה אחרת (סי' ע"ח) כתב: וכן עשינו אז כאשר ראינו צרות אחינו בני פיהם שהיו עומדים כל יום ויום לברוח על נפשם בענין הגרוש אשר היה אז לחוש ח"ו", ובתשובה (סי' ס"ג): והחכמים אינם רוצים לראות את הנולד שעבר במדינת פיהם", ויכוון על גירוש היהודים ממדינת בעהמן שהיה בשנת שי"ט-שכ"א, שעליו כתב בעל הלבושים (הקדמה לח"א): גזירת גירוש בארץ מולדתי מדינת פיהם וכו' בשנת שכ"א" (וראה קוה"י להחכם גרעץ עמוד שפ"ה וצמח דוד ח"א).

ועפ"י ידיעתו בסדר תנאים ואמוראים השיב (בתשובותיו סי' פ"ג ובד"מ יו"ד סי"כ) על הב"י שכתב (שם) שיונה תורבן הושע מבלעתא עפ"י דברי התלמוד (חולין מ"ג): יונה אמר זירא מבלעתא, ובאמת הפי' בגמרא שם לא על יונה ממש, רק יונה הוא שם חכם עיי"ש; אבל חידוש גדול היא בעיני על הרמ"א שברצותו להביא ראיה לדבריו כתב: ובפ"ו דשקלים מוזכר שם אמורא זה", ולא היה צריך להביא ממרחק לחמו כי פעמים רבות מצאנו שם ר' יונה בש"ס (ראה לדוגמא ברכות י"ד ע"א, שבת יוד ע"ב, מגילה י"ו ע"א, גיטין כ"ט ע"א, עבודה זרה י"ד ע"א), בכל מקומות אלה כתוב: אמר ר' יונה אמר ר' זירא, כי הראשון היה תלמיד השני, כנודע לכותבי הקורות, ועפ"י סבה שלא נדע שהיה, נשמט התואר: רב" משמות שני החכמים האלה בתלמוד חולין שם, והביא את הגדולים הסמ"ק והב"י לפירוש זר ודחוק כזה.

ועד האחרון אני בא, וגם עליו יתפלא כל משכיל, על מחשבת רבינו הרמ"א ודעתו (בקצה תשובותיו) שרש"י ז"ל לא כתב את פירושו עה"ת בשפת קדשנו, אך בשפה אחרת אשר לא נדע את מקורה, רק אחד מהבאים אחריו העתיקה ללשון הקודש, אלה דבריו (שם סי' קכ"ח): כי מ"מ גם לשון רש"י שהוא לשון הקודש צח ומצוחצח כדברי מעלתו ניתן בם כי? אלא שהאמת הברור כי פירש"י אינו דוקא בלה"ק, כי אולי רש"י תיקנו בלשון אחר רק שנתיישב בישראל בלה"ק כדי להבינו בכל מקום" עכ"ל, כזאת לא עלתה עוד על לב משכיל על דבר אמת, אשר לו חיך להבין סגנון הלשון, ולכן כתב אליו הג"מ שמואל יודא קצנאלינבוגין (סי' קכ"ט) והם כי לא להזכיר שפירש"י לא נעשה בלה"ק כאשר כתב אדוני". — על שו"ת הרמ"א נמצאו הגהות בכ"י הג"מ יעקב עמדן (ראה אוצרות חיים נומר 4162).

19) הנה בשו"ת הרמ"א סי' ל"ח לא נמצא כלל מזה שהזכיר פה,

רק בדברו שמה מס' המרדכי כתב: וכן מצאתי במרדכי שלי שכתבתי הפי' אצל העמוד וכו' ועיין בס' המרדכי של הר"ר מרדכי מפוזנא ותמצאנו שם כי ידעתי שכתבו שם במרדכי שלו", ע"כ, ולא נזכר מאומה ממרדכי של גיסו האלוף מהו' אליהו, והנה הכותב ציין לראות בהערה ב' ושם לא נמצא אף זכר גיסו ר' אליהו זה. אמנם לפי הנראה זכרונו התעהו, כי באמת האלוף מהו' אליהו היה גיסו של הרמ"א ועל ספר המרדכי שלו היו כתובים הגהותיו של הרמ"א, אבל לא בכתב ידו (של הרמ"א) וגם הרמ"א לא הזכיר זאת בשום מקום, רק הרש"ל, ראה בשו"ת הרמ"א (סי' ס"ז) והוא תשובת רש"ל כתוב: וכדי שלא אפרוש ממר מתוך הקנטור, אשיאך לדעת כי בהיותי מגיה המרדכי שלחתי אחר המרדכי של גיסך האלוף ה"ה הר"ר אליהו שהוגה מתוך כתיבת ידך" ע"כ, וידידי כותב המאמר שכח מזה המקום, רק בזכרו שבסי' ל"ח מדבר הרמ"א מהגהותיו להמרדכי, חשב בחפזו כי שמה זכר גם את גיסו הנזכר, וראה בהערה 14.

20) עוד יש להוסיף על ספריו: י"ז) הגהות על ספר יוחסין בדפוס קראקא: י"ח) הגהות על ספר מורה נבוכים ועל פי' רש"ע ואפודי, אפס קציהן נדפסו ע"י ידידי הרב החכם מהו' יוסף כהן צדק בספרו אוצר חכמה (חוברת שנית) בשם: תועפות ראם".

21) לפי דבריו ודעתו שהרמ"א היה אב"ד בקראקא, נאחז פה בסבך הפליאה, כי הלא הרמ"א בעצמו מזכיר את האב"ד שהיה בימיו, אבל לפי האמת לא נמצא פה שום פליאה, כי הרמ"א לא היה מעולם אב"ד בקראקא, כאשר נראה מכל פסקיו וכתביו ספריו ומכתביו, שאף פעם אחת לא חתם בתואר אב"ד, וכן בפנקס הח"ק לא נזכר מאומה שהיה אב"ד, כאשר נזכר על האחרים שהיו באמת אב"ד בעיר הזאת, כי כלשון הזה כתוב עליו שם: יזכור אלהים נשמת הגאון והאלוף מהו' רבינו הקדוש משה בן החבר ר' ישראל ז"ל שהלך לעולמו בעבור שהרבין תורה בישראל וגם צדקות הרבה עשה שאין לספר, ובעבור שנדר צדקה בעד וכו'", ומה שכתב בד"מ (יו"ד סי' של"א): מעשה היה על ידי בהיותי אצל אמי ז"ל וברכתי ברכת אירוסין כדרך שרב העיר מברך", אין כונתו שהיה באמת רב העיר, רק בהיותו אדם חשוב גדול הדור תורה וגדולה במקום אחד, נחלק לו כבוד לברך כדרך שרב העיר מברך: ואפשר מאד אם היתה לו איזה התמנות מצד ראשי העיר, או אם נתנה לו מקופת הקהל שכר בעד תופשו ישיבה ולמד עם תלמידים מקשיבי' · ד לקולו, ואולי רק דד מסיבתו נהיה המנהג אחרי מותו לקבל גם ראש ישיבה מיוחד ולקצוב לו שכר עבודתו מאוצר העיר, אחרי אשר כבר למדו רבים לבוא להעיר הזאת לשמע חכמתו.

אחרי רוצי שנית בתשובה ע"ח אשר בתוכה זכר הרמ"א את האב"ד

שהיה בימיו, נוכחתי לדעת כי ידידי החכם הכותב נפל פה בשגיאה גדולהר בלא ראות, וכל לשון זה איננו של הרמ"א, והנני לברר זה פה בגלל אשנה בהשקפה קלה ישגה כל מעיין בתוך תשובות הרמ"א בסימנים אלה; שתי תשובות מסומנות שמה באות ע"ח, הראשונה מתחלת: ואשמע אחרי קול רעש כעך לבנון אשר ירעש, ואמרו על דברי נואש, כאילו היה בגד אכלו עש, בענין המעשה אשר נעשה מזמן ארוך בדבר הפשרה בק"ק קעלין וכו' וכו' ובתוכה העתיק הרמ"א תשובת גדול אחד אשר התנגד לדעתו וחלק על פסק הלכה שלו, ותשובה החולקת מתחלת: נשאלתי ראובן ושמעון וכו' תשובה הנה כי תניא וכו' וסיים ויראני מתורתו נפלאות"; ופה מתחלת התשובה השנית מאותן המסומנות באות ע"ח: גם הלום ראינו פסק הלכה שפסק האב"ד שלנו י"ץ. בתשובת שאלה כנ"ל וכו', וגם תשובה זאת הוא תשובת גדול אחר אשר גם הוא התנגד לפסק הרמ"א ומסכים עם החולק אשר היה אב"ד בעירו, כאשר נברר, וסיום תשובה זאת היא באמצע סימן ע"ח בלי שום הפסק ניכר בזה"ל: ובזה לידיעתנו נאמר די ושלום", אח"כ מתחלת תשובת הרמ"א על דבריהם: הנה לא אזכיר שם החכמים המתנגדים ובל אשא את שמותם על שפתי, כי לדעתי המתנגדים להם לא יהיה להם לכבוד ע"כ אפסיק בדבריהם להשיב להם, מה שכתב החכם בראשונה הנה וכו' וכו', סובב הולך על התשובה מהמתנגד הראשון ככתבה וכלשונה הנעתקה מסי' ע"ח א', וסיים הרמ"א תשובתו עליו: יפה שתיקה זה המדמה בחכם מדיבורו, והנה מאחר שנסתלקו מעלינו דברי החכם הראשון כ"ש האחרונים שיצאו בעקביו, ובתר רישא גופא גריר, ואין צורך להשיב על דבריהם, כי לא דברו על צד גמרא, רק בסברות כרסיות" וכו' וכו', וכונתו בדבריו הקצרים אלה נגד התשובה השנית המתחלת גם הלום הנעתקת בסי' ע"ח ב', ראה שמה היטב ובחנת דברי, ובאמת החכם הכותבה לא הביא שום גמרא או פוסק ראשון או אחרון, רק הוא כמסכים לדברי האב"ד שבעירו. ואנכי לתומי כמעט נמשכתי אחריו בשגגה זאת פה וגם הלאה בתולדות הג"מ יצחק שפירא וברוך חונן לאדם דעת שנתעוררתי בעצמי בזה, והעירותי שמה על מהירתי בלכתי אחרי החכם הכותב בזה.

22) זכרון זה אשר שמע הח' הכותב על שם הרמ"א, מצאתי בספר זכרונות (כ"י עתיק מתחיל משנת שט"ו) מעיר קראקא אשר היה בידי, אבל לא ע"ש הרמ"א, ולפי הנראה לא מעטו יצאה.

23) לפי ידיעתי אין קוראים בו רק ביום הכיפורים לבד, וכבר נתקלקלו יריעות רבות ממנו, ונכתבו חדשות במקומן, ואותן מכתב יד הרמ"א לא רבות הנה עוד.

24) ויותר מכל אלה ראוי להעתיק את אשר כתב בהקדמתו לס' מחיר יין, ואלה דבריו הנחמדים אשר בכתם אופיר לא יסולאו: ואל יחשדני

המעיין שכך אני בעיני שאוכל לחבר ספרים או לדבר דברים נגד מלכים ולא אבוש, כי ידעתי שאין בארי באר מים חיים, רק מקור יבש, רק שמתי נגד עיני דברי חכמי המחקר" וכו'. לוא היו דברי הרמ"א אלה נגד מחברי ספרים בימינו אשר לא לכבוד הם בתוכנו, כי עתה לא העשירו אותנו עושר רב בפרי תבונתם.

25) ויש להזכיר מה שפסק (אבה"ע סי' קנ"ה סכ"ב) שבת ממאנת בזמן הזה כדעת רבו זקנו מהר' יעקב פולק, ולא השגיח על המחלוקת שהיתה לו בימיו עם הגאונים מהר"י מינץ ומהר"י מרגליות על אודות זה, עד שברכוהו על ככה, כאשר העיר בצדק הרב ר"מ שטראשון במכתבו אשר בסו"ס קריה נאמנה (עמוד שי"ב).

26) בתשובות הרמ"א (סי' י"ז) כתב: וכ"ש שלעת עתה ספרי אינם בידי כולם נשארו בק"ק קראקא, ואנכי יושב ממולם מעט חכמתי וידיעתי מחוץ תרונה כחולם חלום" (מליצה נאוה עפ"י הכתוב חכמות בחוץ תרונה), ולא אדע מתי כתב את תשובתו זאת, ואולי בנסעו פעם לזמן מה למקום אחר, כתב אותה, או היה בימי המחלה ר"ל.

27) בספר שם הגדולים החדש (ח"א אות יוד סי' רל"ז) טעה וכתב שהרב ר"י שפירא היה חתן מהר"ש מלובלין עיי"ש; והעירני ידידי הה' מהו' מו"ח שהטעות הזאת באה לו מאשר ראה בלוח הגאונים אשר על כותל ביהכ"נ של הרמ"א כתוב ג"כ בטעות חתן תמורת חותן. אבל נודע שהלוח הלזה מלא שגיאות הנהו, כאשר יבוא עוד הלאה. וראוי להעיר פה שהמחבר ספר זה (שה"ג החדש) טעה במקומות אין מספר, ופה נביא רק את הנוגע לענייני מחברתי, כי אין רצוני לכתוב בקורת עליו; ראה שמה (אות א' סי' קנ"ו) כתב: מהו' אליהו צורף בק"ק קראקא, ובאמת היה שמו העשיל צורף כידוע, וכן (אות פ' סי' למ"ד) כתב שבעל ספר הברית נפטר בשנת תקס"ב (ונמשך בזה אחרי המוסיף לצמח דוד), ובאמת נפטר בשנת תקפ"ב· והיה להם לדעת שבשנת תקס"ב לא נדפס עוד ספרו מהדורא שנית, שהדפיס המחבר בעצמו. באות ת' כתב שהגאון מהו' תנחום נפטר בשנת שנ"א, ונתחלף לו אב בבנו, כי אביו הגאון בעל שארית יוסף מת בשנה ההיא, אבל לא בנו הג"מ תנחום, והעירני ידידי הנ"ל שגם הטעות הזאת נצמחה לו מלוח הגאונים הנזכר שבו נרשמו האב ובנו בשנת שנ"א. בח"א (אות א' סי' קי"ד) כתב שלא ידע מי הוא הג"מ אהרן תאומים עיי"ש, והלאה במחברתי תמצא עוד שגיאותיו כהנה וכהנה. מדי דברי בו התאפק בל אוכל להעיר כי החכם המבקר ספר זה (במ"ע הכרמל) והראה לעין כל את הספרים השונים שמהם הוציא המחבר כל דבריו, מבלי העיר עליהם מאומה, שכח להוסיף את קונטרס מגילת יוחסין (הוא תולדות הגאון מהר"ל מפראג) הנדפס ראשונה בסוף ספר מטה משה להגאון מהו' משה

כ"ץ מפרמישלא, אשר כמעט חצי ספרו חלק א' הוציא ממנו כאשר יראה כל מבין, מבלי הזכיר אף פעם אחת את שמו כדרכו.

28) אחרי כתבי כל אלה, כאשר עיינתי שנית בתשובת הגאון מהו' נתן שפירא ז"ל נתברר לי ששגיתי, כי כונת מהר"ן לא היתה על מהו' יצחק הכהן, רק אל הג"מ יצחק אב"ד בעיר לאדמיר, אשר גם הוא כתב דעתו בתשובה אודות אשה העגונה ההיא ונמצאה תשובתו שמה (שו"ת ב"ח החדשות סי' ע') וחותם נאום יצחק בן בצלאל הגר בלאדמיר", ובזה נתישב לי היטב הלשון שכתב הגאון מהר"ן: שהגאון החכם השלם מהו' יצחק נ"י התיר ג"כ לעלמא עפ"י עדות אחרת כאשר הזכרתי במדת דבריו למעלה", ובראשית תשובתו אחרי העתקת הנב"ע מענין זה, כתב: אלה הם תורף העדיות שהגיעו לידי, ועוד ראיתי בכתב ידי החכם השלם מופת הדור והדרו מהו' יצחק ב"ר בצלאל נר"ו שכתב שקבלת עדות אחת בא לידו שגוי אחר" וכו' עכ"ל. ונקל לטעות שמה בספק ההוא, שעל היתר העגונה ההיא נמצאו שמה תשובות רבות, א' מהגאון מהר"י ב"ר בצלאל, ב' מהגאון מהרש"ל (סי' ע"א) ג' מהג"מ מרדכי רייס (סי' ע"ב) ד' מהג"מ יצחק הכהן שפירא (סי' ע"ג) ה' מהג"מ צבי הירש (סי' ע"ד) ו' מהג"מ נתן שפירא בעל השערים (סי' ע"ה) ז' מהג"מ יעקב פיסק (סי' ע"ו), ח' מהג"מ אליהו מתעלם (סי' ע"ז). וזה היה נסיבה לשגיאתי להחליף את שני הגדולים ששמם שוה, זה בזה, וה' הטוב יכפר גם על שגגה שנית אשר נמהרתי להמשך אחרי ידידי כותב תולדות הרמ"א, שב' וליין על הרמ"א, שזכר בתשובתו את האב"ד אשר היה בימיו בעדתו, ולפי מחשבתי וסברתי כתבתי שכונתו על הגאון מהרי"ש הכהן, ובאמת אחרי עיוני שנית בתשובה ע"ה אשר בשו"ת הרמ"א, ראיתי שאין כאן לא דובים ולא יער, וכי אין זה כלל לשון הרמ"א רק של חכם אחר, כאשר כבר גליתי את אוזן הקורא למעלה (הערה 21) ראה שמה ויתברר לך האמת, ושגיאות מי יבין, וגם אתך הקורא הסליחה.

29) ידידי הרב החכם מהו' יעקב רייפמן נ"י באחד ממכתביו אלי (א' שופטים תרכ"ו) כתב זל"ל: וכתובת מצבת קבורת ר' מרדכי שבא, מלבד אשר לא ידעתיה, גם אין נפשי להביא ראיה ממנה כל עוד לא אדע תכונת כותבה, ומה חשב לחכמת הטבע, או מי חשב למהיר בה, הן נפשי יודעת מאוד בעלי אסופות רבים (ובתוכם בעל שבט מוסר) אשר חשבו את עצמם ליודעים את החכמה ההיא ובאמת לא ידע גם הוראת שמה כאשר אראה במ"ה". עכ"ל. והנה אף כי כל חוזה משרים יודה אל קלות דבריו, בכל זאת לא נשגה גם אנחנו אם נביא ממנה ראיה כי בני דורו חשבוהו ליודע חכמת הטבע! הן לא נחפוץ בזה למוד בחבל רוב חכמתו ובקיאתו בה, ולא נאבה להושיבהו היום בראש הומיות בקתידור להורות חכמת הטבע באחת בתי ספר הגבוהים, די לנו לדעת כי אנשי דורו לפני שלש מאות

שנה דמו בנפשם שהיה חכם גדול בחכמת הטבע , ולוא אם גם שגו בראיה ברב או במעט , גם על זאת לא ידאב לבנו , כי אם גם ידענו ברור שעל דבר אמת וקו צדק נוסדה משפטם אחת היא לנו , הלא שיטת (סיסטעם) חכמת הטבע בימים ההם עליה אבד כלה , והחוקר הטבעי דארווין האנגלי המרעיש יסודות ומרגיז ארץ , בסתר אהלו יצחק היום על אולת החוקרים הטבעיים אשר היו לפניו , ואשר דברו הזיות והבלים -- בעיניו — מאופני ודרכי הבריאה , ומחשבות (אידעען) החוקרים בחכמת האלהית (מעטא פהיזיק) לפנים , לשחוק וקלס המה כעת בעיני פראפעסאר שפיללער מברלין ! :ד׳ כי הפילוסופיא מאז , תחליף שטותיה כמו לבוש , את אשר יכשר היום בעיני פילוסוף זה יהפך מחר לבוז וגועל נפש או לחזון שוא לרעהו , ולכן מה לנו ולחקירות "ד" כאלה , די לנו אם נדע מתכונת האיש אשר נדרוש לדעת , כי ידע להתרומם , מעל מחשבות ההמון בימיו , ויחפוץ לרות צמאונו לדרוש ולתור בחכמה , ואם חפצו הצליח בידו ועד כמה ! כל זה אחת היא לנו .

הוספה לתולדות הג"מ מרדכי זינגער עמוד 20 . לא אפונה כי ההגדה אשר בפי ההמון מנסיעת איש אחד לרומי בשם ר' מרדכי , על אדני אמת הטבעה , אך נתחלפו למו ר' מרדכי צמח בר' גרשון שהיה ממשפחת שוללין מפראג , בר' מרדכי סבא , והראשון נסע באמת לרומי בשנת שכ"א , להשתדל שמה למען יתיר האפיפיור את שבועת הקיסר פרדינאנד , אשר הגיד אז שנשבע לבלתי ידורו יהודים בעיר פראג לעולם , ואז קראו אזרחי בעהמן את היהודים לשוב לארץ מולדתם אחרי גורשו משם בעת ההיא (ראה למעלה הערה 18) . וחפץ נסיעתו הצליח אז בידו : ולהנסיעה הזאת כיון הכותב הפלאי בציון ח"ב (ראה קוה"י להח' גרעץ ח"ט עמוד שפ"ב , והגהת נכד מהר"מ בר צמח הלזה בצמח דוד ח"א) .

30) תורני משכיל אחד שאלני לפרש לו כונת הרב מהו' יש"ר באמרו : ראיתי ציון על הכלי שנשתמש בו וכו' , כי לא ידע ביאורו , ואציגה פה את תשובתי , אולי כמקרה התורני גם את אחד הקוראים יקרנו ; במלת „הכלי" יכנה את גיו החוקר , וציון ר"ל מצבת קבורתו בין אחים יפריא , היא מליצה שאולה מהושע (י"ג ט"ו) , והאיש היא מלשון ותרעינה באחו . ונראה שכוליא הח' יש"ר , בהשתמשו פה במליצת הכתוב , את מלת יפריא ממשמעה , שפירושה הוא משורש פרא אדם כפי' המפרשים , והוא כיון בה משורש פרה (בליהען) כחתימת דבריו : כשושנה בין הקברים*) .

---

*) החכם קרויזהאאר לאשר איננו מבין שפת עברית שגה פעמים הרבה בדברים שכל תלמיד יבין שגיאתו ! עד"ז כתב בספרו (ח"ב עמוד רל"ב) שהג"מ

31) ספר עמודי העבודה לא נמצא כעת בידי, ולכן לא אדע שורש לדברי פה שבספר ההוא נמצאה העתקת הכתובת משונה ממה שכתוב בנובלות, כי ידידי הרב מהו' שלמה זלמן הלברשטאם העתיק לי בטובו את כל הכתובות מהביבליותיקא, ובתוכם גם כתובת מצבת בעל מעשה ה', והנה כמו בנובלות, ובעל עה"ע העתיק גם הוא מהב"ת הנזכרת.

32) לא אכחד מאתך קורא נכבד שספר האגודה אשר בידי חסר ממנו השער, ולא היה ביכלתי לראות אם גם שם כתוב שנדפס בשנת ש"ה, רק בסוף הספר בהשיר שהעתקתי נקוד על אות ש' ועל אות ה' אשר במלת בשלה, ולפי סדר הקביעות חל בשנת ש"ה יום א' של סוכות ביום ה', ובדברי המגיה שם בסוף השיר, נמצא ג"כ הפרט: יום ד' ערב סוכות ולפי"ז יהיה הנקודות נכונות, אך אם נאמר שהנקודות משובשות הנה ופרט השנה היא של"ז, כחשבון כל מלת בשלה, שבשנה ההיא נדפסו בביה"ד הזה עוד ספרים רבים בלעדו, בקראקא, (ספר תורת חטאת, עבודת הקודש להר"מ בן גבאי ספר חסידים וכהנה *) וגם המגיה שבביה"ד ההוא היה אז ר' שמואל בהקדוש מהו' יצחק פיהם, אשר הגיה בעצמו את ספר האגודה, אז לא יבוא על נכון סדר הקביעות, שאז חל יום א' של סוכות בשבת ולא ביום ה', אמנם בשנת ש"ל, ובשנות של"ב ושל"ה חל ג"כ יום א' של סוכות ביום ה', ואולי נדפס באחת משנים האלו, וא"כ

אליעזר אשכנזי חיבר ספר נובלות חכמה, וכה דבריו שמה:

Decyzje jego rabiniczne w tem urzędowania wydane, przechowały nam się w dziele Mojżesza Isserlesa וכו' wraz z medycznemi rozprawami w dziele jego Nobloth Chakhma zawartemi.“ יען ראה באיזה ספר בשפת לועז שבש' נובלות חכמה מדובר אודות ר"א אשכנזי.

*) בית הדפוס הזה, והוא של הר"ר יצחק פרוסטיץ, נמשכו ימיו יותר מארבעים שנה, וספרים רבים גם נכבדים יצאו ממכבש שלו, רבינו בחיי על התורה שנ"ב, ר"א מזרחי עה"ת שנ"ה, ילקוט שמעוני, סמ"ק שנ"ו, אמרי נועם שנ"ח, ירושלמי עם פי' קצר על הגליון שס"ט וכו', וכפי הנראה נקרא בית הדפוס הלזה אחרי כן על שם שני בניו, בעת אשר אביהם כבר היה זקן בא בימים, ונדפס אצלם (בלי פרט השנה אבל הוא בין שע"ב ושע"ד) ספר תיקוני שבת בדפוס הראשון עם פי' ר' יהודה בן דוד כהן אשכנזי (ראה אוצר נחמד ח"ב עמוד קנ"ד), וכמדומה נדפס אצלם גם שו"ת מהר"ם מינץ (ראה בתולדות הג"מ פיינש).

עוד הדבר בספק עד אשר יבוא לידינו ספר האגודה בשלימות מדפוס קראקא, ואז יבורר הדבר. ואתה הקורא אל נא תצחק אל אולתי בחשבי פה המולדות וסדר קביעות שנים הרבה ובהאריכי לשון בדברים של מה בכך, רק כדי להודיע מתי נדפס האגודה, אל יפלא זה בעיניך בראותך שגם החכם יש"ר מגורציאה (אגרות יש"ר ח"א עמוד ל"ה) חשב כמה וכמה מולדות כדי להוכיח באיזה שנה נדפסו ספרי הטורים ולהודיע שלא היו המה, הראשונים למעשה והמלאת חכמת הדפוס.

אולם אחרי כן כאשר קרא ידידי הרב החכם שז"ה את דברי אלה, העירני שישנו בידו ספר האגודה בשלימות, ועל השער כתוב בפירוש כי התחילו בהדפסתו בשנת של"א, ובהקדמה להגאון מהר"י כתב מבואר: והתחלתי להדפיסו בעזר כל יכול בר"ח ניסן של"א", ונשלם בשנת של"ב, ומהראוי לשום עין בסוף הספר על אות ה' אשר נפרדה ממלת „בשל" כי אמנם אות ה' מורה על האלפים, והנקודה אשר באמצע מלת בשל רומז כי הפרט הוא כחשבון כל המלה, והוא של"ב, כי אז נשלמה הדפסת הספר, ולפי"ז השערתי דהויה מעקרה, אבל המשפט נשאר קיים, שבראשית המאה הרביעית כבר היה הגאון מהר"י כ"ץ גאון מפורסם, מן הטעמים האחרים שזכרנו שמה.

ויש להעיר עוד על תיבת „מקראקוב" הכתוב בסוף הספר, ולא מקראקא כדרך רוב המחברים מעת ההיא וגם אחריה, ובאמת נכתב כן שם העיר בשפת פולנית Kraków כנודע, ומצאנו עוד איזה חכמים ומחברים שזכרוה בדרך הזה, הרב ר' נפתלי טרויש בספרו דקדוק תפלה כתב: שנת רל"א בא אלי מכתב מצני יקירי הר"ר אליעזר טרויש אשר העתיק כתבי קודש הובאו מקאפו לקהלת בודקו ומשם קרקוב אשר בני דר שם", וכי כונת הכותב לעיר קראקא ראה קורות היהודים להחכם גרעץ (ח"ט נאטע 4 עמוד 38 באותיות רומית סי' IV), ובשו"ת מהר"ם מינץ (סי' ס"ג) כתב הר"ר מייסטרלין, כי תשובתו הוא זאת,: כמו עתה אשר פגע הכומר גם ביושבי תחת המלך מפולין מלכות קרקוב וסביבותיהן" ע"כ, הכומר הנזכר בדבריו, הוא ההגמון קאפיסטראנא, אשר הרגיז בימים ההם, את כל מושבות היהודים בארצות אשכנז ופולין במועצותיו ודרשותיו המלאים חמת פתנים (ראה קורות היהודים להח' הנזכר חלק ח' נאטע 5 עמוד 440, 444 ועמוד 210), ובשו"ת מהר"י מברונא (סי' נ"ה) כתב: תשובה זו שלחתי לקרקוב", (ראה בהערות ידידי החכם שז"ה בסוף הספר), והגאון מהו' קלמן ווירמייזא כתב (שו"ת הרמ"א סי' ס"ו): המבוררים בקראקובה", והגאון מהו' מרדכי יפה (בהקדמתו ללבוש) כתב: אדומ"ר מהו' משה איסרלן בקק קראקוב", ועוד היום יכתבו בספרי עברית על עיר לעמבערג לבוב, כשמה בשפת פולנית Lwów.

ואולם שם עיר קראקא בראשונה, עוד בטרם נהיו שבטי פולין לעם מיוחד, ולפני מלוך עליהם מלך, שנים מספר אחרי לדת הנוצרי, היה קאראדאנום Carodonum כאשר יזכירנה בשם הזה הסופר הקדמון ־ דד קלוידיוס פטאלאמעאוס, אשר חי כמאה שנה למספר הרגיל, ואשר יציין אותה באר היטב בלוחותיו (קארטע 60 מאפע 4) · אכן אל יעלה על לב הקורא שעיר קראקא היתה כבר אז בימים ההם עיר כמובן המלה, לא כן רק אוהלי רועים וסוכות נוצרים מלאו את מקום ארמנות מלכים, בתים מפוארים ומגדלי מבצרים (ראה קורות עם וארץ פולין להח׳ געהרינג (ח״א עמוד 6) וספר Kraków i jego Okolice להחכם גראבאווסקי (עמוד 12) וקורות פולין להח׳ וואגנער (ח״א עמוד 6).

33) בהזכירי את ספרו שארית יוסף לא אמנע מלהעיר פה על דבר אשר אף אם אמנם כי איננו נוגע אל פרטי תולדות הגאון מהר״י, בכל זאת כמלאת זכרו בתשובותיו. והוא כי החכם גרעץ (ח״ט עמוד ש״ן) בחשבו למטה בהערה אחד לאחד את אלה המזכירים את שריפת התלמוד אשר היתה בארץ איטליה בימיהם בשנת שי״ג, ברומא, ובערי פירארא מנטוא, וויניציאה, פדובה, קנדיא; והנהו חושב שמה בפרטות כל המזכירים דבר זה, אשר ראוהו בעיניהם מאשר היו מתושבי הערים האלה, ומעיר פדובה לא מצא אחד המחברים שזכר זה בספרו; אבל ראה בשו״ת שארית יוסף (סו״ס א׳) מביא שם בזה״ל: והשיב לי הגאון הנ״ל (הוא מהר״ם פדובה) אח״כ שאין לסמוך על דעתו לעת עתה כי מעיין התלמוד איננו בידו בעו״ה, ר״ל שהיה בעת שנשרפו הספרים ע״י שגזרו במדינת לועז בעונם גוף שלא ילמדו התלמוד, וספר שמצאו שרפו בעו״ה, עכ״ל; ולפי״ז נכתבה התשובה הזאת אחרי שנת שי״ג, שאז נגזר מאת האפיפיור יוליוס השלישי (באמת לא מאתו יצאה הגזירה רק מאת הקרדינאל קאראפא שנהיה אחרי כן לאפיפיור בשם פויל הרביעי והאפיפיור בע״כ ענה אמן), שריפת ספרי התלמוד בכל הערים הנזכרים, ובשנת שי״ט לא נשרפו רק בעיר קרעמאנא, וראה כרם חמד (ח״ה עמוד קל״ג ול״ד) מה שזכר החכם לונץ בדבר זה.

34) כבר זכרתי למעלה (תולדות הג״מ יצחק שפירא) את שגיאת הרב בעל שה״ג (ח״א אות א׳ סי׳ י״ז) בכתבו על הגאון מהרי״ן שהיה חתן הג׳ מהר״ל מפראג, ואח״כ ראיתי שהלך אחריו בזה בעל קריה נאמנה (עמוד כ״ט), וכבר העיר על שגגת בעל שה״ג הח׳ המוציא לאור, ויש להעיר כי הג״מ יצחק חתן מהר״ל מפראג שהיה אח״כ אב״ד בפוזנא, האריך ימים עד שנת תנ״ה ואז שאל ממנו הג׳ בעל מגן אברהם (סי׳ ב׳). והנה המוציא לאור ספר מצבות קודש (ח״ב עמוד קס״ג) העיר שמה על שגיאת בעל קריה נאמנה זאת בהרחבת כה ולשון, ולא ידע כי הלך בזה אחרי הרב בעל שה״ג, וכי כבר העיר המו״ל שה״ג על כל זה; וגם החכם

בעל קריה נאמנה בעצמו העיר בהוספותיו על מהירתו ללכת אחרי בעל שה"ג (ראה הוספות ותיקונים עמוד רמ"ט).

ובעל מצבות קודש שגה (עמוד פ"ג) בדברים רבים בדבריו אודות הג' מהר"ם מלובלין, ראשונה כי הוא כתב שבשנת שמ"ב היה אב"ד בלבוב, עד שנת ש"פ, ובשנה ההיא נסע משם לעיר לובלין וימת שמה בשנת ש"ן, ובעיר קראקא היה אב"ד עוד לפני שנת שמ"ב ממלא מקום חותנו הגאון מהרי"ן; וכל זאת הוא שוא והבל, כי איך היה בשנת שמ"ב אב"ד בלבוב והוא היה אז בן ארבע ועשרים שנה, גם איך היה בקראקא אב"ד עוד לפני שנה ההיא ממלא מקום חותנו, הלא חותנו נפטר אז בשנת שמ"ב? ואיך נסע מלבוב בשנת ש"פ והוא כבר נסע למרומי העדן בשנת שע"ו בלובלין? והוא כתב לדעתו ומסברתו שנפטר בשנת ש"ן והוא ללא אמת; והנכון שבשנת שמ"ז נתקבל בפעם ראשונה לאב"ד, ולא בעיר לבוב רק בקראקא על מקום חותנו, ונסע משם לעיר לבוב בשנת שנ"ה לערך, ומלבוב נסע ללובלין בשנת שע"ג, אשר נפטר שמה בשנת שע"ו, כאשר הוכחתי כל זאת בתולדתו גם במבוא (אות ב'): ושגיאות אלה לא יחידות הנה בספר הלזה, וימלאם המבין למאות, ובתולדות הגאון בעל הסמ"ע ״ד לא ידע להזכיר שהיה אב"ד בעיר לאדמיר, שכן זכר בתקנותיו שעשה ביריד גראמניץ בשנת שס"ז (ראה בספר נחלת שבעה) והוא הדפיס בעצמו בספרו מצבות קודש; ועוד נעיר במחברתנו זאת על שגיאותיו כאשר יביאנו הענין לענות בו; ופה נעיר עוד על שגיאה בלתי נאותה בעמוד ההיא (קס"ג) ששם העיר על שגיאת החכם בעל קריה נאמנה, אשר גם ממנה יראה כל קורא מהירת הכותב אשר על הרוב ירבה אמרים ומרדף רקיע, דברי שוא נוסדים על קו תוהו ואבני בוהו, ובכלל איננו יודע בחכמת הבקורת בנוגע לעניינים שהוא כתב בספרו, בין ימינו לשמאלו, וכמה פעמים אינו יודע מה הוא שח. שמה בהעתיקו את מצבת הרב מהו' ישראל איסר בהרב מהו' שמחה בונם אשר נפטר (מהרי"א) בשנת ת"ה, נתן שמחה בלבו למצוא פעם שנית שגיאה בספר קריה נאמנה נוסף על השגיאה בדבר מהרי"ן, כי החכם פין (עמוד ק"ב) כתב: הרב מהו' שמחה הנקרא בונם מווילנא שילא לגור בקראקא והיה אחד מגדולי נכבדיה מצאתי חתום על כתב הרבנות שנשלח מק"ק קראקא אל הגאון מהו' משה בעל תפארת למשה משנת ת"ס וחותם א"ע: בלא"א החסיד מהו' אברהם זלה"ה, ובשו"ת צמח צדק נמצאה תשובה מן המחבר לכבוד האלוף התורני המופלא וכו' פ"ה ע"ה כמהו' שמחה בונם, ואולי הוא זה", עכ"ל בעל ק"נ, ועל זה כתב בעל הספר: ובאמת שמע וטעה בזה כי לא ידע כי מנוחת הגאון הנ"ל הוא פה כי היה ריש מתיבתא דפה, ולמען הראות כי הצדק אתי אעתיק נוסח מצבתו שם בס' מ"ק ח"א סי' ק"א וז"ל: נוסחת מצבת הגאון וכו' מ' שמחה בונם מקראקא

ר"מ דפה נפלה עטרת ישראל צדיק יסוד עולם שלשלת היוחסין הרב הג׳ הדיין המצוין ור"מ חסיד וקדוש, ומופלג בחסידות מ׳ שמחה בונם במהו׳ אליעזר מק"ק קראקא וכו׳, וע"ז הוסיף בעל הספר: מכאן נראה ששם אביו היה אליעזר והח׳ הנ"ל ראה בחתימתו שם אביו אברהם, ואולי היה לאביו שני שמות ובמצבתו לא נזכר רק שם אליעזר לבד, וסיים ראינו כי הגאון מהו׳ שמחה בונם מקראקא מנוחתו כבוד פה וזה לא ידע הח׳ השלם הנ"ל, עכ"ל הזהב; ולמען באר כונתו נכתוב בקוצר מלים את תוכן דבריו אשר רבו מאוד, והיא כי העיר על שגגת החכם בעל קריה נאמנה שלא ידע כי הרב מהו׳ שמחה בונם הנמצא חתום על כתב הרבנות הנשלח מקראקא, ואשר לכן חשבהו בעל ק"נ לאחד מנכבדי תושבי קראקא, והוא אמנם היה ראש מתיבתא בעיר לבוב, כאשר מצא שמה בעל הס׳ את מצבת קבורתו, ושם אביו היה אברהם אליעזר, אף כי על מצבתו לא נמצא רק שם אליעזר לבד ובכתב הרבנות חתם במהו׳ אברהם; ומה אמולה לבתו לחשוב כזה, ולא ראה כי ר׳ שמחה בונם במהו׳ אליעזר ר"מ מלבוב ד ור׳ שמחה בונם בן מהו׳ אברהם מקראקא שני אנשים נפרדים המה אשר חיו בזמנים נפרדים ולא קרב זה אל זה, כי הראשון חי יותר מששים שנה, ואולי עוד טרם לדת השני, ממה שראינו שגם בנו הרב מהו׳ ישראל איסר נפטר כבר בשנת ת"ה (ס׳ מצבות קודש ח"א לא נמצא כעת בידי לראות באיזה שנה מת אביו הרב ר׳ שמחה בונם המדובר, אך גם בלעדה נוכל להוכיח אמתת הפרט ת"ה, כי את זכרון הרב מהו׳ ישראל איסר הלזה מצאנו גם במקום אחר ושתי תשובות מצאנו מאתו, ושתיהם אל הגאון בעל הב"ח. הראשונה בשו"ת ב"ח החדשות (סי׳ כ"ה) והשנית בשו"ת הגאונים בתראי (סי׳ ל"ט), מסכים ממש אל הזמן שכתוב במצבתו ומעידות על אמתתו). והוא עצמו מצא את מצבות שניהם; ור׳ שמחה בונם השני אשר חתם על כתב הרבנות, והכתב ההיא נכתב בשנת ת"ס כאשר כתב מבורר בעל ק"נ. ובעל מ"ק קא דריש בשמא ר׳ שמחה בונם ור׳ שמחה בונם בגזירה שוה. ואף אם נאמר שמחשבת החכם בעל קריה נאמנה היתה גם היא על ר"ש בונם ההיה ר"מ בלבוב, אשר לא אאמין כזאת, עליו אין להתפלא כי הוא לא ידע מתי נפטר הוא או בנו, אבל על בעל הספר אשר ראה ומצא אבני זכרון האב ובנו, עליו צעירים ילחקו, שעל שתי ההערות האלו (אודות ר"ש בונם ורי"ן חתן מהר"ל מפראג) סיים בלעגי שפה: ודי הערות בצדק על הספר קריה נאמנה לעין הקורא" ! *).

---

*) אחרי כן נודע לי מי הוא זה מהו׳ שמחה בונם במהו׳ אברהם אשר חתם עצמו בתוך נכבדי קראקא על כתב הרבנות שנשלח בשנת ת"ס

35) עתה שמח לבי בהודע לי מה ומה היה הרב מהו' יוסף הלוי אשר שלח בו הגאון מהר"ם ״ד־ יד לשונו, ועלי לשלם תודות אלף אל ידידי הרב החכם המליץ המפואר מהו' יוסף כהן צדק נ"י, אשר בשובו ממסעיו והתארח פה בעירינו, הראה לי בטובו את אשר העתיק בבית אוצר הספרים אשר באוקספארד מכ"י אשר נמצאו שמה, וראה זה מצאתי בקובץ שו"ת מהר"ם מלובלין ובעל משאות בנימין (אופנהיים פאליא נומר 635 (659) וראה בתולדות הג"מ העשיל מה שהזכרתי מקובץ הזה) נמצאה תשובה אחת שהשיב הרב מהו' יוסף אשכנזי הלוי אל מה שכתב המהר"ש בסי' פ"ח, וכתב שמה בזה"ל: ההעתק הזה בא לידי מבני בניו המתחיל: בהיותי בק"ק פ"פ בארץ העברים, ראיתי כתב בא מגיא העברים, בו דברים אינם ישרים, כחצי גבור שנונים יורים, מראה עצמו מורה המורים, כאלו אליו גלויות כל הנסתרים, ואנחנו איפכא מסתברים כאשר נוכח בע"ה מפי סופרים וספרים, הוא הרב הגדול בעיניו מכל אדם, חכם ברעיוניו מכל בני קדם, נקרא בפי כל ר' מאיר לובלין, כתב כתב אל ארץ אשכנז מלא טעיות ושגיונות, ואף אם היה הדין אתו לא ד־ ״ד היה לו להוציא כל רוחו בלי משקל, כ"ש וק"ו שמשפטו ודינו מעוקל, וכל דבריו ועניניו נבנו על קו תוהו ואבני בוהו, ובנין רעועה, והנני נשבע בחי ראשי, אלו היה הדבר נוגע אלי לבד הייתי כמחרים כאשר ת"ל כל ימי גדלתי בחיק החכמים והענוים, הנעלבים ואינם עולבים, שומעים חרפתם ושותקים, בצירוף אשר אני מכיר קט ערכי ושפל מצבי, אך כאשר ראיתי את האיש הזה, לא על עצמי יצא אלא על הכלל יצא, אשר מעורב בדברי חלומותיו ושטיותיו נגד דת ודין תוה"ק שטעה בו החכם בעיניו טעות מפורסם, כאשר נוכח בעה"י בדברים מבוארים, למי שיחלוץ עצמו מתאות הקנטור והקנאה והגאוה, ויש לחוש ח"ו פן יבואו התלמידים הבאים אחריו וישתו מים הרעים, ויקבע הלכה לדורות עפ"י הטעיות ההמה, ע"כ לא יכולתי להתאפק מלהשיב על מכתבו, ואל יקוה שאצא עמו למלחמה או שאבוא עמו למחלוקת ח"ו, כי לא אשיב אליו עוד אם יכתוב עלי כהנה וכהנה, לא עשה ולא יעשה בי רושם, אך אם ישוב.... ויעקם כנגד דת ודין תוה"ק שיקראני נזוף וכיוצא הנני עומד וצוח ככרוכיא אדרבה ואדרבה יותר מהאי גברא דר"ל, ראשונה

להרב בעל תפארת למשה; ונודע לי כי היה נקרא מייזלש, והוא היה אבי המדפיס מהו' יהודא ליב אשר היה לו בית הדפוס בקראקא ועל שער הסמ"ע דפוס קראקא (הוצאה שלישית) וכן בהקדמת המדפיס שם חתם: הק' יהודא ליב בן החסיד כמהו' שמחה בונם בן הג"מ אברהם זצ"ל מייזלש מקראקא, חתן המנוח מ' מנחם נחום מייזלש מדפיס מקראקא.

כתב עלי שאינני מבעלי ההוראה, הן אמת ידעתי קט שכלי ושפל מלבי, אבל מה אעשה למאמר ר"י ז"ל יודע אני בעצמי שאיני כהן וכו', כ"ש שחייב אני לשמוע דברי רבותי נ"ע אשר הקימוני על, אבל ת"הל מדה טובה יתירה יש לי על הרב המנגד שכל דבר שמסופק אני, אני שואל ואומר איני יודע, ובמקום אשר אני מרגיש טעותי חוזרני בי וכו', והגם כי לא פלפלתי תורה כמותו, שמשתי ת"ח יותר ממנו, ת"ל לא הכתתי רבי גדול ומובהק בכל ארץ אשכנז, ראשונה נתגדלתי בחיק אאמ"ו הצדיק ז"ל, ואח"כ מו"ר קרובי, כמהורר אליעזר טרוויס ז"ל, והגאון המופלא מ"ו אלופי כמהורר חיים בצלאל ז"ל, ואלופי הגאון הגדול יחיד בדורו כמהו' יעקב ווירמייזא, ז"ל, ועמו אלופי מו"ר הגאון המופלג בדורו כמהו' משה לוריא ז"ל, והגה"ג גדול הדור כמהו' דוד ז"ל, כל אלה וזולתם היו לי לאב והייתי להם לבן ונתגדלתי בחיקם תה"ל הם יעמדו לי וילדקוני ליום דינא רבא וכו' וכו' והרב בעל ספר דברי זכרון (על שחיטות ובדיקות נדפס שנת תס"ה ראה שה"ד שמות ספרים) והוא הרב מהו' יוסף בהרב מהו' שמעון כתב שמה (דף ס"ט ע"א): ומדי דברי בענין שט ותורבץ וכו', ואבא זקני הגאון מהו' יוסף אשכנזי ז"ל שהי' אב"ד בק"ק מיץ יותר משלושים שנה, הורה לאסור האווזות כאלו אשר השליכו ראשיהם בלי בדיקה, והגאון מהר"ם מלובלין חלק עליו, והדבר הי' מתרחב והולך ע"י פסקים וכתבים מהתם להתם, אבל הגה"ג כמהו' ישעי' ז"ל בעל של"ה לא זו שהסכים עם אבי זקני הג'הנ"ל, אלא אף זו שהחרים בכ"י על כל הקונים ספר שו"ת מהר"ם מלובלין שיסירו ממנו הדפים או העמודים אשר בהן שלח המחבר את ידו לדבר עתק על כבוד אבא מורי זקני הנ"ל והנה רבו שנים והלכו דורות כי אבא מורי זקני ז"ל נפטר בשנת שפ"ח (בק"ק פפד"מ) ואין מי שיודע מכתביו איה איפוא הם, רק שהגיע לידי העתק מכתבו האחרון אשר השיב על אותו הכתב אשר בו נכתבו עליו הגיזומים והבזוין, אמנם אין מן הצורך להעתיקנו לרבים על כי שהשיב גם הבזיונים בו באדרבה, אבל לא מנעתי מליתן העתקה ממנו אל איזה גאונים ורבני ארצות מדינות וקהלות על בקשתם, ושמעתי מהרב הגדול מ' יוסף כ"ץ ז"ל שהיה אב"ד בהנובר בהיותנו יחד בהנובר בחודש אייר תנ"ט במעמד כמה לומדים, איך שהוא ראה בק"ק מיץ הכ"י של הג"מ ישעיה ז"ל ושהיה כתוב בו איך שמסכים בדבר הוראה זו עם אבא מורי זקני, ואיך שגוזר חרם על הקונים הספר שו"ת כנזכר, וגם אמר הרב ההוא שכמדומה לו שהיו גם איזה מבני ישיבתו של הג"מ ישעיה ז"ל חתומים על הכתב ההוא, ובכן באתי להזכיר הדבר כדי שלא יבואו לידי שכחה, ברבות עתים וימים", (גם ההעתקה מספר הזה בא לידי מקונטרס ההעתקות לידידי הנ"ל). פוטר מים ראשית מדון, וכזה וכזה תאכל חרב המחלוקת בכל דור, ואין להקורא להאשים אותי על העתיקי פה את התשובה

הזאת , כי אין שכחה ואין משוא פנים אל התולדה , גם עלי למלאות אחריה בהיותי עוסק בעבודתה בזה . ומצאתי במ"ע אננאלען משנת 1840 (נו' 7 עמוד 62) קצת מתולדות הג"מ יוסף אשכנזי שכתב הח' כרמולי ומלבד שלא ידע מכל הריב הלזה שהיה לו עם הגאון מהר"ם מלובלין , עוד שגיאה גדולה מצאתי בדבריו שכתב : ער איזט אונטער דעם נאמען ר' יוסף מיץ בעקאנט , בעזאנדערס וועגען זיינער רעכטסענטשיידונגען , פאן דענען מעהרערע אין דען רעספאנסען דעס ר"מ לובלין; אונד אין ר"מ בורגהיל'ס ויגש יהודה געדרוקט זינד" , ולא נמצא זכר ר"י אשכנזי בכל שו"ת מהר"ם מלובלין מלבד החרפות בסי' הנ"ל שכתב עליו , ומכש"כ שלא נדפסו תשובותיו בתוכו . ואגב יש להעיר עוד על שגיאה אחרת ביוצא בה מהח' הנ"ל במ"ע הכרמל (שנה ואו גליון 12) כתב קצת תולדות ר' אליעזר אשכנזי , ובחשבו את ספריו ותשובותיו כתב שנמצאה תשובה ממנו בשו"ת רש"ל (סימן י"ז) , ולא נמצא שמה ממנו מאומה , ובאתי על מקור שגיאתו , כי בסדר הדורות כתוב כזה : ר' יוסף ב"ר מרדכי גרשון כ"ץ וכו' ובימיו היה הג"מ אליעזר בעל מעשה ה' כי כתבו זה לזה כנזכר בתשובותיו סי' י"ט , והיה אז הג"מ אליעזר אב"ד בפוזנא שבא ממצרים וכתב למהרש"ל בשו"ת סימן י"ז והחזיק פסק של הג"מ יצחק בצלאלס אשר מהרש"ל חלק על מהר"י" עכ"ל , וחשב כרמולי שהמלות : וכתב למהרש"ל בשו"ת סי' י"ז" מוסבות על הג"מ אליעזר , אשר מדבר ממנו לפני זה , ולכן כתב שנמצאה תשובת מהר"א בשו"ת רש"ל סי' י"ז , ובאמת המלות האלה מוסבות על הגאון בעל שארית יוסף , שממנו הוא עיקר הדיבור שם בסה"ד , ובשו"ת שארית יוסף (סי' י"ז) נמצאה באמת תשובת המחבר אל הרש"ל, אשר החזיק בה פסק הג"מ יצחק בצלאלס כדברי בעל סדה"ד .

36) כבר נודעו גם דברי הרש"ל הקשים נגד הראב"ע וגם קצת נגד הרמב"ם , כי תכונתו בכלל היתה אי־רכה ונוח לכעוס (איין זעהר שטרענגער כאראקטער) ואף שהיה אדוק בחכמת הקבלה בכל זאת דבר קשות נגד לומדיה ומחבריה (שו"ת רש"ל סי' ל"ח) , וכבר השיב לו הרב רמ"ע מפאנו בתשובותיו (סי' ק"ח) ודבר נגדו קשות ואלה דבריו שמה : גם הר"ש די לוריאה עשיר היה בדעת שכן יפוצו מעיינותיו , אבל בתשובותיו סי' ל"ח שפתותיו דובבות עתק בדרושים הללו בגאוה ובוז ודאי עני היה באותה שעה , וכל דבריו שם מהבל המה יחד כי עברו תורת העיון הפרו חוק המוסר לא יאות לחכם ומבין להשיב עליהם או אפילו לשות עליהם לב" . עכ"ל .

37) וראוי להעתיק פה קצות דברי הגאון מהו' יוסף שמואל מקראקא (הנקרא פה ר' שמואל ר' חיים ישעיה'ס) אשר היה אח"כ אב"ד בפפד"מ , והמפורסם בהגהותיו שעשה על הש"ס , ואלה דבריו בהסכמתו

לספר אשל אברהם והוא פירוש על מאמרי הזוהר : שפת אמת תכון לעד , אבי שבשמים יודע ועד , שתמיד מעי ירתיחו כסיר , תקל תקלתי במאזנים ואשכחית חס״ר , חסרון מוכח מתוך הדפסת ספרים לאין קץ , השוא ידברו כחלום בהקיץ , רע עלי המעשה הנעשה תחת השמש , שמים במחשך מעשיהם ובאמש , מרבים כושל ובכשיל וכילפות יהלומון , משתמשין בתגא לעשות קרדומין , לוקטים לקוטי בתר לקוטי , ומחכמתם ימלא בתוך הספר מעוטי דמעוטי , לא בכללי ולא בפרטי , והדשים מקרוב באו רואי בארובות ספרי קבלה , וחוברים חיבורים גורמים נזק וחבלה , מערבים כונת חול בקודש , ומדמין מלתא למלתא וגורם ליוצרם , ומה להם אצל קבלות , ועדיין לא הגיעו אצל נגעים ואהלות , ולא בהלכות איסור והיתר טומאה וטהרה ושאר מעלות , ולא כל הרוצה לטול השם יטול , ישב בדד וידום כי עליו נטל , ושתים רעות עושים כי לא ידעו ולא יבינו אל פעולות השם , גם גורמים להשניא בעיני המון את חכמי התורה שבנגלה , כסבורים העם דמאן דלא ידע האי לאו גברא רבא הוא , ומשליכים אחרי גוים חכמי חרשים , ושומעים לקול מלחשים , אשר בטליתות שאינן שלהם מלבשים , כאשר בקושטא קא אמינא , בדידי הוה עובדא נהירנא , זה חמשים שנה שבידי ספר נחמד כתוב על חכמת הקבלה , נקרא התחלת חכמה ; והנה קם מאן דהוא תלמיד חדש שישן אין בו והדפיסו על שמו , והנה גנוב הוא אתו , וזה וזה גרם שכמעט החלטתי אל תהי ידי עמהם במלאכתן ליתן שום הסכמה , וביותר לספרי קבלה כי לא כל מוחא סביל דין לעמוד בסוד התנא האלקי רשב״י ז״ל ותלמידיו כי אם כל קבל די רוח אלקים בו כמו המקובל האלקי מוהר״ם קורדווארי והאר״י ז״ל אשר הופיע ממרום עליו רוח אליהו הנביא זלה״ה ומסרו לתלמידו מוהר״ח ויטאל ואחריהם ישרי לב אשר אינם סומכים על עולם חכמתם כ״א מה שקבלו איש מפי איש , ודברי קבלה מדברי תורה לא ילפינן לדמות ח״ו מלתא למלתא , ואף שהחכם הגדול בעל מחבר זה המקובל האלקי מוהר״ר אברהם רוויגו מפורסם הוא , אחד היה אברהם בדורותינו שמסר מאודו ונפשו על חכמה זו ומכל מלמדיו השכיל ובזבז אוצרותיו לקנות חכמה זו מעודו עד היום הזה עודו מחזיק בתומתו בבחרותו וזקנותו , ומילא בנגלה כרסו עד שזכה להיות זקן יושב בישיבה , ומשם עלה לחכמה הזאת והפליא לעשות פיזור , ויש מפזר ונוסף עוד שלא חיסר מעיינו ומחשבתו ניכרת מתוך מעשיו הטובים שאין כונתו כ״א לשם שמים , ואעפ״כ לא נשאתי את ידי עד אשר ראיתי דרכיו אשר דרך בספרו ברוחב ועומק בספירות קדושות , וקריתי קונטרסיו כסדרן בהעמדת הספירות וראיתי שכל דבריו דברי קבלה הם אמרתי הניחו לזקן זה שראוי להשתמש בכבוד אלקים הסתר דבר״ ; וכו׳ וכו׳ , והנה הגאון כותב דברים אלה היה גם הוא מילידי תלמידי ותושבי

קראקא, וטוב לפני לעשות לו בזה במחברתי זכרון עם רבותיו חביריו ותלמידיו; ומהסכמתו זאת יתראה שמלבד גדולתו ועצמת חריפתו בתלמוד ופוסקים, אשר קצתם נראה מהגהותיו על הש"ס, עוד היה לו יד ושם בחכמת הקבלה כאחד הגדולים בחכמה זאת, כנהוג אז בין רוב גדולי דורו, ומחשבותיו היקרים והישרים יתגוללו כאבני חפץ מחרכי אמריו הנעימים והנמרצים, ולהשלמת דברי פה בענין השתלשלות ספרי קבלה בדפוס אחרי האר"י ז"ל, ארמוז אל הקורא לראות מה שכתב החכם המנוח רש"ב בהערותיו לתולדות רש"י (הערה כ"ו הארוכה) ומה שהעתיק שמה מספר שה"ג ראה שמה ותשתומם.

38) בדבר מריבת הגט כריתות ההוא יש עוד להעיר על דברים אחדים; מסדריו היו הגאון בעל השמ"ע בחברת הגאון מהו' חנוך הענדיל בעל מנוח הלבבות, שהיה אז אב"ד בעיר ווינא, ותשובת הג' בעל השמ"ע בענין זה תמצא בשו"ת הגאונים בתראי (סי' כ"ב). בראש גדולי הזמן אשר עמדו אז לימין הגאון מהר"ם ופסלו את הגט, היה הג"מ מרדכי יפה בעל הלבושים, ומעבר מזה שעמדו לימין הגאון בעל השמ"ע היה הג"מ יואל בעל בית חדש, ונמצאו שתי תשובות ממנו בענין זה בספרו שו"ת ב"ח החדשות (סי' ל' ול"א), ויפלא מעט בעיני על האחרון, אשר בתשובותיו ההנה לא נזהר מלהכות בגחלת מהר"ם, שהיו גחלי אש בוערות, ומאומה לא חסה על כבודו,[ד] וכפי הנראה שקיל בזה הגאון מהר"ם למטרפסיה בהאי עלמא, על רדפו בחרב נוקמת את הרב מהו' יוסף אשכנזי ועל כתבו בדרך אי כבוד על הגדולים שהיו בזמנו; ולא למותר יהיה להעתיק פה קצות דברי הג' בעל ב"ח בזה. בראשית תשובתו הראשונה כתב: הנה לענין מעשה כבר גליתי דעתי השניה והסכמתי עם רבותי וחברי ביריד יערסלב שאין בדברי המערערין על הגט הנזכר שום ממשות, והם בכלל מוציאי לעז, כאשר מפורש בכתבינו, אבל לאשר כל מה שכתבנו אז לא היה מפי ספרים כי אם מבחוץ מפי סופרים אמרנו בגזרותינו לא יוסיפו עוד לענות סרה אחרי רוב האזהרה, ולכך לא הארכנו בשום ראיה מן התלמוד ופסקי הגאונים, אבל עתה ששמעו שהחכם בעל דודתו של המגרש משתבח בעיר לכתוב מגילת סתרים לערער על הגט, וכאשר הבנתי ושמעתי מפי אנשים חשובים באתי לברר הדברים כשמלה לבנה", והלאה: 'אבל את אלה בלבד ראיתי להעלות על הספר כי באלה הקרנות באו לנגח ולהזיק את הגט ברשות המזיק", ועוד הלאה: ומעתה איך יכבד לבבם למרע ולערער שוב הגרשה על תנאי, ואם בעל תורה הוא בזדון דברו הנביא בלי נבואת אמת מה לתבן בלי בר ומלאה לא תגורו לאגור דבריכם מפניו אוסר בהמון לא תבואה, זה הבל ורעיון רוח לאסור המותר בעיני הכל ופשיע טפי מביעתא בכותחא אין זה כי אם אטלולא ואחוכא",

ובראש תשובתו השנית כתב: אחרי כתבי וכו' הגיע לידי תשובה מהחכם הרב מהו' מאיר נ"י בעל דודתו של הבעל המגרש כתב באיסורא דהאי איתתא ולפי שרוב דבריו לא נראו לפי הדין אמרתי להעלותם על ספר ולברר שאין בדבריו ממש לאסור האי איתתא ולא אאריך על פרטי דבריו כי אם במה שדבריו נשברים ונסתרים דרך כלל", והלאה: זה טעות גדול מן הראשון מהפך הקערה על פיה, דיליבא בארעא וגיורא בשמי שמיא וכו' גם מ"ש בשם שלטי גבורים ודחה דבריו בהבל פיו, הנה נעלם ממנו דהוא ז"ל העתיקם מדברי התוספות והרא"ש, והלאה: הדור אתם ראו כמה דחק עצמו זה החכם לעגן האשה בדברי רוח", ועוד להלאה: על דא ודאי יש לומר שיאמר אין בדברים אלו לא ריח ולא טעם אלא הבל שאין בו ממש, ודברים הפורחים באויר ורוח הולך ולא ישוב", וחותם כל זה כתבנו עפ"י דרכו של החכם אבל לפי האמת עיקרן של דברים הללו אינם אלא לעז שיוציאו על המסדר שחלילה ואם יטעה את הבעל בהתקשרותו להוציא אשה מתחתיו במרמה והטעאה, דברים כאלו לא יאמינו על שום בר אוריין, ק"ו על ת"ח גדול בדורו (ר"ל הגאון בעל הסמ"ע), ועל זה וכיוצא בזה החרים ר"ת וכל הגדולים בדורו", עכ"ל, וכן תשובתו הראשונה קרוב לסופה כתב: והמוציא מפיו בזדון לבו להצריך גט אחר הוא בכלל מוציא לעז ועוברים חרם ר"ת וכל הגדולים שהיו בדורו ועתידים ליתן את הדין"; ודי בזה, ובתולדות הג"מ יואל בעל ב"ח דברנו עוד מזה.

39) קצות דבריו בתשובתו (סי' ס"א) יש לה איזה שיווי לקורות היהודים בכלל, ולכן ראוי להעתיקן פה ואלה דבריו: מעשה באיטליא שאנוס אחד שהיה שם חוץ ממחנה ישראל נתפס ע"י החקירה של כומרים ובדקו אותו ומצאוהו שהוא מהול, ועושה כמעשה היהודים, ונגמר דינו וזה משפט הכומרים שהאיש כזה אם יתחרט ותוהא על הראשונות וישאל מחילה, הכומרים מוסרים אותו לכומר אחד כדי שיתודה לפניו כל עונותיו נגד דתם ובתוכם מתודה ומגיד לו מי מוהלו, ואחר הוידוי הזה יורד לפני החקירה של כומרים ומגיד איש פלוני מלני, ואז החקירה מכח עדות זו רודפים אחר המוהל בכל עוז ודנים אותו אם ימצא, אם לא ימצא; וכן היה כי זה האונס חזר ונשתמד וירד לפני החקירה ואמר פלוני מלני ורדפו הכומרים אחר המוהל כמנהגם ודינם, ויודע הדבר למוהל ויברח וילך לו אל נפשו אל ארץ מרחקים כי אין פנה לשבת, והוכרח לשלוח להביא את אשתו ובניו אליו".

40) מדי דברי בספר הנכבד הלז, מצאתי להעיר עליו, כי בחשבו את כל הרבנים אשר היו אב"ד בעיר פוזן, ואשר באמת לא נפקד ממנו מאומה, לא ידע מן האב"ד היותר קדמון הנודע לנו משם, בלעדי הגאון מהר"ם מינץ ז"ל, והוא הגאון מהו' מנחם מענדל פראנק, שהיה אב"ד

שם עוד בימי בחרותו של הג"מ שכנא מלובלין, ואשר מזכירו פעם בתשובתו (ראה בס' חלקת מחוקק סימן מ"ה ס"ק י"א) אשר גם בעל השלשלת מזכירו (ראה למעלה הערה 2).

41) הרב החכם המפואר מהו' חיים יוסף פאללאק נ"י שגה במש"כ בכוכבי יצחק (חוברת כ"ו עמוד י"א) ובהמבשר שנה ראשונה (גליון י"ח) לראיה כי בשנת של"ד כבר נמצאו יהודים בארץ מעהרין, כדברים אלה: הג' כי נזכרים פה גם שני אחים קדושים וטהורים שמסרו נפשם על קדוש השם ה"ה ר' משה ור' יהודא בני ר' יקותיאל, וכמדומה לי היה זה בשנת של"ד, אשר ממנה כתב הל"ד שהיתה עת צרה ליהודים במעהרין, וכמה נפשות נשרפו על קה"ש, מבלי הזכיר בפירוש הסיבה לזאת" עכ"ל; ולפי דעתו נהרגו שני אלה במעהרין ובשנת של"ד, וכל זה ללא אמת כי נהרגו בארץ פולין בשנת שנ"ו, ומה שנזכרו בפנקס העיר טריביטש הוא רק כדי להתפלל בעד הזכרת נשמתם כנהוג אז, ובאמת אף אם לא נהרגו במעהרין יש ג"כ ראיה שבעת ההיא כבר נמצאו יהודים שמה, אחרי שהעתיקו בפנקסם מאורע שהיה בימיהם; אמנם דבר זה שכבר במאה הרביעית נמצאו יהודים במעהרין לא צריך עוד לראיה, וכבר דבר מזה הח' גרעץ בקורות היהודים (ח"ט). לתולדות הג"מ משה מרדכי מרגליות יש להוסיף מש"כ הח' צונץ בספרו (סינאגאגאלע פאעזיא עמוד תכ"א) שהיה מתלמידי הרש"ל. ולפי דבריו שם הרבה גם הוא לדבר נגד הדורשים סתרי חכמת הקבלה וכונות התפלות ·:ד ברבים עיי"ש. ולמשפחתו יש להוסיף את הג"מ מנחם מרגליות דיין בווילנא, הנזכר בשו"ת ב"ח החדשות (סי' ע"ה), אשר לפי השערתי היה אחיו בני אב אחד (ראה מה שכתבתי אודותיו למעלה בהוספה לעמוד VIII). והתנו הג"מ מענדל מרגליות נזכר בשו"ת צמח צדק (סי' מ"ב) בזה"ל: ושארי מהו' מנחם מענדל מרגליות הרב דק"ק פרמישלא וכו'.

הוספה לתולדות ר"מ ר' אביגדרס עמוד 48. מהרב ר' מענדל אביגדרס השני נמצאה עוד תשובה שנית, מלבד הנדפסה בשו"ת חוט השני (סי' נ"ב) בשו"ת נחלת שבעה (סי' ס"ג) כתובה בשנת תכ"ג. ואולי היה נכד לר"מ ר' אביגדרס הראשון. גם הסכמה תמצא ממנו על ספר עמק המלך כתובה בשנת ת"ז.

הוספה לתולדות הג"מ פייבש עמוד 50. והגאון בעל תוספות יו"ט בתשובתו להג"מ מענדל (שו"ת צמח צדק סי' ס"ח) כתב: ונמצא במכתבים שבידי עובדא להג"מ פייבש ז"ל שהיה ר"מ פה קראקא, כתב כתובה לאשת חרש בביולא בטופס זה" עכ"ל.

42) הג"מ שבתי כהן בעל הש"ך נתגדל בבית הגאון בעל מגלה עמוקות, ובנו הג"מ שלמה בהסכמתו לש"ך (קראקא ת"ז) כתב: נהירנא

כד הוינא טליא בבי דינא רבא ובפמליא של מעלת אדוננו גאוננו מרנא ורבנא הגאון המפורסם איש אלהי מהו' נתן שפירא ז"ל היה משתעשע עם האלוף המרומם מהו' שבתי, והיה לו כבן וירד על ברכיו וגם במעלליו התנכר נער". וראה בהערה 48.

43) בספר נחלת שבעה כתוב על הג"מ לבי הלזה שהיה מבני אשכנז, ושהוא מהו' הירש עלזושר המוזכר בשו"ת הרמ"א (ראה שו"ת רמ"א סי' ל"ח ל"ע מ"ס ל"ה ק"ה קל"א) וכבר זכרתי (בהערותי לתולדות הרמ"א הערה 18) את קלות דברי רמ"א אליו בעת היותו בארץ אשכנז *) והסכמתו לס' מתנת כהונה נדפסה בראש המדרש רבה, אצל הסכמת הגאונים בעל שארית יוסף ובעל הלבושים, ועוד גדולים רבים מפורסמים.

44) הרב הג"מ יוסף שאול הלוי נ"ז ני' אב"ד בלבוב, שגה במחכ"ת בהגהותיו לספר טיב גיטין (לקוטי שמות עירות ונהרות בסופו) בחשבו כי לובמלא הוא לובלין כי כתב שמה: לובמלא וכו' ל"ע, כמדומה שזה נקרא היום לובלין, וזכורני שבהרבה ספרים ישנים כתוב על שם עיר לובלין לובמלא כמו בשו"ת רש"ל, ולמעלה העתיק לובלין מתא דיתבא" וכו'. והחכם גרעץ אף שלא ראה דברי הגאון רי"ש אלה מזלו ראה שיבוא איש פעם ויפול ברשת השגיאה הזאת, ולכן כתב (קורות היהודים ח"י עמוד סמך) על הגאון בעל הב"ח שלא היה מעולם אב"ד בעיר לובלין, רק בלובמילא היא **Lubmila**, ולא ראיתי מי שכתב על גאוננו שהיה אב"ד בלובלין.

45) כפי הנראה מעשה זאת היתה בעיר קראקא, יען כי בתשובה הארוכה הזאת, הנהו מזכיר איזה פעמים את הרב מהו' אבא אשר התפלל גם הוא בביהכ"נ שהתפלל בתוכה הב"ח, ועמד בכל פעם למעוזו נגד הש"ץ, וכמדומה לי שמשוי' אבא הלזה היה בקראקא, ונפטר ג"כ שמה, ובה מנוחתו כבוד, כפי הנזכר בפנקס הח"ק הרשום בזכרוני, ונזכר גם בלוח הגאונים הנדבק על חומת ביה"כ של הרמ"א, והשמר לבל תחליפנו

---

*) ראה מש"כ ע"ז הרב ר"נ שטראשין (ק"כ עמוד רל"ז), ובדרך אגב יש להעיר על מש"כ הס' הנ"ל (שם עמוד רל"ג) עפ"י זכרונו שנמצא תשלום קנס של שני לטרות פלפלין בדמי יון ורומי הקדמונים עיי"ש; ואעוררהו בזה על מה שהביא הסופר טשאצקי (O Litewskich i Pols. Prawach ח"א עמוד 95 הערה 453) בשם הסופר פילא בספרו קורות הכנסיה האקויטאנית, שבמאה השנים עשרה והשלש עשרה ד שלמו היהודים אל אוצר הכנסיה הנוצרית שתי פעמים בשנה בכל פעם שני לטרות פלפלין עב בתור מס ממסחר וקנין (האנדעלס צאלל), וראה מש"כ הסופר הנ"ל בספרו ע"ד היהודים (עמוד 112).

עם הגאון מהו' אהרן אבא הלוי, אשר תשובה אחת קטנה ממנו ערוכה אל הג"מ אברהם בהגאון בעל משאות בנימין נמצאה בשו"ת ב"ח החדשות (סי' ס"ז), וזכרה הג"מ אברהם בתשובתו (שם סי' ס"ו); ובשו"ת מהר"ם מלובלין נזכר פעמים רבות (ראה שם סי' י"ט, ד', קט"ז, קל"ד וק"מ) והגאון מהר"ם כותב אליו: מחותני", ושם (סי' קכ"ב) בענין הגט הנודע, הביא גם הסכמתו שהסכים לדעתו, ותשובתו היא נדפסה שמה אשר חתם תחתיה: אהרן אבא הלוי". והוא היה בעיר לבוב לא בקראקא. אחרי שכתבתי זאת, בא פנקס הח"ק לנגד עיני, ומצאתי בו (ק"פ ע"א) כדברים האלה: ונשמת האלוף המרומם הישיש הנאמן מהו' אבא הלוי בן החסיד מהו' אייזק זל"ל", ונתעורר הספק בלבי, אם לא השמות האלה לאיש אחד הנה, כי התוארים שנכתבו עליו בפנקס הח"ק, דומים לאלה אשר כתב הגאון מהר"ם: הגאון הישיש", גם היה משבט הלוים כאשר נכתב על הג"מ אהרן אבא הלוי מלבוב; גם נתעורר ע"י זה בלבי עוד ספק חדש, אשר בשכבר הימים חשבתי אודותיו, והוא אם לא כתבו גם זכרון גדולים ממקומות אחרים, בתוך הפנקס דח"ק מקראקא, ויש לי בזה דברים רבים ויבואו במקום המיועד; ולכן עוד לא נתברר לי דבר זה אם לא מחשבת כולם על איש אחד היתה, וגם מקום המעשה של התעסקות הב"ח עוד לא נתברר לפי"ז, וזכורני שבאחת החוברות מס' מגבות קודש נמצאו דברים על אודות הג"מ אהרן אבא הלוי, ולא נמצא כעת בידי.

הוספה לתולדות הב"ח. הרב בעל צמח צדק היה מגדולי תלמידיו של הב"ח (צ"צ סי' ע', למד, ל"ב, ל"ט, מ"ח, ס"ה, ס"ז, ע"ג, פ"ד, פ"ו, פ"ט, צ"ג, צ"ח, ק"ה, ק"ז, קי"ב, קט"ז, קי"ז) ושם כתב: כי אינני אלא צעיר שבתלמידי תלמידיו והמעט תבונה אשר בי אינו אלא ממנו. בצלו ישבתי ומימיו שתיתי"; והיה דר גם הוא ימים רבים בקראקא (שם סי' ע"ו, ס"ז, ע"ז). וכפי הנראה ממש"כ בסי' ע"ו היה אז אחד מדייני קראקא. — הח' פאדיעבראד (אלטערטהימר דער פראגער יאזעפשטאט עמוד ל"ו) כתב כי הר"ת מזיא מורות על נכר ממשפחת האנוסים שנאלצו פעם להמיר דתם. לפי"ז היה חתנו הר"י זעלקלה ג"כ ממשפחת אנוסים. — לספר משיב נפש נמצאו הגהות הג"מ יעקב עמדן בכ"י (ראה אוצרות חיים נומר 2848). לאלה שקראו תגר להמורים מתוך הש"ע, יש להוסיף את הסמ"ע בהקדמתו.

46) מדי דברי במאמר הנכבד הלזה, מצאתי עוד להעיר, כי נחשבו שמה את חיבורי מהרש"ל נעלם ממנו שכתב הגהות והערות על ספרי הארבע טורים, כאשר ימצא כל קורא בספרי הב"ח, אשר יזכירם בכל הד' חלקים פעמים אין מספר. וראה נא במכתב הרב ר"מ שטראשון בסו"ס קריה נאמנה (עמוד שכ"ח) זכר שגם הרב בעל באר שבע העתיק לשון

הגהת רש"ל לטור או"ח . וידידי החכם הלברשטאם בישרון (עמוד קנ"ז) הזכיר כי ההגהות של רש"ל לטאו"ח הנה בידו . ולפי הנראה כי המה לא ידעו רק מהגהותיו לטור או"ח , ולא ראו שכתב הגהותיו על כל הד' טורים . *) ואגב יש להעיר כי על מש"כ בשו"ת הרמ"א שהג"מ יעקב פולק לא חיבר שום ספר ולא כתב שום תשובה , העיר החכם שטראשון שם כי המהרש"ל מביא הגהותיו על הסמ"ג , ועליו הוסיף ידידי ה' הלברשטאם (שם) מה שהביא הב"ח (סי' קכ"ז) הגהות מהרש"ל , מה שהעתיק מכ"י מהר"י פולק בסמ"ג שלו , ואנכי מצאתי להוסיף עוד ממקומות שנזכרו כתבי הר"י פולק ; ראה ב"ח (או"ח סי' קל"ב) כתב : כתב מהו' יעקב פולק ע"ש הרב מהו' מנחם מלונדרש וכו' וסיים" , וראה עוד שם (סי' רי"ד) כתב : העתקה מכ"י הרב הגדול מהו' יעקב פולק ז"ל" עיי"ש . ובשו"ת רש"ל (סי' מ"ח) כתוב : וכן נמצא במרדכי כ"י שהגיה גדול בדורו מהר"י פולק ז"ל" .

הוספה לתולדות בעל מגיני שלמה עמוד 84) . בנוגע לדבר המנהגים ראוי להעתיק את דברי הרב מהו' חנוך מפראג בתשובתו (שו"ת נחלת שבעה סי' ע"ז) : כי אנכי היודע ומכיר את טיב זקני מנהיגי מדינת אשכנז היושבים בערי פרזים שכמעט המה מוסרים את נפשותם שלא לעבור על מנהג אף שאין לו שחר ויסוד כל עיקר, יותר מעל גופי תורה. עד שכמעט בעו"ה התורה כרוכה ומונחת בקרן זוית , ואדם אין בארץ אשר יתן אל לבו ללמוד את בנו תורה להרבות ישיבה להגדיל תורה ולהאדיר , ולקיים המנהג הוא עוקר הרים כדי שלא לבטל כל עיקר" עכ"ל .

47) בעל מלבוש קודש (ח"ד עמוד ח' בהערה) כתב כי הגאון בעל מגיני שלמה לא היה מעולם בעיר לבוב , והוא עצמו כתב הלאה (עמוד פ"ג) שהיה אב"ד בלבוב , וגם מזה נראה מהירת הכותב שמגמתו רק למלאות הגליונות אם גם בלהג הרבה . ובאמת היה אב"ד בלבוב כאשר כתבנו בפנים .

48) בתולדות הג"מ העשיל כתבתי שהג"מ שבתי כהן בעל הש"ך, היה תלמיד הגאון רבי העשיל ולא של הגאון בעל מגיני שלמה , כנגד הוכחת החכם פין , ועתה כאשר בא לפני הש"ך דפוס קראקא ת"ז , בהסכמת

---

*) בדברי מתולדות הרש"ל . אמרתי להעיר על דברי החכם פין (קריה נאמנה עמוד כ"ו) שכתב על דברי הרש"ל באחת מתשובותיו כי רוב תלמידין עוזבים בית מדרשו , ובוטחים וסומכים על גבורת הזקן ובנו הגאון ובזה היו מוציאים אותו חוץ למחיצתו", שכוונתו בזה על הגאון מהר"ם פדובה ובנו הג"מ שמואל יהודה ; ולא כיון יפה כי בלי ספק כוונתו בדבריו על הג"מ שכנא ובנו הג"מ ישראל , וכן הבין גם הח' גרעץ (ח"ט) .

הג"מ יהושע בעל מג"ש , ראיתי שבאמת היה תלמידו כהוכחת הח' הנזכר שכן כתב מהר"י מבואר בהסכמתו על המחבר שלמד בישיבתו ושהיה תלמידו עיי"ש ; אף שבתשו' (פ"י חו"מ סי"ז) כאשר הזכירו ברמז לא כתב שהיה תלמידו . ונראה כי היה תלמיד שניהם , אך בעל מג"ש היה רבו יותר מובהק , ואצלו למד זמן יותר גדול, כי ראינו למעלה (הערה 42) כי נתגדל בקראקא בבית הג"מ נתן שפירא , וידענו שהג"מ יהושע בא לקראקא , אחרי פטירת בעל מג"ע , ולא אפונה שאז למד הש"ך בישיבתו , ואצל הגאון מהו' העשיל לא למד בקביעות כ"כ , אחרי כן , בעיר לובלין , כאשר שמע חריפתו הגיע לאזניו , ויסע שמה , אולי בא אליו כפעם בפעם , לפלפל עמדו כדרך הגדולים מני אז , ועל שהיה לו היכרות עם הגאון בעל הש"ך , יעיד הדבר שהעתקנו בתולדות הג"מ העשיל , משו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' קנ"ה) ולכן נוכל לתת אמון בדבר שסיפר הרב מהו' יוסף ווייסע מהם אשר העתקנו שמה .

הוספה לתולדות הג' בעל תוס' יו"ט עמוד 102 . הגאון הדרשן מהו' משה במהו' אברהם וואלירשטיין הנזכר בס' גל עד , אשר רק עפ"י השערתי כתבתי שלא היה נכדו בן בנו מהו' אברהם , נודע לי עתה שהיה נכד של הגאון מהר"ל מפראג , עפ"י מה שכתב במגילת יוחסין (דף יוד) : עוד בת אחת הי' להגאון מהר"ל מפראג מ' רייכל אשת מהו' אברהם וולירשטיין הלוי , והולידו את הג"מ משה דרשן סג"ל ז"ל אשר היה אב"ד בכמה קהילות ודרשן פה פראג , ומקום קבורתו פה פראג" .

49) לא אמנע מלתת לפניך את אשר אמרתי להעיר על אודות שגגת ההגמון שטעפאן באדעקער , בישאף מברנדבורג , אשר כתב השגות בשפת רומית על ספר הנצחון של ר' יום טוב ליפמן מילהוזין בפראג , הנדפס ראשונה באלטדארף (1644 למספרם) , ראה בביבליאתיקא של הח' וואלף (ח"א עמוד שמ"ז) וקורות היהודים להח' גרעץ (חלק ח' עמוד ע"ו בהערה ועמוד ע"ח) , הזכירו שהוא שגה בספרו בחשבו שהמחבר ספר הנצחון היה דר בעיר קראקא (ראה גרעץ שם) כי לא העיר מאומה על מקור שגיאתו ; ולדעתי אין כל ספק שסיבת טעותו היא , מפני כי בעת כתבו את ההשגות ההנה , היה רק זמן לא כביר , כעשר שנה , אחרי מות הג"מ יו"ט בעל תוס' יו"ט , והוא דר ג"כ זמן רב בפראג , להיותו שמה ר"י בראשונה ואח"כ גם אב"ד , ולכן חשב באדעקר שגם ספר הנצחון ממנו הוא , כי היה אז מפורסם לחכם גם בחכמות חנונות , וכתב לפי דעתו שמחבר ספר הנצחון היה דר בקראקא ; אך לפי הנראה לא קרא את ההקדמה לס' שהשיג עליו, או שלא דקדק במספר השנים אם יבואו אל נכון , כי לוא עשה כזאת ונתן לבו לזמן חיי המחבר , אז היה נודע לו כי המחבר ספר הנצחון חי במאה החמש עשרה , ובעל תוס' יו"ט חי במאה השבע עשרה למספרם , והבדל

שתי מאות וארבעים שנה יש פה. אחר זמן רב בא לידי ספר המפתח להחכם לאוו מלעגעדין, וראיתי שגם הוא כתב (עמוד רמ"ב) שהר"ר ליפמן בעל הנצחון דר בקראקא, לכן אחשוב כי היה למו איזה מקור אשר ממנו שאבו דבר זה, אבל לא אוכל לחרוץ משפט אם הוא מקור נאמן.

(50) ויש להעיר שכפי הכתוב בהקדמתו לספר מעדני יו"ט, חיבר ג"כ קיצור דברי חמודות הלא כה דבריו: אחזה אשית אנכי כמו כן קיצור לס' דברי חמודות גם באופן זה ממש"; ובמקום אחר (מעדני יו"ט ברכות פ"ז אות כ"ד) כתב: וע"ע בדברי חמודות, גם בקיצור המעדני יו"ט", וזאת כונתו ג"כ במס"כ (ד"ח חולין פ"ג אות ס"ד): ועיין מס"כ בקיצור מ"מ", ר"ל מעדני מלך, והוא מעדני יו"ט בעצמו אשר נקרא כן בהוצאה הראשונה. ועכ"פ משתי מקומות אלה יתראה כי חיבר גם קיצור מעדני יו"ט, ואולי הוא זה בעצמו הקיצור דברי חמודות אשר זכר בהקדמתו, ודוחק הוא בעיני, ואם נאמר כי שנים המה, יפלא מאוד מדוע לא זכר גם את זה, כאשר זכר את רעהו הקיצור ד"ח, והצופה נסתרות יודע!

(51) הנה אנכי הצבתי את כל ספריו אחרי בעל שפתי ישנים והערות הח' האק לס' גל עד, אמנם כאשר בא לנגד עיני ספרו פלפלא חריפתא, נוכחתי לדעת כי שגו שניהם, וגם אני שגיתי אחריהם כי משם יתראה אשר ספרו על האשרי בכלל יכונה, מעדני מלך", אך נחלק לארבעה חלקים (ונדפסו מהם שנים, ושנים נשארו בכ"י עד היום הזה) ולכל חלק קרא שם בפני עצמו, שם הראשון אשר על מסכת ברכות ויתר המסכתות הנפרדות נקרא „פרי מגדים", שם השני על סדר מועד „נופת צופים", והחלק השלישי על סדר נשים נקרא „אשישות", ושם הרביעי אשר על סדר נזיקין נקרא „פלפלא חריפתא" כאשר כתוב כל זה מבואר בהקדמת האחרון פלפלא חריפתא; ולפי"ז בשגגה חשב בעל שפתי ישנים (או הה' האק בהערותיו הנזכרות) בין מספר ספריו את פלפלא חריפתא לנדפס, ובלעדו גם מעדני יו"ט על נזיקין כ"י, כי שני אלה רק ספר אחד המה.

(52) בפנים זכרתי הנסיבה להלשנתו, וגם תוכן ההלשנה עצמה כפי אשר כתב בעצמו בס' מגילת איבה, אך השערה אחרת הקרובה לאמת מרחפת לנגד עיני, לאשר ראינו את המשפט הקשה והנמרץ אשר נחרץ עליו בעיר ווינא, וגם אחרי ההשתדלות מאוהביו הרבים נשאר הפסק דין הנחרץ עליו לעזוב כל ארצות ממשלת קיסר אוסטריאה בתוקפו ועוזו, וכל זה הוא זר מאוד, לוא לא הלשינו אותו אויביו רק בזאת שכתב דברים נגד דת הנוצרית בספרו, ואשר באחרונה היה נאל יד בית המשפט להוכיח שקרת דבה זאת; גם השם מעדני מלך שקרא לספרו, אשר גם על זה יסדו מלשניו בסתר את דבתם, כפי אשר זכר במגילת איבה, סר טעם הנהו, ורק לפני עתיקי משדים אולי ימצא חן וינעם למו. לכן אחשוב כי דבר

מדיני (פאליטיס) ילוק בו, וכבר הערנו שאז נאחז הקיסר בסבך המלחמה הנוראה מלחמת השלשים שנה, וכפי הנודע מספרי הקורות יצאה להכות המורדים בראשונה מקרית פראג, אשר את ראשיה השליכו הפרוטיסטנטים בעד חלונותיהם · ואף כי בשנת שפ״ט (1629) נחה שקטה הארץ, וחרבות שתיהם שבו על ימים מספר לתערם, הנה הדת הנודעת בשם רעסטיטוציאנס־עדיקט יצאה בשנה ההיא לפעולת אדם, אשר על ידה לבות הפרוטיסטנטים נסערה מאוד, ובלי תפונה כבר חשבו אז מחשבות והחלו לבוא בברית את גוסטאף אדאלף מלך שוועדן, (ראה קורות המלחמה ההיא לשיללער ח״א עמוד קל״ט). ומי יודע את אשר העלילו משנאיו עליו לפני הקיסר; מבטן זה יצאה הגזירה הנוראה על אודותיו, והגאון בעל תוס׳ יו״ט הכחיד הסיבה האמתית תחת לשונו, אולי ראה מזה איזה סכנה רובצת לפתחו ויירא לנפשו לגלותה.

53) מקור החכם ר״י ווייסע לא נודע לי מאין הוציא דבריו אלה, וביחוד אשר כתב כי נסיעת הג״מ העשיל לעיר ווינא היתה לבקש עזר נגד צוררי יהודא בארץ פולין לא נתברר לי עוד, ובכל זאת רושם אמת ושורש דבר נמצא בה, כי היה באמת זמן מה בעיר ההיא, כאשר נודע לי ע״י ידידי הרב הח׳ המפואר מהו׳ יוסף כהן צדק נר״ו, אשר בהיותו בבית עקד הספרים באוקספורד העתיק שמה מתוך הכ״י דברים טובים, ובטובו הראה לי את העתקותיו, אולי אמצא במו דבר חפץ לעבודתי אשר אנכי עובד בה, והנה ראה זה מצאתי אופנהיים פאליא נומר (695) 635 קובץ שו״ת מהר״ם מלובלין, ובעל משאת בנימין, ובתוכן נמצאו ג״כ תשובות אחדות מהג״מ העשיל ראשונה על ענין גט וסיים: כ״ד הטרוד והגולה ומצפה לישועת ה׳ יהושע העשיל בלא״א הג״מ יעקב ז״ל פה ווינא״. אח״כ עוד תשובה מאתו אל הג״מ גרשון: טינא תקיפא פלפלא חריפא חרבא שליפא הי ניהו אהובי הרב הכולל בכל מיני חכמה כלול נ״י פ״ה ע״ה ר״מ ואב״ד כמהו׳ גרשון הנני נותן לו את בריתי שלום, הנה מה מצאת בי כי דלקת אחרי, בפרט בעת הזאת שאני יושב בגולה, אך לרוב ענותנותו דמר וכו׳, ועוד היה לי להאריך בזה רק שאין מדרכי להאריך״, וסיים: ובזה ינוח מצלתו שקט ושאנן כזית רענן כ״ד הטרוד והגולה יהושע העשיל בלא״א הגאון מהר״י ז״ל פה ווינא. והנני נותן לו בזה תודתי קבל עם על החסד אשר עשה עמדי; ולוא היה נמצא גם פרט השנה אשר בה כתב תשובות אלו, אולי היה מקום למצוא ע״י גם הסיבה אשר הגיעתהו לנסיעה הזאת.

אמנם אם נניח כי מקור החכם ווייסע מקור נאמן הנהו, וכי באמת נסע הג״מ העשיל באיזה זמן לחצר הקיסר לתכלית הנזכר, אשר עד עתה רחוק הוא בעיני מאוד, היה זה לפי הנראה בשנת תט״ז (1656) כי

מדברי הג"מ מנחם בעל צמח צדק (סי' ק"ח) ראינו שהיה הג"מ העשיל אצלו בניקלשפורג בשנה ההיא עיי"ש, (ונראה כי הדבר המסופר ממנו (שם סי' ק"ז) מהשאלה שקרה במחט הנמצאה בכבד בשבת, אשר פלפל אודותיה עם הג"מ העשיל אשר היה אז בביתו היתה ג"כ בעת ההיא. עכ"פ נלמוד מכל זה שדעת הח' פין, כי הגאון בעל הש"ך ברח מווילנא בשנת תט"ו לא בשנת ת"ח, אמתית היא, כי אז בעת ההיא נתקבל לאב"ד בהעלישויא). ולא נשנה איפוא אם נניח שהיה זה בנסיעתו לעיר ווינא; בשנה ההיא, היו כל הדברים יגיעים בארץ פולין, וכמעט כל הארץ היתה אז ביד השוועדים, וגם שתי ערי הממלכה (קראקא גם ווארשא) נפלו בידם, ויאהאן קאזימירז מלך פולין ברח מארצו, כנודע ליודע קורות פאלניא. אז עת צרה אשר לא נשמעה כמוה היתה ליעקב, אויבים רבים ושונים חדשים גם ישנים, אשר התחברו לעשות אתם כלה, עמדו עליהם והצרו למו מאוד. במדינת ליטא התעללו בהם המוסקוויטים, אשר לחמו אז גם המה בפולין, וחבל גדול בארץ הזאת נפל בידם. הקאזקים אנשי בריתם עשו מעשיהם זר מעשיהם באוקריינא, אשר לפני שנים מעטות החריבו והשמו רוב קהלות ישראל בשנות ת"ח-ת"י, חיל השוועדים גם חיל הנסיך מזיבענבירגען אשר קרא מלך שוועדען לעזרתו, אשר גברו בכל ארצות פולין גדול וקטן, לא היו טובים מהם, ויאכלו את שה פזורה ישראל בכל פה. ועוד נלוה עליהם הקאשטעלאן שטעפאן טשארנעצקי אשר עמד אז בראש חיל פולין נגד השוועדים בהאשימו אותם כי בסתר ינטו אחרי השוועדים אויבי ארץ מולדתם, ויהרוג ביהודי פולין גדול ובתושבי קראקא רב; כי צורר היהודים הלזה ברוע לבבו חפץ לגולל את חטא רוב אצילי הארץ על קדקד ישרון, כי כמעט כל האצילים בגדו אז במלכם ובארץ מולדתם, והלכו אחר עצת השר ראדזיעיאווסקי אשר מחפצו לקחת נקם מאת המלך השית אותם לבגוד בו; וישלימו את השוועדים בכל מקום בואם, לא התיצבו לנגדם, ואת מבחרי מבצרי הארץ עם אנשי חילם מסרו לידם, ורק אזרחים מעטים נשארו נאמנים למלכם ולארץ מולדתם, ועוד היום יגבה לב תושבי קראקא על כי ראשי האוניווערזיטעט היאגעלאנית מאנו לשבוע שבועת האלה להיות נאמנים לממשלת שוועדען אשר נוסדה מחדש בארץ. וכפי הנודע חלה אז המלך יאהאן קאזימירז הנודד אשר ישב אז בלב דוי וכאב נעכר בעיר אפעלן (ראה קורות עם וארץ פולניא לחכם געהרינג ח"ב עמוד רל"ב) את פני לעאפאלד קיסר עסטרייך לתמוך בידו ולגרש את השוועדים מארץ ממשלתו (ראה קורות היהודים להחכם גרעץ ח"י עמוד ע"ז), והקיסר נעתר לשאלתו בנפש חפצה, בחפצו לקחת נקם נקמת הדת מיד השוועדים הפראטעסטאנטים שונאי נפשו, אשר עשו שפטים בהקאטאליקים בחרב נוקמת זמן לא כביר לפנים במלחמת השלשים שנה, וישלח אז חמש עשרה אלף איש

חיל לעזרתו, אשר באו בשנת תי"ז (1657) לפני שערי עיר קראקא (ראה געהרינג שם עמוד רמ"א ורוב הקראניקים) בימי המבוכה· ההוא אולי נסע הג"מ העשיל לעיר המלוכה ווינא, להשתדל בעזרת גדולי היהודים אשר היה להם מהלכים בין היושבים בחצר המלוכה, לעמוד לימין יהודי פולין, ולבקש מאת המלך יאהאן קאזימירז לתת עליהם עין חמלתו. אפס כל דבר זה עוד ערפל חתולתו, וכל עוד לא נדע המקור אשר שאב ממנו החכם ווייסע לא נוכל לתקוע בזה יתד במקום נאמן· ומי יודע אם לא כל דברינו אלה השערות התלוים בשערה המה, כי אולי נסיעתו לווינא, אשר היתה לדעתנו מעיר לובלין (ראה שו"ת צמח צדק סי' ק"ג: וגם כשתבוא אל הרב הגאון מהו' העשיל יחיה הוא מכיר חתימת מתתיה שמש, ויתן לך הוא כתב אחר", מזה נראה כי היה אז עוד אב"ד בלובלין עיי"ש), היתה רק לסיבת ברחו משם מפני חרב המוסקוויטים אשר עשו הרג רב ביהודים תושביה בראשון לחג הסוכות בשנה ההיא, אשר מפניה ברחו אז גם הגאון מהרש"ק ופליטי חרב רבים (ראה הלאה הערה 57) ואולי גם הגאון בעל הש"ך ברח אז מלובלין, כי לא נודע ברור אם ברח מווילנא. ולא היה איפוא שום סיבה מיוחדת בנסיעתו לווינא· ובמחברתי מקורות היהודים בקראקא עוד נדבר מזה.

54) מדי דברי בהגאון בעל חלקת מחוקק, אמרתי להעיר על דבר חידוש כי בח"מ (סי' י"א) הביא את ספר עבודת הקודש למהר"ם בן גבאי אודות ספר יצירה, וכתב על ס' ע"ה שהוא ממהר"ם קורדווארו, ולא ידע שהוא מהר"ם גבאי, ועוד יותר יפלא בעיני על בנו אשר הגיה את ספר ח"מ, ושמה במקום אשר אביו המחבר ירמוז רק לעיין בספר זה, הנהו מעתיק את כל דבריו בענין ההוא, ובכל זאת לא ידע שס' זה מהגבאי ולא מהקורדווארי הנהו, האין זה לקצת ראיה שלא הספיקו ביותר בחכמת הקבלה? ונוכל לראות מזה את ההבדל בין חכמי ליטא לחכמי פולין.

55) כן הביא בשמו החכם פין (קריה נאמנה עמוד פ"ח), אולם דבר זה יפלא בעיני מאוד, כי אלה דברי הר"י עמדן שם: ונתחיל מאבי זקני אשר שמי בקרבו ה"ה הג"מ יעקב במהו' בנימין ז"ק וכו', ואבי זקני הנ"ל הוא תלמיד הג"מ יעקב אב"ד בלובלין, אצלו למד בישיבה ונתן לו את בתו", והנה כל קורא בעין ישרה יבין מדבריו כי אביו זקנו הג"מ יעקב היה תלמיד וגם חתן הג"מ יעקב מלובלין, כי הוא נושא המאמר שמה ועליו תסוב תיבת „הנ"ל". אך תיכף אחר זה יספר כי אביו זקנו מהו' יעקב היה חתן הגאון בעל שער אפרים, ויספר שמה את המאורע הנפלא אשר הבאנו בפנים ממנו: ושני דברים הללו סותרים זה את זה, ובאמת גם סדר הזמנים לא יסכים לזה, שהרב מהו' יעקב אבי הג' החכם צבי יהיה תלמיד להג"מ יעקב מלובלין, כי לפי הנזכר שמה, היה בעל חכם צבי בנו

בכורו הנולד לו עוד בימי בחרותו, והוא נולד, כפי הנזכר שמה, אחרי שנת תט"ז (עיי"ש היטב), והג"מ יעקב נפטר כפי הנראה בראשית המאה החמשית לערך שנת ת"ו, כי בשנת ת"ח כבר היה בנו הג"מ העשיל אב"ד על מקומו בלובלין (ראה בשו"ת הגאונים בתראי) ואיך ומתי למד אצלו? ולכן השכיל הח' פין וכתב כן על אביו הר"ר בנימין זאב, אבל גם זה לא יתכן, לפי אשר כתב מהר"י כאשר זכרנו, וכפי הנודע ממנו לא היה עלג לשון לכתוב ההיפך מאשר ירצה; והחכם גרעץ (קורות היהודים ח"י עמוד פ"א) הביא גם הוא המאורע הנזכר, ובתוך דבריו כתב שהג"מ יעקב היה חתן הגאון בעל שער אפרים, ולא העיר גם הוא מאומה מכל זה *).

56) את רוב הדברים ממשפחתו הודיע הרב מהו' אברהם בנימין קלוגר אשר זכרנו. ובעל שה"ג החדש טעה גם פה אודות הג"מ אריה ליב, וחשב אותו בטעות שתי פעמים, באות א' (סי' רכ"א) כתב: הרב מהו' ארון ליב הגאון הגדול המפורסם בדורו בזמן הגאון רשכב"ה מהו' העשיל ז"ל, והיתה מנוחתו בק"ק קראקא שנת תל"א, ועל כותל ביהכ"נ של הרמ"א ז"ל נאמר עליו ארי שבחבורה אלוף בתורה רשכבה"ג ע"כ, ובאות למד (סי' ס"ב) מביא ג"כ את הג"מ ליב אבד"ק קראקא, ובאמת שתי שמות הללו (ארון ליב וליב) שם אחד לאיש אחד הנה, כי איש אחר בשם ר' ארון ליב הנפטר בשנת תל"א, לא נמצא פה רק את הג"מ אריה ליב האב"ד בקראקא. ואולי תיבת ארון ט"ס הוא בשם הגדולים, כי תחת הקו

---

*) אח"כ בא לידי ספר תולדות יעבץ וראיתי שהרגיש בזה כי כתב (הערה 12): היא (מ' נחמה בת הג"מ אפרים) היתה אשתו השנית כי לפניה היתה לו בת רבו מהו' יעקב לאשה כנראה מדברי מאסף" אך לפי"ז שלא בדקדוק כתב שם (עמוד א') בספור תולדות הג"מ יעקב אבי הג"מ צבי, כי בבואו אל ארץ הקדושה מתה עליו בירושלים אשתו הראשונה מ' נחמה הנ"ל והיא אמנם היתה לפי דעתו אשתו השניה. אך כבר כתבתי למעלה שסדר הזמנים לא יסכימו לזה, וביותר אחרי כתבו שמה שהג"מ צבי נולד בשנת ת"ך. עוד שגיאה אחת גדולה מצאתי בדבריו שכתב: הרב מהו' יעקב זה תלמידו של הרב מוה' יעקב אב"ד בעיר לובלין בן מהו' העשיל אב"ד בקראקא", הנה עשה את הג"מ יעקב, שהיה אביו של הג"מ העשיל, לבנו, וידענו ג"כ שהג"מ העשיל לא היה לו בן בשם יעקב, ושני בניו, אחד היה שמו ר' דוב בעריש והשני ר' שאול; ובהכרח כונת הרב מהר"י עמדן במגילת ספר היתה על הג"מ יעקב אביו של הג"מ העשיל.

מעל היוד הציבו המדפיסים אות נון. אולם בכל זאת טעה המחבר בחשבו את הג"מ ליב פעמים.

57) [illegible] אחרי כן חזרתי מדעתי זאת, כי גם את המוסקוויטים כנו הסופרים העברים בשמות של גנאי, „יונים ארורים", ובעל הש"ך גם מחברים זולתו כתבו עליהם „הריקים". ואף אם אמנם הקוזאקים לא עברו בשנת תט"ז בעיר לובלין, אך המוסקאוויטים ידעו כי עברו אז בתוכה, ועשו שמות נוראות בקרבה, וביום הראשון לחג הסוכות עשו הרג רב בתושביה היהודים, כאשר זכר הגאון בעל צמח צדק (סי' ק"ג), לכן אחשוב שאז נמלטו הגאון מהרש"ק ובני משפחתו מלובלין. ולפי"ז צדקו דברי החכם פין, בנוגע לזמן בריחתו, אך לא בנוגע אל המקום, כי לא מווילנא רק מלובלין נמלט על נפשו.

58) החכם המנוח רשד"ל (כרם חמד ח"ב עמוד ל', כי כמדומה לי שהמכתב הלזה, אשר שם פלאי חתום תחתיו, מעטו יצא, וראיה לזה, כי במכתב אחר שם (עמוד קנ"ד) אשר גם תחתיו חתום פלאי, אך החכם שד"ל בעצמו מזכירו (בספרו ויכוח על חכמת הקבלה) למעשה ידיו, במכתב ההוא מזכיר הכותב את אשר כתב במכתבו הקודם, והוא זה הנזכר פה) בתתו הצדק אל הדברים אשר דבר הגאון מהרש"ק על ספרי האחרונים, שגה בחפזו ליחסם אל המחבר נחלת שבעה, ולא לכותבם האמתי מהרש"ק שכתב כן לבעל כ"ש, ומתוך חביבותה הדפיסה בתוך ספרו, ורשד"ל לא השגיח על השם החתום תחתיו. —

אחרי הגיעו לידי הערות ידידי הרב החכם שזח"ה לזאת המחברת, וראיתי מש"כ כי יש בידו ראיות שהכותב הפלאי בכ"ח שם איננו רשד"ל רק החכם הלל דילאטורא, עיינתי שנית במכתב ההוא, ונוכחתי כי אתו הצדק, והמכתב ההוא לא מעשה ידי שד"ל הנהו, כי בשער ספרו ויכוח על חכמת הקבלה כתוב: וכבר הובאו דברי הויכוח הזה בכרם חמד ח"ב מכתב כ"ה" וכותב המכתב כתב שם (עמוד קנ"ד): אעתיק לפניך דברי ויכוח אחד וכו' לחכם נכבד ותמים דרך ממכירי והוא פלאי: ספר הזוהר" וכו'. וכונתו אל ויכוח של החכם שד"ל. ויתכן דעת ידידי הנ"ל שני' המכתבים ההם (ע' וכ"ה) מידי החכם דילאטורא יצאו (ראה בהערות שזח"ה בסוה"ס). שוב ראיתי במ"ע אננאלען להח' יאסט משנת 1840 (גליון 5 עמוד 45) הביא כותב אחד את המכתבים האלה על שם דילאטורא.

59) הרב מהר"י עמדן כתב שמה אח"כ: מהרש"ק נעשה אב"ד בפיורדא (אחרי הלכו בגולה שנת ת"ח) ומשם נתעלה לשבת על כסא הרבנות בפפד"מ". ויש להעיר על טעות הדפוס הנמצאה במאמרו קרית ספר אשר תוליך את הקורא הבלתי בקי כ"כ בקורות המחברים וספריהם, שולל; והיא

מש״כ שם: מהם היה החכם הגאון בעל שער אפרים שהיה ראב״ד בווילנא, והוא הרב בעל ברכת הזבח ושאר חיבורים", והקרוב כי במקום "והוא ז״ל „ומהם". שוב ראיתי שכבר העיר ע״ז בס׳ תולדות יעבץ (הערה 18) והוא הגיה: והרב".

60) היא המלחמה הנודעת בספרי קורות הימים אשר פרצה בשנת תמ״ה בין מלך צרפת לודוויג הארבעה עשר ובין לעאפאלד קיסר אשכנז ויתר נסיכי אשכנז, ואשר ימיה נמשכו עד שנת תנ״ז (1685-1697), ובמשך העת ההיא השמו הצרפתים באכזריות נוראה את מבחרי ארצות הריין, את תושביה״ חמסו ושדדו גם שפכו בקרבה דמי נקיים, עם נשי השרים הרכות והענוגות זמה נעשתה, ויעשו שמה תועבות נוראות אשר לא נשמעו כמוהן מימות ההונען. ונזכרה המלחמה ההיא גם בספרי שאלות ותשובות הגדולים מזמן ההוא, הגאון בעל חות יאיר כתב: נאום הטרוד הכותב בחפזון כאומן בלא כלים בימי עניי ומרודי אשר מחולי התעורם (?) קלני מראשי קלני מזרועי, אף כי לבי בל עמי, שמפני חורבן קהלתינו עיר ואם בישראל ק״ק ווירמייזא שבעתי נדודים, וכהיום יום ב׳ ר״ח שבט שנת תנ״א אני בבית מחותני הקצין פו״מ כהר״ר משה איש אופנהיים בהיידלבורג, ואשתי הרבנית שרה בת חמי הגאון כמהורר אליעזר זוסמן זללה״ה, עדיין בק״ק מיץ, אשר להם ברחתי עם כל אשר לי בעת המהפכה כאוד מוצל מאש שריפת הצרפתים את מקום הנ״ל ביום ד׳ י״ג סיון תמ״ט, ואין פה בידי לא ש״ס ולא פוסקים, כי גם הב״ב הבריחו את אשר להם מפני חמת המציק, מ״מ כתבתי מה שעלה בזכרוני כנים ולא נים" (שו״ת חות יאיר סי׳ קל״ד), והג״מ דוד אופנהיים כותב ביום ג׳ כ״ז סיון תמ״ט בהיותו בעיר הנזכר: מפני רוב הטירדה וימים של צער אשר עברו, א״א היה להשיבו דבר כאשר בודאי שמע מחורבן הקהלות שבמדינות אשכנז, וביחוד פאר כל קהלות ה״ה ווירמייזא תוב״ב אשר לפנים היתה עיר ואם בישראל, וכל בית ישראל יבכיון השריפה ותרד כל עין דמעה, ועל כולם אני אומר ה׳ נתן וה׳ לקח יהי שם ה׳ מבורך ששפך חמתו על עצים ואבנים, וה׳ יפר עצת אויבנו ויכנס עמו ישראל ב״ב אכי״ר" (שו״ת אבן השוהם סי׳ ס״ו), וגאוננו מהר״א תאומים בעברו על דרכו מווירמייזא לקראקא בהיותו בעיר המבורג כתב תשובה לאחד הגדולים וחתם: כ״ד הטרוד מאוד שרוי בצער בבשורות מווירמייזא, שהם בסכנה גדולה בעו״ה קהלא קדישא כזאת לאונן ולקונן, וה׳ ברחמיו יצילם נאום הקטן הדש״ת וטובתו אהרן תאומים אשר מצודתו פרושה בק״ק קראקא יום ב׳ י״ז סיון שנת תמ״ט" (שם סי׳ ס״ה). גם הרב בעל סדר הדורות (בהשמטות) זכר המלחמה הזאת, ועל שריפת ווירמייזא וחורבנה ראה קורות העיר הנ״ל מהח׳ לאנגע (עמוד מ״ט).

על אכזריות הצרפתים במלחמה הזאת הואילה ההשגחה להשיב אכזריות

נוראה אל חיקם, ימים לא כבירים אחרי כן, במלחמת נחלת ממשלת ספרד (שפאנישע ערבפאלגע קריעג), כאשר נלחו אז בשנת תס"ד (1704) הפרינץ Eugen ושר הצבא האנגלי Marlborough את צבאות הצרפתים וצבאות בעלי בריתם אצל כפר בלינדהיים, והכו אותם מכה רבה, כנודע מספרי קורות הימים. ואל המלחמה הזאת כיון לדעתי הג"מ יעקב ריישר בעל חק יעקב בספרו שו"ת שבות יעקב (ח"א סי' פ"ט) שכתב: ברעש מלחמה שהי' במדינתינו מקרוב והפך ה' בידינו הצליח, שהצליח עם הקיר"ה והכה מכה רבה בשונאים, ממש עד בלתי השאיר להם שריד, ואח"כ כאשר שקטה הארץ, קצת מעמי הארצות הפשיטו העורות מהשונאים ועיבדו אותן כאשר יעבדו עורות בהמה, אם מותר לישא וליתן עם אותן העורות", ולפי ידיעתי המעטה בקורות העולם, לא נמצאה אכזריות כמוה בכל קורות ימי הבינים, ובקראי את הדברים האלה התעוררה רוחי מאוד, וכמעט לא האמנתי למראה עיני, ובכל זאת לא אפונה כי צדקו דבריו, הלא הוא היה בעת ובארץ ההיא ולא למשמע אוזן כתב דבריו, גם לא היה כפתי מאמין לכל דבר, ובלי ספק דבריו אלה על אדני האמת מיוסדים, וראוי לשום לב עליהם.

61) לא רחוק הוא מאוד הדבר אשר אחשבנו לנסיבת דבר עלילת ורציחת הג"מ אהרן, ולדעתי השר הנז' (הוואיוואדא או השר אל משמעתו) היה מן האצילים הנוטים אחרי ממשלת צרפת, אשר רבו אז בארץ פולין, ואשר שמרו את רוח המלך יאהאן סאביעסקי בתהפוכותיהם (אינטריגוען), וביותר מעת אשר בא בברית את קיסר אשכנז בשנת תמ"ג (1683) ויגרש את הטירקים אשר עמדו אז לפני שערי עיר וויען, הדבר אשר היה למורת רוח לודוויג הארבעה עשר מלך צרפת, כנודע להיודע קורות עם וארץ פולין, כי מעת ההיא עוינו אצילי הארץ את מלכם אשר גם הוא היה בראשונה מאוהבי צרפת ומבאי בבריתה, כי אשתו הגבירה מאריא קאזימירא, היתה צרפתית, ויעמדו לשטן לו ויתאמצו לסכל כל מועצותיו. לכן אחשוב כי לא נעתר מושל עיר קראקא (סטאראסטא) לבקשת היהודים להרשות למו קרוא רב אשכנזי (כהר"א תאומים) לעמוד בראש עדתם, כי אז נאחזה צרפת בסבך מלחמה עם אשכנז, כאשר כבר העירותי בהערה הקודמת, ומזה נסבה נגידת הרב בארצות אשכנז כבנתיים ימים; ועל נחילת הרשאת הוואיוואדע לקבלת איזה רב נביא פה למופת את דברי ראשי העדה במכתבם אל הגאון מהר"י אייבשיץ, אשר היה כששים שנה אח"כ: עם כל זה הסכימו כל בני הקהילה, להיות לנו לשם ולתהלה להחזיר העטרה ליושנה כבתחילה, והתנדבו עצמם כבוד הקהלה ויחידי סגולה, לבקש מאת אדונינו הגדול הוואיודא שר הצבא יר"ה בריצוי דברים וריצוי כספים ולהזיל מכיסם, ועלתה במחשבת כבוד הקהל יצ"ו לכתוב תיכף ומיד שטר רבנות

רק מדאגה מדבר" וכו' (לוחות העדות). ובאיזה דרך עלתה בידם להפיק חפצם ולהביאו פה, נעלמה מאתנו, אך נראה כי היתה בלי רשיון השר, לכן בהודע אליו צוה לתפשו ולתת אותו במשמר או שהיה במחשבתו לגרשהו מתוך העיר, ובאכזריות השוטרים נהרג על דרכו. ואיך שהיה הממשלה בכלל את לבה אז אל כל הנעשה עם היהודים היושבים בארצה, תראה במחברתי מקורות היהודים בקראקא אשר בעזר היושבי בשמים אוציא לאור בעוד לא כביר, ופה אין המקום לדבר מהתועבות אשר עשו תלמידי בתי ספר הגבוהים אל היהודים כפעם בפעם הנודעים עוד בשם „שילער געלויפע", וגם תחבולות המלך אלבערט אשר לסיבה הזאת הושיב את היהודים לבדם במגרש קאזימירז (ראה למעלה בהוספה לעמוד 2 *) לא הועילו מאומה; אך על אחד ממין הזה נעיר פה, יען קרה בימי ממשלת המלך יאהאן סאביעסקי, כעשר שנה לפני רציחת מהר"א בשנת תמ"א, ונעתיק בזה את אשר מצאתי בספר (פאלען אונד קעניג יאהאן סביעסקי, בשפת צרפת מהחכם סאלפאנדי נעתק לשפת אשכנז דפוס שטוטגארט 1829 ח"ב עמוד של"א): אויך דאס קאם פאר דאס קראקויא אויגענבליק לאנג איינע בייטע דעם פייערס אונד דער פלינדערונג ווארדע, דיא שילער דער Sarbonne נעמליך האטטען דיא פרייהייט דיא יודען אם טאגע דעם הייליגען געארגס (1681) נאך בעליעבען צו מיסהאנדלען, ווען זיך דיעזע ניכט מיט קלינגענדער מינצע אונד אום גוטען פרייז לאז קויפטען. דיא יודען וואגטען עס נון געגען דיעזעס פריווילעגיום צו פראטעסטירען אונד איהר לעזעגעלד צו פערווייגערן, דעסוועגען ווארדען איהרע הייזער געשטירמט פערניכטעט אונד דען פלאממען פרייז געגעבען. „עס וואר איין שויספיעל צום לאכען" זאגטע דער דייטשע קאממערהערר

---

*) שמה כתבנו שיש סימנים המורים שגם לפנים דרו יהודים במגרש קאזימירז, ועתה מצאתי זאת מבואר בספר דברי הימים (קראניק) להסופר ביעלסקי (עמוד 243) הספר הלז אשר חי במאה השש עשר למספרם בספרו שמה ממעשי קאזימירז הגדול אשר הכין בית הספר הגבוה (אוניווערזיטעט) בשנת 1364 בכפר בלוואל הסמוך לקראקא, ואשר בנה על מקומה את המגרש קאזימירז, כתב מבואר כי בכפר הלזה דרו מאז משנות קדם יהודים עושי מסחר וקנין שמה היה למו בתים וחניות אשר מכרו בהם את סחורותיהם, וחיו בהשקט ובבטחה עד שהמלך קאזימירז אשר היהודים התושבים האלה מצאו חן בעיניו, נתן בכפר הלזה לבנות שמה בית הספר הגבוה, ומעט מעט נתרחבו הבנינים עד שנהיה הכפר לעיר מיוחדת בנויה בנוה ומושבה שם קאזימירז ע"ש הבונה אותה, וגם אז דרו היהודים בתוכה.

דעם פירסטען טשארטאריסקי „ווען מאן דיא ראזענדע פערצווייפלונג דיעזעס פערפלוכטען שטאממעס זאה, ווען מאן איהר ווילדעס שרייען אונד דיא היעבע הארטע, מיט וועלכען דיא כריסטען דיעזעלבען בעדעקטען אום זיא צום שווייגען צו ברינגען"; אונגליקליכערווייזע פערברייטעטע זיך דאס פייער פאן דען הייזערן דער יודען אויך אויף דיא דער כריסטען, יא אין דער [ד] היטצע דעם געפעכטעס קאם עס זאגאר זא ווייט דאסס דיא שטודענטען דיא גאנצע שטאדט מיט [ד] איהרער וואוטה בעלאסטיגטען. דא זיא אללע פאן אדעל ווארען, זא גלויבטע מאן, ווירדען זיא ניכט [ד] מיט שטרענגע בעשטראפט ווערדען קעננען, זיא ווארדען עס אבער דענגאך צום גראססען טריאומף דער געזעטצע [ד]".

62) כבוא השמועה הנוראה מרציחתו לקראקא, עשתה עדתו אבל כבד ויקשרו עליו מספד גדול בביה"כ הישנה גם בכל תיקוני הבתי כנסיות דפה נמצא אמ"ר מיוחד לכבודו וזה תארו: אמ"ר רבים השוכן בין חיות אופנים וכרובים, המציא מנוחה נכונה לבני ישרון וכל בית ישראל יבכו כי גוע אהרן; במעלות טהורים וקדושי עליון במחילת עשרה הרוגי מלכות ורב גדיאל נער ולהעלותו ממעלה למעלה בנחת ולא בצער, ולהנחילו ש״ עולמות ולהושיבו בנוה אפריון, וכל בית ישראל וכו'; הוי ואבוי וקול נהי ארימה איכה היתה לזעוה ולשמה, גדע בחרי אף קרן ישראל והרבה להשיב חרון אף וחרון, וכל בית וכו'; ראה ה' כי צר לנו מעינו חמרמרו ותרגז בטינו ויציץ ציץ ויגמול שקדים, שקד עליו הרעה בחפזון ובמהרון וכל וכו'; בחודש החמשי אשר נכפלו בו צרות לישראל ביום שבת קודש בשני לחודש נפלה עטרת ראשינו גולת אריאל בשנת וירב בבת יהודה תאניה ואניה והבעיר המבעיר את הבערה בחבצלת השרון וכל וכו'; הדור אתם ראו לא עליכם כל עוברי דרך לסדר ויסע מהר שפר ויחן בחרדה, פתאום באו השודדים לגבול המאור הגדול בישראל וביהודה, חיל ורעדה אחזתהו מכף רגל עד ראש והגרון, וכל וכו'; גוי עז פנים אשר לא ישא פני נער וזקן זה שקנה חכמה ענוה ויראת שמים, נתן לחייו למורטים ואת גיוו למהלומות מכת מות ולא לחיים וכל בני הקהלה יעברו לפניו כבני מרון ויראו כי גוע אהרן, וכל וכו'; דוב אורב הוא לו ארי במסתרים ויגרם בחלץ שניו והשביעוהו תמרורים, מכף רגל ועד ראש אין בו מתום פצע וחבורה ומכה טריה בכל אברים אסירי התקוה ישובו לבצרון, וכל וכו'. ויצא מן בת ציון עיר המצוינת בהלכה כל הדרה נפלה עטרת ראשינו ארז בלבנון אדיר בתורה והיה למשמרת לאות לבני מרי כי נשבר מטה אהרן וכל וכו'; לא אליכם כל עוברי דרך ראה ה' והביטה אם יש מכאוב כמכאובנו כי גוע הגוף הקדוש והטהור בחבלא ובחבטא חשכו עינים בתמהון

לבב ובעורן וכל וכו׳ ; מהור הסר תתאו לבוא חמת קצף אף וחמה צלולה היתה החבית ביין המשומר בענביו ונעכר בעון הדור אדם להבל דמה מעות לא יוכל לתקון וכל וכו׳ ; מ״ו הרב הגדול מהו׳ אהרן גבר בכולא בתורה ובחסידות, הדרשן הגדול המופלג בנגלה ובנסתר לו עשר ידות שומו שמים הנהיתה כזאת לראשונים וגם לאחרונים אין זכרון וכל וכו׳ ; תאומים נראה חלוק ונתרוקנה הבירה ונחשכה האורה יום בוקה ומבולקה ומבוכה רוח אפינו משיח ה׳ נלכד ועלה השמימה בסערה הלכו ונעו בדרך להוליכו ממקום הריגתו למקום קבורתו נושאי הארון וכל וכו׳ ; היד ה׳ תקצר לנקום נקמתו אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע תשבר ותמגר זדים והאורבים תכניע, ראה גוים והתירן וכל בית וכו׳ לכן וכו׳ . . . וכתובת מצבתו בעיר פינטשוב נעתקה בביבליותיקא להח׳ וואלף ותבוא העתקה ממנה בסוף החוברת.

63) את מקור הרב בעל נפשות צדיקים (עמוד ע״ב) שכתב כי נולד בשנת שפ״ח (1628) וכי דרש ביריד פ״פ בשנת ת״ב לא אוכל לדעת, כי מאשר העתקנו יראה הקורא, שנולד בשנת של״ח ; ואותיות יוד וכף או כף ולמד אינן דומות כלל במכתב משיטא, שבו נכתב ספר יאיר נתיב, שנוכל לאמר כי טעות הדפוס היא, בביכורים ותחת שנת ת״ך צ״ל ת״י, או תמורת כ״ב שנה צ״ל ל״ב. גם בלעדי זה, מצאנו ידים מוכיחות שכן הוא האמת כמו שכתוב ביאיר נתיב., ראשונה שלפי דעת הרב בעל נ״צ האריך ימים והיה בן ע״ד שנה במותו בשנת תס״ב, ולוא נולד באמת בשנת שפ״ח כדבריו, בלי תפונה היו כותבים תואר זקן או ישיש על מצבתו, אשר לא נמצא רושם כלל מזה לא על אבן מצבתו הנמצאה שלימה בעיר ווירמייזא ואשר העתיקה משה, גם לא בפנקס הח״ק ; ועוד כי בהשיר שחיבר אביו לכבודו בשנת ת״ו (הנדפס בנ״צ עמוד ס״ו) וכתוב בראשו: חרוזות אלו יסדתי לכבוד בני ר״ח כשנפרד משלחני לשלום״, כל סגנונו מוכיח עליו שהיה אז עוד רך בשנים טרם מלאות לו שנת העשרים, כאשר יטעם כל חיך מבין בקראו דברי אביו בהטיפו את מוסרו מוסר אב לבנו יחידו ושר: למוסר אביך הטה אזנים תורת חכם מקור חיים״ ; וכפי הנראה היה זה רק זמן לא כביר מעת חתונתו, באמרו: כבית פרץ יהיה ביתך קיים ראה עם אשה חיים״. ועוד כזה וכהנה ימצא הקורא את שירו רק בהשקפה קלה, ויאמת גם הוא את משפטינו, אשר עוד סמוכין ימצא אליו, מהנראה שאז נפרד מהר״ח מעל שלחן אביו, ועד העת ההיא המציא אביו טרף גם לביתו, כאשר העתקנו את הכתוב בראש השיר: כשנפרד משלחני״, גם בתוך שירו יביע: בורא יזמן פרנסתך כפלים הוא חלקך בחיים ; וכל זה מתאים מאד לדעתנו שהיה אז בן שמונה עשרה ולא בן עשרים ושמונה שנה, כדעת הרב לעוויזאהן, כי לא עשיר גדול

וגביר לאחיו היה אביו אשר מנעוריו למד לחוס עם כל מחסור, *) לתת למשפחת בנו זמן כביר כחמש עשרה שנה—כי בעת ההיא השיאו העברים את בניהם בעודם צעירים בני י"ב וי"ג שנה — את כל מחסוריו. קנצי למילין בדעתי אחזיק ולא ארפה כל עוד לא אדע מקור הרב ל"ז, ואחשוב בצדק שכל ישר דעת יסכים עמדי בכל זה.

64) לדעת הזאת, שטרם היותו אב"ד בקראקא, היה אב"ד בעיר בריסק, הניעוני דברי הרב בעל נחלת יעקב (אמ"ד תפ"ז) שכתב (פרשת ברכה): אכתוב בשם אומרו מה ששמעתי על זה המאמר מהגאון מהו' ליב ז"ל, שהיה אב"ד ור"מ דק"ק בריסק, וסוף ימיו נתקבל לק"ק קראקא", אמנם אחרי התימי מאמרי אודות הג"מ אריה ליב נוכחתי כי לא כן הוא, ונהפוך הדבר, כי היה בראשונה אב"ד בקראקא, ומשם נתקבל לאב"ד בבריסק, וכל זה נודע לי מהסכמתו ע"ס ברית שלום שכתב בהיותו בבריסק בשנת תע"ג וחתם: חונה בק"ק בריסק", ואחריה נמצאה הסכמה וכתוב בראשה: הסכמת נכדו הגאון אבד"ק זאמשטש והיום נתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק בריסק", ותחתיה חתום: נחמן בהרב הגאון המפורסם בדורו מהו' שמואל צבי הירץ נר"ו החונה בק"ק זאמשטש", ונכתבה בשנת תע"ד; והג"מ נחמן הלזה היה אבי הרב בעל מים עמוקים ככתוב בשה"ג החדש ונזכר בפנים. ולפי"ז לא היה הרב מהו' שמואל צבי בנו (של מהו' אריה ליב) רק ימים לא כבירים אב"ד בבריסק, אם נאמין אל דברי בעל שה"ג החדש, שהיה אב"ד שמה, כי בשנת תע"ג היה אביו עוד בחיים חייתו והיה אב"ד שמה ובשנת תע"ח כבר היה הרב מהו' נחמן נכדו אב"ד בבריסק, כי אז בשנה ההיא נדפס ס' ברית שלום ואז הוסיפו המדפיסים עליו: והיום נתקבל לאב"ד ור"מ בק"ק בריסק"; ונראה כי כאשר נתקבל הרב מהו' שמואל צבי מק"ק זאמשטש, אשר היה אב"ד בתוכה, לאב"ד בבריסק אחרי שנת תע"ג, ישב על כסאו אחריו בעיר זאמשטש בנו הרב מהו' נחמן, עד שנת תע"ח, שנתקבל לאב"ד בבריסק. אבל יותר נראה שהרב מהו' שמואל צבי לא היה אב"ד בזאמושטש, ומלות: החונה בק"ק זאמשטש", בחתימת הרב מהו' נחמן, מוסבות אל עצמו, לא אל אביו שהזכיר בסמוך. — ומכל אשר כתבנו נראה שלא בדקדוק כתבתי בפנים שמשנת ת"ס והלאה לא נודע ממנו מאומה, כי אז נתקבל לאב"ד בבריסק, וחי עד שנת תע"ג-תע"ד, ובס' ראש יוסף נמצאה הסכמה מאתו משנת תס"א וחתם: חונה בק"ק בריסק", וכן ע"ס אור ישראל נמצאה ג"כ

---

*) ראה בהקדמתו לספרו שו"ת חוט השני, אשר שמה מספר מעט מתלאותיו שעברו עליו.

הסכמה מאתו משנה ההיא בהיותו אב"ד שמה ; ויכונו א"כ גם דברי נכדו על שער ספר שאגת אריה ובהקדמתו שכתב עליו: אב"ד בקראקא ובבריסק", ויסם את קראקא לפני בריסק, רק דבריו בקול שחל (דף י"ח ע"ב): ובודאי ראוי לסמוך עליו וכו' והיה אב"ד בכמה קהלות בפרט בק"ק בריסק ובק"ק קראקא", שלא בדקדוק המה *)· וכפי הנראה החליפו אז הג"מ אריה יהודא ליב עם הג"מ שאול את מקומות ממשלתם, כי הג"מ שאול נבחר מעיר בריסק לאב"ד בקראקא באמצע שנת תנ"ח, ובבריסק היה אב"ד כבר בשנת תנ"א, כי המעשה שעליה כתב תשובתו הקטנה הנדפסה בשו"ת יד אליהו (סי' י"ח), היתה כפי הנראה מדברי המחבר בתשו' שמה, בשנה ההיא, וכבר היה אז הג"מ שאול אב"ד בבריסק (ראה בקורות חייו ולהלאה בהערה 68), והג"מ אריה ליב נתקבל מקראקא לאב"ד בבריסק כפי הנראה ג"כ בעת ההוא, אך מטרדות נסיעת שניהם נתעכב הדבר עד שנת ת"ס, ואז כל אחד על מקומו בא בשלום. ואולי היה הג"מ שאול מסתופק לשבת על כסא אביו, ולכן בחר למחול על כבודו ונסע מבריסק לקראקא, ומזה יתראה כי ימי חיי הג"מ אריה ליב ארכו מאד, כי גם כפי מחשבתי לפנים שנסע למנוחתו ימים מעטים אחרי שנת ת"ס, הוכחתי שהיה בן שבעים שנה במותו, ועתה אחרי נתוספו לו עוד כשלש עשרה שנה, היו ימי שני חייו לפי"ז יותר משמונים. ונמלאה כדמות ראיה להנחתי שנולד בקצה המאה הרביעית, כי הלא נודע שהגאון בעל הב"ח נפטר בשנת ת"א, ולוא נולד הג"מ אריה יהודא ליב אחרי מיתו, בשנה ההיא או אח"כ, אז לא אפונה כי היה אביו הג"מ שמואל צבי הירץ קורא אותו בשם אביו „יואל", המתלונן בצל שדי, לאמר שמו יגדל כשם אביו הנודע בכל אפסי ארץ.

65) בחפשי בספרים אח"כ נודע לי פתרון חידה זאת, כי כל התשובה הזאת בשו"ת ש"א המסומנת באות ד' ומתחלת: לאה ישבה עגונה" ומסיימת ועי' בסעיף י"ח מה שכתבתי", היא מהגאון בעל טו"ז, ונדפסה בטו"ז אבן העזר (סי' קכ"ט סק"ה), ולפניה כתב הט"ז: אעתיק כאן תשובה אחת ששלחתי להגאון מהו' יושע ר"מ דק"ק קראקא", ובכל מקום שנדפס בש"א על הב"ח „אא"ז" כתוב בטו"ז „ומו"ח" ; ועוד יותר ראיתי, שמלבד התשובה עצמה, באו אח"כ בשאגת אריה דברים שונים, ומסומנים כל ענין באות בפ"ע, והם כפירוש אל דברי מחבר זולתו, וכל

---

*) ובשער ספר כרם שלמה כתוב מבואר: בן הגאון הגדול המקובל מהו' אריה יהודא ליב אב"ד ור"מ דקראקא ולבסוף נתקבל ג"כ לאב"ד בק"ק בריסק דליטא" ע"כ.

אלה מטו"ז שם נעתקים כסדרן אות אות, וכולם אחר סק"ה אשר בו נעתקה התשובה לבעל מג"ש, רק אות ה' המתחלת בש"א: ובכל מקום", הוא מטו"ז סק"ד עוד לפני העתקת התשובה, ואותיות זיין וחית בשאגת אריה המתהילות: ואם יש לו כינוי", רק החצי הראשון הוא מטו"ז, ובמקום החצי השני בטו"ז, נמצא בש"א ענין אחר, וכל הכתוב אח"כ המתחיל": ואם לא כתב כהן" הכל היא העתקה נאמנה מטו"ז בהשמטת איזה דברים, וכן כל שמות גיטין, שמות אנשים ונשים, הכל אות באות הוא העתקה מטו"ז שם, רק בטו"ז הלשון יותר מוגה ובש"א הוא מלא שיבושים, ובמקום אחד בטו"ז (ס"ק כ"א) כתבו המעתיקים: נרקבו איזה תיבות" והנה נמצאים בש"א בזה: וסברא זו איתא בתורת גיטין במקום אחר", וכל"ל. והפלא שבכל מקום שכתב בטו"ז, בכל התשובה ובכל הסעיפים אח"כ (בכל סי' קכ"ט הגדול בכמותו) על הב"ח „ומו"ח", כדרך שכותב הטו"ז בכל המקום שמזכיר דעת חותנו הגאון בעל ב"ח, כתוב בש"א „ואא"ז", רק במקום אחד (ש"א דף כ"ה ע"ב) אשר זכרנו בפנים שכח המעתיק להחליף ולכתוב „ואא"ז" תמורת „ומו"ח" ואשר רק לסיבת דבר זה נתעוררתי על החילוף הזה ובאתי על האמת. ומאוד ידאב לבי ע"ז כי הסירותי כמעט חצי הספר הקטן מאוד בכמותו מן המחבר, ועתה נשארו רק איזה דלתות שלא יכון שם ספר עליהן. ועוד החידה סתומה היא לפני מי הוא זה ואיזהו שהעתיק דברי הטו"ז ושמם בכלי הג"מ אריה יהודא ליב בעל שאגת אריה, וגם מי החליף תיבות ומו"ח בתיבות אא"ז, כי את המחבר אין לחשוד בזה, וגם נכדו הרב מהו' אברהם נתן נטע בעל נ"ש שהדפיס ס' ש"א ג"כ אין לחשוד בזה, כי מה בלע היה לו בכל זה?. והרב בעל חיי עולם אשר הדפיס זה כארבעים שנה את ספרו דרך חיים על הלכות פסח בפרעסבורג, והוא היה מרבני הונגאריה, והעתיק כמעט רוב דברי הספר מגן האלף (ג"כ על ה"פ) ושמם בכליו, ומהם עשה כל הפי' הארוך, שרק הוא העיקר הספר בחריפות גם בפלפול, והפירוש הקצר רק קיצורי דינים הנהו אשר הוציא המחבר מן האחרונים, ולא בדברים קטני ערך כאלה יתפאר מחבר מעדת המפלפלים כמוהו, ולכן בחר לו אחד הספרים מהמפלפלים העמוקים (הרב מפלאצק) ויקח חליצתו, כי מדמות ותואר הספר מג"א אשר מבחת מראהו (בדיו לבן על נייר שחור) שפט כי הוא ספר ישן נושן שלא נמצא רק אחד בעיר, ומי זה יעלה על לבבו לחפש אחריו; עליו אין להתפלא כ"כ כי דמה בלבו כי לו יהיה הזרע, ואין אדם נתפש על כבודו; אך על הרב בעל נטע שעשועים אין להאמין שאחזהו בולמוס הכבוד של אביו זקנו, והעתיק דברים מספר טו"ז להדפיס על שמו. ובאמת יש להשתומם על המחבר ספר חיי עולם, ועד כה לא נודע לי דוגמתו, להעתיק ספר

שלם אות באות ולהדפיסו על שמו כאשר עשה המחבר הלזה, דרך כסל כזה נשגב מאוד מבינתי, לא אוכל להבינו:

אח"כ מצאתי כי כבר בא על השנות התשובה מטו"ז בש"א, הגאון מהר"ז מרגליות בספרו טיב גיטין (שמות אנשים אות ב' סק"ט) וז"ל שם: ויגעתי ומצאתי שעדותו (של הב"ש) נאמנה מאוד, כי הנה בספר שו"ת שאגת אריה וקול שחל סי' ד' שם נדפס קצת ביאור להש"ע סי' קכ"ט, וסדר השמות ע"פ הא"ב והוא מהט"ז אע"פ שנקבעו בדפוס בשם הג"מ ליב ז"ל, לא כן הוא כאשר נראה בעליל שהוא העתיק אות באות מהט"ז, ומה שנמצא שם איזה פעמים על הב"ח א"ז במקום שכתב הט"ז מו"ח ז"ל הוא משגגת המעתיק נכדו של הגאון מהר"ל, שמצא קונטרסים אלו באמתחת זקנו הגאון מהר"ל, וקבעו בדפוס בשמו גם שינה לשון מו"ח ז"ל והעתיק א"ז, לפי שמהר"ל נכד הב"ח בן בנו הגאון מהו' שמואל צבי הירץ, ובאמת ליתא כי אשת מהר"ש הירץ ז"ל נשאת אחר מותו לגיסו הג' בעל ט"ז, והיה מהר"ל בן חורגו של הט"ז והעתיק לעצמו מכתבי חורגו הט"ז, ונכד מהר"ל היה סובר שהם דברי הגאון מהר"ל וקבעו בשמו. והנה אחר שסיים הא"ב מתחיל לחזור האלפא ביתא פעם שנית וכתב שם בשם גדליה וכו' והמגיה שהדפיס ספר הט"ז לא היה בידו בעת הדפוס רק מהדורא קמא של הט"ז שנגנב ממנו מהדורא בתרא של הט"ז כמ"ש בעצמו בהקדמת חידושי ר' יואל, והב"ש היה בידו מהדורא בתרא, ולכן אין לתמוה תמיהת המגיה על הב"ש שכתב כמה פעמים בשם הט"ז מה שלא נמצא בט"ז לפי שהב"ש העתיק ממהדורא תניינא דהט"ז" עכ"ל; והעתקתי כל הדברים האלה, למען ראות שהוא הודיע בפשיטות שאשת מהר"ש הירץ נשאת אחר מותו לגיסו הג' בעל טו"ז, כאשר כתבנו גם אנחנו למעלה ע"ד הערה.

66) כאשר נתבונן בעין חודרת בספרי המחברים מארצות אשכנז, ועל המעט גם מארצות פולין מראשית המאה החמישית, עד התנשאות שבתי צבי למשיח אלהי יעקב, שמה תאחזנו ברעותינו לדאבון לבנו מספר רב מהם תופשי תורה, מראים ־־ד נטייתם בסתר ובגלוי אל צבי מודח המשוגע ואיש הרוח, ומותחים על נפשם קו החשד לאמר כי ברשתו גם המה נלכדו. והנה אין פה המקום לבוא במשפט את אלה על כל נעלם, אך על מחבר אחד ממין הזה נעיר פה, לאשר נתפשט ספרו בכל תפוצות ישראל, והוא ספר נחלת שבעה ח"א שהוא על דיני גיטין וקידושין הנדפס ראשונה באמשטרדם תכ"ז; ומי הוא זה אשר בשם ישראל יכונה ולא תתקפהו רעד וחלחלת מתנים מיד בהביטו אל שער הספר ויראה שמה פרט השנה: בשנת משיח בן דוד בא" (!) אשר כונתו ברורה ובהירה על שבתי צבי, אשר הרעיש את מחנה ישראל בארצות המזרח, בימים ההם, ועל דברתי שבראותי זאת דמיתי לקרוא בספר מחברת המשיתים בלונדון אשר פרו וישרצו בימינו לרוב.

ואף כי כבר בקלה שנת תכ"ו המיר דתו כאשר זכרנו בפנים , הנה בארצות איירופא עוד לא נודעה זאת, ועוד ביוה"כ שנה שאחריה, תכ"ז , ברכו אותו בברכת מי שברך בבהכ"נ אשר בהמבורג . ואולי יש להלין בעד המחבר שהוא לא כתב זאת רק המדפיס שהיה מא"ד , אמנם גם הוא חותם הקדמתו : קרב קץ משיחינ"ו לפ"ק" , גם בסוף השיר שעשה כתב : משיח בן דוד לפ"ק" , האין זאת בכונה על המשיח הנתעב ? גם אחד הרבנים המסכימים על הדפסת הספר הרב מהו' יצחק אב"ד דאשכנזים בא"ד חתם הסכמתו : שנת יבא משיח במהרה בימינו לפ"ק" , הכי כל אלה רק במקרה באו אל תוך הספר ? לא אפונה אשר לוא ראה הרב המקנא מהו' יעקב ששפורט כל זאת , כי עתה לא הסכים גם הוא על הספר הלזה .

והנה הרב בעל נחלת שבעה שנים מספר אחרי עשותו זאת, כלימה כסתה פניו , ויחפוץ להיטב (פערשענערן) דרכו זה הזר , ובהוציאו את ספרו ח"ב לאור כמו חפץ להתגלל ע"ז וכתב (סי' פ"א) : שנת תכ"ו שהיו עיני כל ישראל (!) מצפים לישועה כל שעה עד שרוב העולם ורובם ככולם חשבו שלא ימשך הגלות עוד, שנה ושנתיים לכל היותר עפ"י כמה אותות ומופתים וכתבים שונים כידוע ומפורסם בכל הגולה וכו' גם הלאה כתב : וא"כ מכ"ש כאן שבשנת תכ"ו תכ"ז היו כל העולם סבורים שיהא הגאולה בזמן מועט , וא"כ אין זה דברים שבלבו בלבד רק דברים שבלב כל העולם" ; ומה נאמר עוד בראותינו שגם על ציוני הקברים חקקי הבוערים את חרפתם לנצח, ומכתבים עמל כתבו ישאירו את שמם לדראון עולם עד דור אחרון . כי אבן מקיר תזעק , אבן מצבת הגאון בעל הש"ך (הנפטר בהעלישויא תכ"ט) חרתו עליה : שנת היום בא משיח לגאול ! (ראה כוכבי יצחק ח"א עמוד ע"ז), ועוד רבות אתי בזה, אך עוד חזון למועד .

67) אחרי כתבי זאת נודע לי שהיה באמת אב"ד בריסא , כי הנה גם הוא היה מאלה הרבנים אשר הביטו אחרי יונתן , ויחשדוהו לנלכד ברשת לבי, והרעישו בימיהם תבל נגדו , כניסו הג"מ יעקב עמדין , ובס' לוחות העדות נמצא מכתב שכתבו הדיינים מעיר פראג אשר עמדו לימין מהר"י אייבשיץ , אל הג"מ אריה ליב, ובתוך דבריהם כתבו : מגיד שהיה בזמן המוקדם רעש גדול בפולין בד"א שבקשו לנדותו , והוא מגן בעדו וכו' . במח"כ איך יתפאר בזה כאילו מאז עיני כל נשואות אליו ושומרים פקודתו וכו' . וכמה גאוני ארץ פולין היו מריצים אגרותיהם להגאון מהר"י וכו' , והאמת מגן בעדו ולא כחו של מ"כ וכו' , הלא לא היה אז רק רב בריסא" .

68) אחד מנכבדי המשפחה אשר בידו ראיתי אגרת יוחסין הנזכרת בהגידי לו שסדר הזמנים לא יתאימו עם אחד מסעיפי המכתב אשר בידו למשמרת, מאן להאמין לדברי , ויחפוץ להתערב עמדי אם יש לאל ידי

להוכיח אמתת דברי אלה, לכן אל ירע בעיני הקוראים הנכבדים, אם אפריע מנוחתם מעט להציע לפניכם משפטם, דבר משפט אשר אולי לא יסכנו עליו, אף כי הוכחתי פשוטה ואין חריצת משפט המשכילים דרוש לה מאומה. והנה אף אם גם כל ההנחות שנית יהיו מקלה האחרון כדי להתקרב יותר אל מטרת מכתב היוחסין, בכל זאת לפני רוח בקורת לא יעמוד. הג"מ שלמה בהגאון בעל מג"ע נולד לעדות אביו בשנת שע"ו (ראה בתולדות מג"ע עמוד 58), וימת בשנת ת"ח בעודנו צעיר לימים, ואף שלדעת הח' צונץ מת בשנת תי"א, לענינינו לא תועיל ולא תציל הדעה הזאת מאומה. הרב מהו' דוב בעריש היה אמנם כביר לימים מספר מאחיו הג"מ שאול שנולד במאה החמישית, כי מזה שנפטר בשנת תס"ז ולא נכתב עליו בפנקס הח"ק התואר „זקן", יצא לנו שלא נולד לפני שנת העשרה למאה החמישית, גם הרב מהו' דוב לא היה זקן במותו לעדות הח' וואלף אשר בימיו נמצא עוד אבן מצבתו (עתה מקרוב נמצאה מצבתו וכתוב עליה כי נפטר בשנת תנ"א). נניח איפוא שמהו' דוב נולד בשנת ש"ץ, שלפי"ז היה בן ס"א שנה במותו, והוא קרוב לימי הזקנה, ויהי רק בן שלש עשרה שנה בתת לו אביו אשה, והוא בשנת ת"ג, והוליד בתו הבכירה בשנת ת"ה, אשר נתנה לאיש בהיותה בת שתים עשרה שנה בשנת תי"ז; א"כ איפוא מתי נשאה הג"מ שלמה הנפטר בשנת ת"ח או לכל היותר בשנת תי"א? היסופר בקבר חתונתו וחפתו באבדון?.

69) הרב מהו' בנימין זאב הורוויץ הלזה, הנקרא ג"כ ר' וואלף סירקיש היה אחד מהדיינים הגבוהים בקראקא ומצאתיו חתום פעמים רבות תחת פסקי דינים משנת תנ"ג בפנקסי הדיינים פה, ולפעמים חתם: בנימין זאב הורוויץ מפרמישלא (פנקס הדיינים משנת תיו עד ת"ק דף רכ"ט ור"ס), ואח"כ היה אב"ד בעיר וואידסלאוו אשר בארץ פולין, כאשר חתם עצמו תחת הסכמתו ע"ס מסגרת השולחן, ובשנת תע"ה הסכים ע"ס פני יצחק, והיה אז ג"כ אב"ד בעיר וואדיסלאוו, בשנת תפ"ד הסכים ע"ס תולדות יעקב עה"ת למחבר מקראקא.

70) ידידי החכם הנכבד מהו' מו"ח העירני על הכתוב בלוח הגאונים הנדבק על כותל ביהכ"נ של הרמ"א (אות כ"ו): הרב מוה' אליקים געציל אב"ד דקהלתינו וראקוב נפטר בשנת תקי"ח, ואחריו (אות כ"ז): הג"מ יצחק לאנדא", ולתשובתו הנני מעיר, שהלוח הלזה מלא הנהו שבושים ושגיונות, אין להביט על תוכו, כי לא נלל מפיו דבר אמת; ואלה דברי פנקס הח"ק (דף רס"ח ע"א): ונשמת הרבני המופלא הדיין המצוין מהו' אליקים געציל הרב דק"ק ראקוב יצ"ו בשבת י"ט טבת תקי"ח"; והנך רואה מזה שלא אב"ד רק דיין היה בקראקא.

71) אולי היתה היא אשת הרב מהו' פנחס הלוי הורוויץ (ראה

בהערות לתולדות הרמ״א הערה 13).

72) מעבר השני של האבן הלז נוכל לקרוא איזה מלות עוד מן המצבה הישנה והקדמונית, ושם כתוב עלי: מהו׳ משה מלנדא״, כאשר זכרנו במבוא.

73) התואר: מומחה לרפאות חולים״, מוסב על ר׳ דוד, לא על ר׳ אפרים אביו כאשר כתבתי שלא בדקדוק בתולדות ר״מ סבא (עמוד 17).

74) בנוסח הזה נעתקה מהח׳ וואהל (ח״א עמוד 1205-6) ולפנינו משונה הנה, וכפי הנראה נוסחת וואהל קדמונית, וזה הנוסח שלפנינו: ויצא יי״ד יצחק לשוח בשדה בשם טוב ליצירה הוא הגאון ר״מ כ״י ע״ה המעוטר בשלשה כתרים בכתר של תורה, וביראת ה׳ טהורה ובכתר של כהונה ידו ולבו אמונה, בכתר של מלכות ממשלתו להיות ולזכות (?) הלא שלשה הן בכולן זכה, מ׳ יצחק הכהן בהמנוח מ׳ דוד שפירא זצ״ל ושמו הטוב עולה על גביהן, כי נפרש בשם ברוך הבא בשם, ונשמתו עלתה לשמים יום א׳ י״ו אלול ב״ז, פנה זיוה והדרה, משיבי מלחמת של תורה, משיב לכל בחכמתו המפוארה במשנה ובתלמוד בקבלה ובמקרא, גאון ונשיא כהנא רבא גוע בעון הדרא, עוקר הרים ומשבר סלעים בספרא, שפתי כהן ישמרו דעת ומפיהו יבקשו תורה, וישב יצחק עם באר לחי ראי לפ״ק תנצב״ה.

75) מצבה הזאת לא נמצאה עוד כהיום, אבל נעתקה בביבליותיקא של וואהל (שם עמוד 1206).

76) הכתובת הזאת מאוחרת היא, והמעתיק בעד וואהל לא יכול לקרוא כתובת בעל מג״ע, וכתב (שם ע׳ 1207): על קבר הג״מ נטע אב״ד ור״מ בעל מג״ע מטושטש ר״ק לפרט ויקרא ה׳ לצבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרחה, ואצלו נקבר הג״מ יצחק בנו״, וראה הערה 78,

77) זאת היא בת שלישית להגאון בעל מג״ע, ובתולדתו (ע׳ 58) לא חשבתי רק שתים.

78) אל אשר בפי ההמון כי המצבה הזאת היא של הג״מ העשיל צורף, אל תשים לבך, כי אותה מצא המעתיק בעד וואהל במקום אחר (ראה הכתובת הל״ב), ולפי הכתוב בוואהל שהעתקתי בהערה 76 נראה שהיא מצבת בנו מהו׳ יצחק, וגם זה ללא אמת, וראה בתולדות מג״ע שם.

79) בביבליותיקא (ע׳ 1210) כתוב: הגאון והחסיד ומ״ו ואב״ד הישראלי מהו׳ יואל סירקש ז״ל תנצב״ה, בעל בית חדש״; וכבר כתבתי בהצופה להמגיד (שנה שביעית) שכפי הנראה, נאבדה המצבה הראשית, ואת הנחרת עתה על אבן הראשה, מצאתי חרות על האבן הצדדית.

80) גם הכתובת הזאת נעתקה באופן אחר בביבליותיקא (שם) כזה: על אלה אני בוכיה ועיני נגרה, על אבי הגאון הגדול שר התורה, לא הניח כלום מתורת משה לשמרה, גם חבר ספרים ספר מגיני שלמה גם

שאלות ותשובות הוציא לאורה, מורנו הרב יהושע בן מהור"ר יוסף ז"ל אב"ד ור"מ מקראקא בשנת קודש ז"ך מנחם תח"ל"; וגם הכתובת הזאת איננה הראשונה והקדמונית, כי ספריו (מג"ש ופ"י) נדפסו ימים רבים אחר מותו בשנות תע"ד ותע"ה, ע"י נכדו, והכותב כבר ידע אותם בדפוס. ובטעות נחרת על המצבה אשר לפנינו נכדו הגאון וכו', אם לא שנאמר כי עד נכדו היא בפ"ע, והכתוב אח"כ היא ג"כ בפ"ע להודיע לכל עובר שזאת מצבת הנז"ל; או שצ"ל: ע"י נכדי הגאון וכו'.

81) הכתובת הזאת נעתקה ∴ בביבליותיקא בין כתובות המצבות מקראקא, ולדעתי מעיר אחרת הנה, כי לא נודע פה משם כזה; והלאה נוכיח כי נמצאו עוד בין מצבות ∵ד קראקא אשר נעתקו בב"ל, מצבות גדולים אשר לא היו מעולם בקראקא בחייהם גם לא מתו שמה, רק בעיר אחרת; ומצבת ר' ישעיה כ"ץ היא השלישית בב"ל, ובאמת גם השתים אשר לפניה (של ר' אהרן תאומים ושל רא"ש קאידנובר) לא מפה הנה, כי גם המה לא מתו בקראקא, כאשר כתבתי בתולדות חייהם וכאשר ∵ד יבוא הלאה (הערה 83).

82) ובפנקס הח"ק כתוב: יום ה' כ"ד אייר ת"פ", וגם שניהם שלא בדקדוק המה כי לפי סדר הקביעות חל ר"ח אייר בשנת ת"ם ביום ד"ה, והיה א"כ כ"ד בו ביום השבת, ובשנת ת"פ חל ר"ח אייר ביום א"ב, והיה כ"ד בו ביום ד', לכן נוסחת הפנקס שנת ת"פ, נראה עיקר, רק צריך להגיה במקום יום ה' צ"ל יום ד', או תחת כ"ד כ"ה, ואותיות ד' וה' דומות הנה ונקל להתחלף זו בזו. ופה המקום לתקן דברינו בתולדות הג"מ העשיל (עמוד 106), שמה כתבתי על דברי השה"ג ובעל עמודי העבודה שהג"מ העשיל צורף נתקבל לאב"ד על מקום בעל מג"ע, שאף שדבריהם ללא אמת, בכל זאת הזמן מסכים עמהם, וזה שבוש, כי הלא הבדל תשעים שנה יש פה (בין הגאון בעל מג"ע ובין הג"מ העשיל,) ולפי"ז חי האחרון לפחות מאה ועשרים שנה! ואף אם נאמר שנפטר בשנת ת"ם יהיה ההבדל ג"כ כשבעים שנה וזה א"א; ודברי בעל עה"ע התעוני בהשקפה קלה, שכתב על הג"מ העשיל צורף שהיה תלמידו של בעל מג"ע, וזה שקר; אח"כ באתי על מקור שגיאתו והיא כי ידידי החכם מו"ח כתב בהמגיד (שנה שנית גליון 11) בשם פנקס הח"ק על ר"ה צורף: כי כל ימיו לא מש מבית מדרשו של המקובל בעל מגלה עמוקות ז"ל וכתב שם יומם ולילה רזין עילאין", וחשב בעל עה"ע שהיה זה בחיי בעל מג"ע ושלמד אצלו, ויהיו לו דברי הח' מו"ח למאור מתעה, כי הדבר הזה שהעתיק בשם הפנקס בדוי הנהו, כי אלה דברי הפנקס אודות מוהר"ה: יזכור אלהים את נשמת מ"ו האלוף בתורה שר הבירה כ"י ע"ה מאור עינינו, המקובל האשל הגדול, בודאי מימות יהושע עד יהושע לא נמצא כמוהו ממש עליו נאמר וימת משה ספרא רבא בישראל, כי היה כותב חמשה ספרים, לשלשה

הראשונים היה קורא בשם שלשה עדרי צאן , ולספר רביעי קרא בשם באר ולחמישי היה קורא בשם אילת השחר אילת אהבים , והכל יחודים גדולים , ולספר חמישי בעצמו יש לערך אלף וכמה מאות דפין , וכל ימיו לא זז מפתח ביתו רק לבה"כ ומבה"כ לביתו וכתב יום ולילה ממש לא נתן שינה לעיניו וכתב רזין עילאין יחודים גדולים , ה"ה מ"ו מהרר יהושע העשיל במהורר יוסף מווילנא צורף שידע לצרף אותיות התורה , יצאה נשמתו הקדושה והטהורה ממש במיתת נשיקה יום ה' כ"ד אייר ת"פ לפ"ק אולי יעמוד לנו זכותו ויקרב לנו הגאולה אמן" (רכ"ב ע"א). וכפי הנראה כתב הח' מו"ח רוב העתקותיו רק מזכרונו , וברוב המקומות שינה פניהם , עד כי אין להציל מפיהם דבר אמת , וכבר דברנו למעלה (הערה 7) מהעתקתו דברי הפנקס על רבינו הרמ"א , אשר הוסיף משלו המלות „שהיה זקן שקנה חכמה" ; ואם כה נעשה , והזכרונות של הקהלות ודברים העתיקים יהיה כעיר פרוצה אין חומה בידינו להוסיף ולגרוע ככל העולה על רוחנו מבלי הודיע אל הקורא מתיקוניו רק את הכל נושא לו תחת מסוה „העתקה נאמנה" וישן מפני חדש נוציא , אז לא אדע אם נפש הקורא תברכנו בגללם , וחכמת הבקורת מה תהיה עליה ? הלא אז יקראו מגדיה מלא אחריה , וכל קורא יתן לפעלם צדק , באמרם כי המובן האמתי של החכמה הזאת הוא כביאור הרמב"ן אל המקרא בקורת תהיה . ומה נשיב אנחנו לדבתם , הלא נחרוש ונשים יד על פה .

83) שלש עשרה הכתובות אשר מסי' כ"ה עד סי' מ"א , נעתקו בביבליותיקא של הח' וואלף , ולא נמצאו כעת פה , מלבד מצבת הג"מ יצחק במהו' זאב (סי' למד) ומצבת האלוף מהו' יששכר בעריש (סי' ל"ה) אשר נמצאו עתה מקרוב . והנה אף כי בב"ל נעתקו כלהן כפי סדרן זה אחר זה, בין מצבות קראקא , בכל זאת ידענו ברור על רבים מהן כי לא מתו פה ; כי הנה הגאונים רא"ש קאידנובר ור"א תאומים לא מתו בקראקא כאשר זכרנו בתולדתם , ועל מצבת הרב מוה' זאב במהו' גד (סי' ל"ז) כתב הח' וואלף בעצמו שם בשפת רומית שנקבר בעיר וואדיסלאוו ; ואללי אין שום ספק כי הג"מ קאפיל (סי' ל"ג) והג"מ יואל פייבש (סי' ל"ח) והרב מהו' חיים (סי' ל"ט) גם המה לא מתו ולא נקברו פה ; וגם על מצבת הג"מ ישעיה כ"ץ (סי' כ"ה) כבר העירונו למעלה (הערה 81) שמעיר אחרת הנה . ונראה כי וואלף לא דקדק היטב בההעתקות שנמסרו לו מיד מכיריו, ולכן יצא הערבוב הזה . ופה המקום להעיר , כי הביבליותיקא לא היתה למראה עיני , רק כפי אשר העתיק למעני בטובו ידידי הרב מהו' שלמה זלמן חיים הלברשטאם ני' , עם הגהותיו , ועל חסדו אלף תודות אשלם לו בזה קבל עם , ומהעתקתו העתקתי כלן :

הערות מאת הה"ח ש' ז' ח' ה'

הערה 2). ר' משה בר' חסדאי מפולוניא המובא מרמב"ן · לדעת החכם גרעץ (ח"ז מהד"ת ע' 169) איננו המובא באור זרוע ולדעתו צ"ל מפלנסיא. ולדעת החכם כרמולי בספרו העורבים ובני יונה ע' 28 היא פאליגניא בדרומית צרפת, אמנם לדעת החכם צונץ המובא מרמב"ן הוא ד המובא באור זרוע, אך יכוין בשם פולניא על בעהמען, וצונץ נמוקו עמו, כי נקרא גם תקו, והיא עיר טאחויא אשר בבעהמען, עי' ספרו קורות הליטרטור של הפיוטים ע' 315.

והנה בתשובות מהר"ם מרוטנבורג ד' פראג סי' תתס"ד (גם בדפוס לבוב סי' שס"ב) מובא: „רבנו יעקב כהן מקרקוב" ועי' מ"ש החכם צונץ בספרו ריטוס ע' 73 וידידי החכם מהר"א ברלינער בהמזכיר לרמ'ש'ש שי"ב ע' 40 — אמנם לפענ"ד קרקוב הנ"ל איננו עיר קראקא, רק עיר במעקלענבורג אשר באשכנז. עי' מ"ע יידישע פרעססע שנה זו גליון 35 צד 283 מובא שם בשם טיכסען „מסורת קדומה אשר בימים ההם היה בעיר קראקוב אשר במעקלענבורג אבערראבינאט" וקרוב בעיני כי הוא זה ר' יעקב המובא במהר"ם. — ולפי"ז לא נמצא שום רב מפורסם בעיר קראקא בזמן קדום *) וגם אין ראי' מר' יצחק מפולין ור' מרדכי מפולין,

---

*) בכל דברי החכם המעיר פה אינני רואה שום סתירה להנחתי, כי הכי חפצתי להוכיח בדברי שבעיר קראקא עצמה היו בה גדולי תורה בזמן קדום? הלא זאת לא עלתה על לבי וכל קורא דברי לתומו יבין כונתי להוכיח רק שארץ פולין לא אלמן היתה גם לפני הרמ"א ובני דורו מתופשי תורה, והוכחה זו עודנה עומדת בתוקפה ובגבורתה לא יזיזנה ממקומה, אדרבה עוד הביא בעצמו בלא ראות ראיה על אמתתה, בהעתקת תשובת מהר"י מברונא (סי' רמ"ה): אם נראה ללומדי פוזנא יצ"ו להוסיף או לגרוע הרשות בידם", ואנכי מצאתי בשו"ת מהר"י מברונא (סי' רנ"ג) ראיה יותר גדולה אל הנחתי שכתב שמה: וכ"כ עתה מקרוב לפוזנא למה"ר משה מריאל יצ"ו וז"ל: כאמר עליך מה"ר משה יצ"ו קשה רועי אשר כמה זמנין בזבזת ממונך הרבה להרביץ תורה ושמשת בכתר תורה בחנם, ואף בחסרון כיסך, ועתה תבוא לתבוע לך

חק

כי אלה נסעו לאשכנז ושם למדו. עי' מ"ש החכם צונץ במ"ע להרב רז"פ ח"ג ע' 383 . וגם בזמן מאוחר כתב מהר"י מברונא בתשובותיו סי' כ"ה: „תשובה זו שלחתי לקרקוב ואע"פ שיש בידי לצדד צדדין להתיר לא מלאני לבי להקל וכו' לפי שאינם בני תורה" (מובא גם מצונץ וברלינער שם ושם) . אמנם על עיר פוזנא כתב מהר"י מברונא סי' רס"ה: „אם נראה ללומדי פוזנא יצ"ו להוסיף או לגרוע הרשות בידם". ואז בא לפוזנא גם מהר"ם מינץ , עי' כרמולי שם , ועי' מ"ש הח' פערלעס במ"ח לרז"פ שי"ג ע' 370 . — כאשר הודעתי דעתי ע"ד קרקוב אשר במעקלענבורג לידידי החר"א ברלינער , הדפיסה בשמי במ"ע יידישע פרעססע גליון 41.

צד V) . . יש להוסיף עוד כי מחבר ס' האגור היה שמו ר' יעקב לא ר' משה .

הערה 4) . ס' חתן דמים לר"ז רונקעל לא נדפס בשנת שפ"ו רק בשנת ו'ק'ר'נ'י שהוא שס"ו . עי' צור געשיכטע להחכם צונץ ע' 105 וע' 283 . ועי' מ"ש החכם הנ"ל כי מחבר ס' חתן דמים והוא ר"ז רונקעל הקדמון היה רב בעיר מיינץ ואח"כ בעיר ווארמס ונפטר לפני שנת קפ"ו . עוד יש להוסיף מה שמביא החכם רמש"ש ברשימת אקספרד שלו ע' 2389 כי נמצא בכ"י ר"ד אפענהיים : מלילות בריב בעד עניי עמנו לר' שלמה רונקעל ועי' וואלף ביבליותיקא ח"ה סי' 2020 .

צד 4 .) „הגאון וכו' מהר"ם מינץ" צ"ל : "מ' שמואל יהודה קאצינעלנבויגען" —

הערה 9 .) החכם האק לא כתב בשם החכם צונץ כי ר"ח בר' בצלאל למד ביחד עם הרמ"א [ד] בקראקא , רק כתב כי ר"ח בר' בצלאל אשר למד ביחד עם הרמ"א , היה בשנת ש"ה בקראקא , וכ"כ החכם צונץ במ"ע להרב רז"פ ש"ג ע' 385 · עוד כתב שם כי אשתו של ר' משה יפה היתה דודתו של ר"י כ"ץ בעל שארית יוסף וכי ר' משה בר יעקב ענגערלעס חבר פי' עה"ת כ"י בשנת שכ"א בקראקא .

חק ודין וטוען אתה השגת גדול (צ"ל גבול) בשררות דמתא ומדינתא אשר אינכו דין ומשפט לפי דעתנו כאשר אבאר בקצרה וכו' , ובסיום דבריו כתב : ועתה מכל אלין טעמים נראה שלא היה כח בידך מה"ר משה לדחות ולעכב ביד מהו' דוד וביד מה"ר כשריה יצ"ו שנהגו שררא או רבנות במתא או באותו גבול שלך" עכ"ל . ועיי"ש היטב . ובמקום המיוחד לזה בספרי מקורות היהודים בקראקא אדבר יותר מזה , גם מתשובת מהר"ש ב"ר ברוך שהזכיר החכם המעיר .

המחבר

הערה. 20 היוחסין נדפס ראשונה בקושטנטינא בשנת שכ"ו ע"י ר' שמואל שולם, ושנית בקראקא בשנת ש"מ, ובהוצאה זאת השני' נוסף פי"ח ממ"ד של ס' יסוד עולם, „עם הגהות שעשה והוסיף הגאון נר ישראל ור"מ מהר"ר משה איסרליש ז"ל" — ויש להעיר ע"ד תשובות הרמ"א כי תשובה קכ"ד בדבר שתיית סתם יינם השמיטו בדפוס אמשטרדם בשנת תע"א, ולהשלים מנין התשובות הדפיסו בסוף הספר תשובה אחת מהג"מ שאול ז"ל.

עוד יש להעיר כי בראש ס' חכמת שלמה למהרש"ל (קראקא שמ"ז) נמצא הסכמת הג"מ קלמן ז"ל מוויר'מיש'א בשנת שי"ב, ואח"כ הסכמת הרמ"א, וחותם את עצמו: „משה בלא"א ישראל שלי"ט הנקרא משה איסרלים מקראקא".

על ספריו יש להוסיף: א. הגהות ע"ס איסור והיתר אשר כתב עה"ג והי' נמצא אצל הג"מ א"ז מרגליות ונדפס בלבוב בשנת תרכ"ו בשם יד רמ"א —. ב. הערות הרמ"א ע"ה מורה נבוכים נעתקו מגליון מו"נ ע"י ר"י סירקין והתחיל להדפיסן במ"ע אוצר חכמה לר"י כהן צדק ח"ב ע' 15 ובע' 16 העיר לנכון על הערה אחת כי איננה לרמ"א כי מובא בה העשרה מאמרות. — ויש להעיר כי גם בין ההגהות על המזרחי אשר נדפסו במגד ירחים נמצא הגהה אחת אשר איננה לרמ"א והוא לפי משפטים ע' 63, כי מובא בתוכה היפה תואר. —

ג'. ס' טיאורקא הנקרא מהלך הכוכבים (לפרובאך) עם פי' הרמ"א נמצא כ"י באוצרות חיים סי' 189 גם אצל הר"י פישל סי' 43 עי' המזכיר ש"א עמוד 124 ובכ"י האחרון נמצא שהשלימו ביום ו' ז' ניסן א'ש'ל' בקראקא. והוא בשנת ש'ל'א — ד'. חדושי הרמ"א על פדה, היה נמצא בכ"י ר"ד אפנהיים כמובא בביבליותיקא של וואלף ח"ד ע' 905.

והנה בזמן הרמ"א היה שוחט ובודק בקראקא ה"ר יצחק יעקב (עי' תולדות גדולי ישראל לרמ"ש גירונדי ע' 172) ובנו ה"ר צבי היה ג"כ שו"ב, וחבר הגהות על שחיטות ובדיקות מהרי"ו (עיי"ש ע' 298 *) והנה ספרו הנ"ל הוא בידי, וראיתי שמביא בו את הרמ"א לפעמים בשם: מהר"ר

---

*) הרב מ' צבי הזה נפטר בקראקא ומצאתיו מוזכר בפנקס הח"ק (ת"ח ע"ב): ונשמת האלוף ה"ר צבי בר יעקב באכטיכם ז"ל, היה חזן מוהל תוקע ושוחט ובודק ועשה חבור על השחיטות ובדיקות דיני ניקור ונתבקש בישיבה של מעלה ביום ג' כ"ח מרחשון גש"ן לפ"ק. — והיה א"כ מלבד שוחט ומוהל שזכר בספרו גם חזן ותוקע.

הא המחבר

משה בן החבר ר' ישראל, מהר"ר משה איסרליש, ולפעמים בשם הגאון מ' משה איסרליש, ומביא הרבה דברים ופסקים מרמ"א. והרבה פעמים נמצא שם: מעשה בא לידי והטריף מהר"ר משה איסרליש ונראה כי היה אדם גדול, כי מצאתי שם: הקשה לי הגאון מוהר"ר יוסף כ"ץ ר"מ מקראקא וכו', והשיבותי לו וכו' ומהרר"ם איסרליש כתב וכו' — עוד שם: מעשה בא לידי וכו' והודה לי הגאון מהר"ר משה איסרליש ז"ל עם כל הבודקים.

עוד מביא שם חכם אחד אשר לא מצאתי זכרו במקום אחר בזה"ל: „עוד מעשה בא לידי וכו' והראיתיהו לרבי שלמה קליפארה הרופא מומחה מקראקא ואמר לי שבדין הטריפוהו" *) — ר' צבי הנזכר היה ג"כ מוהל כמ"ש בסוף הספר והביא שם ג"כ סמים לרפואה בלשון לאטיין. —

---

*) ואנכי זכרו מצאתי באיזה מקומות כאשר יבוא. ראשונה בשו"ת רש"ל (סי' כ"א) בזה"ל: כשאול נשאלתי מהרופא החכם השלם ואשר באמונתו יחיה בע"ה חולי ישראל איש אשר שמי בקרבו כבוד ר' שלמה הרופא י"ץ עכ"ל; ומבואר שמה שהשאלה ההיא נהיתה בקראקא כי אחות אשתו של ר"ש הרופא היתה משודכת לבחור אחד הנקרא אברהם ברוינשווייג. ואמר המשודך שקדשה בסבלונות, וזו השאלה עצמה נמצאה גם בשו"ת הרמ"א (סי' נ"ד) המתחלת: מעשה היה פה ק"ק קראקא באחד שמו אברהם היה משודך וכו', ואח"כ כתב: כאשר פסקו מנהג וכתוב ביד הערב מצד הכלה והוא המומחה הרופא ר' שלמה לועז". וגדולי קראקא מקום השאלה פסקו כפי הנראה לדעת צד הכלה ור"ש הרופא, דקיימינן לסבלונות. אבל הרש"ל חלק עליהם בתשובתו וכתב שם: האלופים גדולי ישראל מושכים ידיהם ממנו וכו' עד שמוכרח לשאול אים כמוני רחוק מהם במעלה ובזמן" (מועתק למעלה הערה 1) ובכל ענותנותו הרבה הוא כותב שמה ובמקום אחר דברים מרים עליהם כאשר יבוא עוד. ד"ד ואל כל זה רמז הרש"ל ביש של שלמה קידושין (פ"ב סי' י"ט) וכתב: וזו התשובה כתבתי בימי חורפי הלכה למעשה על השאלה אשר עליה וזה נוסחה במותב תלתא הוינא וכו' ככל הכתוב בשו"ת הרמ"א והרש"ל במקומות המצוינים, ואח"כ כתב: ומה שמקצת מן החכמים בקרוב החמירו בענין הסבלונות שרי להו מריהו כי רדפו אחר חומרתם לשכר הנאתן להם ולסופריהן, כאשר נתגלגל מסיבה זו מגל אל גל עד אשר נתמלאו אמתחתם בל"ר לור"ר כסף, אף התנצלותם שאמרו אין זה נגד הדת מה שאנו מחמירים, שקר והבל ורעות רוח דלמה להם למפקר בנות ישראל לזרע של אסכן וכו' (כל הדברים האלה ככתבם וכלשונם כתב גם בתשובתו, ורוב דבריו פה שמה מתשובה ההיא) ומן הדין לא היה לי להאריך כלל בדבר זה, אכן באתרא ההוא אשר שם אירע המעשה במקום פלוגי החכמי'

צד 15 .) החכם לונץ כתב במ"ע לרז"פ שם : ר' יצחק כהן שפירא

החכמים מושכים ידיהם מן פסק הסבלונות ואינם רוצים להתיר היכא שטוען שהם לשם קידושין עד אבוא עם הספר כתוב וחתום , ואתחיל ואומר דלית ממשא בהאי קלא דמפיק האי משודך וכו' וכו' . מכל הדברים האלה , מזמן חייתו ומקום דירתו , גם מהמאוחרים שכתבו הרש"ל והרב מהו' יצחק יעקב , ותארו את הרופא ר"ש , מבואר שלשתם כונו לאיש אחד , הוא ר' שלמה הרופא קאליפורה (הלאה נוכיח שאות הפא ט"ס היא ונ"ל במקומה אות הא) אשר התיישב פה בזמן הרמ"א כנראה מתשובתו שם , וכמדומה כי שהיה מארץ איטליא , מאשר יכנהו הרמ"א „לועז" ובשו"ת שארית יוסף (סי"ם א') בענין שריפת התלמוד בארץ איטליא , מכנה מדינת לועז (ראה משכ"ת בהערה 33) וגם שם כינוי שלו קליפורא : ר"ל איטלקי הוא והח' קרויזהאר בספרו קורות היהודים בארץ פולין (ח"ב עמוד רל"ג) מזכיר שם רופא יהודי אחד שבא מעיר טראקי , ויגר בארץ פולין , Sal. Kalwar , ונראה כי הוא זה , וכמדומה לי עוד שהרב מהו' ישראל שמואל ב"ת שלמה רופא שחיבר ס' ישמח ישראל הנדפס בשנת שפ"א הנזכר בשה"ד (שמות הספרים) היה בנו של מהר"ש הלזה , ושם זכר מש"כ בהקדמתו שחיבר עוד ספרים רבים עיי"ש , והח' קרויזהאר שם כתב ג"כ שמחבר ס' ישמח ישראל היה בן לזה המוזכר אתו .

אחרי כן נודע לי שספר ישמח ישראל נדפס מחדש בהוספות ע"י הרב מהו' מרדכי לבי פרידלאנדער בווינא שנת תרכ"ה , ואלה דברי המחבר בראש הקדמתו : אמר המחבר ∵ ישראל שמואל בן כבוד רום מהר"ר שלמה רופא זלה"ה בפרד קליפארא מגזע ומבית יהודא" ע"כ ; ומזה נתברר לי שבאשר חשבתי מלפנים כן הוא , וכי מחבר ספר הלזה היה בן לזה שלפנינו .

מכל אשר כתבנו עד כה יצא לנו שלא כיון לאמת החכם גרעץ (קורות היהודים חלק ט' עמוד ת"א ונאטע 7) ומציאתו אשר שמח עליה , הוא רק עד ארגיעה , כאשר נברר . הנה הח' גרעץ בספרו תולדות הרופא החכם מהו' שלמה אשכנזי מעיר אודינע , אשר עמד בסוד הסולטן , ועל ידו נעשה השלום בין מדינת וויניציאה וממלכת תוגרמה אחרי מלחמת ליפענט כתב שם כי בכתבי מלאכות ממשלת צרפת אשר בחצר הסולטן מעת ההיא המדברים מהרופא ר' שלמה אשכנזי , כתוב מבואר שר"ש הרופא אשכנזי בטרם בואו לחצר תוגרמה , היה רופא למלך פולין בחצר מלכותו , לכן שפט הח' הנז' בצדק שדר אז בקראקא , ואליו כונו בלי ספוקה הרש"ל והרמ"א בתשובותיהם אשר זכרנו , וגלה ללמוד מדבריהם איזה פרטים מתולדתו וקורות חייו . גם הח' כרמולי בספרו Hist. de med. Juifs (עמוד קכ"ח) כתב כי אל ר' שלמה

אשכנזי

בן דוד מקרעמניץ ואח״כ בקראקא חותנו של מהר״ש מלובלין נפטר בשנת ש׳מ׳ב. נוסח מצבתו נמצא בביבליותיקא של וואלף ח״ד ע׳ 1205 .

אשכנזי כיון הרמ״א בתשובתו. אך כל זה ללא אמת, כי כפי המבואר בדברי הה׳ גרעץ שם, כבר משנת שכ״ד (1564) והלאה היה בקונסטנטינאפעל וידיו מלאות עבודה בדברים מדיניים, ויהי שמה ימים רבים עד שנת שנ״ה (1595), ואנחנו נדע נאמנה שר״ש קאליהורע דר פה עד לפחות שנת שמ״ה (1585), ונמצא בהארכיון פה מכתב תהלה ורשיון (פריװילעגיום) אשר נתן לו המלך זיגמונד אויגוסט בשנת 1570 בחודש יוני, על פרי שקידתו בחכמת הרפואה (Liber Rela tionum castri Craco.anni 1578 T. V.) ובמעטריקי קאראנא נמצא ג״כ מכתב תהלה ורשיון כזה אשר נתן לו המלך סטעפאן באטארי בשנת 1578, לבקשת המלך זיגמונד ושרי המדינה נדפס בשלימותו ע״י ה׳ בערזאהן בספרו על תולדות ר״ט הרופא (ע׳ מ״ח)' ובשניהם כתוב מבואר שהוא דר בעת ההיא בקראקא, ומהאחרון יתראה שעסק ג״כ במו״מ. ובכתבי ארכיון הנזכרים מצאנו עוד כי בשנת 1585 הואיל ר״ש קלהורא לקחת לו את בית ה׳ יעקב גאסטגיב בקראקא לאחוזה על איזה תביעה שהיה לו עליו, אך בית משפט המלך, (קעניגל. גראד געריכט) מאן להרשות לו זה (Liber Relat. cast. Cra. anni 1585 T. XI.) בכל המקומות האלה כתוב שמו באר היטב. Doctor Salomon Calahora

ומשפחת קאלוהארא, היא משפחה נודעה בקראקא, והקדום הר״ר מתתיהו קלהארא הרוקח (אפאטהעקער) הנשרף על קה״ש בשנת תכ״ד בעיר פיעטרקוב ע״י ויכוח דתי שהיה לו פה בקראקא מקום מגורתו עם אחד הנזירים מכת הדאמיניקאנער (אודותיו נדבר במ״א כי נמצא בידי בכ״י כל דבר המשפט וההלשנה, גם אופן שריפתו בארוכה, הנעתק מתוך כ״י אחד המונח בהארכיון אשר בבית מקלט (קלאסטער) הדאמיניקאנר), ר׳ מתתיהו הלזה היה מבני בניו של הרופא ר״ש הנ״ל. כי ע״ז יעיד שמו קאלאהארא; והמשפחה הזאת היתה קיימת פה עד לפני חמשים שנה, כי אז מת נצר האחרון מבני בניו הזכרים; ניניו ונכדיו מבנות בניו מושבים שם, עוד חיים וקיימים עמנו פה היום, והמה כולם אנשים נכבדים אפרתים ומפורסמים נודעים בשמותם, השם יאריך ימיהם. — עכ״פ מן הדברים אשר זכרנו, ועל אמתתם יוכל כל איש הרוצה לדעת האמת להוכח במראה עיניו, נוכל לשפוט בצדק שר״ש הרופא הנזכר בספרים, אשר ד״ זכרנו, איננו ר״ש הרופא אשכנזי כאשר חשב להוכיח הה׳ גרעץ.

המחבר

ועי' רשימת אקספרד לרמ"ש ע' 1256 כי בנו היה ר' יעקב שפירא מחבר ס' באר מים חיים על רש"י עה"ת ונדפס בקראקא בשנת שע"ו —

צד 18 .) החכם צונץ כתב ג"כ שם : אולי ר' מרדכי זינגער הוא אשר חבר פי' למשלי והיה שמו ר' מרדכי בר יעקב ונפטר בשנת של"ה . —

צד 21 .) בספרו קורות הליטרטור של הפיוטים ע' 418 כתב החכם צונץ כי ר"א אשכנזי היה גם בפראג *) בפאדובה ובקושטנטינא .

צד 23 .) „בס' עמודי העבודה משונה מכל וכל ממה שנמצא בנובלות" — בעמודי העבודה כתב רק כי ציון מצבתו מובא בוואלף אך לא העתיק ממנו מאומה .

צד 23 .) ס' יוסף לקח נדפס ראשונה בעיר קרימונא בשנת פור"ים והוא של"ו . —

צד 27 .) מ"ש מהקדמת שו"ת שארית יוסף שכתב : „זה מ"ם לדין ולשפוט" היא טעות הדפוס , כי אמנם בדפוס ראשון הוא קראקא ש"כ שלפני נמצא : „זה מ"ט שנים" והוא נכון , כי בעת הדפיס שו"ת שארית יוסף בשנת ש"כ , היה מ"ט שנה ראש ישיבה , כי בשנה שאחריה שנפטר בה והוא שנת שכ"א היה ראש ישיבה חמשים שנה . —

עוד הנני להעיר כי נמצא אצל ידידי הח' מהר"י קאבאק כ"י אשר קנה מעזבון רשד"ל ז"ל , פנקס ר' מנחם קרמי . ושם נמצא בענין בית הכנסת בעיר ריגיו במחלוקת בין הר"י פואה ומשפחת גרשון פאויאה , תשובת חכמי קראקא : ר' יוסף בר מרדכי גרשון כ"ץ , ר' מאיר בר' יעקב מטרופה , ר' אברהם בר יוסף מקראקא . ואח"כ תשובות חכמי ויניציאה וחכמי מנטובה וחכמי פירארה (אלול שמ"ד) והר' הלל ממודינא , נגד חכמי קראקא . —

צד 35 .) מ"ש „כי לדעת המבקרים בזמנינו כוונת הרמב"ם באגרתו לבנו במלת הצרפתים על רש"י" — לא ידעתי מי אלה המבקרים *) ,

---

*) לפי דברי החכם פאדיענראד (אלטערטהימער דער פראגער • אזעפסטאדט עמוד 66 ועמוד 123) יסד הג"מ אליעזר אשכנזי בפראג בשנת שכ"ד (1564) את החברא קדישא שמה , והג"מ מהר"ל מפראג שם את עין השגחתו עליה ותיקן תקנות טובות לחזק בדקיה . ולפי דבריו (שם ע' 116) היה אב"ד אז לעדת הספרדים אשר בפראג .

*) והמבקרים האלה הוא ה' יש"ר אשר כתב (כ"ח ח"ד עמוד ק"ג) : ומי יודע אם לא כיון אל פי' רש"י על התורה באמרו רוב חבורי אנשי צרפת , כי הנה אין ספק שהרמב"ם ראה פירושו של רש"י וכו' . **המחבר**

ולדעתי לא כן הוא . —

ועי' מה שכתב הג"מ שי"ר ז"ל בישרון אשר לידידי הח' מהר"י קאבאק ש"א מ"ב ע' 49 כי מכתב הנ"ל הוא מזוייף . וא"כ צדק המהר"ש לובלין . —

צד 43 .) ע"ד ר' משה מרדכי מרגליות יש להוסיף כי בס' פלגי מים (ויניציא שס"ח) ע"ד המקוה של רוויגו בדף י"ב ע"ב נמצא פסק הגאון כמהר"ר משה מרדכי מרגליות מקראקא , והוא חותם א"ע בדף י"ד : משה מרדכי בלא"א מהרר"ם מרגלית . ובס' מקוה ישראל (ויניציאה שס"ז) דף פ"א נזכר : „הגאון מרגלית מויאנה" גם : „ב"ד ויאנה" — ומזה הוכיח החכם צונץ בספרו קורות הליטרטור של הפיוטים צד 420 כי היה גם אב"ד בעיר וויען — עוד כתב שם הח' צונץ , כי הסליחה שלו המתחלת : אלהים למדתני מנעורי , נדפסה בשנת שס"ג בלובלין , והקדושים נהרגו בווארשא . עוד כתב הח' הנ"ל כי בשנת שמ"ד הגיה את הסליחות אשר נדפסו בקראקא בשנה ההוא . — עוד כתב כי בראש ס' חסדי ד' נמצא ממנו שיר — אולי הוא המובא משל"ה בשם מענה רך . — ועי' ס' זכר צדיקים לברכה לר' חננאל ניפי ע' 253 שכ' כי ר' משה מרדכי מרגליות מובא גם בכנסת הגדולה סי' רמ"ב . —

צד 46 .) החכם רמש"ש ברשימת אקספרד ע' 1389 כתב כי בראש ס' חג פסח (קראקא שנ"ז) לר' יעקב בר יוסף קיטלינגען נמצא שיר לר' מנחם בר יצחק והוא ר' מענדל ר' אביגדור'ס . וכן נמצא הסכמתו בראש לוח הדקדוק לר' יוסף היילפרין (קראקא שנ"ח) אחר הסכמות הגאונים ר' ליווא בר בצלאל ור' מרדכי יפה . —

ס' באורים כבדו ד' נדפס בקראקא בשנת שס"ד . וכפי שכתב החכם צונץ בספרו הנ"ל ע' 430 הדפיסו בנו . ר' משה . ועיי"ש שכתב כי היה אב"ד בפפד"מ בשנת שס"ה ושע"ב — בפראג בשנת שפ"ב עד שפ"ו — ובפוזין בשנת שצ"ו — ועי' מ"ש ע' 650 בשם החכם פערלעס כי נפטר בשנת ת"א בפוזין —

צד 58 .) החכם צונץ שם ע' 431 כתב כי ר' שלמה בן הרב מג"ע נפטר סביב לשנת ת"א .

צד 60 .) יש להעיר כי ר' נתן שפירא המאוחר בזמן היה בן ר' ראובן דוד דיין מקראקא , כמו שנמצא על שער ס' יין המשומר (ויניציאה ת"ך) . —

צד 61 .) חדושי מהר"ן שפירא על הרי"ף הם לפר"ב מגלה עמוקות ונדפסו לראשונה בשנת ת"פ באמשטרדם . עי' רשימת רמש"ש ע' 2049 ונמצא בכ"י רח"ס צד 346 .

הערה 46 .) אצלי נמצא הגהות מהרש"ל על ג"ח טורים . ובישרון

הבאתי רק על או"ח, כי לא היה נצרך לי להביא שם יותר. —

שם. מ"ש: „ובשו"ת מהרש"ל סי' מ"ח כתוב וכו' מהר"י פולק" כבר הביא הרב מהר"ש שטראשון בס"ס קריה נאמנה ע' 328. —

לד 76.) בליט"בל של אריענט ס"ח ע' 730 העיר ג"כ כי צ"ל שע"ח במקום שכ"ח. —

לד 78.) ס' משיב נפש נדפס בלובלין בשנת שע"ז (שנה טובה) ונמצא שם גם פירושו על פירש"י הנקרא בשם באר מים. בספרו משיב נפש מביא גם את הראב"ע והרד"ק, בהקדמתו מביא מה ששמע מפי הרב כמוה"רר ליב חנליש ז"ל. עוד כתב שם: „והנה הפצירו בי תלמידי זה ימים ושנים לבאר להם איזה ספר, ונשא לבבי לבאר ראשונה מגלת רות שהוא מתייחס לקבלת התורה וכו' וקראתי לחבורי זה בשם משיב נפש כי הוא משיב נפשי וכו'" —

לד 79.) עי' ביבליותיקא לוואלף ח"א ע' 467 כי נמצא מהרב ב"ח בתוך כ"י ר"ד אפנהיים: פירוש התפלה ע"פ הסוד. ובח"ג ע' 349 מביא כי נמצא שם ממנו: באור פרדס רמונים. —

לד 85.) הכותב הפלאי בכ"ח ח"ב עמוד פ"ע. איננו רשד"ל ז"ל, רק ר' הלל די לאטורי הכהן נ"ע, ויש לי ראיות ע"ז ואכ"מ. —

לד 90.) בביבליותיקא של וואלף ח"ד ע' 1210 נמצא נוסח מצבתו בזה"ל: אב"ד ור"מ מקראקא בש"ק ז"ך מנחם ת"חל" — ומזה נראה כי היה גם אב"ד, וכן נראה מהסכמתו על ס' שיר ידידות "להרב הדרשן המפורסם ר' ידידיה בן החסיד ר' אברהם ישראל" (מחבר ס' אהבת השם לפני זה) — הנדפס בקראקא תחת המלך ולדסלב בשנת הקד"ש לפ"ק והוא שנת ת"ד. ובראשו נמצא מימין: „הסכמת הג"מ ליפמן בעל תוי"ט אבד"ק קראקא" ומשמאל: „הסכמת הג"מ יהושע אבד"ק קראקא" — וכנראה נתקבל גם לאב"ד אחרי פטירת הג' בעל הב"ח. —

ועי' רשימת אקספרד לרמש"ש ע' 1557 כי נמצא הסכמת הג' בעל מגיני שלמה גם על ס' פתח עינים הנדפס בקראקא בשנת ת"ז. — ועי' באוצרות חיים סי' 221 באורו לס' עשרה מאמרות בכ"י, וכן היה נמצא אצל רד"א עי' ביבליותיקא של וואלף ח"ג ע' 430. ויש להשוותו עם הפי' הנדפס באמשטרדם בשנת ת"ע שהוציא לאור מ' משה בן שלמה. אולי כיון עליו נכדו של הרב מגיני שלמה. —

לד 92.) מחבר פי' יד יהודה על ס' עשרה מאמרות הוא ר' יהודה ליב בר שמעון ונדפס בשנת תנ"ח בפראנקפורט דמיין.

הערה 49.) בספרו הנ"ל ע' 712 כתב החכם לונץ כי כפי הנראה היה ר' ליפמן בעל הנצחון בסוף ימיו בקראקא.

לד 102.) באור בחינת עולם להר"ב תוי"ט נדפס שנית בלבוב.

לד 104 .) עי' מ"ש שם הח' לונץ (ע' 426) כי סליחת אנושה לעזרה חבר בשנת שע"ח וסליחת ארכו הימים בשנת שפ"א . —

בין ספרי כ"י של ר' חיים מיכל נמצאים להר"ב תוי"ט : סי' 716 פרשת החדש פי' על קדוש החודש להרמב"ם , וסי' 842 תורת האשם על תורת חטאת . ועי' וואלף ח"א ע' 485 כי היה נמצא בכ"י ר"ד אפענהיים : תורת האשם , ומעדני מלך על מועד נשים ונזיקין . ובח"ג ע' 368 מביא ספרו מלבושי יו"ט . ועי' ס' תולדות גדולי ישראל לרמ'ש'ג ע' 150 שכתב כי היה נמצא אצל רד"א באור הר"ב תוי"ט על פי' הראב"ע עה"ת . — ואני ראיתי אצל מחו' הרב ר' מאיר מינץ ז"ל הגהות כ"י ממש של הרב תיי"ט על גליון ס' כפתור ופרח להרב איש תורי הפרחי . —

לד 106 .) גם החכם כרמולי בספרו העורבים ובני יונה ע' 30 — 31 השיג כן על הרב חיד"א ועל בעל עמודי העבודה . — עוד כתב שם ע' 32 וז"ל : „מו"ה יהושע העשיל הנזכר היה בשנת ת"ה ראש ישיבה בלובלין כאשר יראה הקורא מהסכמתו לס' אמרות טהורות בזמן שאביו ר' יעקב עודנו חי . אך לתקופת השנה כאשר הסכים על ס' שפתי כהן על יו"ד, קראקא ת"י , כבר מת אביו כי חתום שמו: יושע העשיל בלא"א הג"מ יעקב זצ"ל וכו' . בשביל מלחמות הרקים בשנת ת"ח ות"ט ברח למדינת מוראביאה ומשם נסע לחצר המלכות בעיר ווינא לבקש שם עזר נגד צורר יהודה וכו' .: וישב לארץ פילוניא ויבא לעיר בריסק וכו' ושם כתב תשובה בשנת ת"י והנה כתובה על תשובת גאוני בתראי סי' ז' עם שתי תשובות אחרות ממנו סי' ה' וסי' ו'"

והנה מ"ש בסוף אינו נראה, כי בתשובה ז' יאמר הרב ע"ז כי היה אז בלובלין והיה שם מארי' דאתרי' ר' העשיל . ולכן נראה כי שב ללובלין ואח"כ הלך לבריסק עד אשר נתקבל בקראקא . עוד ימנה שם הח' כרמולי בין תלמידיו את הרב ע"ז, וזה טעות כאשר יראה הרואה מתשובתו הנ"ל סי' ז' .

לד 114 .) על שער ס' חדושי הלכות ב"ק ב"מ ב"ב נמצא שהיה אב"ד ור"מ בק"ק לובלין ובריסק דליטא וקראקא . עוד יש להוסיף כי בס' עמודי שטים לבית הלוי הנדפס בפראג בשנת תקכ"א נמצאו : „חדושים שנתחדשו בין שני מאורות הגדולים ה"ה הגאון המפורסם הגדול שבדורו רבן של ישראל מו"ה העשיל זצ"ל , והגאון הגדול שבדורו בעל מחבר חלקת מחוקק ז"ל" , והם תשובות שהריצו זה לזה .

מ"ש אסיפת זקנים , צ"ל אסיפת גאונים (ביאליסטאק תקס"ו) ונ"ל כי הוא הנדפס בס' עמודי שטים לבית הלוי .

בין ספרי ר"ד אפענהיים נמצא סי' 579 קווארט באור ח"מ לר העשיל בכ"י , ובראש קונטרים דברי מרדכי הנספח לס' מעשה רב הנהגות

הגרא״ו , לר׳ מרדכי יששכר בער מו״ץ בווילנא (ווילנא תקל״ב) כתב המו״ל כי בין ספרי אביו נמצא בכ״י : באור על טור וב״י אה״ע מהגאונים ר׳ העשיל אבד״ק קראקא ואביו ר׳ יעקב ז״ל .

לד 148 באוצרות חיים מיכל נמצא סי׳ 106 : בגדי אהרן להרב מ׳ אהרן תאומים דרושים על התורה אשר לא נדפסו .

לד 154 .) עי׳ ס׳ העורבים ובני יונה להח׳ כרמולי ע׳ 34 כי הג״מ שאול היה אב״ד בבריסק בשנת תנ״ב , ובשנת תנ״ט נבחר לאב״ד בקראקא , ויהי שם שבע שנים , ובשנה השמינית היא שנת תס״ז נקרא לאמשטרדם להיות שם אב״ד ור״מ , ויקם וילך , ויבא לעיר ברסלא , ויכתוב שם הסכמה על ס׳ עיר בנימין , והוא זקן וחולה , וימת בדרך בטרם הגיע אל מחוז חפצו בארץ הולאנד , עכ״ל בקיצור . ויש להוסיף על דבריו אלה , מ״ש נכדו הוא אא״ז הג״מ שאול אבד״ק אמשטרדם בהקדמת ספרו בנין אריאל : „לכן אבחר דרכם ואשב ראש במקומות שנתנו עיניהם בי . בתחלה על גבי מרומי ק״ק לאקטש יצ״ו ששם היה זקני הגאון המפורסם מוהר״ר שאול זצ״ל לאב״ד בתחילת ימיו , ובסוף ימיו נתקבל לאב״ד פה קהלתנו יצ״ו״ ומזה נראה כי נתקבל בעיר אמשטרדם , אך לא בא שמה כי נפטר בגלוגא .

וע״ד בנו הג״מ ארי׳ ליב , עי׳ העורבים ובני יונה ע׳ 35 שכתב ג״כ שהיה בעיר רייסא . ואלי נמצא תשובה ממנו בכ״י (בשו״ת נחמדים מזהב כ״י) על דבר הדג הנקרא תר׳בי׳ע , וחותם א״ע : „יום ו׳ ח׳ אב תק״א ל׳ הק׳ אריה ליב חו׳ ק״ק אמשטרדם יע״א ושאנן כזית רענן״ — גם נמצא עליו קינה והספד מגיסו הג״מ אברהם משלם זלמן בשו״ת דברי רב משלם (קארעץ תקמ״ג) וכותב עליו (דף ל״ב ע״ד) כבוד אדוני מ״ו גיסי הגאון המפורסם ארי׳ דבי עילאי המנוח מוהר״ר ארי׳ ליב זצ״ל אב״ד דק״ק אמשטרדם , ועי׳ בדף ל״ב ע״ב שהספידו ביום ג׳ בהעלותך טו״ב סיון תקט״ו .

צד 163) הרב ר׳ אריה ליב היה מתחלה אב״ד בעיר דובנא עי׳ תשובות דברי רב משלם שאלה י״ח : „הועתק אות באות מכתב יד הרב המאה״ג מורה הוראה בק״ק דובנא רבתי ה״ה מו׳ ארי׳ ליב ואח״כ נתקבל לאב״ד ומ״ל דק״ק קראקא יצו״ —

השמטה להוספה לעמוד II

והנה אף כי גורשו ע"י המלך אלבערט בשנת 1494 מתוך העיר ונאסר למו לשכון שמה, בכל זאת ידענו כי חניות ובתי מסחר היה למו במאה הששה עשר בהרחובות היותר גדולות והיותר מפוארות בתוך העיר וגם בהרחוב רינגפלאטץ, כאשר יודיע אותנו הצורר **Miczyński** במקומות רבות מספרו **Zwierciadło korony Polskiej** והזכיר גם שמות הסוחרים היהודים ופרטי בתי מסחרם ומקום מגורתם, הספר הלזה יקר במציאות הוא מאוד, אך נלמוד מתוכו דברים רבים ויקרים מקורות יהודי קראקא במאה הששה עשר, ונמצא באוצר הספרים היאגעלאני.

השמטה מהערה 66

בעת הדפסה באו קונטרסים אחדים ליד איזה ממשכילי עירני, ושמעתי מתלוננים עלי לאמר כי דברתי סרה בהרב בעל נחלת שבעה, ומעולם לא היתה מחשבתו (או מחשבת כותב הפרט יהי' מי שיהיה) על שבתי צבי; אחד מהם הגיד דעתו כי הפעל בא איננו פעל עבר, רק **הוֹה**, כמו ורחל בתו באה עם הצאן, והשני הודיע גם הוא דעתו, שצריך ד לקרוא **בֹא** בחולם, והיא קריאה ותפילה שהמשיח יבוא במהרה. והנה גם כי למותר היה להשיב על דברים כאלה, ומי לא יראה כי התולים עמהם, בכל זאת חשבתי למשפט להודיע פה את מקור פרט הזה, ואז גם המה יודו למשפטי וישימו יד על פה. בחודש חשון שנת תכ"ז אחרי המרת שבתי צבי נסע נתן העזתי נביאו מעזה לדמשק, ומשם שלח מכתב אל רוב קהלות ישראל בכל מקומות מושבותיהם, שאל ירך לבבם ויתחזקו באמונתם, כי אין להרהר אחר מדותיו כי מעשיו נפלאים מאד, ובראש מכתבו זה כתב הפרט כ"ב מרחשון שנת משיח בן דוד בא" (תכ"ז) (ראה קוה"י לגרעץ ח"י סוף נאטע 3 ושם נרשמו המקורים); ובטח גם לעיר אמשטרדם שלח העתק מכתבו זה, כי שמה נמצאו אז מאמינים רבים, וממכתב הלזה לקח המחבר (או המדפיסים) את הפרט הלז והדפיסו בשער ס' נחלת שבעה.

מבוא

הן למותר להעיר אוזן הקורא על הנודע לכל כי העיר קראקא, עיר הקודש מעולם יִקָרֵא לה על אודות רבניה מוריה ומאוריה, אשר היו בקרבה, אנשי השם אשר מעולם, ורבים מהם המה עודנה מצוקי ארץ התושיה ומוסדות ההוראה אשר מפיהם אנו חיים; ואלה מצאו מנוח בקרב עפרה, אחרי אשר התנערו מעפר רבצם פה בעמק הבכא, ורוחם הקדוש שב אל מרומי העדן, רק גיום נשאר לנו לנחלה טמונים בארץ המה עד יקיצו ישיני עפר, ולקץ הימין יעמדו לגורלם. 1) אבל עודנה לא שם איש אל לבו לחקור אחרי קורות חייהם ותולדות ספריהם, גם לא לחרות שמותם עלי לוח כסדר היותם זה אחר זה; האמנם פה ושם נכתבו דברים מעטים אודות אחדים מהם, אבל גם זאת לא על דרך האמת, זה שגה בכה וזה בכה, ומדרך האמת הנכון עוד רחקה רגליהם. על כן קמתי אנכי הצעיר בעמי ושמתי העול הכבד הזה על שכמי, לזכר נשמותיהם הקדושות וגם לתועלת דורשי וחוקרי קדמוניות ישרון, המתימרים בכבוד חכמיהם ורבניהם ולא חסתי עַל העמל הרב והעצום הכרוך בעקב הדבר הזה. ואם הוצאתי כלי למעשׂהו עיניך הקורא תחזינה מישרים; ולווא גם בכל עמלי הרב אשר עמלתי, ולנוכח האמת פני שמתי, עוד שגיתי בדבר קטן או גדול, אתך הקורא הסליחה, כי איש נבון וחכם אתה, ובטח תדע כי לעמת גודל העבודה וכובד המלאכה, מעטים המה מאוד המקורים הנמצאים אשר מימיהם נאמנו, העומדים לימין הדורש קדמוניות אלה; וגם זאת לא נשכח ממך כי גם אני כמוך קורא נכבר! וככל בני תמותה, אדם קרוץ מחומר ולא מבני אלים יושבי מרום. והנה בטרם תבוא אל המחברת פנימה, עוד מקום אתי פה להעירך על דברים אחדים הנחוצים לדעתי, למען תלך בטח בבוא שמה ולא תִכָשֵׁל.

א) בצדק יתפלא הקורא על הדבר הנראה זר בעיניו בבואו להביט במחברתנו זאת כאשר יפגע בראש את תולדות אחד מרבני עירנו אשר כֹּהֵן פאר אחרי תום המאה השלישית לאלף האחרון, באמרו: הלא מאשר נדע בטח מאז ומקדם, כבר בראשית האלף הזה, ואולי עוד טרם כלות האלף החמשי, כבר נמצאו עברים בעיר קראקא, וגם נקראו אז בשם תפארה: „עדה“, הכי היו כצאן בלי רועה אשר על מי מגוחות הדת אין מי לנהלם ורק תעו כשה אובד מבלי מצוא מנחם משיב נפשם (זעעל זארגער)? אמנם כן תשאלני קורא נכבד! ואני בתומי אֶלָחֵץ בין המצרים להשיבך כי אין בפי מענה נכונה ומספקת, להשביח שאון גלי המון השאלות אשר התפרצו גם בקרב לבבי ואשר אערכם אחת לאחת במחברתי מקורות היהודים בקראקא, שמה אתהלך ברחבה, ואתור היבשה כפי יכלתי, אך פה לרגל המלאכה אשר לפני אערכה בקוצר מילים לתשובת שאלתך כדברים האלה: בלי תפונה נודע לך, אם בחקרי קדמוניות התהלכת, כי בחקרי קדמוניות אשר במצולות הנשיה כבר טָבְעוּ, ובאורך הימים כבר נשכח זכרם, בל יעמדו לימין הדורש אחריהן רק שתי דברים היותר מקוריים ובטוחים משגיאות, א) מכתבים עתיקים אשר נכתבו בתוכם המקרים הנכבדים אשר נקרו ויאתיו בימי הרושם אותם עלי לוח, בחפצו לתת להם זכרון לדור אחרון. ב) אבני זכרון מצבות גדולי הזמן אם בחכמה, או בעושר ואושר מבורכים, אשר עזרו גם המה להתפשטות התורה והחכמה, או כי על נדיבות קמו ויעשו למו שֵׁם עולם. וכהנה, מדברים כאלה נלמוד לדעת את מצב העם או העדה בשנות מאות עברו המדיני והמוסרי, וכל אשר עברו עליהם אם לשבט או לחסד. אולם לדאבון נפשנו פה בעירנו חסרנו כל אלה מראשית בוא היהודים לחסות בצל כנפי העיר הזאת עד התחלת המאה הרביעית; את הדבר האחרון אבדנו יען כי לפי הנודע לא שקטה עדת ישראל פה על שמריה במקום אחד, כי אם אחרי התאחזם באחר מחלקי העיר אשר נִתְּנָה למו להתגורר בו, הנה לאיזה מן הסיבות נגרשו משם אחרי כן, וכל בתי אחוזתם, בתי תפלותיהם, אחוזות קבורותם נלקחו מאתם ביד חזקה, אבני המצבות נשברו, על גבי הקברים חרשו הורשים או כי שמו אותם ארות לסוסיהם, רפתים וגדרות לבקרם וצאניהם. גם מסיבות התבערות הרבות אשר פרצו בלי חשך ברוב הזמנים ההם, נאבדו מתוך הקהל גם המכתבים העתיקים אשר התנחלו מדור

דור , ויהיו טרף ושלל לשיני האש . ובדרך הזה נאבדו מקרבנו כל הדברים יקרי הערך , אשר יכלו להיות למקור נאמן ומבוע לקורות ותולדות עדתינו בימים הקדמונים , עד כי גם הדברים המעטים ממצבם המוסרי הנודע לנו , רק מתוך ספרי דברי הימים לעם וארץ פולוניא , כאשר יביאם ההכרח , וגם זה רק לפעמים רחוקות , לדבר מקורות שה פזורה , מקורותם המדיני ביחוסם אל העמים שכניהם , רק מתוכם קבצנו אותם על יד יחדיו בכליון עינים ובזיעת אפים 2) . ועתה אחרי הודיעי אותך את כל זאת תדע גם אתה להקל מעלי את כובד הפליאה אשר כאבן מעמסה שמת על שכמי וכמעט תחתיו רבצתי .

ב) בטרם אבוא לְסַפֵּר לפניך את תולדות וקורות הרבנים מזמן הנודע , עד ימינו אלה , מוכרח הנני לדבר עוד על גדולים מפורסמים , אשר כפי הנחשב עד כה , גם המה למספרם יֵחָשֵׁבוּ . הרב בעל סדר הדורות (מ"ד ע"ב) כתב : כל אלה היו חכמים גדולים בדור הזה (רנ"ז) ר' כתריאל בקראקא"; ובפנקס הח"ק לעירנו (דף ואו ע"א) מיר בראשיתו , והוא לערך שנת שי"ן , מצאתי כדברים האלה : יזכור אלהים נשמת הגאון מורנו הרב ר' דוד ב"ר יואל הכהן וזוגתו מרת צזובר (?) בת החבר ר' יהושיע ז"ל שהלכו" (ראה בשו"ת שארית יוסף שם מובא גדול אחד בשם הזה , אשר היה אבי חורגו של הגאון בעל שארית יוסף ואולי הוא זה הנזכר פה) , אבל מכל אלה אין אתנו יודע עד מה ורק השערות שונות נגד פנינו ירחפו , יען כי כל הזמן ההיא מכוסה בעלטה , וחשכת שנות עולמים תכסהו , ואין מי יבלע את פני הלוט מן המסכה הנסוכה הזאת ; כמו כן יש לספק מאוד באיזה מהם , אם היו כלל בקראקא , כמו ר' כתריאל הנזכר בסה"ד 3) וכהנה.

לדעת קצת היה הגאון מהו' אליעזר אשכנזי בעל מעשה ה' אב"ד בקראקא (ראה קריה נאמנה עמוד נ"ד ובתולדתו הלאה) , וכן חשבו בעל סדר הדורות ובעל שם הגדולים , ואף כי לדעתי יש לדקדק ממקומות הרבה שלא כן היא , ראשונה ממה שכתוב בשו"ת שארית יוסף (סי' כ"ג) : ואחר זה המעשה כמו עשרים שנה נמצא שנית ממש כזה המעשה , והיה בכאן כמהורר אליעזר ב"ר אליהו אשכנזי והתיר" (וראה ב"ח יו"ד סי' נ"א סוף אות ג' וטורי זהב שם סק"ר) , וכן בשו"ת ב"ח החדשות (סי' פ"ט) מובא סתם בלי שום כינוי אב"ד . ומה שיש לדחות כי אין מהם ראיה , לפי שאין מדרכם

וחובתם להזכיר אם היה הרב המובא מהם אב"ד או לא , הנה אין לאמר כזאת על הרב בעל צמח דוד שכתב (מ"ג ע"ב) גם הוא : רבי אליעזר אשכנזי אשר שמעו יצא בכל הארץ , הוא אשר חבר ספר יוסף לקח וס' מעשה ה' , היה ראש ואב"ד בעיר המהוללה פוזנא , ונאסף אל עמיו בעיר קראקא סביב לשנת שמ"ו". והוא היה בן דורו וכותב דברי הימים אשר לא יצדק עליו לומר כי לא דקדק לכתוב אם היה אב"ד גם בעיר קראקא , או לא , והוא לא יכננו רק אב"ד בעיר פוזנא , כאשר כתב עליו בעל שארית יוסף במקום אחר (סי' י"ט) : זאת השבתי למהורר אליעזר שבא ממצרים ונעשה אב"ד בק"ק פוזנא". הנה בכל זאת יען כי הזמן יוכל להסכים לדעתם , נביא במחברתנו גם את תולדתו (ראה בפנים).

הגאון ר' משה לאנדא אשר היה מבית דינו של הרמ"א (ראה בשו"ת הרמ"א סי' ז' , י"ב , נ"ה , נ"ח , נ"ט , ובהג"ה יו"ד סי' ת"ב סעיף י"ב כתב : בקבלה מפי זקן מופלג מהר"ם לאנדא" , וראה עוד בסוף שו"ת שארית יוסף) , אודותיו יהיו רוב דברים אך למחסור כי נודע אשר לא היה לא אב"ד ולא ר"י רק דיין , כמבואר שמה ; אולם בהיותו גדול בדורו , וגדול בעיני הרמ"א אשר בכבודו לרוב יתימר , נביא בזה דברים מעטים הנודעים לנו ממנו. הוא היה יליד ארץ אשכנז , מעיר לאנדא , כאשר יעיד עליו שמו , וכאשר כתוב על מצבתו : מלנדא" , וכן כתב עליו הגאון מהרש"ל (שו"ת רמ"א סי' ס"ז) , ובטרם בואו אל עיר קראקא , היה אחד מדייני עיר פראג (ראה בשו"ת הרמ"א סי' נ"ו) שם כתב עליו הג"מ אליהו מנחם חלפן מעיר וויניציאה כדברים האלה : אעפ"י שת"ל גדולי אשכנז וחסידיה נמצאים בפראג , כמו הזקן והישיש אשר טעמו ונימוקו עמו , ותורת השם ית' כל ימיו לא פסק מפומיה , הוא הגאון כמהורר משה לנדא". והוא בא , לאיזה סיבה לא ידענו שחרה , לעיר קראקא בין שנת ש"י לשי"ח כי בשנת ש"י היה עוד בפראג , ואז בשנה ההיא כתב עליו הג"מ אליה מנחם חלפן את הדברים המובאים למעלה , ובשנת שי"ח כבר היה בקראקא כאשר נראה מתשובת הרמ"א (סי' י"ב) ותשו' שא"י (סי' ע"ז). ועוד בשנת ש"י כתב עליו רא"מ חלפן את התוארים „זקן וישיש" , ואם כן האריך ימים מאוד , כי ידענו שהלך לאור באור החיים בשנת שכ"ז. ונודע לנו מבת אחת היתה לו , וגיטל שמה , והיתה אשת הקצין מהו' יעקב מגג , ותמת בשנת שנ"ו (כ"ד

ניסן) בקראקא (פנקס הח״ק דף נ״א ע״א). והנה שמעתי אומרים בשם חוקר בקדמוניות, אשר הג״מ משה הוא הראשון הנקרא בשם לאנדא, ולפניו לא נודע לנו אחר בשם הזה, ולכן נוכל לשפוט בצדק כי הוא הנהו אבי משפחת לאנדא בישראל; אבל טעות גדול היא בידם, כי עוד חמשים שנה לפניו היה אביו של המחבר ספר האגור נק״א „לאנדא״, ראה בספר האגור (דיני ברכות ט״ו ע״ב, דיני הוצאות שבת ל״ו ע״ב, דיני שבת מ״ב ע״ב, דיני תשעה באב ס״ז ע״ב, דיני שחיטה פ״ט ע״א, טרפות הריאה ז׳ ע״ב (ומובא בב״י יו״ד סי׳ ל״ה) דיני טרפות צ״ה ע״ב, דיני מליחה ק׳ ע״ב, דיני טבילה קי״ט ע״ב, ושם קכ״א בסוף הספר). בכל המקומות האלה מזכיר המחבר את אביו בשם זה, וכן הוא נזכר בספר שם הגדולים.

ואם לא השחוק יהיה לך בראותך מחבר אחד אשר יציג את יקר תפארת משפחתו ויחושו בשער ספרו, ויגלה את בערותו בזה לעין כל רואה, והוא מחבר ספר כ״ה ומ״ש כתב: ונכד הגאון מהר״ם לאנדא בעל אגור גיסו של שארית יוסף והרמ״א״; והנה ברצותו לעלות מעלה על מזבח היחש גלה ערותו עליו, (כמליצת הראב״ע), לעשות את הג״מ משה למחבר ספר האגור, אשר כפי הנראה עשה חוזה את המבקר אשר זכרנו, אשר הרים אותו לאבי משפחת לאנדא, ולמען לא יקשה גם עליו את אשר הקשיתי לשאול על דעתו, הקדימני ושם את המעקשים למישור במלות שתים: בעל אגור״. וזאת לבד לא היתה די לו עוד להיות נכד הג״מ משה בעל האגור, ונפשו לא ידעה עוד שבעה, עד שעשה את הג״מ משה לגיסו של הרמ״א ובעל שארית יוסף, להתימר גם בכבודם, ולהמנות במספר הצאצאים והצפיעות אשר תלו עליו.

ועד האחרון אני בא, הגאון מהו׳ זלמן רונקיל הנפטר בשנת שכ״ג בקראקא, לא נודע ממנו מאומה. ואולי הוא הנזכר בשו״ת מהר״ם מלובלין (סי׳ נ׳) שכתב שם כדברים האלה: ועפ״י הדברים האלה שלחתי פתקא דהזמנתא ליושבי ק״ק רימונב שהוא אחת מהקהלות השייכים לאגפינו, שיבואו לכאן ק״ק קראקא להזהיר על ככה וכו׳, וכבר עלה ג״כ בדעת הקדמונים הלא המה רבני קשישאי שהיו מנהיגי קהלה זו שהיתה ג״כ ק״ק רימונב תחת יד בית דינם למחות בידם משא ומתן זה, כגון הגאון מהו׳ משה איסרליש ומ״ו חמי הגאון מהו׳ יצחק הכהן, והגאון מהו׳ יוסף כ״ץ,

והגאון מהו׳ שלמה ז״ל״ ; זה האחרון אולי הוא ר׳ שלמה זלמן רונקיל. כי זולתו לא נודע גדול אחר בשם הזה . אבל יפלא בעינינו מדוע הנהו חושב אותו באחרונה . כי מסדר דבריו נראה שדקדק לחשוב את כלם לפי זמן חייהם , כאשר יראה כל מבין , ור׳ זלמן רונקיל היה עוד לפני שלשתם ; לכן אחשוב כי כונת מהר״ם לא היתה על מהר״ז , אך על ר׳ שלמה אחר . ועלה בדעתי על הגאון מהו׳ שלמה ר׳ ליבשים רבו של הב״ח והשל״ה (הגיה אחריו ברכה ספר שמות גיטין והיה ביד הגאון מהו׳ אברהם שרענצל בעל איתן האזרחי . אשר מזכירו איזה פעמים בספרו שמות גיטין שחיבר גם הוא . לפי מה שהעתיק ממנו הגאון מהר״ז מרגליות בספרו טיב גיטין . אשר כפי הנראה מדברי זה האחרון (של״ה ראש שבת) היתה מגורת הג״מ שלמה רבו איזה זמן בקראקא, כי כדברים האלה כתב שמה: וכשלמדתי תורה בק״ק קראקא אצל רבי מורי הגאון החסיד מה״ר שלמה זלה״ה אירע״ וכו״ . ולא נודע לי אם היה לבעל השל״ה מורה בשם כזה בלעדי ר׳ שלמה ר׳ ליבשים. וגם מן תואר הכבוד אשר יתארנו פה „הגאון החסיד״ נראה כי הוא זה . יען כי ברוב המקומות אשר יזכיר בעל השל״ה את מורו זה יתארנו בתוארים כאלה ; ולפי זה יכונו היטב דברי הגאון מהר״ם אשר חשב את ר׳ שלמה באחרונה . כי באמת זמן חייו מוגבלים אחריהם ; ולא יחסר לנו איפוא כי אם עוד ראיה מספקת אשר הג״מ שלמה ר׳ ליבש׳ס דר זמן מה בקראקא .

והנה גם את זאת מצאנו , בתשובתו אשר כתב אל הגאון מהרש״ל . ובה שאל את פי רש״ל תורה (שו״ת רש״ל סי׳ ע״ט) ובתוך דבריו שם כתב : ובהיותי בקראקא נתחבטו שם בעלי התריסין זה אומר בכה וזה בכה״ . והנה הגאון מהר״ם הוסיף עליו את תיבת ז״ל , וידענו כי הג״מ שלמה נפטר בשנת שנ״א (צמח דוד) , והגאון מהר״ם ישב על כסאו בקראקא בשנת שמ״ז , אבל היה שמה עד שנת שנ״ה (לערך) , ואת התשובה ההיא כתב בהיותו עוד אב״ד בקראקא (ראה כל זה בתולדות מהר״ם מלובלין) אבל לא יכולנו להגביל שמה את שנת כתיבתה , ועתה נראה כי כתבה אחרי שנת שנ״א . והורונו בזה , אם אל מרכז האמת כונתי בדברי אלה . לדעת כי הג״מ שלמה ר׳ ליבש׳ס היתה לו איזה התמנות בקראקא, אשר בלעדי זה לא ידענו ממנה דבר . כהתימי דברי אלה עלתה במחשבתי עוד השערה אחרת בכונת דברי הגאון מהר״ם , אשר זכרתי , והיא כי אולי יכוון בכתבו : הג״מ שלמה ז״ל״

להג"מ שלמה ליברמאנש מעיר ברזל, שהיה אחרי כן אב"ד בפוזנא, כי כפי הנראה משו"ת שארית יוסף (סי' כ"ח) היה יליד קראקא, או עכ"פ היה דר בעיר הזאת זמן כביר, כי אלה דברי הגאון מהרי"ק שם: וכמדומה לי שעלה על רוהו ולבו השיאתו שלא הניח בארץ שממנה יצא כמוהו, אבל הוא בידו שגיונים, ושרי ליה מריה ממעונים, כי גדיים שהניח נעשו תישים בעלי קרניים".

והנה השאלה ההיא הנזכרת שמה יתה בקראקא, שבחור אחד קדש אלמנה אחת במטבע, והאשה ההיא היתה בתו חרגתו של הגאון מהר"ש עיי"ש. ועל עיר קראקא כיון מהר"י באמרו: בארץ שממנה יצא", וכבר הוכח בצדק ידידי החכם רש"ז האלברשטאם נ"י בישרון להח' קאבאק, שהשערת החכם פערלעס אשר הג"מ שלמה ליברמאנש ור' שלמה ר' ליבש"ס איש אחד המה, השערת שוא היא, ואנכי במכתבי לידידי הנ"ל הוספתי ראיות על ראיותיו שדעת פערלעס היא לרא אמת, וכי הראשון היה זמן כביר לפני האחרון. עכ"פ ראינו שר"ש ליברמאנש שָׁכַן גם הוא זמן בקראקא, מה שלא העירו החכמים פערלעס והאלברשטאם גם שניהם מאומה, ואשר א"כ היה מקום לחשוב שכונת מהר"ם היתה על ר' שלמה הלזה; אמנם גם על ההשערה הזאת תפול השאלה אשר זכרנו למעלה נגד ההשערה הראשונה בדבר הג"מ זלמן רונקיל, ולכן טוב לנו לאחוז בדעה הקודמת, אשר שום שאלה לא תרבץ על פתחה. עד אשר יודיע לנו איש אחר כונה יותר קרובה בדברי מהר"ם.

נשובה נא איפוא אל הגאון ר' זלמן רונקיל, ואומר כי רק דבר אחד מצאתי להעיר אודותיו, והוא יען ראיתי יש חושבים כי ר"ז רונקיל המוזכר בשל"ה (ראש פסחים) לענין פרורי פת ופרורי בצק, כי הוא זה בעצמו ר"ז מקראקא, וטעות גדול היא בידם, כי הדבר המובא בשמו בשל"ה שם, מקורו במהרי"ל (הלכות עסק המצות דף ז') ושם מובא דבר זה בשם ר' זלמן רונקיל סתם, אבל רז"ר הלזה היה רבו של המהרי"ל כאשר תראה שם (הלכות פסח ב') כותב המהרי"ל: מורי הר"ר זלמן רונקיל, ומוזכר עוד במקומות רבות במהרי"ל, ונודע כי המהרי"ל נפטר בשנת קפ"ו לאלף הששי כמובא גם שם (ב' ע"ב), וגם מהר"א איסרלן

מזכיר את רז״ר הלזה בהגהות שערי דורא (הלכות נדה דף נ״ד ע״ב דפוס וויניציאה) , ובפסקים וכתבים (תרומת הדשן ס׳ קכ״ו) כתוב : כמגנץ היה מהר״ז רונקיל ומהו׳ תודרס , ואני למדתי בישיבה של מהר״ז רונקיל״ , וכן הוא מובא בהגהות איסור והיתר (שער נ״ח ס׳ ק״ג. 4) וראה בספר פרשנדתא (חלק האשכנזי עמוד ל״ג בהערה) ובס׳ צור געשיכטע אונד ליטעראטור להחכם ד״ר צונץ (עמוד ק״ה) .

ג) עוד רגע קטנה אעצרך קורא נכבד , כי עוד דבר לי אליך אשר לבך תשית לדעתו עוד טרם תבוא פנימה ; והוא כי בקראך בספרים ישנים תמצא כה וכה המחברים מזכירים שמות גדולי הזמן ויתארו אותם בתואר אב״ד בקראקא״ , אשר לא ידענו שום מקום נאמן לדבריהם . בראשונה תמצא כזאת על השל״ה , יכונוהו רבים אב״ד מקראקא והחכם בעל עמודי העבודה (ח״ב עמוד קל״ג) בונה על זה פלפול גדול . אבל כל זה היא ללא אמת , כי גם את דברי נכדו בהקדמתו לשל״ה ולסידור שער השמים שכתב : כמעט בכל הגולה נתפשטו תלמידיו , ורוב הגולה רובא דרובא , התאוו לתורתו ולהנהגתו , וקבלוהו לאב״ד וראש ישיבה כמה וכמה קהלות, גדולות, ובאחרונה נתקבל בד׳ הקהלות שהן עטרותיהן של כל הקהלות , דהיינו ק״ק פ״פ וק״ק פראג וק״ק קראקא וק״ק פוזנא, בזה אחר זה, ויציאת הצדיק היה מק״ק פראג״ , נוכל להבין בדרך אחרת , שנתקבל לרב , רצונו ששלחו אחריו להושיבו על כסא הרבנות , אבל הוא לא בא מעולם . כיוצא בזה תראה בספר גל עד (ציון ל״א) על הג״מ אהרן שמעון שפירא כתבו במצבתו : מצודתו היתה פרוסה בפ״פ לבוב לובלין קראקא ווינא״ . ואחרי זה נמשך החכם האָק בהערותיו שמה לחשבו לאב״ד בקראקא , אשר אנכי לא ידעתי שום מקור לזה , ונצטרך להבין את הנחרת במצבתו על דרך אחרת , אולי שמעו פעם לעצתו אשר יעץ לתושבי הערים האלה , או באופן אחר דומה לזה . רבים כנו את הגאון ר׳ מאיר שטערן בשם אב״ר בקראקא , אולם ראה בנוספות לצמח דוד (דפוס לבוב) מזכיר כי קבלוהו תושבי העיר לאב״ד אבל עוד טרם בואו נפטר לעולמו 5) . ומזה תשפוט גם על מה שכתב הגאון בעל פרי מגדים ברוב ספריו על זקנו הג״מ יוסקי שהיה אב״ד בקראקא. ומוציאי לאור ספר זרע יצחק כתבו על השער : סהו׳ יעקב חיות בהגאון הגדול מהו׳ יצחק חיות אב״ד דק״ק לבוב וק״ק

קראקא" (ראה גם בס' קריה נאמנה עמוד ס"ד) , ותבין גם זאת על דרך קרוב אל הנזכר .

ופה המקום להעיר על מה שנמצא בס' קריה נאמנה (עמוד קכ"ט) ואלה דבריו : על אשת הגאון מהו' שמואל אב"ד האחרון בווילנא כתוב על מצבתה: בת הגאון מהו' חיים יהודא ליב , אביר הרועים הגאון אב"ד והמדינה ודגליל קידאן ודק"ק קראקא קדמונה, טרם היתה להם מחברת טהור באמונה" ; והנה אף כי חפצתי להבין גם זאת דומה לאשר זכרתי , בכל זאת לא ידעתי להלום את הכתובת הזאת כי מה לקידאן עם קראקא ? ומה זה פתרון קראקא קדמונה ? ולא נמצא בכל ארצות תבל עיר מלבד עירנו , שנקראה קראקא גם היא , והחכם פין לא העיר שם מאומה . והנה לשמחת לבבי אורו עיני ימים רבים אחרי כן, אחרי אשר חשבתי בזה הרבה , ומצאתי שמה בספר הלזה (עמוד רס"ג) הרב החריף הבקי המפורסם וכו' מ' שמעון וכו' מ"מ ומ"ץ דק"ק קראק הסמוך לקידאן" ; ולמדתי מזה כי שם (עמוד קכ"ט) תיבת קראקא ט"ס וצ"ל : „קראק" , והוא באמת עיר סמוכה לקידאן , אם יאות לכנותה בשם עיר , אשר אולי נדלה כגודל העדשה .

כמו כן תדע כאשר תמצא לפעמים בספרים קדמונים שמות גדולי הזמן אשר יכנו אותם המחברים בתואר „אב"ד דגליל קראקא" , ג"כ תדע מראש , כי לא אל קראקא עצמה כונתם , רק לאחת מערי הגליל הקטנות או הגדולות . כה תמצא בשו"ת מהר"ם מלובלין (סי' פ"ח) : והגאון המופלא מחו' משה אב"ד דגליל קראקא , ואנחנו לא נדע מאב"ד בשם זה בשום זמן , אבל המכון כאשר זכרנו . (אולי לא רחוק היא אשר הג"מ משה הלזה הוא הרב מ' משה אב"ד בעיר פרמיסלא הנזכר בשו"ת משאות בנימן (סי' י"ד וס"ב) ושו"ת הב"ח (סי' ע"ז) . והמופת לזה תראה בהסכמת הגאון מהו' שמואל מקראקא , אב"ד בפ"פ דמיין , לשו"ת הב"ח , שכתב שם : ובימי חרפו של רבינו ז"ל היה ר"מ ואב"ד בגליל קראקא (רצונו בעיר לובמלא בעלזא וכו') ובגליל חעלם . והיו כל גדולי הדור מריצים אגרותיהם וכו' , ואחר כן כאשר נתקבל רבינו ז"ל לר"מ ואב"ד בק"ק קראקא והגליל היה טרוד" , וראית מפורש אשר גליל קראקא לחוד ועיר קראקא לחוד , (ראה בשו"ת מהר"ם מלובלין סי' נון שזכרנו למעלה) והמחפש בספרי שו"ת ממאה הרביעית והחמשית ימצא כזה רבות .

לחתימת דברי אעירך עוד על דבר הראוי לשום לב עליו , והוא כי כמעט מראשית המאה הרביעית עד ראשית המאה החמשית ، נפגע תמיד בלעדי הרב האב״ד אשר כהן פאר בראש עדתו , עוד רב גדול אשר משרה נכבדה היתה גם על שכמו , כמעט דומה אל הרב האב״ד , ולפי הנראה היא משרת „ראש ישיבה״ ובלשון תלמודי המורגל אז בין תופשי תורה „ריש מתיבתא״ , ועל הרוב נתחלפו לאחרונים זה בזה , אבל אם נטיב ראות יתראה לנו כי זה המתואר בתואר „אב״ד״ , היה הרב אלוף לעדתו , ועל שכמו היו כל עסקי ועניני העדה ; והשני , אשר נמצא עוד עליו , בזכרונות הישינים , פנקסי הקהלה והח״ק , ועל המעט נם על מצבתו, התואר „ריש מתיבתא״, רק תורת ה׳ היה חפצו , לתפוש משוט ולעמוד בראש לפני תלמידים וחברים מקשיבים לקולו , הכמהים לדבר ה׳ , והמתעתדים לעמוד גם המה בבוא עתם בראש הקהלות בתור אב״ד או ראשי ישיבה. אבל ברבות הימים פרץ כל אחד את גדרו , ונכנס בגבול רעהו , הר״י הרשה לו לקחת גם בי״ד מיוחד לביתו והתערב עצמו בעסקי הרב ; אשר לזאת אחשוב כי בראות העדה וראשיה , כי מלכות נוגעת בחברתה , ודברי ריבות משכו אחריהם התחכמו לשנות ממנהגם הקדמון , ונתנו את שתי המשרות הנכבדות על שכם אחד למען לא יקנא עוד האחד ברעהו ולהשיג גבולותם. ולראשון אשר נתכבד בזאת , אחשוב את הגאון בעל תוספות יו״ט (ראה תולדתו בפנים) . גם בעיר לבוב ראינו כזאת בימים הקדמונים . אבל בדרך אחרת , כי היה למו אב״ד מיוחד בתוך העיר וכמוהו חוצה לה, והיה מתואר „אב״ד דחוץ לעיר״ , כאשר נראה מספר מצבות קודש .

א). ר׳ אשר. ור׳ משה שטארך.

כבר הרבתי דברים והכברתי אמרים במבוא למחברתי על אחור הזמן, אשר יפגע הקורא פה בראשית מחברתי, לכן לרגל מלאכתי פה עלי להציג רק את היותר קדמון אשר היתה לו המשרה הנכבדה לכהן פאר בראש העדה, אם בתור „רב אב״ד״ או „ראש ישיבה״, ולספר מקורותיו ותולדתו כאשר יש לאל ידי, וכאשר נציל מפי המקורים דבר אמת אם מעט ואם הרבה.

רב אשר אביו זקנו של הגאון מהר״ם מלובלין, רק אותו ידענו לאב״ד או ר״י עוד לפני הרמ״א והר״י שפירא, וזכרונו לא מצאנו רק בספר שו״ת מהר״ם מלובלין (סי׳ פ״ג) אשר נכדו הגאון המחבר מזכירו, ויודיע לנו ממנו דבריו אלה: וכן מצאתי בדברי אבי זקני המקובל האחרון החסיד מהו׳ אשר ז״ל, אשר הוא היה אב״ד בעיר ואם בישראל קהל קודש קראקא בדור שלפנינו, וחיבר ספר אחד קדוש על סודות התפלות והברכות ונקרא עמק הברכה, ומתוך קדושתו לא הביאו לבית הדפוס״ ע״כ. והנה גם זכרונו גם ספרו נאבדו מאתנו יחדיו, ולכן להגביל זמן חייו בפרטות אי אפשר, כאשר כבר מלתי אמורה אשר אין לנו שום מקור מנוגע לתולדות חייו זולתי התשובה הזאת מאת נכדו הגאון מהר״ם, ועוד דברים מעטים אודותיו מבנו (של הג׳ מהר״ם) בהקדמתו לס׳ הלזה. אכן ממה שכתב מהר״ם שהיה בדור שלפניו, גם מדברי בנו שכתב עליו: ועוד מצאתי און לי באמתחתי מתוך הכתבים והמה בכתובים ספר קבלה שחיבר זקני מהו׳ אשר בזמן שתפס ישיבה בק״ק קראקא, ושם קבורתו עד היום הזה ינוח על משכבו בשלום״, מדברי שני אלה אב ובנו שראו את החדש, נוכל לשפוט בצדק כי הלך לאור באור החיים קרוב לשנת שי״ן, כי זמן כביר לפני השנה ההיא לא מת, אחרי ראינו שהיה אבי זקנו של הגאון מהר״ם, ואותו נדע משנת ש״ן עד שע״ו נחשוב איפוא שתי דורות לאחור כחמשים יצא לנו כי חי סביב לזמן ההיא. גם זמן רב אחרי השנה לא נפטר, כי לעדות בן מהר״ם מת בקראקא ושם קבורתו ובכל זאת לא נמצא זכרו בפנקס הח״ק הישן אשר לפנינו, אשר התחילו לכתוב אל תוכו זכרון המתים משנת ש״ה והלאה, מזה יצא לנו המשפט כי נפטר עוד לפני השנה ההיא (ש״ה), ואם כן יפה כתבתי קרוב לשנת שי״ן. והנה גם משרתו הנכבדה לא נוכל להגביל בבירור גמור, אם אב״ד או ר״י, או שניהם יחד, כי גם זאת לא נודע לנו אם כבר בעת ההיא היה מנהג העדה להיות שני רבנים בראש עדתם, ולכן לא נוכל להוציא משפט אמת מהתואר „אב״ד״ אשר

תיאר אותו הגאון מהר"ם, ותואר „ר"י" אשר יתארנו בנו כאמור. מתכונתו כבר ראינו שהיה מקובל גדול וחסיד מופלג כאשר יכננו נכדו מהר"ם, ושחיבר ספר קבליי עמק הברכה, ולא נדפס. ובמקום הזה הספיק להקורא הודעה הקטנה והדלה הזאת, בראותו כי אין לקוות על ידיעה יותר קרובה, ובידעו כי כל מעינות קורותיו נסכרו.

הגאון מהו' משה שטארך היה גם הוא ראש ישיבה או אב"ד בקראקא סביב לזמן הלזה אך אי אפשר להגביל זמנו, אם היה לפני הג"מ אשר, או אחריו, או אולי גם בימיו, כי מאלה אשר יזכירוהו לא נוכל לברר זה. הרב בעל צמח דוד (מ"ב ע"א דפוס לבוב ואחריו כותבי הדורות המאוחרים) כתב: ובימיו הרביצו תורה בישראל (בימי הגאון מהו' שכנא אב"ד בלובלין) והיו ראשי ישיבות גדולי עולם ואנשי שם במדינות פולין ורייסן, ר' קלמן ווירמש ר"י בק"ק לביב, ר' קלמן האברקשטן ר"י בק"ק לבוב ואוסטרא, ר' יהודא קראשוויץ ר"י בק"ק לעמבערג, ר' משה שטארך ר"י בקראקא"; והנה זמן חיי הג"מ שכנא נודע שהיה סביב לשנת שי"ן, ונפטר בשנת שי"ט, וכן זמן חיי הגדולים הנזכרים כר' קלמן ווארמש ור' יהודא קראשוויץ; וסביב לזמן ההיא חי גם הג"מ משה המדובר, ולזה מסכמת גם הודעת הג"מ יוסף כ"ץ (שו"ת שארית יוסף סי' ג') שכתב: והנה אף כי מ"כ לא כתב אלי רק לאלוף הגאון אבי הורגי מהר"ר יואל י"ץ, ולמהר"ר משה שטארך (בדפוס א"ד משנת תקכ"ז נמצא ט"ס שטאוך ואו תמורת ריש) י"ץ. מ"מ אמחול על כבודי ואהיה כנושא ונותן כדבר"; והתשובה ההיא נכתבה אחרי שנת שי"ן, כי מסגנון לשונה נראה שלא היה אז צעיר לימים עוד, והבדל גדול ניכר מתוכה בינה ובין סי' כ"ח אשר זכרנו במבוא, והוכחנו שמה שכתוב אותה לפני שנת שי"ן. וגם שנת מותו לא נדע להוכיח, כי בפנקס הח"ק לא נמצא זכרו, ומי זה לידנו יתקע שלא נסע מקראקא לעיר אחרת, רק יערב לנו שנשאר בתוכה עד יומו האחרון? אולי נפטר במקום אחר לא נודע לנו, לכן אין לדעת שנת מותו כאשר לא נוכל לדעת מכל הקורות אשר עברו עליו, כי בלעדי זכרון שתי המקומות אשר כתבתי לא נודע לנו.

ב. רבינו משה איסרל'ס

אחד משני הגדולים הנודעים לנו אשר עמדו בראש העדה לצבי עטרת ולגאון ותפארת, אחרי הזמן המדובר למעלה, היה הגאון רבינו משה איסרל'ס ז"ל, ואף כי רעהו השני אולי הוא קודם לו בזמן, ואולי גם במעלת המשרה אשר הושמה על שכמו, בכל זאת הוא קודם לרעהו במעלות מוסריות שלמיות אמתיות וגם בשמו הטוב אשר עד נצח לא

ימיש זכרונו מקרב בית ישראל, אשר לכן מצאתי לנכון להציג את תולדות חייו בראשונה.

רבים כללו יפעת משה בר״י איסרל׳ש זצ״ל בקצרה לתאר חיי איש המופת הלזה בשרד המופת לאמר: ימיו היו ל״ג שנה, ויעש ל״ג ספרים ומת בל״ג בעומר שנת של״ג, ול״ג מדות ומעלות טובות ספרו לפני מטתו *), אכן נודע לנו עפ״י ציון קבורתו כי נאסף אל אבותיו בשנת של״ב; עדה המצבה כי אין הנ״ל הזה עד נאמן, ולא תהיה שמיעת הגאונים בעל שם הגדולים (ח״א צד ס״ו) והטורי זהב (אורח חיים סי׳ ת״ב סק״ה וע״ש סי׳ תר״ע סק״ה) גדולה מראית עין! (וט״ס יש בד״מ יו״ד סי׳ קכ״ד אות י״ז שכתב: מצאתי בתשובות רלב״ח שנדפס שנת ש״ם, וכן באה״ע בהג״ה סי׳ קנ״ד בנוסח הגט: שנת ש״ם, וצ״ל שנת ש״ך שכן מפורש בד״מ שם סימן קכ״ו ע״ש). ופליאה נשגבה בעיני על סופר אחד בכוכבי יצחק (חלק ב׳ עמוד כ״א) שכתב: סתומים חתומים הדברים ואין יודע שנת מותו אם של״ב או של״ג וכו׳ עי״ש, הלא אם בעיניו הדבר בספק תלוי, לפני אחרים זולתו ידוע הוא וגלוי! 6).

גם ימי שנותיו אשר חי, אע״פ שאין ראיה ברורה כמה היו, זכר לדבר יש שאין מספר ל״ג עולה יפה בהם, ממה שכתב בד״מ יו״ד (סי׳ שצ״א אות ב׳) וז״ל: מעשה היה על ידי בהיותי אבל על אמי ז״ל וברכתי ברכת אירוסין תחת החופה כדרך שרב העיר מברך״, א״כ נראה איפוא שכבר היה רב ונשיא בשנת מות אמו. והנה בביהכ״נ החדש בקראקא אשר הקדיש גאון ישראל אבי הרמ״א ז״ל לזכר אשתו היא אמו הורתו מ׳ מלכה בת ר׳ אליעזר ז״ל חרות בעט ברזל עלי־לוח לזכרון, שנבנה מנכסי עזבונה שנת שי״ג לפ״ק, ולוא יהיה שנעשה ונגמר בשנה ההיא מהחל ועד כלה, איך בהיותו אבל על מותה, והיא עודנו רך וצעיר בן י״ג שנה היה רב העיר והיא פלאי?

---

*) יש מוסיפים עוד כי בהגיעם לל״ב מדות כלאו ולא יכלו למצוא חשבון למלא מספר ל״ג, על זה היה דוה לבם — עד כי הקרה ה׳ לפניהם זקן אחד ויפתח פיו ודרש: חכם לב יקח מצות זה משה! שבכל ליל פורים בעת הסעודה כטוב לב העם ביין, הוא היה עוסק במצוה ומחזיר על הפתחים להזכיר להתפלל תפלת מעריב״, ועוד סיפורים הרבה שמעה אזני אשר זקנים יגידו מקורות הרמ״א ותולדות שני חייו, פרשת גדולתו ונפלאותיו אשר עשה, ולא הלבנתים לפניך קורא נעים מבלתי יכולת להציל מהם קושט אמרי אמת, לפי שאינם עולים בסגנון אחד, ובשנותם את טעמם, וגם ידם אוחזת בעקב אותות ומופתים היוצאים מגדר הטבעי, ולא יתנו את השכל האנושי לבוא בגבולם, אין בהם חפץ לאשר איננו מאמין לכל דבר, ובהדי כבשי דרחמנא למה לנו? —

ולעומת זה נדעה נכון כי שקר העיד שמש הקהלה בקראקא לפני בי"ד הגאון אזולאי ז"ל (מערכת גדולים אות מ') שכתוב בספר זכרונות דח"ק שם שהיה הרמ"א זקן ושבע ימים ואני חפשתי בפנקס דח"ק הישן נושן ולא מצאתי בו כ"א: שהרביץ תורה ברבים והיה זקן שקנה חכמה" 7) ובתור המעלה הזה הספידו ג"כ הגאון שארו מהר"מ (ט"ס וצ"ל מהר"י) מינץ בי"ב דרשות שעטר לו כתר חכמה תורה וגדולה, ולא עטרת תפארת שיבה ע"ש.

וקרוב הדבר מאוד שהיה כבן חמשים שנה. ובימי עלומיו למד אצל הגאון שארו מהר"ם פדואה 8), (עי' שו"ת הרמ"א סי' ט"ז מ"א פ"ג, וד"מ יו"ד סי' קכ"ג אות ב', וסי' ק"ה אות י"ב וסי' שצ"א אות ב'), והדבר הקשה אשר בינו ובין הגאון מרן הב"י ז"ל הקריבו אליו, והוא יענם במועצות ודעת (עיין ד"מ חושן משפט סי' ר"ן), ואחרי כן עשה לו רב את הגאון מהו' שכנא ז"ל אב"ד דק"ק לובלין, אשר לקח לו את בתו לאשה *) וקנה לו חבר את הגאון מהר"ח בן בצלאל 9) אשר נהפך

---

*) הלא כה דבריו בד"מ (יו"ד סימן ק"י אות ד'): האמת היא מה שתירץ לי הגאון מורי חמי מהורר שכנא ש"ן וכו', ואף שבענין ההיא עצמו שהביא בספרו תורת חטאת ובשו"ת שלו (סימן למ"ד (בשנת שי"ט) וסימן מ"ד ומ"ה) וגם בד"מ סוף יו"ד בענין כתיבת שמות הגיטין, ושם באו"ח (סימן תרכ"א אות ח') הזכירו סתם בשם הג"מ שכנא לבד ולא כתב עליו חמי. (וגם הג"מ ישראל בהגאון מהו' שכנא בתשובה להרמ"א ז"ל (סימן כ"ה) ובתשובת רמ"א אליו (סימן ק"א) קראו זה לזה גיסי —) הלא גם הגאון מהר"י כ"ץ היה גיסו של הרמ"א (עי' ד"מ יו"ד סימן כ"ד אות י"א ושו"ת סימן כ"ד וסימן קי"א), ובכ"ז בד"מ או"ח (סימן תש"ז אות י"א) הזכירו סתם בשמו. 10).

וזה המקום להעיר גם כן כי אף שהיה מיוחס גדול (עי' הלאה) אין אתנו ידיעה ברורה משלשלת משפחתו היקרה, 11) למעלה מאביו הגאון מהו' ישראל ב"ר יוסף ז"ל (מזכיר הלכה משמו בד"מ או"ח סימן ת"ד ס"א), ולמטה ממנו מה שם בניו ובנותיו אשר הוליד 12) זולתי בפנקס הח"ק מצאתי שהיה לו בת ושרה שמה וכמו שערתי בנפשי היתה היא אשת הרב הנגיד ר' וואלף שהיה חותן הגאון הש"ך ז"ל (עיין הקדמת הש"ך לחו"מ ושו"ת עבודת הגרשוני סימן קי"ח), ושעל כן קרא בעל הש"ך להרמ"א ז"ל „מורי חמי זקני" (עי' הקדמתו ליו"ד). ובשו"ת הרמ"א (סי' קכ"ב) מזכיר: בני יניק וחכים כ' יהודא", ושם (סי' זיין): גיסי משלם", ושם (סי' מ"ט): גיסי מהו' פנחס", 13), וסי' קכ"ה: גיסי ליב" 14), וסי' ל"ז: מחותני שמעון גינצבורג 15), הנודע ברוב עשרו וגדולתו,

לאיש ריבו וספר כתב „ויכוח מים חיים" , להשיג על ספר תורת חטאת (הגאון האמתי מהו' יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן נ"י וכו' השיב על כל השגותיו והצדיק דברי הרמ"א ז"ל בקונטרס תורת משה הנדפס שנת תרי"ט) , ובשנת ש"י הוקם על, לרעות ביעקב עמו על נאות שדי התורה והתושיה ונקרא הבקי בדינים , וכתב פסק וחרם על המדפיסים ספרים מוטעים כמבואר בתשובותיו (סי' יו"ד ע"ש) ואולי בעת ההיא כתב אליו הגאון מהרש"ל בתשובותיו (סי' ויו וט"ז) כסאו יהי נכון , ויקרא לו שארי יניק וחכים הגאון משה" , — ונסמך שנת שי"ג (יודע כמובא למעלה) ובימים ההמה אחרי שמלא כרסו מעדני התורה בש"ס[ד] ופוסקים , אז החל לקרוא בספרי הפילוסופיא , ואז חבר ספרו תורת העולה (כמבואר הלאה) הוא העולה למעלה בחקירות רמות ונשגבות , ויתעבר הגאון מהרש"ל בו למענהו ויגל למוסר אזנו ואמר : זו אשמת הנשיא כמוך" ! (עי' היטב בשו"ת הרמ"א סי' ויו ז') , והוא הצטדק לפניו במענה רך ואמר שיותר לחוש שלא לטעות בקבלה מפילוסופיא (שם) ואין לאדם לטייל בפרדם קודם שנכנס לפרוזדר , לידע איסור והיתר ודיני המצות (הגהותיו לש"ע יו"ד סי' רמ"ו ס"ד) כי על כן שפך כאש עברתו , וחמתו בערה בו — דקא מרתחא ביה אורייתא על אשר יהרסו לעלות עד מרום הררי קודש בספרי קבלה בטרם ישקדו על דלתות התורה קרוא והבין בפשיטות הכתובים , ואשר חרב גאותם לקצץ בנטיעות עץ ולחבל כרם הדת והאמונה — (ספרו תורת העולה ח"ג פ"ד ע"ש) . ובשנת ש"ח (בן ל"ו) ישבו עמו לכסא על מדין הזקן ר' משה לנדא ובעל שארית יוסף , והוא לגודל ענותנותו חתם עצמו באחרונה (שו"ת הרמ"א סי' י"ב ע"ש סי' ז' וי"ד וד"מ יו"ד סי' ת"ב אות ה') ; ונבין ונשכיל מן מוצא הדברים כי הטיבו אשר דברו בעל צמח דוד וסדר הדורות , שהרביץ תורה בשבת תחכמוני כערך ד' שנה (היינו משנת שי"ג שנסמך לנשיא עד שנת של"ב) וימת בשם טוב בקירוב שנת החמשים לימי חייו , יהי זכרו לברכה ותהלתו עומדת לעד !

גם ספריו הנאהבים הנעימים והקדושים לא יגיעו למספר שלשה ושלשים , ואלה המה הנודעים לנו :

(וגם הוא חכם ויביאהו מהרש"ל בתשובה) . ועוד שם : הלכתי לק"ק בריסק דליטא על חתונת אחי (והוא המוזכר שם סי' ל"ט ושמו יוסף ע"ש אביו זקנו מצד אביו) , ובסימן ק"ג . אחי יצחק" . גם היה לו אח זקן ר' אליעזר על שם אביו זקנו מצד אמו (מת יום ד' ר"ח מנחם אב שפ"ג) ונמצא עליו אבל כבד במגלה עמוקות על התורה פרשת דברים 16) .

א) מהיר יין, הוא עשהו ויכוננהו בימי הפורים שט"ז בהיותו בק"ק שידלוב, כי ברח מקראקא מפני חולי־רע ר"ל (ע"ש בהקדמה) וישלחהו מנחת זכרון תחת משלוח מנות, זה יצא ראשונה לאור, וכשמו כן תהלתו כי טובים דבריו מיין! —

ב) תורת העולה, ג' חלקים, נכבדות מדובר בו ויעש כונים למלאכת בנין ביהמ"ק וכל כליו. ויחבר גם אותו לכביד אביו אשר נדבה רוחו אותו ויבן כמו רמים מקדש מעט לתורה ולתפלה (ראה נא בהקדמתו שכתב: זאת גרם לי שמצוה גוררת מצוה, כאשר כבר פירשתי דברי האגרת של מגלת אסתר בדרך נסתרת, ועי"ז זכיתי להתחיל זאת המחברת", וע"ע שם ח"א פ"ג ד"ה י"ב י"ט, וח"ב פ"ב הצעה ג' ופ"ו). שם רמז דרש וסוד באופן נפלא, ושם נסה את כחו לתורה ולתעודה, אף חכמתו עמדה לו, ומהולל מאוד בפי הגאון המקובל מהו' יש"ר מקנדיאה ז"ל בס' נובלות חכמה 17) וגם בעיני הרמ"א עצמו היה יקר אשר בו יתפאר בתשובותיו (סי' קכ"א) ע"ש.. ובשנת תרי"ג נדפס עם ביאור והערות יקרות נקרא בשם „אישי ישראל" מאת המופלג וכו' ר' ישראל במהו' ידידיה יפה ש"ץ מק"ק סיבאלק הי"ו.

ג) תורת חטאת, כולל דיני איסור והיתר המבוארים בשערי דורא *) ונדפס כמה פעמים עם ספר מנחת יעקב ונספח אליהם ספר תורת השלמים.

---

*) ראה נא בים"ש להגאון מהרש"ל ז"ל (חולין פ"א סי' כ"ט) שכתב שהיה לו חליפת דברים עם הרמ"א ז"ל על דין אחד המוזכר בתורת חטאת שלו (עי' היטב בשו"ת הרמ"א סי' קל"ב אות יוד והבן), ובין כה וכה נתבקש בישיבה של מעלה ע"ש, וגם מזה ימצא המעיין ראיה מחלטת שלא נפטר הרמ"א בשנת של"ג, כי ידענו שהגאון מהרש"ל מת בשנה ההיא, ואיך גמר ספרו בזמן קצר כזה? — ודע נא שט"ס נפל בהקדמה לתו"ח שנדפס בלבוב תרי"ח באשר כתוב שם: אין אנו נוהגים כמסקנת הרב הגדול מהו' יוסף קארו ז"ל, ולא ידע המסדר את האותיות כי מהרי"ק מת בשנת של"ה שלש שנים אחרי מות הרמ"א, ואני הגהתי: יצ"ו (ר"ת יחיהו צורו וישמרהו), וכ"כ בתורת חטאת הנדפס בפיורדא. ועי' גם בהקדמת הרמ"א לש"ע חו"מ (שחבר אחרי תו"ח שכתב: הארכתי בהקדמת ספרי שבו נתוכחתי עם הגאון קארו ש"ן (ר"ת שדי נטרהו או שיחי' נצח). וטעות כזה נפל ג"כ בשו"ת רמ"א — בכל הדפוסים שראיתי — שכתוב שם סי' ס"ה: הדין עמו במי שרוצה ללכת לפני בי"ד הגדול דהיינו נ"י (ר"ת נר ישראל) הגאון מרנא ורבנא מהו' שכנא ש"ן ז"ל (?) וצריך למחוק מלת ז"ל כי לא יכתב כן על החי כל עוד נשמה באפו.

ד) **דרכי משה הקצר.**

ה) **דרכי משה הארוך.** על ד׳ טורים (עי׳ ד״מ יו״ד סי׳ פ״א אות ז׳ שכתב: כתבתי למעלה וכ״כ ג״כ בס׳ פ״ב אות א׳, ושם לא נמצא מזה דבר אם לא שהיה כתוב בהארוך, גם מהרי״ק בהגהות העיר ע״ז, ואולי כתב את הארוך בטרם ראה את הב״י למהרי״ק ז״ל ואח״כ עשה ממנו קיצור ואסף מנהגי אשכנז ודיני הפוסקים אשר לא הובאו ביתה יוסף). ועל ידו עשה

ו) **הגהות על ד׳ חלקי ש״ע.** (עי׳ בתשובותיו סי׳ ל״ה כתב: מחיבורי ד״מ סדרתי הש״ע, וכ״כ שם סי׳ קל״א אות ג׳, וממש״כ תלמידו הגאון מהר״יו בעל הסמ״ע ז״ל בהקדמה לחו״מ נשמע שהגהות הש״ע נדפסו קדם לד״מ עי״ש).

ז) **שאלות ותשובות מהרמ״א,** כולל קל״ב תשובות, רובי תורתו כתב לתלמידיו אנשי השם ותהלתו מודעת במלוא רוחב הארץ שקבעו בכל מקום הלכה כמותו 18). אף ידו יסדה איזה ספרים אשר לא זכינו עוד להנות מאורם ואלה מוסף אני על הראשונים:

ח) **פירוש על אגדות הש״ס** מביאו בספרו תורת העולה (ח״א פ״ג ופי״ח).

ט) **פירוש למסכת סנהדרין.** (שם פי״ח) ומזכירו ג״כ בד״מ (או״ח סי׳ תפ״ו).

י) **פירוש גדול למסכת שבת.** (שם פרק י״ט).

יא) **מגילת סתרים.** למסכת סוכה (שם פ״ח) והיא לא נדפסה.

יב) **ביאור לשיר השירים** (שם פרק ט״ו).

יג) **יסודי ספרי הקבלה,** מובא בד״מ או״ח (סי׳ ס״א אות א׳).

יד) **פירוש על הזוהר** (לדעת בעל שם הגדולים סי׳ צ״ח ולדעתי הוא המוזכר בסי׳ י״ג).

טו) **הגהות על המרדכי** (ממש״כ בתשובותיו סי׳ ל״ח נראה שציין הגהותיו על ספר המרדכי של גיסו האלוף מהו׳ אליהו, עי׳ לעיל הערה ב׳) 19), ועי״ש בסי׳ ק׳ שכתב: אתה ידעת את

המרדכי כי נמצאו בו לשונות קשים ומגומגמים" (וע"ע שם סי' ס"ז וסי' קי"ג וקכ"א).

טז) הגהות על גליון המזרחי וקרני ראם שמם אשר הוציאם לאור הרב החכם מהו' יוסף כהן צדק במגד ירחים חוברת שנית 20).

והנה כשמש המאור הגדול בגאון עוזו זורח, ואין נסתר מחמתו תחת כל השמים, גם אחרי אשר יאסף נגהו ופניו לא יֵרָאו, עוד יאציל מהודו בהלו עלי הירח יקר הולך במסילתו וקרנים מידו לו בהם יפיץ נהרה על מחשכי ארץ, ויופע במו אופל ותעופה, כן איש צדיק מחזיק בתורת ה' שמנהיר עיני החכמים בהלכה ואגדה מפיהו ומפי כתביו כשימות. ויבוא שמש חייתו תורתו תהל אור לדור דור, דבריו הן הן זכרונו (ירושלמי שקלים פ"ד ה"ד וב"ר פס"ב) ושפתותיו דובבות בקבר (סנהדרין צ' יבמות צ"ז בכורות ל"א ירושלמי שקלים ד', מו"ק ז', פסיקתא רבתי פ"ב ס"ד, מדרש תהלים א') שאין התלמידים מניחים לו לישון (שה"ש רבה פ"ז, תנחומא תשא ק"ה וע' ברכות ס"ר) ונחשב להם כשאומרים שמועה משמו כאלו הוא עומד לנגדם (ירושלמי שבת פ"א ה"ב קידושין פ"א ה"ז), כי מספריו תצא תורה לדור אחריו, משם יפיק תבונה ותושיה לרוב יודיע כבעודנו חי, לאור חציהם יסעו וילכו כל החרדים על דבר אמת ושכל טוב, יראו דרכיו ויחכמו עוד, ממנו ילמדו וכן יעשו, כיון דכל שעתא ושעתא מדכרי שמעתיה (עי' קידושין ל"ג) ומדי דברם בו זכור יזכירוהו לברכה ולתהלה, ויקימו לו שֵם עולם אשר לא יִכָּרֵת נצח!

גם מורנו ומאורנו הגדול ליהודים רשכב"ה הרמ"א ז"ל הוא מרומים ישכון, בצל שדי יתלונן, ולשונו תהלך בארץ זורח הוא שם! הספרים אשר השאיר אחריו ברכה ללמד ולהורות עודם חיים וקיימים עמנו היום וכן יעמדו לדורות, רוחו הוא דובר בם מלהבות אש־דת, ונפשו מתעטפת בהנהו מילין קדישין, ועדותם נאמנו מאוד דעדיפי לן מרתיכין ופרישין, למען דעת צדקת פזרונו בישראל, מה פעל כח מעשיו ופרשת גדולתו על פי מדותיו דסגיאין ונפישין,

עתה אתה קורא נעים! אחרי אשר הראיתיך לדעת כי אין הסימן ל"ג סימן מובהק במספר ספריו שנות חייו ושנת מותו, תבין ותשכיל מעצמך כי גם אם אמת היה הדבר שספרו ממנו מדות טובות לפני מטתו כשבאו

לתנות עליו ולתנות צדקותיו במקהלות, והוסיפו בהן קצת עד שהגיעו למספר שלש ושלשים מדות לא בכונה מיוחדת עשו זאת ולא נחתו למנינא בדוקא . . . אך שמצוה עלינו לספר ביציאת צדיק מן העוה"ז פעלהו בקרב שני חייו, מעללו ומהללו, וכל המרבה הרי זה משובח! אף אני ידעתי אם אמרתי לספר צדקותיו לברנה ומעלות הטובות אחת לאחת, יעלה ויגדל מספרן יתר מאד בכל פרטיהן ודקדוקיהן; ואין קצה לפעולת אדם בדבר שפתים, ואני שמרתי ארחות הקיצור הנָה, ואעביר כל טוב מדותיו על פניך ואעמידן רק על שלש: חכם עשיר ועניו! תוארים אלה אוצרים בתוכם כל מעלות מוסריות שלימות אמתיות וכלהון אתניהו במשה (עי' נדרים ל"ח שבת צ"ב) הוא רבינו הרמ"א ז"ל!

הוא היה חכם תלמודי, מפליא עצה ותושיה להלל מאוד, על ארבע שלחנות הערוכות מלאות מגדנות פרש מפה וסדינים, חושן המשפט שם על לבו, ומי כמוהו יורה דעה מנהגים ודינים; ממנו פִנָה ממנו יתר מטה עוז אבן העזר: ובחקר שכלו התהלך באורח חיים ויפלס נתיב כל מעגל טוב, מסילות לבית ה'. אליו יאספו תלמידים מכל פנות החלד ובקצה תבל מלהו, אשר ישיב אמרים אמת ללמד להועיל כל דברי חכמת בינה להלכה ולמעשה. ולא הלך אחרי הבוחרים דרכם בפלפול של הבל האומרים בלבבם: טבא חדא פלפולא חריפתא ממלא צנא דקרי ותני", אשר הוגו מן המסילה הישרה לעייל פילא בנקב מחט, וקורי עכביש יארגו שוא ותפל יהריו . . . הן המה נפלגו בסברות והשערות שבדו להם, ולפירוד הדעות יקראו חלוקא דרבנן", עד נצח לא יראו אור האמת ובעד ערפל ישפטו כי שכן עליהם הענן"! לא כן רבינו משה ואת אלה שנאה נפשו כמ"ש בתשובותיו (סי' ע"ח בתשובה המתחלת: אחרי ראינו פסק הלכה מאב"ד שלנו י"ץ וכו', וכפי הנראה מזה היו בימיו שני בתי דינין בקראקא, והוא היה ראש בי"ד האחד, ואחר היה אב"ד השני ואולי כתב התשובה בטרם נסמך לנשיא, ומי יתן ידעתי פשר דבר! 21): אין צורך להשיב על הדברים ההם כי לא דברו על צד גמרא רק בסברות כרסיות כו' ההרש יחרישון ותהי להם לחכמה". כי אם בתורת האמת חפצו תחת פלפול יגיע לקח טוב. ותאחז רגלו בעקבות הגאונים אשר היו לפניו דנחתי לעומק, דדינא את מקורם הערה וגם דלה לנו מי הדעת מבאר חפרוה גדולים חקרי

לב , ויפיץ מעיינותם חוצה למען ספות הרוה את הצמאים לדבר ה' זו הלכה, ולמד לתלמידיו דרך קצרה אשר בה יתפאר (תשו' סי' ל"ח) . אף על קונטרס שמתוקן בלשון אשכנז כדי שילמדו הנשים מתוכו , פקח עיניו הטהורות ואותו הביא בספרו (ד"מ יו"ד סי' ק"צ אות ז') כי זה ישעו ופרי מגמתו לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא , וזאת הכל עשה יפה בעתו , ולברר ולצרף ולהוציא הדין לאמתתו , וע"ע בתשובותיו (ס"ס פ"א) שהיה דרכו להעתיק אליו הדברים שנוגעים לדינא כדי שיהיו שמורים אצלו לעת זקנתו .

ויותר שהיה הכם בחכמת התלמוד עוד עשה לו יד ושם בשאר מחקרי ארץ , ויתר עוז לו בידיעות לימודיות טבעיות ואלהיות , גם היה בקי בחכמת התכונה ונהירו ליה שבילי דרקיע , כאשר העיד עליו תלמידו ר' דוד גאנז ז"ל בהקדמת ספרו נחמד ונעים , ע"ש שכתב עליו : החסיד מורי ורבי אשר אמנני וגדלני הרמ"א , (דוק בלשונו ותשכח שהיה רבו ההוא כביר ממנו לימים , וגם מזה אתה מוצא כי שקר הוא שהיה רק בן ל"ג שנה במותו שנת של"ב , שא"כ נולד בשנת רצ"ט והנה גם תלמידו ההוא נולד אחריו בשנת ש"א , כמ"ש בצמח דוד ח"ב : בשנת ש"א אלף תקמ"א לנוצרים היא שנת מולדי", וע"ע שם בשנת ד"א תקס"א , והיה איפוא צעיר מרבו אך בשנה אחת או שנתיים ?) . ומלבד ידיעתו הגדולה והרחבה בכל אלו , הוצק חן בשפתותיו ברור מללו, כי שיג וכי שיח לו הנותן אמרי שפר , על כן טעמו בו עמד אם גם חכמת הדקדוק בל למד (עי' בתשובותיו סי' ז' שהודה למהרש"ל שהוכיחו על זה ואמר : אנכי נזהר בענין המכוון ולא במלות , ואיני מתפאר במה שאין בי") , בכל ספריו צחות דובר ועל לשונו מור עובר , נאוו הקדמותיו במליצות ותשובותיו בחרוזים (ע"ש סי' ט"ז וסי' ס"ג) , ושמעתי כי יסופר שהיה בימיו איזה שנים רצופות , קור גדול בסוף חודש שבט , וסערות חזקות וסופות , ונתן הוא סימן לזכרון ונכתב בספר : זה אגיד לכם סוף שבט נצח עת קר" ; תוכו רצוף כל אותיות א"ב כתפוחי זהב במשכיות כסף ושפתים יושק 22) . גם היה סופר מהיר במלאכת כתב אשורית וכתב לעצמו ספר תורה יפה מאוד (והוא עודנו בביהכ"נ שלו וקוראים בו בשבתות ויו"ט 23) עפ"י תיקון סופרים כ"י אשר קנה מצפת ע"י הגאון מהרי"ק ז"ל במאה ארומים (והוא גם הוא מונח שם בארון מיוחד ,

והגהות רבות בין שורותיו יצהירו עפ"י הת"ס מהעלם ופראג), וי"ד שינויים נמצאים בו נגד כל ספרי תורות אשר בארצותינו , הלא המה כתובים על עלי המגיד שנה א' גליון נ"ד ושנה ב' גליון י"ו :

הוא היה עשיר גדול שזכה לשתי שלהנות תורה וגדולה במקום אחד (שו"ת מהרש"ל סי' ט"ז ע"ש) , ובאשרו כי התהלך בישרו ברוב עשרו ועל נדיבות קם לעשות צדקה בכל עת , פזר נתן לאביונים ויד עני החזיק , יתום ואלמנה הוא היה עוזר ואת דכאי רוח הושיע (עי' שו"ת רמ"א סי' פ"ב אשר יאמר עליו הגאון החכם הכולל מהו' גרשון בר יהודא ז"ל כי הוא זה יושב על רום המעלות ביחוסו בצדקו ובתומו וכו' לכל טוב וחסד ידו נטויה, ושם סי' ק"ד כתב אליו ר' דוד ב"ר יעקב הכהן : נדיב עמים גומל חסדים חונן ונותן וכו') והיה מאכיל ומשקה לתלמידיו סביב לשלחנו צידה עשה להם לשובע ועליו כל מחסורם טרחם ומשאם כברכת ד' (עי' בתשובותיו סי' ז' שכתב למהרש"ל : מחמת אחיו אחד מתלמידיו, אל ידאג כי איטיב חסדי עמו" , ושם סי' ק"ט : זמן התורה הגיע והוא סמוך לר"ח חשון וצריך אני להספיק ולהמציא ספוק הבחורים וכו') .

והוא היה עניו מאוד שפל רוח אין כמוהו , שוה נפשו כעפר לכל ונחשב בעיניו מאפס ותוהו ; כי מי זה שמע קול רב וגאון אחד מדבר מתוך הכנעה וענוה צדק , כאשר שמענו מפי איש חי רב פעלים הרמ"א ז"ל שאמר : אין בידי כל לא חכמה ולא מעשה וכו' (הקדמה לתורת העולה עיי"ש) , לא אומר לאחרים קבלו דעתי שהם רשאים ולא אני וכו' איש הירא ורך הלבב כמוני (הקדמת תורת חטאת) , ידעתי שאין הכרעת תלמיד הכרעה (תשובותיו סי' א') , אני הצעיר לימים הכותב רק דרך משא ומתן כדי ללמוד וללמד" (שם סי' ד') הקטן הרוצה להתאבק בעפר תלמידי הכמים ולשתות בצמא דבריהם וכו' להרגיל עצמו במדותיהם להיות כעבד מהקטנים שבהם (שם ס"ס יוד) , לא בינת אדם לי לדון בגדולים הקרי לב וכו' ובא הדין לפני הכמי קראקא ואני הקטן שבהם וכו' כתלמיד היושב על הקרקע ודן לפני רבותיו (שם סי' ט"ז) ע"ש היטב ובחנת צדקתו ופרישתו כי רבה היא , וע"ע שם (סי' מ"ד) בתשובה לגיסו : נ"ל להלכה ולא למעשה כי ידעתי שלא הגעתי עדיין למדרגה זו" 24) , ושם (סי' ע' י"ב ניסן שי"ט) כתב אליו שארו הגאון מהר"י בהגאון הזקן מהר"ם קצנאלבוגין : מענותנותו

דמר דברתי דברי״ , ושם (סי׳ צ״ג) : לבדקני בהלכות בא ומי כמוני יערכנה ויגידנה״ ע״ש . ובבחינת ענותו נוכל לקרוא עליו בצדק - ולא ע״ד ההפלגה־ הרשום בכתב חקוק על מצבת קבורתו : ממשה ועד משה לא קם כמשה !״ ואין צורך להעמים הכונה במשה הראשון על בן מימון , או שלא היה עוד במדרגתם ושמו משה ודברו חכמים בלשון גוזמא , כי כמשה אבי כל חוזיה היה עניו ושפל בעיניו כמוהו לא נמצא לפניו !.

ובכל זאת לא נשא פני איש מפני קושט סלה, אהב אפלטון אהב אריסטו (עי׳ בתשובותיו סי׳ ה׳) ואת האמת אהב מכל כאשר היתה באמנה אתו אָוֶן אם ראה בישראל , לא שמע בקול הענוה המדברת מתוך גרונו לאמר לו : מי אתה כי תלך להוכיח את בני עמך ומה כחך להביע מוסרך למו , יבוא בעל הכרם ויכלה את קוציו 25) כי גאה גאה ויגבה לבו בדרכי ה׳ , לבש עוז התאזר וכארי התנשא בקנאו את קנאת אלהים צבאות ומלחמות מצוה הוא נלחם את אישים פועלי עולה בפרוע פרעות ; על הפורצים גדר עושי רשעה במרמה וערמה הטיל גודא ושמתא בגזירת עירין וירדפם ויכם עד הרמה (עי׳ היטיב בתשובותיו סי׳ יוד) ; כי אזלת יד האמונה עמודי דת התפלצו ויהרסון השתות אזן וחקר ותקן כל בדק ויכונן את הנשמות והנהרסות ; וכשנפרצה מחלוקת בימיו בין החכמים ויריבו רועי עדת קהלות יעקב , לא נח ולא שקט וגזר אומר חרם בי״ד העליון והתחתון להשביח שאון גלי מֵי המריבה עד כי יתאספו ראשי עם יחד שפטי ישראל (בירי״ד לובלין) , להוציא לאור דיניהם (תשו׳ סי׳ ס״ג וע״ש סי׳ כ״ד וס״ד) , ופקודתו שמרה רוחם ואחרי עצתו לא שנו , כי אותו ראו צדיק לפניהם בסוד קדושים נאמן , ודבריו היו כדרבונות לעקור שורשי פורה מדון וזדון קוץ שמיר ושית , ולפתח ולשדד תלמי לבות בני ישרון להוציא צמח צדק ופרי הלולים מטע ה׳ להתפאר !

הן אלה קצות תולדות רבינו משה בר״י איסרלש ז״ל אשר לקטתי מתוך ספריו (כי אין זולתם לי מקור לשאוב ממנו קורות ימיו) ואשרי העם שככה לו מנהיג ומנהל שכל מדות החמודות אליו צמודות , ומעלות הנשגבות בו משולבות , תמימות תהיינה ! אשרי עיר קראקא זה יולד שם , בשעריה השיב מלחמת התורה שערה 26) ובעפר אדמתה שבה גויתו אלי אחוזת קברות אבותיו , והיתה מנוחתו כבוד , זכותו תעמוד לנו ולבנינו אחרינו

ובני ישראל יצאו ביד רמ"א מאפלה לאורה ומגולה לגאולה במהרה בימינו אמן סלה:

ג). ר' יצחק ב"ר דוד שפירא

בזמן הרמ"א או אולי עוד לפניו, כאשר כבר מלתי אמורה, כהן פאר הגאון מהו' יצחק בן מהו' דוד שפירא הכהן; מתולדתו לא נודע לנו כי אם מעט מזער, יען כי לא נמצא מאתו ומפרי תבונתו שום חיבור וספר, אשר לפי הנודע לך רק מכמו אלה נוכל לשאוב את תולדות וקורות המחברים, ולכן כבר היה משפט מחויב: לפי רוב הספרים והמכתבים תרבינה או תמעטנה מספר הידיעות מקורות מחבריהם.

והנה אף כי מעוצם חכמתו לא ידענו ולתבונתו לא נמצא זכר לה, בכל זאת מרוב הכבוד והיקר אשר נתנו לו גאוני זמנו נוכל לשער״ גם רוב גדולתו: רבינו הרמ"א בתשובותיו (סי' ע"ח) בהזכירו שמה תשובת שאלה ממנו כתב כדברים האלה: גם בלאו הכי כדי הוא לילך על משענתו על בוריו ולסמוך על דבריו", וחזו מאן גברא רבא דקמסהיד עליו; גם ראה נא את אשר כתב עליו הגאון המפורסם מהו' נתן שפירא מהורדנא בעל השערים (שו"ת ב"ח החדשות סי' ע"ה): ומצורף עוד לזה לרוחא דמילתא שהגאון החכם השלם מה"רר יצחק נ"י התיר ג"כ לעלמא עפ"י עדות אחרת (כונתו על הגאון המדובר שנמצאה שמה גם תשובתו בענין ההוא סי' ע"ג) וכו' וראוי לומר עליו כבר היה זקן, ומה נמלצו דברי פי חכם, ודבריו מיוסדים על אדני פז והדין דין אמת וצדק וצדיקים ילכו בם"; וזמן לא כביר אחריו כתב עליו הגאון בעל הב"ח (שו"ת ב"ח החדשות סי' פ"ט): ושרו ליה מאריה להרב מהר"י (יוסף) כהן מקראקא וכו', וזכורני בימי חורפי שמעתי שמעשה זו שכתב עליה מהר"י כהן תשובה זו (שו"ת שארית יוסף סי' ר"ו), היה מעשה בקראקא כשהיה לשם לאב"ד מה"ר יצחק כהן ולא חשש וכו', וחלק עליו הרב מהר"י כהן ז"ל וחיבר תשובה זו, אבל כל הגדולים שבדור הסכימו לדעת הרב מהו' יצחק כהן, והרב הגדול מהו' אליעזר אשכנזי שחיבר ספר מעשה ה' הסכים גם כן להיתר וכתב שכך היא דעת כל הפוסקים ראשונים ואחרונים, ואמר במליצתו זולת המ"ן כז"ה ר"ע ג"ט (?) ועל כן חלילה להחמיר", עכ"ל; והנה זה כביר עלתה ההשערה במחשבתי, אולי הרב מהו' דוד ב"ר יואל הכהן הנזכר בפנקס הח"ק הנמצא בעירנו, ולא נזכרה שנת מותו, אבל כפי הנראה מת בראשית המאה הרביעית (ראה במבוא) היה אביו של הג"מ יצחק הכהן שלנו, אף כי אצל ר' דוד בר' יואל הכהן לא נזכר בפנקס השם שפירא, הנה גם אצל זכירת

הגאון מהו׳ יצחק לא נזכר בהפנקס שם כנוי זה, מהכותב הראשון, רק בכתב מאוחר בצד העלה נכתב אחרי כן; אך באמת כל זכירת שם הרב ר׳ דוד בר״י הכהן הוא בכתב מאוחר מתמונת הכתב אשר שמה בראשית הפנקס, וגם לא בא באמצע הדף, רק בצד העמוד ובגליונו.

ומצאתי אחרי כן ראיה המאמתת השערתי זאת; והיא שכבר זכרתי (מבוא אות ב׳) את תשובת שארית יוסף (סי׳ כ״ח) אודות המעשה שהיתה בקראקא שבחור קדש אלמנה אחת במטבע, והאשה האלמנה היתה בתו חרגתו של הג״מ שלמה ליברמאנש, ולכן פסק הגאון הנ״ל שהיא ספק קידושין ושאסור לו לישא אחרת מתקנת רגמ״ה, והגאון בעל שא״י דחה ראיותיו ופסק שלא כדעתו להקל עיי״ש, וכפי הנראה מלשון מהר״י שם היתה מעשה זאת עוד לפני כלות המאה השלישית לאלף הששי, כי בראשית תשובתו גם בסופה כתב: צעיר אני לימים״, וידענו שהוא נפטר בשנת שנ״א בן שמונים שנה; והנה בסוף התשובה כתב דברים אלה: כל הא דלעיל לא כתבתי לפסק הלכה אלא כנושא ונותן לפני רבותיו על גבי קרקע, באשר כן התחלתי צעיר אני לימים, ומה שגזר הרב והחרים ונידה את ר׳ דוד ובנו, וכי זה כהלכה וכשורה, והלא קדמונים נמנו ועמדו על זה בשורה, שלא להשתרר לבי״ד אחר בגזירה, אבל מה לי ולצרה, להכנים עצמי בעובי הקורה, כי על זקני בי״ד של ק״ק קראקא לכבות ולהבעיר הבעירה״; עכ״ל, ולפנים לא ידעתי מי המה ר׳ דוד ובנו שהחרימם הגאון מהו׳ שלמה ליברמנש, אבל עתה נתברר לי באין כל שפק שכונתו על ר׳ דוד הנזכר בפנקס הח״ק ובנו הג״מ יצחק שפירא אשר היה אז גם הוא עם אביו מבי דינא רבא בעיר קראקא, ונתאמתה אם כן השערתי לדבר ברור ואמת, ומלבד מה שנודע לנו עי״ז מי ומה היה אבי הגאון מהר״י שפירא. גם שם אמו, ומי הוא זה הג״מ דוד הנזכר בפנקס הה״ק, אשר לא ידענו מכל זה מאומה, עוד הרוחנו לדעת כי הג״מ דוד שפירא היה מזקני בי״ד בעיר קראקא, וכי גם בנו הג״מ יצחק עוד בשחר ילדותו בטרם היותו לאב״ד, היה נמנה גם הוא בתוך דיני העיר, ומזה יתראה ג״כ כי מה ששיערתי (מבוא אות ב׳) על ר׳ יואל אבי הג״מ דוד, שהוא אחד עם הרב מהו׳ יואל אביו חרגו של הגאון בעל שארית יוסף הנזכר ממנו בתשובותיו (סי׳ ג׳) היא ללא אמת, כי מאשר כתבנו פה נראה כי הג״מ דוד חי עוד לפני כלות המאה השלישית, ובנו מהו׳ יצחק היה כבר אז מן הבי״ד הגדול, אשר מזה נוכל לשפוט בצדק שאביו ר׳ דוד כבר בא אז בשנים, ואם כן נוכרח להקדים זמנו של אביו מהו׳ יואל לכל הפחות בחמשים שנה היינו שנת ר״ן, ואיך היה א״כ אביו חורגו של הגאון מהו׳ יוסף הכהן בעל שארית יוסף אשר חי עד שנת שנ״א, עשר שנה אחרי מות הג״מ יצחק נכד מהו׳ יואל הראשון? ועוד שכפי אשר הוכחתי למעלה

(תולדות הגאונים מהו' אשר ומהו' משה שטאַרך) כתב הג"מ יוסף את התשובה ג' משא"י אשר בה זכר את שם אביו חורגו מהו' יואל, אחרי התחלת המאה הרביעית, ואז היה עוד אביו הלזה בחיים חייתו, כנראה מדרך כתיבתו, וימשכו לפי"ז ימי מהו' יואל לזקנה מופלגת לערך מאה שנה; ולוא היה הג"מ יוסף, אחיו (חורגו) של הג"מ דוד אשר החרימו הג"מ שלמה לא חדל מהו' יוסף להזכיר זאת בתשובתו המדוברת, גם במקומות אחרים כדרך המחברים.

למשפחתו ויחושו וקורות צאצאיו נודע לנו עוד, מלבד היוצא לנו מן ההשערה הקודמת דברים אחרים; הגאון האדיר מהו' מאיר מלובלין היה חתנו לוקח בתו, ובתשובותיו על הרוב בכבוד חותנו זה יתימר 27). וכבר העיר המוציא לאור ס' שם הגדולים על שגיאת הרב המחבר (ח"א אות א' סי' י"ז) בכתבו: מהר"ם מלובלין חתנו של הגאון מהו' יצחק הכהן חתן מהר"ל מפראג", ור' יצחק הכהן אשר היה חתן מהר"ל מפראג איננו ר' יצחק הכהן האב"ד בקראקא וחותן מהר"ם מלובלין, כי הוא היה מדייני פראג ולא היה מעולם אב"ד בעיר אחרת; ולוא ידע הרב בעל שה"ג שהרב מהו' יצחק חותן מהר"ם מלובלין שמו היה שפירא, כבר היה יודע להבדיל ביניהם ולא להחליפם זה בזה, אשר מלבד כל אלה אין הזמן מסכים לדעתו, כי הרב מהו' יצחק מפראג חי כארבעים שנה אחרי מות הג"מ יצחק שפירא. לאחד מצאצאי צאצאיו חשב עצמו הרב המחבר ספר אוהל יעקב דרושים הנדפס בשנת תע"ט (סדר הדורות בשמות הספרים), והוא הרב מהו' יעקב כהנא שפירא אב"ד בעיר טיקטין בהרב מהו' דוד כ"ץ, ועל שער הספר כתוב: שהיה נכד הג"מ יצחק כ"ץ אב"ד בקראקא, ומלת נכד אין להבין שהיה דור שלישי להג"מ יצחק, ואביו מהו' דוד היה בנו הנקרא על שם אביו זקנו, כי אז לא יתכן זמן (תע"ט) הדפסת ספר אוהל יעקב לזמן חיי המחבר, שהיה זה יותר ממאה ועשרים שנה אחרי מות הג"מ יצחק ואולי נדפס הספר זמן כביר אחרי מות המחבר, ואיננו בידי להתבונן בו. עוד מצאתי זכר מבת אחת שהיתה לו, בפנקס הח"ק, ושמה אסתר ותמת בשנת שס"ד (ה' טבת) ולא אוכל לברר אם בתו זאת בת שנית היא מלבד אשת מהר"ם מלובלין. גם שם אשתו נודע לנו עפ"י הפנקס המודיע לנו כזאת: ונשמת הרבנית בילא אלמנת הג"מ יצחק כהן הובאה מן אושטריך ביום ג' י"ב טבת ש"ס, ונפטרה שמה יום ג' י"ב כסליו".

מלבד המקומות שבו נזכר הג"מ יצחק בספרים קדמונים, כתוב בסדר גיטין להג"מ אברהם שרענצל מלבוב שהיה נמצא בכ"י ביד הגאון מהר"ז מרגליות, ומזכירו לרוב בספרו טיב גיטין בזה"ל: מצאתי בגליון ס"ג אחד וז"ל הסכמנו פה ק"ק קראקא לכתוב בנימן חסר כי כן נמצא

בת"ה שהוא ספר מפורסם, וכן הסכים עמנו מהו' יצחק כהן ז"ל" עכ"ל, (ראה טיב גיטין שמות אנשים אות ב' סק"א).

מדברי הג"מ נתן שפירא מהוראדנא אשר זכרנו למעלה נראה שהגאון מהר"י שפירא האריך ימים מאוד, כי המקרה בדבר אשה העגונה אשר אודותיה כתבו הגאונים מהר"י ומהר"ן שפירא את תשובותיהם, היתה בשנת שכ"ה, כאשר נראה מהגדת עדיות מזה הענין אשר נעתקו בשו"ת מהרש"ל (סי' ע"ב), אשר גם הוא נשאל אז בדבר הזה, ובלי תפונה גם הגאון מהרנ"ש כתב תשובתו זמן לא כביר אח"כ, והוא כתב שם על הג"מ יצחק: כבר הורה זקן", וידענו שהוא חיה אחרי השנה ההיא עוד כשבע עשרה שנה, ואיך לא היה אז בשנת שכ"ה בשנת הששים לימי חייו, ולפי"ז האריך ימים עד שמונים שנה, וימת בשם טוב בשנת שמ"ב (י"ו אלול) יהי זכרו לעד 28).

מפרי תבונתו וילדי שכלו לא נשארה לנו רק מעט מזער, רק דלתות אחדות, ואין לשפוט מהם על דרכי לימודו ואורח שכלו, כי נקל לשגות מני דרך ולהוציא משפט מעוקל;

כתביו המעטים הלא המה:

א) בסוף גמרא בבא מציעא נדפס חידושי תורה ממנו מעט הכמות בסוגיא דתגרי לוד וגם מזאת נוכל לשפוט בצדק על יקרתו בעיני גדולי דורו ושמו הטוב, אם ספחו את אחד מחידושיו לתוך אחת ממסכתות התלמוד.

ב) בספר שו"ת ב"ח החדשות (סי' ע"ג) נמצאה ג"כ תשובת שאלה ממנו, וכבר ראינו שהיה דרכו לכתוב תשובית לשאלות הנכבדות אשר נקרו בזמנו, בשו"ת הרמ"א.

ד) . ר' מרדכי זינגער .

בספר צמח דוד (דף מ"ג ע"א) כתוב: ובימיו (בימי הגאון מהרש"ל) הרביצו תורה בישראל בארץ פולין ורוסיא גדולי עולם ואנשי שם ר' יצחק ב"ר בצלאל ר"י בלאדמיר וכו' ר' מרדכי זינגער ר"י בקראקא"; הנה מלבד זכרון הרב בספר הזה, לא נמצא עוד במקום אחר, בספר נדפס או בכתב יד באחד מפנקסי העיר וכתביה, זכר איש בשם הזה, אשר היה פעם ראש ישיבה פה בעיר קראקא; וכבר העירני ידידי החכם הר"ר מו"ח על השערתו שהרב הזה הוא אחד עם הגאון מהו' מרדכי סבא אשר מת בשנת של"ו החי עוד בפי תושבי קראקא ובזכרונם, בהמון דברים מעשים ומקרים זרים אשר יספרו ממנו; וזה לא כביר דבר מזה גם הרב החכם הר"ר דוד אופנהיים רב באחת מערי ארץ הגר, במ"ע המגיד וגם אנכי לא חדלתי אז מתת מענה לדבריו והשערותיו,

וגם מאמרי זה נדפס במ״ע הלזה, ולכן לא למותר יהיה להביא פה במקום הנדרש את תוף דברינו שמה.

הנה גם הוא שער בנפשו אשר אולי ר׳ מרדכי סבא ור׳ מרדכי זינגער איש אחד ודמה (גליון 20), ורק שגה בחשבו ג״כ כי ר׳ מרדכי סבא הוא אחד עם ר׳ מרדכי ב״ר ישראל המובא בביליותיקא של החכם וואלף, ולא הרגיש שר׳ מרדכי סבא היה בן מהו׳ יעקב כאשר כתב מפורש על מצבת קבורתו (ראה בסוף הספר). מלבד זה הציע השערתו שהכינוי סבא אשר כתוב על מצבתו איננו שם המשפחה כלל, רק כותב המצבה כתב ר׳ מרדכי „סב״ (בלא אלף, אשר נשמטה מהכותב למען יהיה פרט השנה של״ו שבה הלך לעולמו, ואשר על כן הציב לפני תיבת שמו תיבת לפרט, ואשר החכם אופנהיי״ם לא ידע סיבתה ולכן הציג אחריה סימן השאלה (?) ראה שמה) תחת התואר „הזקן״ כדי לחשוב הפרט בגמטריא של״ו (שם גליון 31), ואנכי השיבותי לדבריו (שם גליון 50) כי האמנם השערה מושכלת היא כפי הנראה בהשקפה ראשונה, אך מה נעשה עם המצבה אשר אצלה, והנקבר תחתיה היה שמו ר׳ אפרים סבא והוא היה „רופא מומחה ושר בתורה״ ונפטר בי״ח סיון שנת של״ח, וא״כ רק כינוי משפחה הנהו, וכפי הנראה היה קרובו שאר בשרו של ר׳ מרדכי, וגם מזאת נוכל לשפוט בצדק כי לא כל ההשערות הנראות מושכלות אמתיות הנה.

מלבד זה הציע עוד השערה חדשה אשר היתה לתועלת גדולה לוא היו הספרים ההם נמצאים בידינו להתבונן במו אולי נמצא שמה את פתרון החדה הזאת; והשערתו היא שהגאון מהו״ מרדכי כבא הוא המחבר ביאור ותרגום על ספרי משלי ואיוב, המוזכרים בשפתי ישינים ע״ש מחברם ר׳ מרדכי ב״ר יעקב. (לפי אשר הודיעני ידידי הרב שזח״ה (ראה בהערותיו לסוף הספר) השערה זאת לא חדשה היא וכבר זכרה החכם צונץ במ״ע לר׳ זכריה פראנקל (ולדעתי נוכל לצרף שתי השערות הה׳ אופנהיים לאחת כי ממה ששיער ראשונה שר״מ סבא הוא אחד עם ר״מ ב״ר ישראל הנזכר בביבליותיקא

של וואלף, נראה שתיבת ישראל בכ"ת הוא ט"ס וצ"ל יעקב). והנה אף כי יכול להיות שהשערה זאת נכונה הִנֶּה ונוכל להרויח בה הרבה בנוגע לתולדות הגאון המדובר לוא היו הספרים ההם לפנינו כאמור: בכל זאת לא אמצא לה שום רמז במליצה החרותה על מצבתו כאשר השב למצוא החכם רד"א, כי אם כונת הכותב על מצבתו: טוב לעמו דרש כל רז פירש כיקא בן אגור היה הכל בפיו שגור", היתה על הביאור לספר משלי ואיוב אשר חיבר ונדפסו לאחר מותו לפי דברי הח' רד"א, א"כ כבר היה נודע לכותב המצבה, שר"מ חיבר ספרים כאלה, ומדוע א"כ לא זכר בפירוש על מצבתו שחיבר ספרים אלה, כדרך שכתבו אז על מצבת כל גדול בעמו או חכם בעדתו: בעל מחבר ספר פלוני ופלוני? ולכן אם נמצא שורש דבר אמת בהשערה הזאת, נהיה מוכרחים להוציא משפטינו להיפך, כי בעת מותו והעמדת מצבתו לא היה נודע עוד מספרים שחיבר רק נדפסו אח"כ; והחכם רד"א לא ידע לכוון למה החליפו אגור בן יקא לשון הכתוב ביקא בן אגור? ולדעתי עשו זאת כדי שיהיה שוה אל החרוז שאחריו: היה הכל בפיו שגור", ונודע שלפי דעת רז"ל בגמרא אגור ויקא רק שמות כינוים המה לשלמה ולא שמות עצמיים לאדם אחר כנראה מפשוטו, ולכן מה לי אגור בן יקא או יקא בן אגור, אם כה או כה הכונה אחת היא.

עד כה היו דברינו על הגאון ר"מ סבא ביחוד, אמנם בעיקר ההשערה אם הוא אחד עם הרב ר"מ זינגער, אומר כי רחוקה היא קצת בעיני, כי אחרי שראינו לא אחת ושתים רק על הרוב, שעל הגדולים האחרים הנודעים לראשי ישיבה, נזכר זה מפורש על מצבת קבורתם, וגם בפנקס הח"ק אצל זכרון מותם, ועל הגאון מהו' מרדכי סבא לא נזכר מאומה מזה לא על מצבתו ולא בפנקס הח"ק; האמנם לפי דברינו שמה (גליון 25) שכפי הנראה נאבדה המצבה הראשית (רצוני האבן הראשה) כי כל הנעתק בכ"ת של וואלף והנחרת על אבן הראשה שלפנינו, הוא נחרת בראשונה על האבן הצדדי ואשר עוד נמצא באותיות בולטות לפנינו (ראה שמה כל פרטי דברינו) נוכל להסיר חלק אחד מכובד הפליאה הזאת, באמרנו כי אולי על המצבה הקדמנית היה נמצא באמת התואר „ראש ישיבה" עליו, אבל עוד החלק האחרון נצב לשטן לפנינו, ולכן לא נוכל להוציא משפט אמת בהיר על הדבר הזה וצריך עוד חפוש ואולי יעלה ביד אחד החוקרים להשים את

המעקשים למישור ולפנות את המסילה העולה קדימה, והזמן מסכים בכל פרטיו להשערה הזאת כאשר יראה כל מבין.

זולת זה עוד להעיר כי בשו״ת מהר״ם מלובלין (סי׳ קל״ב) נמצא חתום בין דייני עיר אחת אשר קבלו עדות בענין עגונה: נאום מנחם בן מהו״ר מרדכי זינגרל זלה״ה וכפי הנראה הוא בן לזה שלפנינו. וידידי הרב שזה״ה העירני (בהערותיו שם) על מה שכתב הח׳ צונץ (שם) ממחבר אחד ר׳ משה ב״ר יעקב ענגרלם שחיבר פי׳ עה״ת כ״י בשנת שכ״א בקראקא, ולדעתי לא רחוק הוא שט״ס נמצא פה ובמקום אות הנ״ן של השם ענגרלם צ״ל „זי״ ור״ל: זינגרלם, ממש כמו שחתם זה שהזכרנו, והוא או אחיו של ר׳ מרדכי זיגגר שהיה ג״כ בן יעקב לפי מה שכתבנו עד כה, או שגם השם משה הוא ט״ס וצ״ל: מרדכי והוא הוא, אשר חבר גם פירוש על ספר משלי ואיוב, אבל הראשון קרוב בעיני.

יהיה איך שיהיה, ראוי להעיר על דבר אשר כמעט שכחנו להעיר אודותיו, כי אף אם ר׳ מרדכי זינגער ור׳ מרדכי סבא שני אנשים נפרדים המה, ראוי לשום עין על הכתוב במצבת זה האחרון, אחרי שעכ״פ בא הדיבור עליו, אשר ממנו תצא לנו תולדה אמתית מתכונת זה האיש, בראשית דבריה: בחכמת הטבע היה שר צבא״ תורה לנו כי גם בלעדי חכמת התורה נפלו גם מחכמות הצוניות לו למנה, ובלי תפונה בעת ההיא אשר עוד ריבוי התוארים לא נפרץ כהיום על פני הארץ, אם כתבו עליו תואר כזה לא הפריזו על המדה בכל וכל, רק האמת היתה נר לרגלם 29). גם בחכמת דקדוק לשון הקודש היתה ידו מושלה לו כדבריה: גם נגיד בדקדוק בקבלה בדרשות״, וראוי א״כ לכנותו בתואר קצר חכם טבעי ואלהי״, וכבר ראינו כי איש אחד ממשפחתו אשר מת שתי שנים אחריו ונקבר אצלו, והוא ר׳ אפרים סבא, גם עליו כתבו את התוארים הנכבדים הדומים לאלה „רופא מומחה ושר בתורה״, ובתרי זמני הוי חזקה, שנולדו ממשפחה לא נקלה, אשר החכמות החמודות גם בלעדי חכמת הישראלית מצאו קן למו בתוכם כאחיות אהובות לא צררו אשה אל אחותה, עוד פרט אחד מהנוגע לקורות ימיו נלמוד לדעת מהכתוב על מצבת קבורתו, והיא כי בימי נעוריו למד לסבול עול כל מחסור בדומיה ככל אשר נטל עליו הזמן דבוגד, אכן בימי שיבתו נהפך עליו הגלגל לטוב ויהי לאיש מצליח, כי כה אמריה תאמר: בימי בחרותו נסתפק כרב

חנינא בקב חרובא , מרגלא בפומיה כל מה דעביד רחמנא עביד לטבא , לעת זקנותו כשהיה לאיש שיבה נהפכו כולם לטובה. "

אודות השם סבא יסופר לדור אחרון ממקרה זר ונפלא אשר קרה בימיו כי נשלח במלאכות עדתו לחצר המלך לבקש רחמים להעביר את רעת הגזירה אשר יצאה אז מאתו לגרש את כל היהודים ממדינות מלכותו , ובחצר המלך עשה מופתים רבים אשר השתוממו המלך והשרים עליהם , וימצא חן בעיניו וימלא את משאלתו (כמדומה לי שבאחת החוברת ממ"ע ציון נמצא סיפור דומה לזה ג"כ על שם איש מרדכי , ואולי כונת הסיפור ההוא על זה , אך נלאתי להעתיק פה את סגנון כלו כי ידו אוחזת בעקב אותות ומופתים , ונפש הקורא הנלבב לא תמצא נחת במו) ובשובו אל עירו ועדתו שָׂמֵחַ וטוב לב , בהחפזו נאחז בסבך וישב לו קוץ בעיניו , וַיְעַוֵּר את אחת מעיניו , ולכן נקרא מיום ההוא והלאה , בשם סבא ר"ת : סומא בעין אחת ! אמנם הקורא הנבון ישאל בצדק הלא בידענו כי גם בלעדיו עוד נמצא אחד ממשפחתו אשר היה בימיו ונקרא ג"כ בשם הזה (רצוני על ר' אפרים סבא) מזאת נוכל לשפוט בצדק שאין לתת לב לסיפור הלזה והשם סבא שם משפחה ההו , בשגם ידע שיסוד כל הספור רק על הגדת־עם (פאלקס־זאגע) בנוי .

בזה תמו דברינו אודות הרב מהו' מרדכי זינגער , או אולי גם ר' מרדכי סבא כי יותר אין בידינו , ואם אשמע מפי אחד החוקרים דברים יותר קרובים ובטוחים מתולדות האנשים האלה או האיש הלזה , ישמח לבי גם אני .

ה) . ר' אליעזר אשכנזי

הרב מהו' אליעזר אשכנזי נולד לאביו הרב מהו' אליהו הרופא בשנת רע"ג לאלף הששי וילמוד אצל הגאון מהו' יוסף טייטיצק בחברת הגאון מהו' משה אלשיך (הקדמת תלמידו הרב מהו' ברוך קלמאני לספר האלשיך) , ויצק מים על ידו וישאב ממני רובי תורותיו ; ובהיותו בן עשרים ושש שנה כבר ישב על כס המשפט בארץ מצרים וישתום

אותנה בהשכל ודעת עשרים ושתים שנה, משנת רצ"ט עד שכ"א, ואז בהיותו במצרים נשאל מהגאון מהר"י קארו, כמובא בספר שו"ת משאות בנימין (סי' נ"ח), ועל פי סיבות ועלילות שונות הוצרך לצאת משם ויבוא לאי ציפרי הוא וביתו (ראה מה שכתב החכם כרמולי במ"ע הכרמל שנה ויו גליון י"ב), ובשנת של"א, אחרי גורו שמה כעשרים שנה בעיר פמגושטה, לכד מלך התוגרמים הוא השולטאן את אי ציפרי מיד הווניציאנים אשר היתה אז בידם, ולכן עזב ר' אליעזר את העיר וילך לגור בווניציאה תחת מחסה מושלו מקדם, ונקרא משם לשבת על כסא הרבנות בעיר קרימונה אשר בארץ איטליה, כי לפני שנה אחת מת שמה הגאון מהו' יוסף אוטלינגו, וישב שמה על כסאו עד שנת של"ח, ובתוך העת ההיא בא אליו החכם ר' שלמה רואינו, ויקח מידו את ספרו יוסף לקח, אשר חיבר לכבוד הנשיא דון יוסף, ובהקדמתו מספר בעצמו מעט מקורותיו, והשלימו בקרימונה שנת של"ו, אשר מצא חן בעיניו, ויוציאנו לאור על הוצאותיו. בשנת של"ח שם פעמיו ללכת למסעיו, אשר כפי הנראה היתה זאת מפני המחלוקת ודברי ריבות אשר היתה לו עם הגאון מהר"י מפדובה (ראה בספר נובלות חכמה לישי"ר מקנדיאה דף מ"ו), אשר לא מצא אז מנוח מתגרותיו ומלחמותיו אשר התגרה אתו, אף כי מחותנו היה, כי בנו החכם מהו' אליהו היתה לו בת הגאון מהו' שמואל יהודא בהגאון מהר"מ פדובה לאשה (ראה הכרמל שם), ובעברו אז תוך ערי ארץ איטליה, ראה אותו בעל מאור עינים החכם האדומי וידבר אתו, ויהי לתהלה ולתפארת בעיניו, ויהללהו אחרי כן בספרו (ראה מהדורותיו), ובהיותו כה נע ונד בארצות התרתרים וברברים (יש"ר שם) נקרא נקרא גם בתוך מדינת פולין ויהי לאב"ד בעיר פוזנא, ומשם החליף תשובות ושאלות עם רוב גאוני הארץ הזאת המפורסמים אז, ובתוכם עם הגאון מהו' שלמה לוריא ועוד בעת ההיא הוציא לאור אבן חן ספרו מעשה ה' בעיר גנעזין (ראה סוף הספר), ולא האריך ימים על כסא ממלכתו בעיר ההיא, כי לסיבה בלתי נודעת העתיק משם אהלו, ויבוא אל עיר קראקא אשר גר בתוכה בקצה ימי חייו, לא בתור רב אב"ד רק בתור איש פרטי, אולי להיותו כבר בא בימים לא חפץ לשאת עוד עול רבנות ומשרת קהל ועדה על שכמו, ויחפוץ לשבת במנוחות שאננות בצל החכמה עד אשר נאסף אל עמיו שמה בשנת שמ"ו, זקן שבע ימים ושבע נדודים בהיותו בן שלש ושבעים שנה. האמנם כי לדעת הרב בעל סדר הדורות ובעל שם הגדולים, ואשר בעקבותם הלך גם החכם בעל קריה נאמנה, היה גם רב אב"ד בעיר קראקא, כאשר באמת הזמן יסכים עמהם, שהגאון מהור"ר יצחק שפירא מת בשנת שמ"ב, וחתנו הגאון מהר"ם מלובלין ז"ל לא נתקבל לאב"ד בקראקא עד שנת שמ"ז, כאשר נכתוב הלאה (ראה תולדתו) ובמשך

חמשת השנים האלה לא נודע משום אב״ד ורב בלעדי הגאון בעל שארית יוסף, אשר היה רק ראש ישיבה, ולכן לא רחוק הוא שהגאון מהו׳ אליעזר היה אב״ד בימים ההם והוא נפטר בשנת שמ״ו, ויבוא אם כן הזמן אל נכון, כי אחריו בשנת שמ״ז נתקבל הגאון מהר״ם; אכן כבר הוכחתי בראיות הקרובות לאמת במבוא (אות ב׳) שלא כן הוא ולא היה בשום זמן אב״ד בקראקא, וחמשת השנים האלו לא יקשו בעינינו, בידענו שדומה לזה נמצא בקורות עדת קראקא יותר מפעם או פעמים, ובפרט כי בעת ההיא היה הגאון בעל שארית יוסף ראש הישיבה, ואולי היה גם ממלא מקום האב״ד. (גם הגאון מהו׳ יהושיע מקראקא האב״ד בפ״פ דמיין בעל פני יהושיע כתב עליו (בהסכמתו להגדה עם מעשה נסים) שהיה אב״ד בקראקא, וממנו לקחו המדפיסים התואר הזה והדפיסוהו על השער).

מתכונתו נודע למדי בישראל שהיה רב גדול בתלמוד, גם בקי בחכמות שונות, וידיעה לא קלה בחכמת הפילוסופיא, ולא למותר יהיה להעתיק פה אשר כתב עליו ר״ש בס׳ נובלות חכמה (דף מ״ו ע״א) ואלה דבריו: ובאמת שמעתי נכבדות על שכל האיש המעולה הזה אצל מהו׳ יש״ר וסיפר לי שנתוכח עם זקנו בכמה פסקים, ושהיה תופס מופלא (?) והשיג על הבית יוסף אלף השגות גם עשה פי׳ על פי׳ הרמב״ן כפי׳ הרא״ם על רש״י והגם שלא העמיק הרבה בחכמות חצוניות עכ״ז לקחה אזנו שמץ מכולן, והיה כולל ומדיני מכלכל דבריו במשפט, וספרו הוא מהראוים להיות נקראים מתחלתם ועד סופם, הגם שנתוכח עמו במה שכתב נגד״ וכו׳ עכ״ל. עוד כתב שם בדבר ימי חיו האחרונים אשר התגורר בארץ פולין: והכל מתוקן לפי דרכו למי שחננו השם חן ושכל ישר לשפוט בצדק והחיך הבריא לטעום ימלא כרסו מעדניו, גם שעקבותיו לאחינו אנשי פולין ששם דר וגם למד בישיבה בימי זקנותו לא נודעו, כי נסתרה דרכו מהם ולא ירדו לסוף דעותיו ורום רעיוניו, ומהו׳ יש״ר היה קורא עליו גפן ממצרים תסיע גו׳ למה פרצת גו׳ יכרסמנה וגו׳, כי ממצרים נתגלגל ע״י סיבות ועלילות, ובא לוויניציאה וגם שם לא מצא מנוח מחמת מהר״י פדובה וסיעתו שהקיפוהו כעכנא וכאשר תעשינה הדבורים עד שהוצרך לישא רגליו לקרימונה ומשם לארץ התרתרים וברברים ממדינה למדינה כאשר ירדוף הקורא בהרים, ובע״ר קראקא ראיתי ציון על הכלי שנשתמש בו אותו צדיק וכו׳ בין אחים יפריא כשושנה בין הקברים״ 30). ואמרו עליו שהיה יודע ומבין בקי בשתים עשרה לשונות שונות (מכתב מסע לר׳ אליהו פיזארו. הכרמל שם), ואמרתי להעתיק פה גם אשר מצא החכם יש״ר חרות על מצבת קבורתו, כי בימים האלה לא נשאר עוד שום רושם ממנה וגם לא ידע איש את קבורתו, ואלה דבריה: פה נקבר הגאון מהו׳ אליעזר בהר״ר אליהו

הרופא אשכנזי ז"ל . אקונן על זמן סוער הלא זה גלגל חוזר , לבני הן במסתרים קברת ד' בכי עוזר , יגוני רב וגם לי אך כזהב זר , הל"א נלקח שנת **ושם** האחד אליעזר" , ומה מאוד יצדקו דברי הח' יש"ר שמצבתו היתה פה כשושנה בין הקברים , שכמוה לא מצאנו בכל המון המצבות מליצה צחה ונהדרה . ויש להעיר כי בביבליותיקא של הח' וואלף (ח"ד עמוד אלף רי"ד) כפי אשר העתיק ממנה החכם בעל עמודי העבודה (ח"א עמוד י"ט) , נמצאה העתקה ממצבת קבורתו, אבל משונה הנה מכל וכל מאותה שראה החכם יש"ר ונדפס בנובלות חכמה אשר העתקנו פה, ואולי אחרי שנתקלקלה המצבה הראשונה , העמידו אחרת תחתיה , ואותה ראה המעתיק שהעתיק עבור הח' וואלף (ראה מה שכתבתי בהצופה להמגיד שנה י"ב גליון כ"ו) 31) .

ממשפחתו לא נודע לנו רק אשר מבלעדי בנו האחד אשר היה לו, הרב מ' אליהו אשר היה חתן הגאון מהרש"י קאצנילבוגין , היתה לו בת אחת ותהי אשת מוה' שמעון זימל ב"ר חיים פרענט הנזכר בפנקס הח"ק (דף ס"א ע"א) , ומת בי"ז סיון שס"ז, ועליו כתוב שם שהיה חתן הגאון מהר"א אשכנזי .

מספריו היקרים אשר השאיר אחריו ברכה הלא המה :

א) ספר **יוסיף לקח** פירוש על מגילת אסתר הנדפס ראשונה ע"י החכם ר' שלמה רואינו .

ב) **מעשה ה'** דרושים לכל חפציהם, וכולל ארבעה מאמרים , מעשה בראשית , מעשה אבות , מעשה מצרים , מעשה תורה , נדפס ראשונה ע"י תלמידו ר' ברוך קלמאני בשנת שמ"ג בעיר וויניציאה , ובסופו חשב את הקץ על שנת ה"א שנ"ד .

ג) **פירוש על פי' הרמב"ן** על התורה כדרך פי' הרא"ם על פרש"י , לא נדפס עוד ונשאר בכ"י (הח' יש"ר בס' נובלות חכמה שם) .

ד) **אלף השגות** על ספר בית יוסף למהר"י קארו נשאר ג"כ בכ"י (הח' יש"ר שם) .

ה) **סליחות** חיבר וצוה לאומרם בימי התעניות ונדפסו (ראה עמודי העבודה ח"א ע' י"ט) .

ו) **תשובות** שונות בעניני הלכות ודינים נמצאו ממנו בדפוס בספרי מחברים אחרים , א) בספר שו"ת שארית יוסף סי' י"ט , ב) בשו"ת הרמ"א (סי' צ"ו) , ג) בקונטרס מגילת איכה יועם זהב להרב ר' ברוך עוזיאל חזקיטו .

ו) . מוה' יוסף כ"ץ

אחרי הגאון מוה' מרדכי זינגער אשר לפי עדות הרב בעל צמח

דוד היה ראש ישיבה בקראקא , ואשר שנת מותו לא נודע לנו לולא אם נאמר כי הוא אחד עם הגאון מהו׳ מרדכי סבא הנפטר בשנת של״ו (ראה למעלה) , אחריו כהן פאר במשרה הזאת הגאון מהו׳ יוסף כ״ץ בעל שו״ת **שארית יוסף**. מתולדות חייו נודע לנו דברים אלה .

הגאון מוה׳ יוסף נולד לאביו הגאון מהו׳ מרדכי גרשון כ״ץ (בהקדמה לס׳ שא״י מכנה אותו בתואר גאון . אבל בשום מקום זולתו לא ראיתי זה, ובשו״ת רמ״א (ס׳ י״ז) נזכר אחד בשם כזה בזה״ל : וכל חכמי הדור ת״ל הסכימו עמנו , ועדיין אותן תשובות מונחות ביד מרדכי גרשון כהן גם ביד רבים מועתקית מהם״ , ואולי הוא אביו של מהו׳ יוסף , ותואר הכבוד נשמט פה לסיבה לא ידעתי שתרה , אבל יותר נראה שכונת הרמ״א שם לא היתה עליו , וכמדומה שזה הנזכר בתשובת הרמ״א היה בפראג , ראה שם סי׳ י״ד וסי׳ ט״ז , המדברים מענין אחד , ודו״ק כי קצרתי) באמצע החצי השנית ממאה השלישית לאלף הששי ; ואחרי מות אביו בימי נעוריו , נשא הגאון מהו׳ יואל , איש לא נודע לנו , את אמו אלמנת אביו ויהי אבי חרגו (ש״ת שארית יוסף ס׳ ג׳) , ודודו בעל אחות אמו היה הגאון מהו׳ משה יפה מקראקא (שם סי׳ מ״ז) אשר היה אביו זקנו של הגאון בעל הב״ח , ואשר לכן כתב הב״ח על בעל שארית יוסף ״שארי״ (ב״ח יו״ד סי׳ כ״ד , וראה הלאה בתולדות הב״ח , אשר נדכר גם שמה מהגאון מהו׳ משה יפה וזמנו) גיסו היה הגאון רבינו משה ז״ל איסרלש והוא מזכירנו בתשובותיו (שם סי׳ נ״ח וסי׳ ע״ז) , (ונעלם ממני באיזה אופן היה גיסו , אם אשתו של זה היתה אחותו של רעהו , או שנשאו שתי אחיות) , וגם הרמ״א מזכיר אותו פעמים רבות בכבוד לא מעט , (ראה שו״ת הרמ״א סי׳ כ״ד קי״א ד״מ יו״ד סי׳ כ״ד אות י״ת וד״מ או״ח ס׳ תס״ז אות י״א) , ומחותנו היה הגאון מהו׳ דוד זילצבורג (שארית יוסף ס׳ ל״א) . מכל אלה יתראה שהיה ממשפחה מפוארה גדולים מפורסמים בכל קצות הארץ , ובל יפלא עוד בעינינו אם גם הוא אחרי השתלמו בחכמת התורה כיד ה׳ הטובה עליו , נתפרסמה חכמתו ועוצם תבונתו בכל הארץ , מקום אשר התלמוד וידיעותיו מגיעים , וכל עם ד׳ שאלו בעצתו , ביותר בדיני ממונות , כי חכים ר׳ יוסף בדיני , מארץ מרחקים , כאשר ישאל איש בדבר אלהים, ממדינות התוגר (שם סי׳ ויו) , ועל הרוב ממדינות מעהרן ושלעזיען . אל הגאון מהרש״ל היא כותב (שם ס׳ י״ז והיא על תשובת מהרש״ל ס׳ ל״ו עיי״ש) כאשר יכתוב איש לרעהו , הרומז אליו , ולא ביראת כבוד מאומה כתלמיד אל רבו , (ראה שמה את כל התשובה) ובסיפה כתב : ומה שכתב מע״כ מי שאינו פוסק כך ילקה כמדת הדין הקשה המרומז ליודעי , אהובי הזהר במדת הפחד כי הוא מדתו של יצחק״ (אולי ירמוז בדבריו אלה אל הגאון מהו׳ יצחק ב״ר בצלאל אב״ד בלאדמיר הנזכר שמה בתשובה

ההיא אשר נהג נשיאותו ברמים וזרק מרה בת״ח) . ואדרבה הרש״ל יכתוב אליו בהכנעה יתירה וביראת הכבוד , לא בסגנון רב לתלמידו , אך כתלמיד לרבו ראה בתשובות רש״ל (סי׳ כ״ד) כתב : שארי ומחותני ה״ה האלוף המופלג מהו׳ יוסף כהן צדק נושא אפוד , ואינני אלא כתלמיד הדן לפני רבותיו״ , (יתכן שקרבתו של הרש״ל אליו הוא ע״י הרמ״א אשר היה ג״כ שארו של הרש״ל) . ואל יעלה על לבבך שכל זאת היתה יען רוח גאה וגאון התנוססה בקרבו , לא כן אהובי הקורא , כי הוא היה עניו מאוד כהלל , ראה מה שכתב אל הגאון בעל מעשה ה׳ (שם סי׳ י״ט) : דנתני ג״כ כאלו אני מכת גסי הרוח הרודפים אחר הכבוד , חלילה לזרע דאבא , והואיל ואמרו חז״ל שרי ליה לאינש לאודועי באתרא דלא ידעו ליה , לכן אומר שידוע לכל באי שער (עירי) שאין בי תהלה לאל אפילו אחד משמונה שבשמינית , וגם אני נוטה לקצה השני הנוטה לצד שפלות עד בוש״ ; ואיש כמוהו לא יעשה בנפשו שקר להביא עדות מן המפורסמות במקום אשר יכחישו עדותו . ובכלל הוא כותב שמה אל הגאון ר׳ אליעזר אשכנזי ביותרת הכבוד , ואת התשובה ההיא לא כתב בימי חורפו , שכבר היו לו אז תלמידים רבים גדולים בתורה עד שתלמידי תלמידיו אלה היו קובעים אז ישיבה בעיר קרובה לגלילותיו , וקפחו ע״ז פרנסתו , אשר בגלל הדבר הזה חרה לו מאוד , ונפשו מרה לו ביותר על אשר הגאון בעל מעשה ה׳ כפי הנראה נתן להם המשפט , ולכן כתב אליו את תשובתו זאת אשר בה יראנו ויבוננהו ברוח משפט וברוח באר כי הצדק לימינו ; ראה קורא נכבד ! את כל התשובה ההיא ותמצא ד״ לנפשך נועם . ולמען הראותך את כבודו ואת יקרו בעיני גדולי זמנו ואנשי דורו , אעירך על דבר קטן אבל גדול הוא ללמוד ממנו ולשפוט בצדק כי נתנו לו חכמי זמנו משפט הבכורה על יתר הגאונים אשר היו בימיו , כי בראש ספר מתנות כהונה פי׳ על מדרש רבה , נמצאה הסכמת גדולי הדור על הדפסת הספר וחרם על המשיגים גבול המחבר , ובתוכם גם הגא״ן מהו׳ מרדכי יפה בעל הלבוש , והוא הצעיר . ובראש כל החתומים הציבו התימת יד הגאון בעל שארית יוסף .

צדקתו הרבה ויראתו הקודמת לחכמתו תתראה לנו גם מזה , שבדיני איסור והיתר ד־ד היה רגיל מאוד להחמיר , ומרוב ענותו ושפלותו בעיניו לא רצה לסמוך על עצמו כאשר העיד עליו גיסו רבינו הרמ״א (שו״ת סי׳ קי״א) : ומהר״י כ״ץ לא רצה להסכים והיה סבור להטריף הכל, כי כן דרכו להחמיר , והמחמיר יחמיר והמיקל לא הפסיד עכ״ל , ויתכן שמפני זה אשר היה מיראי ההוראה בדיני איסור והיתר , לכן רובי תשובותיו הנה רק בדיני ממונות , ורק על המעט באיסור והיתר , וגם ברובן כתב להחמיר , וראה בתשובותיו (סי׳ כ״ג) אודות השומן אשר

נמצא בתוכו אגרוף נוצות קטנות תכופות זה לזה, ואסר כדרכו, אף שהגאון בעל מעשה ה׳ התיר שאלה כזאת.

כן היה מדרכו — דרך הקודש — לקצר בדבריו מאוד, ולא אהב ללכת באורך כאשר יראה הקורא, ברובי תורותיו ותשובותיו הוא כותב דעתו, וסיקר בסקירה אחת ראיותיו מהתלמוד והפוסקים בקצרה, ורק פעם אחת אנה לידו שרצה להראות כי לא נופל הוא מגדולי זמנו גם ברוב בקיאותיהם, והאריך יותר מעט מהצורך לפי דעתו, התנצל עצמו וכתב (שא״י סי׳ ל״ו): כל הנ״ל לא כתבתי אלא כנושא ונותן להראות קצת בקיאות אבל לגוף הפסק הוא ללא צורך״. והיה בקי עצום בספר המרדכי וכמעט לא תמצא תשובה אחת מתשובותיו שלא יזכיר בה ספר זה, ובימיו היה דרך הגדולים תופשי ישיבה ללמד את תלמידיהם היושבים לרגלם ספר המרדכי כסדר חבורו אחרי לומדם הגמרא ממסכת אחת, כדרך שאנו לומדים בימינו מספרי רב אלפס והרא״ש, עד אשר גמרו את כולו (ראה בשו״ת הרמ״א סי׳ ל״ח וסי׳ ק״ה ותמצא כדברי) ומזה נמשכה בקיאתם העצומה בספר הגדול ורחב ידים זה, גם הרמ״א היה יודעו וזכר אותו על פה, כאשר נראה מכל ספריו, וביותר מתשובותיו, וכתב הגאון בעל שארית יוסף בהקדמתו: וכן מה שהשבתי לחברים מקשיבים לקולי יום (יום) דבר ה׳ הן במרדכי הן בטור חושן המשפט היכי דסתרו אהדדו, גם לפעמים מביא המרדכי תשובה ובמקום אחר מביא תשובה, וכל רואיהם יכירו במעט השקפה ובחינה ועיון קט שהם דברים זרים וסתרו אהדדו, והבטתי בעיון נמרץ לתרץ לפי עניות דעתי, גם לרבות בטור חו״ה מצאתי לכאורה קשה גם כן מדידיה אדידיה״, עכ״ל.

מלבד הדברים המעטים אודות משפחתו אשר זכרנו בראשית דברינו, נודעו לנו עוד דברים מעטים גם מצאצאי מעיו; שני בנים היו לו הנודעים אלינו, הבכור נקרא בשם ר׳ תנחום, רב מופלג בתורה, והיה כל ימיו דיין וגבאי״ (כן כתוב וחרות על מצבת קבורתו), וימת בכ״ז טבת שע״ה (כ״כ על מצבתו אבל בפנקס הח״ק כתוב שע״ח) ויקבר אצל קבורת אביו, ויש להם עתה רק מצבה אחת אבן, ושני לו נקרא בשם אהרן משה ונזכר גם הוא בפנקס הח״ק ונפטר ט׳ אדר שע״ו. גם בנות היו לו האחת היתה אשת הגאון מהו׳ שלמה חריף אב״ד בעיר לבוב, אשר היה מחותנו של הגאון מהו׳ אברהם שרענצליש מלבוב, ומזכירו פעמים רבות בספרו סדר גיטין כ״י (ראה טיב גיטין למהר״ז מרגליות שמות אנשים אות מם סק״ל, ושמות נשים אות ג׳ סק״ב ואות ח׳ סק״ד), ועל ידי חתנו ר״ש חריף היה מהר״י כ״ץ מחותנו של הגאון מהו׳ שמואל אידלש מאוסטרא (מהרש״א) שבנו של הגאון מהר״ש שהיה נקרא ר׳ יצחק הלוי היה חתנו לוקח בתו של המהרש״א (מהר״ז מרגליות שם).

ובלעדה עוד בת אחת היתה לו והיתה נשואה אל גביר איש עשיר בא בימים , ואחרי מתה עליו אשתו הראשונה נשא את בת הגאון מהר"י בהיותה אשה בבתוליה , ויכתוב לה תוספת כתובה מלבד המוהר והמתן , שלשת אלפים זהו' , והוא היה אחי הרב מהו' אליהו , רב גדול בתורה , אשר אחרי מות אחיו , הגביר הנזכר בא עם הגאון מהר"י בריב אודות עזבון אחיו , כאשר תראה כל זה בתשו' (סי' מ"ב) . ועוד מזכיר בתשובותיו (סי' יוד) את שארו הישיש מהו' לעמל מעיר לובלין .

ויתן לו אלהים אורך ימים ושנות חיים , ומדת ימיו היה כשמונים שנה , והרביץ תורה בקרב עדתו קרוב לחמשים שנה , כאשר חרות על אבן מצבתו' ובעת אספו את קובץ תשובותיו כתב בחקדמתו : ולא כתבתי אלו הענינים רק מה שהייתי מוכרח על ידי שהטילו והכבידו עלי אצילי בני ישראל , אשר בקרב מחנינו הקדושה , תהלת קהלת קודש קראקא זה מ"ם שנה לדון ולשפוט צדק בין איש ובין אחיו" , ולהתנצלות על הדפסת ספרו כתב שמה : ונאמן עלי היודע ועד שלא כתבתי זאת רק להיות בידי לצורכי לזקנתי מפני יראת השמר לך פן תשכח וגו' , והנה זקנתי ושבתי , והבנים בני ובני בני יצ"ו אלצוני והכריחוני ליתן להדפיסו והכרח לא ישובח ולא יגונה וכו' , ולהיות לי לאות ולזכרון ולשארית באולי יקוים בי דובב שפתי ישנים , הגם כי תהלה לאל בעזרת הש"י יהיה לי שארית וזכרון טוב מבנים ומבני בנים סמוכים לעד לעולם , ואמרו רז"ל כל מי שמניח בן עוסק בתורה כאלו לא מת , מ"מ זכרון אחד יעלה לכאן ולכאן" ; . וכפו הנראה מספר האגודה אשר הוציא לאור בהשתדלותו , היה כבר בשנת ש"ה רב וגאון מפורסם לשם ולתפארת , כי שם בסוף הספר כתוב כדברים האלה : וכאשר ראה הגאון מהו' יוסף כ"ץ י"ץ גמר הספר הנותן אמרי שפר מערכה מול מערכה פתח פיו ואמר ככה : אתן לאלהים תודה שזיכני לסיים ספר האגודה . אשר ממנו יוצא תורה ארוכה מארץ מדה , סמוך ליום שאנו צריכים משום זה אלי ואנוהו לאגודה , בשנת ולקח הכהן את הזרוע בשלך , ואז בית אלהים נדדה , כ"ע יוסף בן הר"ר מרדכי גרשון כ"ץ ז"ל ה"ה מקראקוב" , (32) . וגם בלעדי זאת נוכל לדעת אשר בראשית המאה הרביעית כבר היה נודע לגדול בישראל , כי מגיסו הרמ"א ידענו שבשנת ש"י כבר הוציא חרם מת"י (ראה למעלה) ולפי הנראה היה הגאון מהר"י זקן ממנו , ולכל הפחות לא צעיר ממנו בשנים , אבל האריך ימים אחריו כעשרים שנה , וכבר זכרנו למעלה , שהרביץ תורה בקראקא כחמשים שנה , א"כ כבר בראשית המאה הרביעית היה לראש ישיבה כאמור . וגם מזה יתראה לנו אשר לא טפחות היו ימיו , כי על בנו הגאון מהו' תנחום אשר מת שבעה ועשרים שנה אחריו בשנת שע"ח , כתוב בפנקס הח"ק (דף ע"ב ע"א) : ונשמת הישיש והזקן ושבע ימים ונקבר בשיבה טובה" וכו' , הנה מרוב

התוארים האלה נראה שחי יותר הרבה משבעים שנה, ומזאת נוכל לשפוט גם על ימי חיי אביו הגאון מהר״י שנפטר בשנת שנ״א יהי זכרו לעד!

אף כי הגאון בעל הב״ח יכננו (שו״ת הב״ח סי׳ נ״ד) בתואר אב״ד, בכל זאת נדע בטח שרק משרת ר״י היתה על שכמו, ולא היה רב העיר, כאשר כתב עליו גם הרב בעל צמח דוד: ר״י בקראקא״, והיה שם תמיד אחד מראשי הישיבות״, גם העירני בצרק ידידי הרב מוה׳ שזח״ה, שעל ״שער ספר האגודה כתוב: והוגה ההעתק ע״י הגאון ריש מתיבתא כמהור״ר יוסף כ״ץ י״ץ״.

ספריו שחיבר הלא המה:

א) **שארית יוסף** שאלות ותשובות רובם בדיני ממונות ומעט בדיני איסור והיתר נדפס בקראקא, ונספחו אליו בהוצאה הזו: 33)

ב) **ביאורים** לספר המרדכי מסדר נזיקין ומסכת ברכות והלכות קטנות, וסדר מועד, ועל קצת מטור חושן המשפט, והדפיסם המחבר בעצמו בקראקא שנת ש״ן (שפתי ישנים אות שין נומר 74).

ג) את ספר האגודה הגיה מתוך הכ״י והדפיסו בקראקא בשנת ש״ה (ולפי הכתוב בהערה 32 נדפס שם בשנת של״ב) ובראשו כתב הקדמה (ראה שם הגדולים ח״א אות יוד).

ז) . מוה׳ מאיר מלובלין.

אחרי מות הגאון מהו׳ יצחק שפירא, אשר היה רב אב״ד עוד בימי הרמ״א, גם אחריו, ישב על כסאו הגאון חתנו מהו׳ מאיר מלובלין, (מהר״ם לובלין) מתולדות חייו וקורות ספריו נודע לנו כדברים האלה:

הרב מהו׳ מאיר נולד לאביו הגאון מה״ו גדליה בשנת שי״ח לאלף הששי (הקדמת בנו הג״מ גדליה לתשובות אביו), ואף כי עיר מולדתו לא נודעה לנו בבירור, בכל זאת נודע כי ארץ פולין חבקתהו גם גדלה שעשועיה; ולדעת החכם גרעץ (קורות היהודים ח״י עמוד נ״ט) היתה עיר לובלין עיר מולדתו, ואולי יש לכוון בזה מה שכתב בתשובותיו (סי׳ קל״ח): ואין כלי תשמישי בידי כי הם עדיין בק״ק לובלין״, כי בלעדי זה לא יכונו דברים אלה היטב (ראה הלאה), וכאשר נראו בו אותות הגדולה עוד בימי נערותו, וכל רואיו ויודעיו חזו מראש כי יפרח כלבנון ויהיה לגפן אדרת, לקחו הגאון המפואר מהו׳ יצחק שפירא הכהן אב״ד בקראקא לו לבן ויתן לו את בתו לאשה, וגם ממנו שאב רובי תורותיו (ראה בתשובותיו סי׳ ק״ה), וכה

גדלה יקרת חותנו זה בעיניו, עד שכמעט בכל תשובותיו הרבות הראה לדעת את יקר תפארת יחושו, בהיותו חתן הגאון המפורסם הלזה, והתם עצמו: הק' מאיר בן מהר"ר גדליה חתן המלך הגאון מהרי"ץ ז"ל" 34), ולא לשוא היתה תקות חותנו באשר כי עוד לא מלאו לו שלשים שנה „נעשה ראש על ארץ רבה הוא עיר קראקא והגליל ומלא מקום חותנו" (הקדמת בנו הנ"ל לתשובותיו) והיא בשנת שמ"ז לאלף הששי. והנה הגאון מהרי"ץ שפירא עלה אל מרומי העדן בשנת שמ"ב כאשר כתבתי למעלה, ואולי נוכל לתת מקום בזה לדברי האומרים שהגאון בעל מעשה ה' היה גם הוא רב אב"ד בקראקא, וסדר הזמנים יבואו ג"כ אל נכון, כי הגאון בעל מעשה ה' מת בשנת שמ"ו ויהיה אחריו הגאון מהר"ם לאב"ד בשנת שמ"ז, כאשר ישב באמת בשנה ההיא על כסאו, ולולא זה יפלא מעט בעיני הקורא, כי מדוע לא נתקבל הגאון מהר"ם כבר בשנת שמ"ג לשבת על כסא חותנו לוא נשאר פנוי, אבל כבר מלתי אמורה כי בקרבי לא מצאה השערה זאת קן לה מן הטעמים אשר זכרתי למעלה (ראה במבוא) והמשת השנים האלה כבר השיבותי לנכון בתולדות הגאון מהו' אליעזר אשכנזי בעל מעשה ה'.

מתכונת הגאון מהו' מאיר למותר יהיה להעיר על גדולתו בתורת ה' הכתובה והמסורה, הן בבחינת בקיאותו הנפלאה בש"ס, בבלי וירושלמי ופוסקים ראשונים ואחרונים, וכן ביושר שכלו בפלפול וסברא ישרה, אשר כמעט לא החטיא המטרה מטרת האמת מעולם, כאשר נראה זאת למדי מתוך ספריו הנמצאים בידינו. כי אורח לימודו היה במישור כדרך הקדמונים, ואף אם ידיו היו רב לו בחריפות עצומה, פלפולו מיוסד על אדני האמת וחוקי ההגיון; ומיקרת נפשו התר תמיד להקל בענונה, אשר לכן היה מפואר במרחקים, והיו מריצים אליו שאלות בדיני איסור והיתר גם בדיני ממונות, מקצות הארץ, וגם מארצות איטליה ותוגרמה (ראה בתשובותיו סי' י"ב י"ג כ"א ופ"ט). וכל גדולי זמנו המפורסמים, כהגאון מהו' מרדכי יפה בעל הלבושים נתנו לו כבוד (ראה שמה סי' קכ"ג), והעמיד תלמידים הרבה, אשר אחרי כן היו גדולי ארץ, וכמעט כל מורי הוראות אשר היו בארץ פולין בימיו האחרונים, היו מתלמידיו, ומהגדולים הנודעים על פני תבל המה הגאון מהו' יהושיע בעל מגיני שלמה, אשר היה אח"כ אב"ד בקראקא, ואשר יזכירנו עפ"י הרוב בתשובותיו (ראה הלאה בקורות

ימי חייו) , והגאון מהו' אברהם בהגאון בעל שו"ת משאות בנימין (ראה תשובת מהו' אברהם הלז בשו"ת פני יהושיע ח"ב סי' ס"ג). מהבלתי נודעים כ"כ , תלמידו הרב אב"ד מהו' ישעיה (שו"ת מהר"ם מלובלין סי' י"א) תלמידו ומחותנו הרב מהו' זיינול (שם סי' ס"ה) , ובסי' ק"ה כתב עליו : יפה נוף עושה פרי נחמד להשכיל למעלה עלה להאחז במושכלות העליונות להאציל מרות חכמה ובינה לקנות התעצמות נבדל בקנין שכלו הזך בפעולות הנבחרות במעשה ובעיון בדת תורתנו הקדושה תלמידי ר"ג ור"מ וכו' (ראה מש"כ אודותיו הלאה) , תלמידו הרב האלוף ר"מ ור"ג ואב"ד מהו' משה (שם סי' פ"ו) , תלמידו הרב טוב מרבן שמו מהו' נתן (סי' צ"ב) , תלמידו האלוף ר"מ ור"ג מהו' זיסקינד (שם סי' ק"ד) , תלמידו הרב האלוף מהו' דוד טעביל אחד מדייני הקהלה עיר ואם בישראל ק"ק קראקא (שם סי' ק"ח) , תלמידו הרב ר"ג ור"מ מהו' יעקב (שם סי' קי"ז) , ולכן איפוא לא נתפלא עוד אם גם לפעמים לבש גאות שמינית שבשמינית שהותר לת"ח , ואף כי ליחיד בדורו ; וכאשר עמד רב אחד , רב יוסף אשכנזי שמו , מעיר ווירמייזא , „וזדון לבו השיאו" (?) לסתור דבריו , ופסקיו היו בעיניו כמצחק , והיה נראה בעיני הר"מ כי רק לקנטרו או לקפחו בהלכות מחשבתו , שלח בו יד לשונו וכתב עליו : רק שאינו כדאי בעיני להתוכח עמו לסתור דבריו , כי אחרי מי ארדוף , הלא המפורסמות אין צריכין ראיה ומופת , גם אין זה דרכי דרך התפארות ממני באשר ידוע ומפורסם הוא שת"ל העמדתי תלמידים הגונים הרבה ככל הגדולים הקדמונים , ורוב תלמידי המה היום כולם ראשי ישיבות ומורי הוראות בישראל , אשר השפל והנזוף הנזכר אינו כאחד מהם ומתלמידי תלמידיהם" , ולהלאה כתב : וכבר עלה על דעתי לגלות קלונו ברבים ולהרים המצנפת והעטרה מראשו פה בב"ה הגדול דק"ק לובלין בהתאסף קבוץ גדול מראשי ישיבות ומנהיגי כל הארצות ביומא דשוקא , אך חזרתי ממחשבתי זאת מלעשות זאת בפרסים גדול כזה פן יהיה לו לכבוד שאיש כמוני היום יתפל בשפל כמותו" (ראה בתשובותיו סי' פ"ח [35]) , וברוב גדלו ושמחתו מיקרת תפארת גדולת תלמידיו , הנהו מזכיר ברובי תשובותיו מגודל ופאר ישיבתו החשובה והמפוארה , וכתב : הטרוד כעת בעסקי הזמנים בלימודיים התודניים האלהיים כדי לרות צמאון בני ישיבתי החשובה והגדולה" (ראה בתשובותיו סי' י"ט ס"א פ' פ"א ק' קכ"ח כתב : לרות צמאון

בני ישיבתי הגדולה והחשובה יניקא וקשישא העומדים על משמר פקודת דת מורשה" , ועוד בתשובות רבות) . אמנם יפלא בעיני הקורא , בראותו כי כה היה גדול בעיניו ומהולל ברוב התשבחות , עד כי גם ספרי השלחן ערוך עם ההגהות מהרמ"א לא זַכּוּ בעיניו והשוביה לפניו לעיין בהן בדין מן הדינים , וכתב : ובר מן דין אין ממנהגי ומדרכי להיות עסקי בדברי בעלי הש"ע וק"ו לבנות יסוד באיזה הוראה על דקדוק סודות דבריהם כי לא נתנו מרועה אחד רק הם דברים נלקטים מחוברים מדברים נלקטים נפרדים , שכמה פעמים לא יצדק חבורם ואין עתה עת להאריך בזה" (ראה בתשו' סי' י"א). ועוד (בסי' ק"ב) כתב : אהובי אין מדרכי ועסקי בספר הש"ע , כי הוא ספר חתום מחובר מחלקים רבים , והרבה פעמים מה שיצדק נפרד לא יצדק מחובר" , ובמקום אחר המתיק מעט דבריו אלה וכתב (סי' קל"ה) : ויתר הדברים שהאריכו הבעלי דינים מספרי הש"ע והלבושים אין לי בהם להאריך כי אין מדרכי להעמיד שום יסוד ובנין של פסק דין על ספרים כאלו שהם כראשי פרקים ואינם מובנים , ורבים נכשלים בדבריהם להתיר את האסור או לזכות את החייב או להפך בעו"ה" ; ומחברי הש"ע הגאונים בעל ב"י והרמ"א , כל אחד בפני עצמו , לא יצאו נקיים מלפני כם משפטו הנורא , על הב"י כתב (סי' קצ"ד) : אמנם לא בתפיסה זו לבד נתפס הב"י , אבל כבר יש לי חבילות חבילות סתירות והשגות על דבריו ושגגות שיצאו מלפניו שנפל בהן , שהן יותר זרים וקשים מזאת" ועל הרמ"א כתב (סי' קכ"ו) : אין זו ראיה שהרי ידוע שמנהגו של מהרמא"י בהגהותיו שהוא מרכיב ומחבר יחד דעות שונות" ; עיי"ש ותראה כי דרכו זה לא זַכָּה בעיניו ואם בארזים כאלה נפלה שלהבת , כי כבר בימים ההם נתפשטה ההוראה עפ"י הש"ע בין רוב הקהלות , ותלמידיהם הרבים והעצומים (של הרמ"א והב"י) המפוזרים בכל קצות הארץ פסקו הלכה כמותם , לא יפלא איפוא עוד בעיני הקורא אם גם הגאונים מהרש"ל ואחריו הגאון בעל הסמ"ע , לא יצאו גם המה נקי בְּהִשָּׁפְטָם , וגם עליהם כתב פעמים לא מעטות דברים אשר לאי כבוד יחשב להם , ומזכירם רק כלאחר היד , ואינו חושש להם כלום . ראה מה שכתב (סי' קכ"ז) : דע אהובי שדברי מהרש"ל בביאוריו לא ראיתי , ודברי מהר"פ כ"ץ ז"ל מלבוב לא שמיעי לי כי אין לימודי בביאוריהם" . והנה הגאון האדיר מהרש"ל ז"ל שקיל בזה למטרפסיה בה

עלמא , שגם הוא כתב דברים הדומים לאלה על המחברים אשר היו לפניו , ובתוכם גם על הרב ב"י , ראה בהקדמתו לספרו ים של שלמה חולין (ויש להעיר כי הקדמה זאת בעצמה נדפסה גם בראש יש"ש בבא קמא , ויש להגיה טעיות רבות מהעתקה האחת על השנית עיי"ש , ולפי הנראה גם מההקדמה הזאת עשו המדפיסים קיצור והדפיסוה בראש יש"ש גיטין עיי"ש) , ואלה דבריו בהקדמתו הראשונה : אף שהדור שלפנינו לעת ההיא מרוב חולשת ורפיון ידים אין יכולת בשכלם להשיג שגדול אחד מן המחברים יטעה בדמיונו , וסוברים מ"ש בכתב אין להרהר אחריו , ואין נותנים לבם אלא לסתור דברי חבריהם וכל מה שיצא מפי אדם אפילו הוצק חן בשפתותיו ופיו מפיק מרגליות א"ה אומרים מה גבר בגוברין הלא גם לנו יש לשון לימודים ויד ושם בתלמוד כמותו ; אבל האמונה באמונת שמים שהוכחתי כמה פעמים בפרט מן הפוסקים האחרונים, שטעו בכמה מקומות מן התלמוד כאחד מן התלמידים התועים בעיון הלכה , ע"כ שמתי פני כחלמיש לאמר עליהם , אמרתי בני עליון כולהון אכן כאדם ידרושון ולכן לא אאמין לשום אחד מן המחברים יותר מחבריו" , עכ"ל , ובהקדמה השנית שם כתב : והנה שגו בזה מאחר שראו שכ"כ (הב"י) בספרו שכך הלכה , אמרו כ"כ הקארו להדיא , כי כך הענין הרע אשר לפניהם מה שכתוב בספר יאמינו , אם יעמוד איש חי וצוה כי כרוכיא שאין הדין כן בראיות גמורות או אפילו בקבלה לא יחושו לדבריו" , עכ"ל , וביש"ש גיטין (פ"ד סי' ע"א) כתב על הב"י וז"ל : ותמה הקארו וכו' וקצרתי כי רוב דבריו לא שלו הם כי אסורים לשמוע, וכבר תמה עליו אחד מן החכמים בדורנו לומר שיבושים כאלה וכו' וקושיות דהבל שבנה עליה יסודו" 36) וע"ע יש"ש ביצה פ"א (סי' י"ח) ויש"ש חולין (פ"ג סי' ס"ג) .

נשובה נא אל הגאון מהר"ם ונאמר שעם הגאון בעל הסמ"ע היה לפי הנראה תוכחת מגולה , לא מאהבה מסותרת , כי בא בריב גדול אתו אודות גט של שכ"מ כאשר יבוא עוד הלאה . גם את הגאון החריף העצום מהו' שמואל אידלש הכה פעם בזעם לשונו , וגם הוא לא היה נכבד כ"כ בעיניו להזכירו בשמו (או לא חפץ להתכבד בקלונו בגלוי , אבל לא היה כוסה קלון , רק ברמז שפך עליו בוז וקלס) , ראה בחידושיו (שבת לדף פ"ר ע"א בתוספות ד"ה מפיק במת) כתב : וראיתי בדברי אחד בזמנינו שכתב כאן

בביאור דברי התוס' אלו וז"ל לא מצאתיו וכו' אבל ממה שכתבתי אתה רואה שהוא לא מצא ידיו ורגליו בבית המדרש ושגגה היא בידו" ורמז בזה אל המהרש"א אשר כתב בחידושיו שם דברים אלה, והוא היה אתו בזמן אחד בעיר לובלין, בעת אשר היה מהר"ם אב"ד (בסוף ימיו בשנת שע"ה) היה מהרש"א ר"י שמה; אך מי יגלה עפר מעיניך מאיר עיני ישראל! וראית כי בעת אשר יוקירו היום את דברי המהרש"א מזהב ומפז, וישתדלו לעשות ביאורים לחידושיו, ויחפצו לרדת אל תוך עומק מחשבותיו, ספריך וחידושיך יניחו בפנת הבית נעזבים אין דורש ומבקש להם. ועל האחרונים בכלל (כתב סי' צ"ה): דע אהובי שאין עסק לימודי באותן אחרונים ואותן שכתבת שפסק בפה מלא כדברי הרא"ש לא ראיתיו כי לא נמצא אתי".

כה היו כל האחרונים אשר היו לפניו גם בעלי הש"ע כאין לפניו, ולא חשבם כמורה דרך לבל נטות מדבריהם ימין ושמאל, ולא חפץ להכירם לתת להם פי שנים (אויטאָריטאֶט), ואם בעיניך הקורא יפלא, בעינינו כל זאת לא יפלא למכביר, כי ספר הש"ע עצמו להב"י, ומה גם ההגהות להרמ"א, אף כי כבר היו נודעים בקצוי תבל, ותלמידיהם הרבנים התאמצו להפיץ הוראתם בין כל מורי הוראות בישראל, הנה בכל זאת היו אז עוד בשחר טל ילדותם, וכמעט שיצאו מרחם מולידם, ולא עברו גם שלשים שנה מיום ראו אור התבל, ומדוע זה נחשב לעון פלילי, או ליתר גאוה, על גאון מאיר עיני רבים בחכמתו, אם לא אבה לתת מועקה במתניו לתת אוזן קשבת לכל אשר יאמרו אנשים, אשר חשבם לאנשי גילו אשר גם לו לב כמוהם, ולא נופל הוא מהם בעיניו; לא כן עתה אשר המה העמודים, אשר כל בית ישראל נשען עליהם, ארזי אל אשר כבר הכו שרשם במעבה אדמת ישרון, ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע, אם יעוז אנוש כהיום בימינו להרים ידו ורגלו, ולהורות שלא כדבריהם, אם לא יהיה לו עמוד עוז ממקום אחר להשען עליו, או אז אף אם יהיה האיש ההוא כגובה ארזים גבהו, וחסין כאלונים, תורת אל חי בקרבו ומפיו ישק כל עמו, לא נשא לו פנים, לא נאבה ולא נשמע אליו וכזקן ממרא כמעט נחשבהו, מן קהל הגולה יוחרם ומתבל ינידוהו.

את חכמת הנסתר חכמת הקבלה חשב לחכמה מקובלת ואלקיית, ועל פיה גם את ספר הזוהר לספר אלהי, ופסק (בתשובותיו; סי' ל"ד ומובא

במג"א או"ח סי' כ"ה) לקהל אשר קבלו עליהם בקנס לומר בכל יום בהשכמה מזמורי תהלים , ורצה אחד מקרבם שלא לקיים ההתקשרות בסבת שהוא מתנהג עפ"י הזוהר לצאת מביתו לבהכ"נ לבוש בתפילין וציצית וא"א לקיים התקשרותו , ופסק כי הוא נדר בטעות , מאחר שאם יקיים זה יצא שכרו בהפסד מצות לבישת ציצית ותפילין עפ"י הזוהר עיי"ש , ולענין נונין המהופכין בויהי בנסוע כתב (סי' ע"ה) : לא ידעתי להם שום סמך כי הם נגד הזוהר לכל הדרכים שכתבתי לעיל' , וכפי הנראה ממש"כ בסי' פ"ג היתה לו יד ושם בחכמת הקבלה . אמנם כתב בהשכל , כי דברים כאלה אסור להעלותם על הכתב רק למוסרם מפה לאוזן , וכתב שם : דע אהובי הגם שקשה עלי ביותר ויותר להעלות דברים כאלה על הכתב וכל שכן בכתב הנשתלח ממקום למקום" , וסיים : ולא אוכל להאריך יותר ואף במה שכתבתי והרחבתי בו לשון ה' יכפר בעדי ואחת שאלתי ואותה אבקש שתגנוז ותניח כתבי זה במקום טהור וקדוש ולא תניחנו להתגלגל אנה ואנה" , ראה שמה כל התשובה כי יקרה היא מאד באיכותה , ואשר ראיתי לנכון להעיר פה על מחשבותיו אלה היקרים , אשר כמוהן היה גם מחשבות כל המקובלים הקדמונים שלא לפרסם כ"כ בכתב ודפוס את סתרי סודות חכמת הקבלה , ולא כאלה האחרונים אשר פרצו גדר עולם , וכתבו וידפיסו ספרים כאלה למאות ולאלפים , וישימום תחת המועקה להעיק לישרי לב , אלה במחשבתם הנמהרה ונפתלה להועיל לכל באי עולם ולקרב בזה עקבות משיחינו , ואלה בתקותם הנכזבה להפיץ שמם על פני ארץ וחוצות , גם למען מלאות שקם בכסף וזהב תמור רוב ספריהם אשר נאה היה להם , לוא כנפל אשת בל חזו שמש , רק בסתר אהלם למצוא קבר למו , והדברים עתיקים 37) .

גם את אשר נתן אמון בספרו (ישו"ת סי' קט"ז) בדבר זר לאיש תבונה , באשה שנבעלה לרוח או לשד , ופלפל שמה להוציא דינה לאור ולגהות ממנה מזור , אשר רק משחק הוא כהיום לכל אשר חלק לו אלהים שכל ובינה , גם דבר זה לא לאי כבוד יחשב לו , כו כן חשבו

אז כל גדולי וחכמי דורו והיה לנו הרב החוקר ר׳ מנשה בן ישראל למופת, והוא אף כי היה זמן כביר אחריו, גם הוא דבר בספרו נשמת חיים מהזיות והבלים כאלה, וראוי להזכיר שלדעתו לא ראה הרמב״ם פירושי רש״י על התורה ועל הש״ס, גם לא ראה כלל בדברי התוספות בשום מקום (ראה בתשובותיו סי׳ ס״ג) אמנם החכמים המבקרים בימינו כתבו והוכיחו שמה שכתב הרמב״ם באגרתו לבנו שישים לימודו ועין שכלו רק בספרי הראב״ע וביאוריו על התורה, אבל בספרי האשכנזים והצרפתים לא יעוף עין שהמה מבלבלים הדעת, כונתו ורמיזותיו במלת הצרפתים לפי׳ רש״י על התורה כי ראה אותו, וידע ממנו.

על אודות יחושו משפחתו והצור חוצב ממנו, יש להזכיר שמשפחתו רמה ונשאה, ולא מבין חשוכים יצא מאור גדול כמוהו לבית ישראל, אביו מהו׳ גדליה היה רב וגדול נודע בישראל וביהודה כפי אשר יודיענו בנו, ועל הרוב קורא את שמו עליו ובכבודו יתימר (ראה בתשובותיו סי׳ א׳), אביו זקנו היה המקובל מהו׳ אשר אשר היה אב״ד בקראקא, ואשר חבר ספר קבליי עמק הברכה, על סודות התפלות והברכות ומרוב קדושתו לא הביאו לבית הדפוס, (ראה מש״כ בראש מחברתי על אודותיו), וההשערה תרחף פה לנגד עיני, אם לא עיר מולדתו של רבינו מאיר היתה עיר קראקא, מאשר ראינו שאביו זקינו גם חותנו, שניהם היו אב״ד, וגם הוא עצמו היה אב״ד בקראקא, אמנם חזקה עלי דעת החכם גרעץ בדבר זה האחרון מטעם שכבר זכרתי, והלאה עוד נדבר מזה. גיסו היה האלוף ר״ג מהו׳ גבריאל איש בלתי נודע לנו (ראה בתשובותיו סי׳ ל״ב) והתחתן עצמו עם גדולי זמנו, על הגאון מהר״ל מפראג (שם סי׳ כ״ד) ועל הגאון מהו׳ יששכר האב״ד בווירמייזא (שם סי׳ פ״ח) כותב שהיה ממחותניו; וכן על הגאון מהו׳ אבא (שם סי׳ י״ח כ׳ ס״ב קט״ז קל״ד קר״ט ק״מ) ולפי הנראה הוא הגאון מהו׳ אבא מקראקא, אשר אליו גם תשובות רבות בשו״ת הב״ח ערוכות (ראה הלאה בקורות ימי חיי הב״ח עוד נדבר מר״א הלז), אלה המה מחותניו, אשר היו נקשרים בקשר החיתון עמדו וצאצאיו, או עם בני משפחתו, נזכרים ממנו, ונודעים לגדולים גם על פני תבל, וגם בלעדם זכר בספריו גדולי תורה ותארם למחותניו, אשד שמם לא נודע לנו, אמנם לא

אפונה היו גם אלה נודעים לאנשי שם בזמנם , כאשר נראה מתואר „האלוף” אשר חלק להם בתוארם , ובימים ההם לא היה עוד גדר התוארים נפרץ כבימים האלה , וכבר העיר בצדק החכם המנוח רא"מ מאהר (מבוא לשיר גאולה בספר מצבות קודש) על יקרת ורב ערך אשר היה לתואר הזה בימים ההם . הרב ר"מ ור"ג מהו' אברהם (שם סי' י"ד) הרב האלוף מהו' משה (שם סי' י"ח) , הרב החכם המשכיל מהו' זיינול (שם סי' ס"ה וק"ה , ולמעלה העתקתי את תואר הכבוד אשר כתב עליו בסי' ק"ה וממנו יראה לנו חין ערכו , ולפי הנראה הוא הגאון מהו' זיינול , אשר אליו תשובות אחדות בשו"ת פני יהושיע ערוכות , (ח"א חו"מ סי' ח' א"ה סי"ח וח"ב סי' נון ונ"ב) אשר יתארנו שמה המחבר בתוארים גדולים ונכבדים „הרב הגאון החכם הכולל” , דומה להתוארים שכתב עליו זמן כביר לפניו הגאון מהר"ם , ובשו"ת פני יהושע שם (סי' מ"ט ונ"א) נדפסו גם תשובותיו אל המחבר , ובסי' צ"א שם זכר את הגאון מהר"ם בכינוי „מורי ורבי” , מסכים להשערתי אשר הוא זה בעצמו הנזכר בשו"ת מהר"ם , ולפי השערת החכם פין (קריה נאמנה עמוד ס"ו) היה הוא חותן הג"מ משה מווילנא בעל חלקת מחוקק ע"ש , וכפי שנראה מתשובתו (פ"י סי' נ"א) היה אב"ד בעיר נעזוויש או בעיר ראזינאבי עיי"ש). הרב ר"מ ור"ג האלוף מהו' שמואל (שם סי' קכ"ו) , הרב ר"ג ור"מ מהו' יעקב מנהיג הקהילה בעיר לוקאב (שם סי' קל"ה) .

מצאצאי מעיו נודעים לנו בניו , הגאונים , מהו' גדליה המוציא לאור והכותב הקדמה בראש תשובות אביו , והשני מהו' יצחק ע"ש חותנו מהרי"ץ שפירא מקראקא , ובתשובותיו (סי' ק"ט) כותב תשובה אל אחד מבניו אלה , ושם (סי' י"א) כתב : הגם שאני טרוד לעת עתה בשמחת בני החשוב יצ"ו” ; גם בת היתה לו , והיתה אשת הגאון מהו' יוסף ז"ל אב"ד חוץ לעיר לבוב ומנוחתו שמה כבוד בלבוב , (ראה בספר מצבות קודש אות מ"ג) .

כבר ראינו למעלה כי בשנת שמ"ז נתקבל לאב"ד בקראקא וישב על כסא חותנו הגאון מהרי"ץ הכהן , והנה עד כמה ארכו ימי שבתו בה אין אתנו יודע , ובתוך תשובותיו הרבות לא מצאנו זולתי תשובה אחת שמזכיר בתוכה כי כתבה בהיותו עוד אב"ד בעיר הזאת (ראה סי' נון) ,

אמנם לא נמצא פרט השנה שבה כתב אותה , ובמבוא למחברתי (אות ב׳) הצעתי השערתי על הג״מ שלמה המוזכר בה , מי זה היה (ראה שמה שהעתקתי את כל הצורך לענין זה) , ואם אל מרכז האמת כונתי בהשערתי ההיא , אז יצא לנו המשפט שכתב אותה אחרי שנת שנ״א , ובכל יתר תשובותיו הנהו מזכיר כי בימים עברו היה אב״ד שמה (ראה שם סי׳ י״ט נ״ד ע״ח) , וגם את הדבר שהסב אותו לעזוב אותה אין אתנו יודע עד מה , רק זאת ידענו , כי עוד שנים אחדות לפני שנת שנ״ט ירד מכסאו , וילך לשבת על כסא הרבנות בעדה המפוארה עוד בימים ההם בעיר לבוב , ואמרתי עוד לפני שנת שנ״ט כי אז בשנה ההיא כבר עזב רב אחר , אשר היה אחריו לאב״ד בקראקא , את ארץ החיים, והוא ה״גמ מנחם מענדל ר׳ אביגדרס (ראה תולדתו הלאה) כי בלי תפונה לא בשנה ההיא עצמה נסע המאיר מקראקא ונתקבל אחריו הג״מ מענדל , כי אם זמן כביר לפניה , ועל המעט ארבע או חמש שנה , כי בשנת שנ״ו כבר היה ר׳ מענדל בקראקא , והדפיס בביה״ד אשר היה בתוכה , את ספר מצות קטן בשנה ההיא (ראה שפתי ישינים אות סמך וב״ח יו״ד סי׳ ש״ץ והלאה בתולדתו) .

ועל היות הגאון מהר״ם גם אב״ד בעיר לבוב אין מן הצורך להרבות בראיות , כי הזכיר זה פעמים רבות בתשובותיו (ראה שם סי׳ פ״ט ק״ט קכ״ח) , והאריך שמה ימים על כסא , יותר הרבה מבעיר קראקא , ולפי הנודע לנו , היה שמה עד שנת שע״ג (ראה בסי׳ קכ״ח והוא הזמן היותר אחרון המוזכר בתשובותיו מעת היותו אב״ד בלבוב) ; אמנם מכל הקורות אשר עברו עליו מדי היותו שמה נעלמו מאתנו , כי לא נמצא זכרם בשום מקום , מלבד אשר לפי הנראה , כי השריפה שהזכיר בספרו (שו״ת סי׳ ס״ח סי׳ ק״ב וסי׳ ק״ג) ובסי׳ ק״ב שם כתב שהסדר גיטין שלו נשרף , היתה בעיר לבוב עיי״ש . רק זאת נודע לנו עפ״י פנקס הח״ק מעיר ההיא , סיבה עזבו את עיר לבוב לנסוע לובלינה , אף כי אנכי לסיבה האמתית לא אחשבנה , וכה תספר : בעת היות הגאון מהר״ם לאב״ד שמה , היה הגאון מהו׳ ולק כהן בעל הסמ״ע לראש ישיבה , (עמו היתה לו פעמים רבות , גם בלעדי אבן מחלוקת העקרית בדבר הגט שנזכיר למטה , תוכחת מגולה לא מאהבה מסותרה כאשר כבר הערתי על

זה) , ויקר מקרה , שאחד מתלמידי הגאון בעל הסמ"ע , אשר תורה וגדולה במקום אחד כו נצמדים , והוא הרב הגדול מהו' אברהם שרענצל (בעל ספר שו"ת איתן האזרחי) עשה משתה לחתונת בנו , ויקרא גם להגאון מהר"ם האב"ד אל המשתה אשר הכין , ויהי אחרי טוב לבם ביין כאשר כלו לשתות והגאון מהר"ם שב ללכת אל ביתו , הלך ארון המשתה אחריו לשלחו אולם מהר"ם בהיותו אז תפוש במחשבות עמוקות כדרכו , לא ראה והבין אותו , אך כאשר הגיע לבית מעונו הביתה אשתו ותראה את הרב מהו' אברהם הולך אחריו לשלחו , ובעיניה רע הדבר על אישה ער חילול כבוד הר"א , ותגד לו ותאמר : מדוע זה לא תראה את הרב מהו' אברהם הולך אחריך לכבדך , ואתה כגמולו לא תשוב לו , ותקטן עוד זאת בעיניך לבל דבר אתו דבר ? ויען הגאון מהר"ם אותה בחפזון ובמענה נמהרה : גדולות ונצורות תשמיעני הפעם ! ולמה זה לא הלך גם מורו הרב מהו' ולק כהן ללותי ? הכי זה לאי כבוד יהיה לו , או לא חפץ להראות לי יקר כזה אשר אינני שוֶה לו ? ! כשמוע ר' אברהם את הדברים האלה חרה אפו מאוד על חילול כבוד מורו , ויתאמר לקחת ממנו נקם , ולכן מיד אחרי עברו שבעת ימי המשתה , קרא אֲסֵפָה גדולה , ויקרא לכל ראשי העדה , גם שלה לקרוא אחרי ראשי וועד ארבע הארצות , אשר הוא היה אחד מהם , וישתדל בכל עוז להעביר את הגאון מהר"ם מעל כסאו , ואף כי רבים מראשי העדה ונכבדיה עמדו לימין הגאון מהר"ם , ויתאמצו לשכך חמת ר"א ולתווך השלום , בכל זאת לא עלה בידם כי חמת ר"א לא שככה , עד אשר הוציא את מחשבת נקמתו לפעולת אדם בעזרת בעלי פקודות העיר אשר נכבד היה בעיניהם , והפקודה יצאה מאת ממשלת העיר על הגאון מהר"ם לרדת מכסאו ולעזוב את העיר . בעת ההיא דרשה עדת לובלין , אשר לא היה לה רב אלוף לראשה , אחריו להושיבהו על כסא הרבנות , וימהר לנסוע שמה ויהי לה לאב"ד . (תורף הדבר הועתק בס' מצבות קודש) , והיה זה אחרי שנת שע"ג , או בקצה השנה ההיא , כי בשנה ההיא היה עוד אב"ד בלבוב , כאשר זכרתי , והנה אף אם מוזר הדבר הזה מעט , בכל זאת היודע את תכונת הגאון מהר"ם , ואת ענותו כי לא רבה , ועל פיהם ישפוט בצדק כי נהג נשיאתו ברמים , ומרה זרק לא לבד בתלמידים אך גם בתקיפי העדה וראשיה , בנקל יתן אמון בסיפור זה , ואף אם נקבלנו לא

בכל פרטיו , אבל זה ברור אלינו שרק מסיבת דברי ריבות ומחלוקת ממעוררי מדנים , וממשנאיו אשר משך עליו ע״י תכונתו הקשה , הוכרח לעזוב את עיר לבוב , וקרוב מאוד שלסיבות אלה גם את משרתו בקראקא עזב ברצונו או נלקחה ממנו ביד חזקה. ויסוד הסיפור אמתי הוא לדעתי והדבר אשר כבר רמזנו אליו פעמים , שלא היה מהר״ם אוהב נאמן להרב בעל הסמ״ע מעת אשר נפלגו לבותם בריב ומדון אידות הגט, אשר נעיר פה על זה את הקורא בקוצר מלים, יערוב ערובה על אמתתו, ראה בתשובותיו (סי׳ קכ״ב עד סי׳ קכ״ו) על איש אחד צעיר לימים אשר נחלה פתאום בעיר ווינא , ויען אשר בנים לא היו לו , הפצירו בו קרובי האשה אשת נעוריו, לתת לה ספר כריתות לבל תפול לפני היבם, אשר לא יחפוץ לחלוץ לה אם לא במחיר רב , כנהוג אז , האמנם הבטיחו את האיש כי אם יחנן אלהים אותו ויחיה מחליו , אז תשוב לחיקו , ותהיה אשתו כבראשונה ; אכן אחרי כן כאשר שמע לקולם , והוא נרפא מחוליו , לא נרצתה לו לשוב אליו , ופשטה לו את הרגל . הדבר הזה הסב אז רעש גדול בין גדולי ארץ פולין ורוסיא , ויסכסך גאונים בגאונים להאבק ולעשות מלחמה איש ברעהו כאשר תראה שמה . הגאון מהר״ם מזה עמד בראש הבל מהנה גאונים המבטלים את הגט , והוא היה דודו של המגרש , ויעמוד הכן לימינו בכל עוז , ומזכיר שמה בכל פעם חכם אחד העומד ממולו , ויתיר את האשה המגורשת להנשא לאיש הטוב בעיניה , אך את שמו בל ישא על שפתיו , ואודיעך אל נכון כי המסדר גט זה היה הגאון בעל הסמ״ע שהיה אז בעיר ווינא 38) והחכם המוזכר שמה מהגאון מהר״ם , בלעדי הגאון בעל הסמ״ע , למקיל ומתיר , היה הגאון מהו׳ בנימין אהרן סלניק בעל שו״ת משאות בנימין (ראה שמה סי׳ ע״ה עד סי׳ ע״ח) , וגם הוא בהזכירו את המחמיר המרעיש ארץ ומרגיז רבנים מכסאותם , לא חפץ לשאת את שמו על שפתיו , ראה שמה ותשוה את כל האמור עם דברי הגאון מהר״ם בתשובותיו , ותקנה לך אז ידיעה ברורה מכל הסכסוך הלזה , אשר לא לדבר קטן נחשב אז בעתו , וכמעט רוב הגדולים בדור ההוא , נמשכו ברשת מחלוקה ההיא אלה מזה ואלה מזה , ולא רחוק הוא אשר זה היה גם אחד

מראשי הסיבות שבעבורם הוכרח הגאון מהר״ם לעזוב את עיר לבוב, כי דבר זה היה הסיבה הראשונה לסלע המחלקות אשר נצב אז בינו ובין הגאון בעל הסמ״ע, ואשר באחרונה נפרדו לבותם, ונתרחב הפרץ וירדפו איש את אחיו בכל אשר היה לאל ידם. בכל זאת מצאנו שהסכימו שניהם בהסכמה אחת על השיר אשר שָׁר הגאון מהו׳ יצחק הלוי, אחי הגאון בעל הט״ז, בשנת שס״ט, על אשר הושבה ביהכ״נ אשר בלבוב לעדת ישראל, אחרי שנלקחה מאתם, שלש שנים לפני השנה ההיא, (ראה בספר מצבות קודש), והסכימו שניהם יחדו לשיר את שיר הזה בביהכ״נ ההיא בכל שבת. ואולי היה זה לפני המקרה בדבר הגט; ויהיה גם זה לראיה שלא ארכו לו הימים בלבוב אחרי פרצה המריבה ביניהם, כאשר שערנו למעלה.

גם ימי שבתו אחרי כן בלובלין לא ארכו, לאשר ראינו למעלה שנסע שמה אחרי שנת שע״ג בהיות לו חמשים וחמש שנה לימי חייו, אמנם במעט השנים שחי שמה, ישב במנוחות שאננות, לא שמע קול נוגש, ואש המחלוקת לא נשקה בממיבתו, ובלי תפונה למד לדעת מתלאותיו הרבות אשר באו עליו לרגלי עמדו תמיד על דעתו, והנסיון האכזר אשר הכהו במטהו מטה עוז ומקל חובלים פעמים הרפו רוחו הקשה, ויהי נוח במעשיו ורצוי במפעליו, אשר לכן הרביץ אז תורה ברבים למד ולימד הרבה, והשואלים ממנו להורותם איזה הדרך ישכון אור ההוראה שאלו כאשר ישאל איש בדבר אלהים (ראה בתשובתיו סי׳ י״ט מ״ה נ״ר נ״ז פ״ז ופ״ח), אך דברי הריבות ועמל נפש ורוח אשר עברו עליו הדאיבו את רוחו ואת כחו החשילו, ולא עמדו לו ימי שלוה הקצרים שהיו לו בעת שמשו פנה לערוב, להאריך מדת ימיו, ובמבחר שנותיו השלים שנות חייו, עד אשר קראו אלהים אל מרומי העדן לקצור שמה ברינה את פרי מעשיו, אשר זרע פה בשמה ושאיה, בארץ נשיה, בשנת שע״ו, בעוד לא מלאו לו ששים שנה לדתגוררו בעמק הבכא, כי רק בכלח אי־בית בא אלי קבר בית מנוחתו, ובפנקס הח״ק מפה נזכרה שנת עזבו את ארץ החיים בזה״ל: ונשמת האלוף הגאון מ״ו ר״מ מ״ה כמהר״ר מאיר בן גדליה יום ד׳ י״ו אייר שע״ו לפ״ק אחרי מות וקדושים בעיר לובלין״.

ולא ידעתי לכוון את דבריו בתשובתו (סי׳ קל״ח): והנה הגם שאני כעת בלתי מיושב, ואין כלי תשמישי בידי, כי הם עדיין בק״ק לובלין״,

שכבר רמזתי אליהם בראשית דברי אודותיו כי לפי הנודע ברור נעלה על כל שפק, לא נסע מלובלין מקומו האחרון אל עיר אחרת להנהיג שם עדת ישרון בדת אל, ופרט השנה לא נזכרה בתשובה ההיא, אשר לכן אחשוב שאולי היה זה בימים הראשונים בטרם נהיה עוד לאב״ד בקראקא, אשר כן היא דעת הח׳ גרעץ כאשר זכרנו פעמים, שעיר לובלין היתה עיר מולדת רבינו ז״ל, ולפי״ז כתב תשובתו זאת עוד בימי חורפו. שנת בואו לעיר קראקא.

נבואה נא איפוא אל תוך עמק שושנים, היא עמק חיבוריו וספריו אשר בהם הראה כחו ורב חילו לאורייתא, ואשר ישאירו את שמו זכרו ותפארתו לדור אחרון על עפר יקום:

א) **מאיר עיני חכמים**, חידושים נפלאים על שיטות הש״ס רש״י ותוספות, נדפס כמה פעמים במקומות שונים, ובפעם ראשונה ע״י בנו הרב מהו׳ גדליה (הקדמת בנו הנזכר, שפתי ישינים אות מ״ם נו׳ 16).

ב) **מנהיר עיני חכמים** מאה וארבעים שאלות ותשובות, בפלפול וסברא ישרה מיוסדים על אדני האמת בבקיאות נפלאה בכל ספרי הראשונים, נוסף על בקיאותו בש״ס בבלי וירושלמי, נדפס ע״י בנו הנזכר עם הקדמות מאתו ומאחיו בראשן, וויניציאה שע״ט (שפתי ישנים שם) ושנית במיץ תקכ״ט. ובדפוס האחרון נמצא בהקדמה טעות הדפוס, שכתוב בה שנדפס ראשונה בשנת שע״ה אחרי מות המחבר, ובשנה ההיא היה עוד בחיים חייתו, וצ״ל שע״ח, ובלי שפק אז התחילו בהדפסתם ונגמרו בשנת שע״ט. 30),

שני אלה יצאו לאור הדפוס, ומלבדם חיבר עוד:

ג) **מאור הגדול**, ביאורים על ארבעה טורים בכ״י (ש״י שם נומר 8 גם בהקדמת בנו לתשובותיו).

ד) **מאור הקטן**, ביאורים על ס׳ שערי דורא (שם נו׳ 11 ושם)

ה) **נר מצוה**, ביאורים על ספר מצות גדול (שם אות נו״ן נומר 47 ושם).

ה) **תורה אור**, דרשות על סדר התורה מדי חודש בחדשו ומדי שבת בשבתו (שם אות ת׳ נומ׳ 89 ושם).

ז) **אור שבעת הימים**, התחיל לחבר, והוא חיבור גדול מכל הדינים הנהוגים בכל הזמנים והמועדים ולא גמר אותו, כי לקח אותו אלהים באמצע זמן חיבורו (שם אות א׳ נומר 113 ושם בהקדמת בנו).

ח). מו״ה משה מרדכי מרגליות.

אחרי האסף הגאון מהו׳ יוסף כ״ץ אל עמיו בשנת שנ״א, ישב הגאון המקובל מהו׳ משה מרדכי מרגליות על כסא ראש הישיבה אחריו, ולא נודע לנו אם הוא נתקבל אחריו מיד בשנה ההיא, או שנים אחדות אחרי כן, אך זאת נודע ברור שאחרי מהר״י ולפני מהרמ״מ, לא ישב ר״י אחר בין שניהם על כסאו; מתולדתו נודעו לנו רק דברים מעטים:

הרב מהו׳ משה מרדכי מרגליות נולד לאביו הרב מהו׳ שמואל מרגליות בראשית המאה הרביעית לאלף הששי, אביו היה אב״ד ורב בעיר פוזנן, וראה בספר דמשק אליעזר והוא ביאור על ספר תורת חטאת, (דף נ״ו): ויכולני להעיד עדות נאמנה מה שראיתי בימי קטנותי בק״ק פוזנא, כי שנה אחת היה שם דוחק גדול בחמאה וכו׳, והאב״ד הגאון החסיד הזקן מהו׳ שמואל מרגליות התיר אז אל הנערים", עכ״ל, והוא לשון הגאון מהו׳ חיים בר בצלאל המובא שמה בספר זה, ובצדק הוכיח החכם היקר ד״ר פערלעס בספרו קורות היהודים בפוזנן (במכתב החדשי להרב ר״ז פראנקל לשנת 1864 עמוד שי״ז 40) שהגאון מהו׳ שמואל הלזה היה אב״ד בפוזנן עוד לפני שנת ש״י, כי אחרי שהגאון מהר״ח בן בצלאל אשר היה חבר לרבינו הרמ״א, מעיד על מה שראה בימי קטנותו, ואז כבר היה מהר״ש זקן וישיש, והיה זה לפי״ז בלי תפונה לערך שנת ש״ן. ואולי היתה עיר מולדתו של הגאון מהו׳ משה מרדכי בנו ג״כ עיר פוזנן, מקום מגורי אביו, וגם בפנקסי ישינים פה נזכר שם אבי רמ״מ אצל זכרון בנו לתהלה ותפארת, ונכתבו עליו תואריט גדולים ונכבדים, וזה לנו לאות, שזה המוזכר בספר דמשק אליעזר האב״ד בפוזנן היה אביו.

מלבד עוד דברים מעטים ממשפחתו ויחושו וצאצאיו לא נודע לנו מתולדתו מאומה כי אין מקור לשאוב ממנו, בגלל מיעוט הספרים שחיבר,

או שלא נדפסו , גם הדברים המעטים שיצאו לאור הדפוס מאתו „ לא הגיעו לידינו כי אינם במציאות כלל .

מזכרון מעט הספרים שחיבר ומתוכן התפלות והסליחות אשר כתב כאשר יבוא הלאה גם מתוארי הכבוד אשר יתנו לו בני דורו המזכירים אותו , יתראה שמלבד בקיאותו בש״ס ופוסקים , ושהיו ידיו רב לו בפלפול וסברא , הדבר העקרי הנדרש לראש ישיבה בעיר ואם בישראל בימים ההם אשר תלמידים למאות אל מוצא פיו ייחלו , עוד ה׳ה כחו גדול בספרי הזוהר ובחכמת הקבלה , ויש להשוותו בכל זה אל הגאון בעל מגלה עמוקות , אשר גם הוא כהג״מ משה מרדכי ההולך לפניו אחז בזה , וגם מזה לא הניח ידו . ויעש חיל גם בנגלה גם בנסתרות כאשר יבוא הלאה (ראה בתולדות חייו) . הגאון בעל השל״ה מזכיר בספרו תפלה אחת ממנו אשר חיבר וקראה בשם „מענה רך״ , בגימטריאות ור״ת עפ״י סודות חכמת הקבלה ומדרך כתיבת בעל השל״ה ומהתוארים שכתב עליו נראה כי היה מפורסם בימיו למקובל גדול לתהלה ולתפארת . גם הגאון בעל מג״ע (פר׳ וישלח) יזכיר פירוש אחד על שמו .

הדברים הנודעים לנו ממשפחתו עוד , הוא שבתו האחת אשר היתה לו (אשר מתה בקראקא , י״ב ניסן שפ״ד , ונזכרת בפנקס הח״ק דף פ״ג ע״ב) ושינדל היתה נקראת , והיתה אשת הגאון שאר בשרה מהו׳ מענדל מרגליות , המליטה חבל גאונים , ומלכים , מאן מלכי רבנן , מחלציה יָצָאוּ , כי ילדה לו שמונה בנים, וכולם נודעו בשם לגדולים ותופשי תורה בזמנם . הבכור הוא הגאון מהו׳ יואל פייבש , אשר היה חתן הגאון מהו׳ אברהם בהגאון בעל משאות בנימין , משנהו הג״מ משה אב״ד בעיר טראני , השלישי הג״מ אליעזר אב״ד בעיר לומבלא , הרביעי הג״מ אליהו הנקרא אח״כ ר׳ אליהו מפרמיסלא , והיה חתן הגאון מהו׳ צבי הירש הינקער , החמשי הגאון מהו׳ נחמן האב״ד דק״ק מעזריטש במדינת ליטא . הששי הג״מ מרדכי אשר היה חתן הקצין ועתיר נכסין הר״ר קאפיל מקראטשין „ השביעי הג״מ שמואל הנקרא ר׳ שמואל ר׳ מיכשקיש מווילנא (והוא נזכר מהגאון בעל ברכת הזבח (לערכין ל״ג) בתואר „האלוף התורני״ עיי״ש . והחכם פין (קריה נאמנה עמוד צ״ג) בהזכירו את הרב הלזה שהיה מתושבי עיר ווילנא , כתב בהערתו : לאשר לא מצאתי זכר האיש התורני הזה

במקום אחר (זולתי ס' ברכת הזבח אשר הביא שמה) ודבריו ערבים עלי ראיתי להעתיקם" , ונעלם ממנו שנזכר גם בספר מגילת יוחסין , המקור שממנו שאבתי כל זאת , ולוא ידע מספר זה היה רואה ג"כ שלשלת משפחתו ויחושו) . השמיני והאחרון היה הגאון מהו' ישראל חתן הרב מהו' אברהם מטיסמניץ . (ראה כל זה בס' מגילת יוחסין והוא תולדות הגאון מהר"ל מפראג ויחושו , הנדפס בסוף ספר מטה משה להג"מ משה כ"ץ מפרמיסלא) . לפי הכתוב בביבליאתיקא של הה' וואלף היה לו גם בן אחד , כי העתיק שמה כתובת מצבה כזאת : פ"נ האיש משה עניו מכל האדם וכו' כמהורר משה יוסף במהורר משה מרדכי מרגליות , ביום ג' ד' אייר לפרט ולסדר נשא את ראש" ; (ראה בסוף המחברת העתקת כל המצבה בתוך הציונים) , אך לא אוכל להבין למה נקרא בשם אביו , ובמדינת פלניא לא היה המנהג לקרוא הבנים בשם אבותיהם שעודם חיים , כאשר נהגו במדינת שפאניען ואחריהם הגולים מארצה שנתישבו במדינת איטליה , כאשר הראתי במקום אחר , ואולי נולד אחרי מות אביו , ושנת מות בנו זה לא נוכל לדעת , ולא נמצאו שום נקודות על התיבות נשא את ראש " המורים בלי ספק על פרט השנה , אך לפי החשבון וגמטריאות המלות אלה לא נולד אחרי שנת שע"ז , שמת בה אביו , לולא שנאמר כי מת לפני לדתו (?) שלפי פרט הכתוב על מצבתו לא מת רק לכל היותר מאוחר בשנת שנ"ג , דוק ותשכח , ואין בידי לברר יותר .

כפי אשר זכרתי בראשית דברי שאביו הגאון מהו' שמואל היה זקן וישיש כבר סביב לשנת שי"ן , ונולד הג"מ משה מרדכי לכל היותר מאוחר מיד בראשית המאה הרביעית , יתראה כי האריך ימים מאוד וחי יותר משבעים שנה , וגם על משמרתו משמרת הקודש בעיר קראקא , עמד יותר מעשרים שנה , כי הלך לאור באור החיים בשנת שע"ז " ובפנקס הח"ק (דף ע"ו ע"א) כתוב עליו כזאת : ונשמת האלוף הגאון הדרשן המקובל ר"מ כמהורר (משה) מרדכי בן הגאון מהו' שמואל מרגליות נפטר בשבת ונקבר ביום א' י"א כסליו שע"ז" . ובביבליותיקא של החכם וואלף (ח"ד עמוד אלף ר"ו) נמצאה ההעתקה מהכתובת על מצבת קבורתו , וְהִנֵּה משונה מאד מהנוסחה הנמצא עתה עליה , וכבר דברתי ע"ז בהציפה להמגיד (שנה י"ב גליון מ"ט ונון) , ובקצה המחברת נע"קו גם שניהם .

מפרי תבונתו וחכמתו אשר זכרם נשארה בספרי בעלי אספות הנם :

א) **ספר חסדי ה׳**, על השלשה עשרה מדות נדפס בקראקא שמ״ט (שפתי ישנים אות ח׳ נו׳ 58).

ב) **זוהר חדש עם מדרש הנעלם** בהוספות רבות ממנו נדפס שם שס״ג (שם אות ז׳ נו׳ 13).

ג) **מענה רך**, תפלה ארוכה עפ״י חכמת הקבלה הזכירה הגאון מהו׳ ישעיה הורוויץ לתהלה בספרו (של״ה ח״א מסכת פסחים דרוש ששי), ולא נודע אם נדפסה פעם או בכ״י נשארה :

ד) **סליחה** על הקדושים ר׳ משה ור׳ יהודא בני יקותיאל אשר נתפסו בקראקא או בווארשא (ראה עמודי העבודה ח״ב עמוד רל״ג) בשנת שנ״ו על לא חמס בכפם, ודנו אותם ביסורים קשים ומרים ונהרגו על קדושת השם 41), תחלתה אלהים למדתנו בנעורי, נדפסה בתוך סליחות מנהג ליטא, ביחד עם הסליחות והקינות על חורבן מדינות איקרינא בשנות ת״ח ות״ט שחיבר הגאון בעל הש״ך (אמשטרדם תקי״א), ושם נדפסה הסליחה (בדף קט״ו ע״א) ובראשה כתוב : סליחות על הקדושים שיסד מהו׳ משה מרדכי בן לא״א מהו׳ שמואל מרגליות ז״ל מקראקא (ראה עה״ע שם).

ט). מו״ה מנחם מענדל ר׳ אביגדור׳ס

אחרי אשר עזב הגאון מהר״ם מלובלין את העיר (לערך שנת שנ״ה) ויסע לעיר לבוב, מלא את מקומו הגאון מהו׳ מנחם מענדל הנקרא ר׳ מענדל ר׳ אביגדורש ، וישב על כסאו, מתולדתו נודעו רק דברים מעטים. הרב מהו׳ ישעיה מנחם נולד לאביו ר׳ יצחק בקצה המאה השלישית או סביב למאה הרביעית לאלף הששי : והנה גם ממנו כמו מההולך לפניו, לא נודעו רק דברים מעטים מקורות חייו, כי מעט הספרים אשר השאיר אחריו ברכה, אינם בנמצא כלל, ולכן רק אל מקומות המעטים בספרי מחברים אחרים אשר יביאו זכרון שמו עינינו, ואת אשר מצאנו נודיע בקוצר מלים. הוא היה אב״ד ורב בעיר לאדמיר בארץ רוסיא טרם בואו לקראקא, וחתום גם הוא על ההסכמה לספר מתנות

כהונה בחברת הגאונים בעל שארית יוסף ובעל הלבושים ור׳ נפתלי הירש שור ואחרים , ובשו״ת הב״ח (סי׳ ע״ז) נזכרה גב״ע ממנו בזה״ל : וז״ל הרב החסיד מהו׳ סענדל ז״ל אחרי שהעדתי וכו׳ נאום מנחם יצחק ז״ל ה״ה הנקרא מענדל ר׳ אבינדורש״ , וט״ס נמצאה פה בתשובת הב״ח כי במקום שכתוב : מנחם יצחק ז״ל צ״ל מנחם בן יצחק ולולא הגה זאת הוא בלתי מובן ; והתשובה ההיא נכתבה בשנת ש״ס עיי״ש , ואז כבר נפטר הרב מהו״רר מענדל ז״ל כאשר נראה הלאה , ועל כן כתב עליו הגאון בעל ב״ח פעמים רבות תיבת ז״ל אשר לא יכתב כן על החי בעוד נשמת רוח חיים באפו . ושם אבינדור שנקרא עליו ׳ד״או הוא על שם חותנו כנהוג אז, או שם משפחה״ יחשב כי שם אביו היה יצחק , והוא נקרא ג״כ בקצרה רמ״א בר״ת , ולכן שגו רבים והחליפוהו ברבינו הרמ״א בעל המפה , וספר תיקון שטרות שתיבר ר׳ מענדיל חשבו כי מחברו ה״א הרמ״א (ראה בספר שם הגדולים החדש ח״א אות מ׳ סי׳ נ״ב) .

וראוי להזכיר את אשר כתב הג״מ מרדכי יפה על אחת מתקנותיו הנזכרים , ואף שלא זכר שמו מבואר , רק בשם המורה סתם, כוונתו היא עליו, ואלה דבריו (עטרת זהב סי׳ קס״ז) : וראיתי אחד מן המורים שלמד המלוים לעשות כן וכו׳ ותיקן לכתוב בשטר על זה הדרך וכו׳ ע״כ התחבולה שהמציא המורה שבא להתיר רבית גמור, כי טעותו מפורסם שאין זה דומה כלל וכו׳ , ואם היה זה עולה על הדעת שאפשר לעשות בטחון על הרבית היו הם חכמים ח״ו יותר ממשה רבינו ע״ה ותורתו חלילה וכו׳ ע״כ אני אומר שהשטרות הנזכרים הם המכשילים את הרבים לעבור על כמה לאוין וכו׳, ראה טעות המכשיל הגדול היוצא מזה כי כן שמעתי מכמה מלוין באלו השטרות וכו׳ ואני תמה על אלו המשובשים לפי דעתם המשובשת ודברי נביאותם מה להם להאריך בשטרותיהם המשובשים ולשבש אותם באריכות דברים , אם נביאים הם לא היה להם לכתוב רק שטר קצר וכו׳, רק יסמכו על נביאותם ויאמרו ודאי הרויח ומתירין על כמה לאוין כמ״ש , סוף דבר הכל הולך אחר החיתום ועינינו רואות שכולם נכסיהם מתמוטטים באחריתם , ע״כ אני אומר שא״א לשום אדם לתקן הלואה לישראל בריות אם לא יקבל המלוה קצת אחריות וכו׳, ולא יעשה עמו סך קצוב להרויח בתוך אותו הזמן ולפסול כל העדים אם לא פלוני כאשר הורה המורה דהיא ודאי רבית״ עכ״ל . והנה את התיקון הלז עשהו הרב בהיותו עוד אב״ד בעיר לאדמיר, אמנם אחרי כן בהיותו אב״ד בקראקא כתב אליו הגאון בעל הסמ״ע ככל דברי הגאון בעל הלבושים ושלא יפה עשה בתיקונו , ואז חזר הרב מדעתו והתקין שטר כפי דעתם , וזה הוא הנדפס בתיקון שטרות דפוס קראקא , ואותו תמצא גם בספר נחלת שבעה (סימן מ׳) ובראשו כתוב שטר עיסקא שתיקן הגאון מהו׳ מענדיל ר׳ אבינדורש, אב״ד ור״מ דק״ק קראקא

בהיתר הריות כאשר נמצא בתיקון שטרות ד"ק"; ואת כל הדברים האלה והחזיון הזה הודיענו הגאון בעל הסמ"ע בסוף התקנות שעשה כיריד גראמניץ בשנת שס"ז וקצתם העתיק הרב בעל נחלת שבעה, ואלה דבריו שהעתיק שמה: ויש מפקפקין וכו' מכח מה שראו מש"כ הגאון מהרמ"י ז"ל בעט"ז שלו בסי' קס"ז שקרא תגר על המתנים שלא יהא נאמן כי אם בעדים, וכתב שנשתבש המורה שתיקן נוסח שטרות בדרך הזה, ואני אומר שלא ראו יפ"ה במ"ש הגאון רמ"י ז"ל וכו', ואשר כתב שראה מורה אחד שתיקן נוסח השטר בענין זה שטעות בידו לא כיון על הטופס בק"ק קראקא ע"פ הגאון ר' מענדל ז"ל כי באותן השטרות לא נדפס וכו' אלא כונת רמ"י היא למה שראה שהנהיג מהו' מענדל בהיותו אב"ד בק"ק לאדמיר שלא להאמין הלוה וכו', ותיקן כן הנוסח בשטר עד אשר הביאני ה' להיות אב"ד בק"ק לאדמיר וראיתי נוסח שטרות ומחיתי בידם מלכתוב ולהתנות כן מטעמים שכתב רמ"י נר"ו, וכתבתי למהר"ר מענדל ז"ל שהוא כשגגה היוצאה מלפני השליט, ולבסוף הודה ותיקן כן הנוסח הנדפס בק"ק קראקא, נאמנות בעדים דוקא על ההפסד, ובזה מודה הגאון מהר"י נר"ו עכ"ל בעל הסמ"ע, והרב בעל נחלת שבעה סיים: הן אלה קצות דרכי היתר הריות בעיסקא שתיקן הגאון בעל הסמ"ע והדרישה וכו' ומ"מ זה שכתבתי לא כתבתי רק כדי שידע הקורא באמת על מה סובב צירי גלגלי נוסחו של הגאון מ' מענדל הנ"ל וכי יש לו מנהיג שמנהיגו במערכה עפ"י הדין וההלכה, שמורה בכל וערוכה", ובאמרו שיש לו מנהיג שמנהיגו כונתו לפי הנראה על הגאון בעל הסמ"ע אשר כתב אליו והעירו על שגגתו, ותיקן אח"כ עפ"י עצתו כמבואר. ומדרך כתיבת בעל הסמ"ע עליו נראה כי לא היה מהר"ם קטיל קנה באגמא כי אף שגם הוא התנגד לתיקונו כ' עליו איזה פעמים התואר היקר גאון, ולא כאשר יכתוב נגדו הגאון בעל הלבושים וידבר ממנו בדרך אי כבוד (וועגווערפענד) בשם המורה סתם ואף את שמו לא חפץ לשאת עלי שפתיו, ואולי לא היה מכיר אותו אז כמו הגאון בעל הסמ"ע.

ממשפחתו נודעו לנו דברים אחרים. שלשה בנים היו לו, שם הבכור הוא נודע על פני תבל כמעט יותר מאביו, והוא הגאון מהו' משה, ונודע בשמו ר' משה ר' מענדלש, והיה מפורסם לגאון ולתפארת בימיו, וחיבר סליחה לעצור המגפה, התחילתה מושל בעליונים אתה ידעת (ראה בספר עמודי העבודה עמוד רכ"ז), ועוד לפני שנת שס"ה היה אב"ד ורב בעיר הגדולה לאלהים פפד"מ, ושם כתב הסכמתו על ספר ביאורי סמ"ג לר' יוסף ב"ר משה מקרעמניץ (ווינציאה שס"ה) ומשם נתקבל לאב"ד בפראג, ואחרי כן לעטרת הקהלות מארץ פולין לעיר פוזנן. ואלה דברי הרב בעל שו"ת שבות יעקב (ח"ב סי' פ"ה): מצאתי און לי מתשובות הגאון מהו' משה ר' מענדלש זצ"ל שהיה גדול בתורה ומפורסם כאשר שמעתי שהיה אב"ד בפראג לפני הגאון בעל תוספות

יו״ט , ואח״כ ע״י סיבה יצא משם ונתקבל בק״ק פוזנא, והובאה תשובתו בספר חינוך בית יהודה סי׳ ע״ו״ , עכ״ל , ובספר הנזכר בראש תשובה זאת כתוב : שאלה ששאל הגאון מהו׳ חנוך זצ״ל מהגאון ר׳ משה ר׳ מענדלש ז״ל מקראקא שהיה אב״ד בפוזנן״ ; ובראש הסליחה שחיבר כתוב : שם המחבר הרב הגאון ר׳ משה ר׳ מענדלש ז״ל מקראקא שהיה אב״ד ור״מ דקק פראג״ · ובעיר פראג מתה עליו אשתו ביום ב׳ דר״ה שנת שפ״ג, ונוסח מצבתה תמצא בס׳ גל עד (ציון קס״ה) · גם לו היו בנים שהמה תפארת אבותם , בנו הרב מהו׳ ישראל חיבר ספר מראה צדק מפתח על סוגיות התלמוד (הערות החי׳ האק לס׳ גל עד עמוד ע׳) ואנכי ראיתי חתימת ידו בכ״י על ספר פלפלא חריפתא לבעל תוסיו״ט כזה : ישראל בן הגאון החסיד מהו׳ משה זצ״ל בן הגאון החסיד מ׳ מענדל ר׳ אוויגדרש זצ״ל״ . גם בתו מרת אידל חיברה קיצור יוספין בלשון אשכנז ונדפס בקראקא ת״ל (שפתי ישנים אות ק׳ נומר 55) : ובטרם היות הגאון מהר״מ אב״ד במקומות הנזכרים , היה אחד מדייני קראקא הגביהים , ונמצא חתום תחת פסקי דינים בפנקסי הקהל הנמצאים פה . ולכן כנוהו איזה מחברים המזכירים אותו בשם ר׳ משה מקראקא , אף כי לא נולד שמה , ועוד בשנת שנ״ה בחיי אביו הסכים על ספר גלילות ארץ ישראל בחברת הגאון בעל הב״ח , והגאון מהו׳ יוסף קלמנקיש , וכן בהסכמתו על סידור שער השמים להגאון בעל השל״ה, (הנדפס בא״ד תע״ז) חתם אחרי חתימת בעל ב״ח , וכתב שמה : והסכמתי למה שגזר הגאון מ׳ יואל״ , והיא בלי פרט השנה , אך ממה שחתם כזה : משה בן מהו׳ ישעיה מנחם זלה״ה נקרא משה ר׳ מענדלש נראה שנכתבה אחרי מות אביו , ובראשה כתוב : הסכמת הגאון אב״ד דק״ק פוזנן מהו׳ משה ר׳ מענדלש זצ״ל״ . עכ״פ נלמוד מכל המובא שאביו הג״מ מענדל לא היה עוד צעיר לימים בעת עזבו ארץ נשיה, וכבר בשנת שנ״ה היה בנו , אשר לא אדע אם לא נולדו לו גם בנות לפניו , מפורסם כ״כ עד שנדפסה ממנו הסכמה על ספר בחברת הגאון בעל ב״ח , ומכל זה יתראה לנו שנולד ר״א עוד לפני תום המאה השלישית . שני בניו האחרונים , שם אחד היה כמהו׳ יוסף ונפטר בקראקא (כ׳ אדר שצ״א) ונזכר בפנקס הח״ק מפה, ושם השני ר׳ אברהם ונפטר בשנת ת״ח, ונזכר גם הוא בפנקס הח״ק .

בספר שו״ת חוט השני (סי׳ נ״ב) נמצאה תשובה אחת אשר החתום תחתיה היה גם הוא רב בעיר פרנקפורט , ושמו שוה לזה שלנו מהו׳ מענדל ר׳ אביגדורש עיי״ש , אבל בכל זאת איננו זה שלנו כי התשובה ההיא נכתבה בשנת תכ״ב שנים רבות אחרי אשר כבר עלתה מרומים נשמתו , כי הוא עזב את מעונו פה בשנת שנ״ט , ככתוב בפנקס הח״ק (דף נ״ד ע״א) וז״ל : ונשמת האלוף הגאון מ״ו ר״מ ואב״ד מהו׳ ישעיה מנחם בהר״ר יצחק זצ״ל הנקרא ר׳ מענדל ר׳ אביגדורש יום ב׳ כ״ה למנחם משיח״א לפ״ק פרשת ראה״ , ולא ישב על כסא בקראקא רק

שנים מועטות לא הגיעו לשנות שמיטה .

מספריו אשר השאיר אחריו ברכה ונודעים לנו המה :

א) **באורים כבדו ה׳ על התורה** (ראה שפתי ישנים וסדר הדורות) . ומובא בס׳ אבני שוהם (פ׳ וירא) .

ב) **תיקון שטרות** נדפס בקראקא ונזכר פעמים רבות בספר נחלת שבעה .

ג) **ספר עמודי גולה** או ספר מצות קטן הדפים בקראקא בשנת שנ״ו (שפתי ישנים אות סמך) ובראשו ספח אליו הקדמה מהערות וחידושים בדיני איסור והיתר מאתו (ראה ב״ח יו״ד ס׳ ש״צ הזכירה) , ואליו רמז הגאון בעל מגן אברהם (או״ח סי׳ ס״ו סק״ה) :

י) . מו״ה פייבש מקראקא .

על מקום הגאון מהו׳ ישעיה מנחם נתקבל הג״מ פייבש הנודע בשם „ר׳ פייבש מקראקא״, וישב על כסאו, ומתולדתו גם הוא לא נודע כמהולך לפניו , רק מעט מזער , כי גם ממנו לא נשארו בידינו חיבורים וספרים ילידי תבונתו , רק תשובות מעטות מדלתות אחרים המפוזרים זעיר שם בספרי מחברים אחרים .

הרב מהו׳ משולם פייבש נולד לאביו מהו׳ ישראל שמואל בראשית המאה הרביעית לאלף הנוכחי , באחת מערי ארץ פולין אשר לא נודעה לנו ; רק זאת נודע לנו כי בטרם היותו לאב״ד בקראקא , היה , אולי , אב״ד בעיר בריסק אשר בארץ ליטא , והגאון בעל ב״ח אשר היה מגדולי תלמידיו , הביא (ב״ח או״ח סי׳ רע״ו) : וכן קבלתי ממורי הרב מהו׳ וי״ש מבריסק דליטא״ , וכונתו , לפי הנראה , אל הג״מ משולם הנשא עתה על שפתינו , כי גם במקומות אחרים הוא מזכיר מבואר את מורו זה ראה למשל (ב״ח שם סי׳ ל״ח) . ואף כי לא נודע בבירור השנה אשר בה בא לקראקא לנהוג נשיאותו , אם בשנת שנ״ט או אח״כ , בכל זאת נודע שבשנת שס״ה כבר היה שמה , כי מצאתי בספר זכרונות כ״י עתיק יומין מעיר הזאת כדברי׳ האלה: בשנת שס״ה לפק חל ר״ח אב בשבת ושאלו להרב מורה צדק ר״מ ואב״ד מהו׳ פייבש יצ״ו איזה הפטורה יאמרו אם יפטירו הפטורת שמעו או השמים כסאי כמו ר״ח אלול שחל להיות בשבת , ופסק שיפטירו הפטורת שמעו כסדר בש״ח , וכן הפטירו בכל בתי כנסיות״ . ונמצאו ממנו עוד פסקים הרבה ועפ״י הרוב במנהגי ביהכ״נ :

והנה אף כי חיבורים מיוחדים לא נשארו אחריו ברכה , בכל זאת מספרי גדולי זמנו ראינו את מעלתו הגדולה , ונמצאהו מחליף תשובותיו עם כל גדולי דורו ; ובשו״ת מהר״ם מלובלין (סי׳ פ״א) תמצא תשובה אחת מהגאון המחבר אליו , ובשו״ת הב״ח (סי׳ ק״ב) ג״כ תשובה מהמחבר אליו , וממנו תשובה אל הגאון מהו׳ יהושיע ולק הכהן בעל סמ״ע תמצא

בשו״ת ב״ח (החדשות סי׳ ל״ד), ועוד תשובה מהג׳ הב״ח אליו ותשובתו עליה אל הב״ח (שם סי׳ פ״ז), ועוד תשובה אחת מאתו מצאתי בשו״ת הגאונים בתראי (סי׳ מ״ד) ולא נודע למי ערכה, והיא אודות גט ע״י שליח עיי״ש · והגאון מהר״ז מרגליות (טיב ־דד גיטין שמות נשים אות ג׳ סק״ב) כתב בשם הגאון מהו׳ מאניש חיות וז״ל: בתשובה שכתב לי הג״מ פייבש ז״ל אב״ד דק״ק קראקא בהיותי רעיא מהימנא בק״ק שידלוף״, ובדרישה (אבן העזר סי׳ י״ז) נמצאה העתק תשובה מהג׳ מהר״י כ״ץ אליו אודות העגונה של ר׳ יעקב חיט. ובספרי האחרונים נזכרו דינים שונים משמו, ראה בטורי זהב (או״ח סי׳ תקפ״ד סק״ב) כתב: שמעתי שהגאון הרב מהו׳ פייבש מקראקא ז״ל היה מל בר״ה ולא קנח פיו אחר המילה אלא בפה המלוכלך ברם מילה תקע בשופר לערב מצות מילה בשופר״, ויתראה מזה שהיה גם מוהל ובעל תוקע. ובס׳ אליהו רבא (סי׳ קע״ז) כתוב: ובא״ח כתב בשם מהר״י ג״כ שהעיד בשם הגאון מהו׳ פייבש מקראקא דאם היין שרף לפניו קודם מוציא אינו מברך בתוך הסעודה עליו״; ועוד בספרים כאלה נזכרו מאתו דינים והנהגות כיוצא באלה.

מתוך אחת מתשובותיו הנזכרות למדנו דבר הראוי להודיע, והוא כתשובתו על בעל סמ״ע (שו״ת ב״ח החדשות סי׳ ל״ד) נמצא ביאור חדש למש״כ במשנה (נדה פרק היוצא דופן) כל הנשים מטמאות בבית החיצון, וביאור מלת פרוזדר בדרך חדש עפ״י עומק חכמת הניתוח וממנה נלמוד ג״כ שהיה בקי גם בשפה אחרת בלעדי שפת קדשינו, והוא לדעתי שפת רומית כי שמה כתב: ואף לפי מה שראיתי בציור בספר הניתוח שמצייר מקום התוספית הדומה לשני קרניים למעלה מן האם והצואר״, ולפי הנודע לי לא נמצא בכל ספרות העבר ת°הישנה ספר בחכמת הנתוח עם ציורים שהזכיר בדבריו, ובכלל יתראה מתוך תשובתו ההיא רוב בקיאותו בחכמת הניתוח באופן נפלא מאוד כראוי לרופא גדול המורה חכמת הניתוח באחד בתי ספר הגדולים, אשר לא נמצא כמוהו בין כל גדולי ישראל מזמנו עד ימינו אלה, ובכל זאת דרך גאה וגאון לא ידע, ולשון מדברת גדולות רחקה ממנו, ולא התפאר כגדול אחד בדוד שלפנינו לכתוב: והצעתי הדבר לפני חכמי הרופאים והודו לדברי״, אשר אמנם דבר זה הנזכר שם בספרו אשר הוכיח ברוח כביר אמרי פיו את גדולי חכמי הרופאים והכרחו להודות לדבריו לא לדבר גדול כ״כ יחשב לאיש הבקי בכל השבע חכמות וכל רז מהם לא אנס לו כאשר התפאר במקום אחר, אולם האיש הנשא עתה על שפתינו, כאשר רצה להביא עדות רופא חכם אשר הסכים לדעתו, כתב שם רק בדרך פשוט ולא בהרחבת פה ואריכת לשון! וכן הסכים בזה רופא הבקי בחכמת הניתוח שזה החלל הוא הנקרא פרוזדר ולא אותו הצואר של האם כאשר פירשנו״. ודי בזה למבין.

גם ממשפחתו לא נודע לנו מאומה מבניו ובנותיו אשר הוליד מחלציו, זולתי מבנו האחד ששקול כנגד הרבה, הוא הרב המקובל מהו׳ שמואל (ע״ש אביו זקנו) והיה אב״ד בעיר פרמיסלא, ובראש ספר נובלות חכמה ליש״ר מקנדיאה כתיב: תשובות חשובות רגלי מורכבות ידעונים ואבות, מרבינו שבארץ ישראל הגאון ר״ג ור״מ ואב״ד בירושלים עיר הקודש תוב״ב החסיד מהו׳ ישעיה סג״ל וכו׳ לשאלות הגאון ר״מ ואב״ד דק״ק פרמיסלא החסיד מהו׳ שמואל זלה״ה בן המאור הגדול בישראל מהו׳ משולם פייבש זלה״ה ר״מ ואב״ד דקק קראקא״, ולפי הנראה הוא הרב מ׳ שמואל הנזכר בס׳ מגלה עמוקות (פרשת שמות דף ע׳ ע״ג), ומשני מקומות האלה נראה שהיה מגדולי חכמי המקובלים, כאשר כתוב עליו גם בהקדמת ספר עמק המלך. ומאשר כתבו עליו הרב בעל שו״ת בית יעקב (סי׳ ס״ח) וז״ל: והנה זה כמה שנים ראיתי תשובת הג״מ שמואל בהגאון מהו׳ פייבש בענין זה וכו׳ וכתב שם שהיה לו ויכוח עם הג״מ ליב מפראג ז״ל בדין זה״, והגאון מהו׳ משה חריף אב״ד בלבוב בהגה לסדר גיטין של הג״מ אברהם שרענצל וז״ל: שמעתי מפי המרומם מהו׳ משה קריטשינר שפעם אחת ניתן גט בדור שלפנינו וכו׳ והיה בשם הג״מ שמואל ב״ר פייבש וצוה לכתוב״ (ראה בס׳ טיב גיטין למהר״ז מרגליות שמות נשים אות מ״ם ס״ק י״א), והגאון בעל בית שמואל (שמות נשים אות פ׳) וז״ל הגאון מהו׳ שמואל ר׳ פייבשם ז״ל היה מסופק אם לכתוב וכו׳״, מכל אלה נראה שהיה גדול הדור, והמה מזכירים אותו ומביאים ראיה ממנו כאלו היה פוסק מפורסם שיש לסמוך על דעתו.

את מספר השנים אשר כהן פאר בראש עדתו אשר בעיר קראקא, לא נודעו בבירור, כי לא נודעה השנה אשר בא אליה, אך על המעט היה לצפירת תפארתה כחמש עשרה שנה, כי הלך לאור באור החיים בשנת שע״ח, זקן ושבע ימים כבן שבעים שנה, למד ולימד והעמיד תלמידים הרבה, ובראשם הגאון מהו׳ יואל בעל בית חדש, אשר בו ישראל יתפאר, ומיד אחרי עזב מורו זה את ארץ נשיה נקרוא נקרא מראשי עדת קראקא למלאות את מקום רבו ולשבת על כסאו אחריו, כאשר נראה הלאה בקירות חייו · ואלה הדברים הכתובים בפנקס הח״ק (דף ע״א ע״ב) על הרב מהו׳ פייבש: ונשמת האלוף הגאון מ״ה מ״ו ר״מ ור״ג ואב״ד בכאן ק״ק קראקא כמהורר משולם פייבש ב״ר ישראל שמואל ז״ל הלך לעולמו ושבק חיים טובים לכל ישראל ביום ג׳ בשני של ח״ה סוכות שע״ח לפ״ק ·

כתביו המעטים שנשארו אחריו ברכה הלא המה:

א) ספר שמות גיטין הזכירו הגאון בעל שו״ת איתן האזרחי (סי׳ כ״ט) ובסדר גיטין שחיבר הוא ז״ל שהיה ביד הגאון מהר״ז מרגליות, מזכירו לרוב, ומשם נראה שהיה בידו, כאשר העתיק משמו הגאון מהר״ז בספרו טיב גטין (ראה שם שמות אנשים אות ב׳ סק״ד, אות זיין ס״ק י״ח אות יו״ד

ס״ק ל״ז , אות מ״ם ס״ק כ״ב, שמות נשים אות טית סק״ג , אות יוד סק״ב וסק״ז וסק״י , אות נון סק״ה , אות סמך סק״ה , אות עין סק״ב , אות ריש סק״ז , שמות עירות אות א׳ סק״ב) . ולא נודע לי אם נדפס פעם או נשאר בכ״י .

ב) שלשה תשובות מפוזרות , א) בשו״ת ב״ח החדשות (סי׳ ל״ד) ב) שם סי׳ פ״ו , ג) בשו״ת הגאונים בתראי (סי׳ מ״ד) , ואת כולנה כבר זכרתי למעלה״ .

ג) ספר שו״ת מהר״ם מינץ (האב״ד בפוזנן) נדפס בהשתדלותו ומתוך הכ״י שהיה בידו , ועפ״י הגהתו , בקראקא שנת שנה טובה (שע״ז) , ובסוף הספר נמצאה הסכמה ממנו , ובה כתב כל הקורות את הכ״י אשר היה בידו , וחתם : משלם המכונה פייבש בן לא״א ישראל שמואל זלה״ה .

י״א). מו״ה נתן נכ״ע שפירא.

אחרי האסף הרב המקובל מהו׳ משה מרדכי מרגליות ז״ל אל עמיו , ישב הגאון מהו׳ נתן נטע שפירא על כסאו אחריו , אשר גם הוא כההולך לפניו , ועוד יותר ממנו , הִרְבָּה לנטות אחרי סתרי חכמת־הקבלה אשר אהב אותה כנפשו וישים לילות כימים להגות בה באות־נפש , עד אשר העלתהו על גפי מרומי הכבוד והיקר , וצניף טהור שמה על ראשו , ומקצה גדלו, וכבודו הרב תמצא במעט השורות אשר אכתוב הלאה , אשר במו חצבתי ציונים לתולדתו וקורות ימי חייו , אמנם קורא יקר ! אל תקוה למצוא בתוכנה סיפורים מבהילים אשר ידם אוחזת בעקב אותות ומופתים השגורים בפי תאבי נפלאות , כי המשכיל על דבר אֱמֶת לא יסכון עלימו , ואם יתנו מופתים בשמים ובארץ, נפשו לא תישר ולא תמצא נחת במו, והסכל אשר נָתַן במרומים , בכל שאונם והמונם לא אוכל להשביע נפשו דשוקקה , כי לא תמלא אזנו משמוע נפלאות כהנה וכהנה , ואם כל פלאי התבל אקבץ ומצא לו ? אם כן הדבר למי אנכי עָמֵל ? גם אנכי מעודי לא תקעתי עצמי בהלכתא למשיחא , לא דרשתי למתי השמיע ברמיזותיו קץ הפלאות , ולא חקרתי אם ומתי הראנו נפלאות, כי אני פי מלך שמור— אם על דברים כאלה מהשוב חדלת , ורק דברים הראוים להשמע לנבונים ממני שאלת , קום קרא אמרי המעטים כי אליך מגמתי , אולי תמצא דברי חפץ במו כְּאוֹתְךָ וְאוֹתִי .

הגאון מהו׳ נתן נטע נולד לאביו הרב מהו׳ שלמה בן הגאון מהו׳ נתן שפירא ז״ל, אשר שמו בקרבו, המחבר ספר מבוא השערים וספר אמרי שפר, אשר דר בעיר הוראדנא, בשנת שמ״ה לאלף הששי, באחת מערי ארץ פולין הבלתי נודעה לנו, ולא ידע וראה את זקנו אבו אביו, כי עוד שבע שנה לפני יציאתו לאור עולם, והיא בשנת שר״ח, שקעה שמש חייתו והלך לאור באור החיים (ראה שם הגדולים), ולכן בכל מקום שמזכיר אותו בספריו יוסיף בהזכרתו תיבת זלה״ה (ראה מגלה עמוקות פרשת קדושים דף כ״א ע״א קרח נ״ד ע״ב בלק ע״ו ע״ב פנחס ע״ז ע״א). מהקורות אשר עברו עליו בימי נעוריו לא נודע לנו, רק שנתגדל על ברכי התורה הכתובה והמסורה, ויעש חיל בכל פנותיהם וגם בלעדן עוד עשר ידות היה לו בחכמת הנסתר היא חכמת הקבלה, וידע כל ספרי הזוהר והתיקונים בע״פ גם כל ספרי האר״י, ושאר ספרי המקובלים הקדמונים והאחרונים, כולם פתוחים היו לפניו, לא נגרע ממנו דבר. ממי למד את חכמת הקבלה נעלם מאתנו, כאשר לא נדע גם אחד ממוריו אשר מהם שאב רובי תורותיו בתלמוד ופוסקים אשר גם בהם ידיו רב לו בפלפול וסברא כאחד הגדולים אשר בארץ. ויגדל ויהי לגפן אדרת אשר בצלו חסו אוהבי הסודות וחובבי הנעלמות בו התהללו, והיה יודע הכל על פה, כאשר גם ספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים מלבד שני התלמודים, את הכל ידע על פה, כפי אשר כתב עליו בנו בהקדמתו לספר מג״ע: נתן ה׳ לו לב לדעת ולהזכיר מה ששמע מפי ספרים ומפי סופרים, הזכרן הגדול שאין כמוהו בכל עברים, חכמה ודעת הכל בכלל על פה כמסיני מסורים, גפ״ת אלפס וטורים הגיד על פה לתלמידיו היקרים, ותשובות ופוסקים אחרים אין גם אחת אשר לא ידע שרשם ועקרם״ ויאהב לעשות כונים בתורת ה׳ על דרך הנסתר וידרוש גם דברי הלכה בתלמוד בדרך הסוד, כאשר תמצא רבות כאלה בספרו מגלה עמוקות על התורה ראה (פ׳ מקץ נ״ג ע״ב) על דין המהדרין בנרות חנוכה, (ויגש נ״ט ע״ג) ענין רבינו הקדוש בסידור המשנה, רבינא ורב אשי בסידור התלמוד, (ויחי סמך ע״ד) במשנה אימתי קורין את שמע בערבין, (שמות ס״ב ע״ב) בגמ׳ ב״ק המניח את הכד בר״ה, (תזריע י״ב ע״ג) במשנת איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם, ושם (י״ג ע״ב

מהדרשה שדרש בבהכ"נ הישנה במשנה אפי' עני שבישראל לא יפחתו לו מד' כוסות : (אחרי מות י"ז ע"ד) ג"כ מדרשה אחת שדרש בב"ה בגמ' גיטין א"ר לוי שמונה פרשיות נאמרו בו ביום שהוקם המשכן , (שלח מ"ו ע"ב) במשנת ר' גמליאל אומר ג' ארצות לחלה , (קרח נ"ה ע"א) על בריתא ת"ר כשצרו בית חשמונאי זה על זה , (בלק ע"ג ע"א) על הסימן של בדיקת הריאה , (פר' פנחס ע"ט ע"ב) ביומא ברכת כ"ג כיצד , חזן הכנסת נוטל ס"ת , (מסעי פ"א ע"א) במשנת ארבעה אבות נזיקין השור והבור , (תבוא צ"ב ע"ג) בסוטה ג' מיני אבנים הקימו . ובר"ת וגימטריאות כמו כן היה כחו גדול וידו רמה , וגם בהם מלא ספריו מפה לפה , ועד"ז פי' (ויצא כ"ז ע"א) את המלות תיקו תשבי יתרץ קושיות ואבעיות (פי' זה נמצא בראשונה בשל"ה , אבל לא אדע אם היה לנגד עיניו) וכיוצא בזה מלת תיובתא „ ולא בסתר אהלו לבד ישב ודרש בדברים כאלה , ויכתוב לזכרון עלי לוח . אך גם בדרשו במקהלות לפני המון אדם רב , ובתוכם אלה אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם ובהמה רבה , הטיף לקחו , ועפ"י הרוב חלק להם בנסתרות , ויודיעם דברים שלא העלים מהם כי הם עומדים ברומו של עולם (ראה פ' תזריע (י"ג ע"ב) : דרוש על פסח אשר דרשתי פסח שפ"ג בב"ה הישנה פה קראקא" , ופ' אחרי מות (י"ז ע"ג) דרשה אחר השריפה) , כי מעיקר משמרתו גם זאת היתה , לדרוש ברבים בשבתות ומועדים כאשר הודיע אותנו בנו שמה : נתן היה לו לשון לימודים לדרוש בשבתות ומועדים דברי אמת וצדק וכו' עמק הסודים אותיות וטעמים ונקודים", ואף כי עתה בימינו כמעט מוזרים המה דרושים ופירושים כאלה , לא יפלא זאת בעיניך הקורא , בידעך שדרך זה היה לכבוד ולתפארת בימים ההם , ודרך הקודש יקרא לו , וכמעט רוב גדולי ארץ פולין ואשכנז , בילדי הסודות השפיקו בדרושים ופירושים כאלה בלו ימיהם . לזאת גם שֵם הגאון מהו' נתן יצא למרחקים ושמעו היה מפואר בכל קצות הארץ , וכל זה בצדק ואיפת משפט , כי אם אמנם שגה ביותר באהבת חכמת הקבלה בכל נפשו ומאודו , הנה גם מספרי חקירת הדת לא הניח ידו , וגם במו הגה באות נפש (ראה קריה נאמנה עמוד ס"א) ,

והזכירם גם בספריו לאות כי יקרו בעיניו ; ראה (פר׳ וירא ט׳ ע״ג) בענין ידיעה ובחירה, ובפר׳ שמות (ע״א ע״ב) הזכיר פי׳ קראשקש למורה הנבוכים ופי׳ ר׳ שם טוב לספר זה זכר (מג״ע ואתחנן אופן רכ״ז), את פי׳ האבן עזרא (פ׳ תבוא צ״ב ע״ב), ובנו כתב עליו שם: ידיו רב לו בכל התורה בנסתר בנגלה בתכונה ובפולסופיא״, ועוד שם: ספרי וספרא חכמת הדקדוק עד גמירא, נבוכים מורה, היה לו יד ושם בכל חכמה״, ולעד אמונים בנו יחשב, כי אם את מפרשי המורה ידע, הלא גם המורה לא רחק ממנו כאשר הזכירו גם הוא (מג״ע ואתחנן אופן קי״ז). ובדרכו זה הלכו גם תלמידיו אשר יצקו מים על ידו גם המה בדרושי — סוד ר״ת וגימטריאות בחרו, בראש תלמידיו אלה יתיצב בנו הגאון מוה׳ שלמה (ראה אודותיו הלאה), גם רעהו הרב מהו׳ מאיר ההיה בראשונה ר״י בוועגגראווא, ואח״כ נתקבל לאב״ד בעיר אויסטרליץ (ראה מג״ע פרשת שמיני בדרוש לפסח כתב: ותלמידי ר״מ ר״י מוועגגראווא כשנסע לאוסטרליץ דרש״), דרושיו היו כדרך דרושי מורו ואלופו כאשר הביאם בספרו (מג״ע קדושים כ׳ ע״א, שם ע״ג, בהעלותך מ״ד ע״א).

כבר גליתי אזן הקורא שלא רק בכמו אלה לבד היה כחו גדול לעשות מטעמים לאוהבי רמזים ולחם סתרים לחכם ינעם ; וגם בלעדי הלא ישיב אל לבו, כי אם הוקם על בעיר ואם בישראל לתפוש ישיבה לפני תלמידים מקשיבים ולהרביץ תורה ברבים, בלי תפונה לא שגו בבחרם באיש המורם הלזה, ובטח גם בפלפיל וסברא ישרה, לעקור הרים בסערה, לרדת במעמקי ים התלמוד ולהעלות פנינים יקרים מתחתיתו, גם באלה פי שנים היה ברוחו רוח כביר אמרי פיו, וגם ידענו שחיבר גם שאלות ותשובות באיסור והיתר ודיני ממונות להשיב לכל שואל בעצתו, וגם על זה העיד בנו: נתן אלהים בלבו לחבר שו״ת מדבש ונופת צופים ערבות הוציא לאור גחלים ולהבות, בנה חרבות שלשה המה מיטיבי הלכות נחצבות, בהם הראה חריפתו ובקיאותו ועומק שכלו הרחבות, כל התורה בהם מורכבות וכו׳ עם ראשי ישיבות יריב ריבות, בדיני ג׳ בבות בהלכות נדות וזבות, ואיסור תערובות דיני שבת וערובות עניני גיטין קידושין וכתובות״, ורק אחת נשארה לפנינו להיות למופת מדרך לימודו, הוא תשובתו הנדפסה בשו״ת פני יהושיע (תקנת עגונות סי׳ מ״ט), תוכה רצוף חריפות ובקיאות כאחד הגדולים אשר בארץ לא נופל היה מהם.

ופעם ראינו שואל אחד שכתב שאלתו בענין עגונה להגאון מהו׳ יואל בעל ב״ח, הודיע בראש שאלתו שגם מפי הגאון מוהר״ן יבקש תורה (ראה בשו״ת ב״ח החדשות (סי׳ ס״ד) כתב השואל: אלכה לי אל המאורות וכו׳ מרנא ורבנא מהו׳ יואל נר״ו והמחובר לטהור טהור מהו׳ נתן״, והכונה מבוארת שהיתה על הגאון בעל מג״ע, אשר כהן פאר הר״י בקראקא בעת אשר הג׳ בעל ב״ח היה אב״ד ורב בתוכה, כאשר נראה שמה גם מתוך השאלה, ושם בשו״ת ב״ח (החדשות סי׳ נ״ו) נמצאה תשובה לא נודע ממי, שלוחה גם הוא אל גדול אחד אשר בשם נתן יכונה, ולפי הנראה הנה ג״כ אליו· גם בספרו מג״ע על התורה, פזר שנים שלשה גרגרים בפלפול קצר וסברא ישרה (ראה שם פ׳ חיי, אמור, בהעלותך, שלח, תצא). גם הוא נתחמם בהספדן של צדיקים, והספיד כהלכה את הגאון בעל השל״ה (מג״ע פ׳ וירא), את דודו הג״מ יצחק בן הג׳ מהר״ן שפירא מהורדנא שנפטר בשנת שפ״ג בלובלין (שם פ׳ חיי שרה) וגם את הרב מהו׳ אליעזר הזקן אחיו של רבינו הרמ״א (שם פ׳ דברים).

אף הוא זכה לשתי שלחנות תורה וגדולה במקום אחד, כי היה עשיר גדול, ובעשרו התהלך בישרו, כי על נדיבות קם לעשות צדקה בכל עת, יד עני ואביון החזיק ופזר נתן לאביונים, גם את מקדש ה׳ עטר בתפארה, בפרוכת מסך וטס של כסף עם ס״ת מהודרת, כאשר יספר לנו ממנו בנו: נתן לו אלהים עושר ונכסים ורב פנינים, והשליטו לאכול מהם מעדנים, נתן פזר לאביונים, לחמו נתן מימיו נאמנים, נתן ליעף כ״ח ואין אונים, מיהב יהיב משקל לא שקיל ורודף שלמונים, נתן באוצרות בית ה׳ זהב ואדרכמונים, זאת התורה אשר שם לפני ולפנים עם פרוכת מסך וטס של כסף מעילים וסדינים משובצות במרגליות וטובות אבנים, אין כסף נחשב אצלו למאומה, כבימי שלמה״. ולרוב עשרו לא לקח שלומים מקופת העדה כאשר לקחו אלה אשר היו לפניו גם אחריו ויהי לו רבינו הרמ״א למופת בזה, וזאת ירמוז לנו בנו באמרו: מיהב יהיב משקל לא שקיל, ורודף שלמונים״.

עיר מולדתו לא נודעה לנו, כי לא הזכירה בשום מקום, אך בשנת שע״ז בהיותו בן שנים ושלשים שנה, נתעטר בעטרת הראש ישיבה בקראקא על מקום הג״מ משה מרדכי מרגליות, אשר גם הוא מזכירנו

בספרו (מג"ע וישלח : ור"מ מרגליות פירש") ; תעודתו ומשרתו היו , לתפוש ישיבה ולהרביץ תורה ברבים , גם לדרוש מדי שבת בשבתו בפני קהל ועדה , ולהרות צמאון עם ה' הכמהים לתורתו ולדרשותיו , ולא כאשר חשבו רבים , שהיה גם רב אב"ד בקראקא , ונגד הנחה זאת יורונו אחדים מגדולי תלמידיו , ובראשם בנו הג"מ שלמה בהקדמתו שכתב : מאור הגולה ריש מתיבתא וריש כלה" , ועוד להלאה : היה לו לשון לימודים לדרוש בשבתות ובמועדים" , ותלמידו הרב בעל זרע ברך כתב עליו בהקדמתו לספר זה : ועוד הביאני המלך חדריו חדרי תורה , מ"ו האשל הגדול מופת הדור איש אלהים , המקובל מוהר"ן בעל מגלה עמוקות מ"כ אשר הופיע מדרשו פה קהלתינו יצ"ו מדי שבת בשבתו הגה מפיו יצא דרש רשומות במקהלות פום ממלל רברבן" ; אבל על הגאון בעל תוס' יו"ט כתב שמה : והיה (הרב ר' צבי) חתן המלך אדוננו גאוננו מאור הגולה אב"ד דקהלתינו יצ"ו מ"ו מהו' יו"ט ליפמן סג"ל . וכן השואל את הגאון בעל הב"ח (שו"ת ב"ח החדשות סי' ס"ד המובאה למעלה) כתב על הג"מ ר"נ : והמחובר לטהור טהור מהו' נתן" , כי האב"ד היה הג"מ יואל , והוא היה רק ר"י ודורש ברבים ולא יותר .

על צדקתו ויראתו הקודמת לחכמתו ופרישתו הרבה , למותר יהיה להעיר אוזן קורא משכיל ולהרבות דברים , כי מי לא ידע בכל אלה ? אך אעתיק פה רק קצות דברי בנו בהקדמתו : נתן זמירות בלילה קינה ויללה. על חורבן אריאל ועיר המהוללה, אשר היתה לשריפת אש גלמודה שכולה , בכה ויתחנן לד' , נתן בקולו ושר בשירים , בניגון שמנגנים שרפי עילאה בשלש משמרות הלילה" .

מבניו ובני משפחתו , מלבד אביו זקנו הגאון בעל מבוא השערים שכבר זכרנו , יש להזכיר בנו בכורו הג"מ שלמה , אשר היה חתן הראש הר"ר פייבש מעיר ווילנא , והוא הינוקא הנפלא , שזכרוהו אביו במגלה עמוקות (פר' בא) , שדרש דרשה נפלאה בחכמת הקבלה , בהרבה אופנים , לרגל המנהג אז , בהיותו כבן שבע שנה , ואלה דברי אביו שמה : דרשה זו דרש בני היניק השם יגדלו לתורה ולמ"ט שלמה שיחי' , בחצר קאסווא שנת שפ"ג כשהיינו שם מפני אף ד' דבר בנו , והוא היה כבן שבע שנים י"ר שיגדל ויחזיק בתורת ה' כל הימים ויכלה שנותיו בנעימים" , ועל הדבר הזה יש להפליא הפלא ופלא לא יאומן כי יסופר

לולא ידענו את הגאון בעל מג"ע לאיש אמונים אשר לא יכזב באמונתו, ומה גם במלתא דעבידי לגלויי, וראוי כמעט לעשותו למופת השמיני בתבל, כי גם לאיש גדול בשנים היו תהיה דרשה כזאת לכבוד ולתפארת, לא לבד בעיני המתימרים בכבוד חכמת הקבלה, אך גם לאיש המתבונן ברוב הידיעות הנכללים בתוכה, וראוי להעתיק פה פתח דבריו לדרשתו המדוברת: ברשות אל רם ונשא מלך מלכי המלכים, וברשות התורה הקדושה הנתונה באראלים ומלאכים, וברשות חכמים ונבונים השונים ומשיבים דברים נכוחים, אשאלה מענה לשון לדרוש בפרשת בא אל פרעה בפסוק מי ומי ההולכים", והנה תקות אביו לא עלתה בתוהו כי עלה כיונק מארץ ציה ויגדל ויהי לצמרת אדרת אשר החת דליותיו, ידיעות רבות ורחבות קוננו, ואל אשר בפי ההמון עליו שמת בעודנו נער קטן ונקטף באבו, לא תתן אמון, כי ידענו שנתקבל אח"כ לאב"ד ורב בעיר סטאנוב (קריה נאמנה עמוד ס"ו) ויעש הגהות על ספר אביו מג"ע ואתחנן אשר הוציא לאור, עם זר זהב בראשו הוא הקדמתו המפוארה. ולדאבון לב כל יודעיו וגדולי דורו בדמי ימיו ירד קבר, וכנפול לפני בני עולה נפל בחרב הרשעים בני ברית המיליניצקי ימ"ש בשנות ת"ח ות"ט בעודנו צעיר לימים בן שנים ושלשים שנה (כי נולד בשנת שע"ו) והש"ך בקינותיו על הגזירה ההוא מזכירו לברכה ואומר עליו: שארי הגאון הגדול מהו' שלמה" 42), וגם בן היה לו הנפטר בקראקא, ונזכר בפנקס הח"ק כזה: ונשמת הצדיק מ' אברהם נתן בן הגאון מהו' שלמה בן הגאון הגדול מהו' נתן שפירא". אחיו הצעיר ממנו, הוא בנו השני של בעל מג"ע, הרב מהו' משה חתן השר והטפסר מהו' ליזר ש"ץ מווילנא, אשר כתב גם הוא הקדמה קטנה למג"ע ואתחנן. ולפי הכתוב בביבליאתיקא של החכם וואלף אצל העתקת מצבת בעל מג"ע ז"ל: על קבר הגאון מ' נטע אב"ד ור"מ בעל מגלה עמוקות מטושטש, ואצלו נקבר הג"מ יצחק בנו", היה לו בן שלישי בשם יצחק הבלתי נודע לנו (וראה בסוף הספר בהעתקת המצבות) אבל עדותו בלתי נאמנת לנו, ודבריו אלה, לפי הנראה אלי, על יסודי שגגה בנוים. גם שתי בנות היו לו, שם האחת מ' יוטל מתה על פניו בי"ז תמוז שפ"ד כנזכר בפנקס הח"ק, ושם השנית מ' ליפשא וגם היא מתה על פניו בכ"ג סיון שצ"א, ונזכרה גם היא בפנקס הנ"ל (דף צ"ה ע"ב) ושני ימים אחריה (כ"ה סיון) מת גם

חתנו מהו' מנחם מענדל במהו' בנימין ז"ל (שם). וחתנו השני היה הג"מ ישעיה מהילדסהיים נכד הגאון מהר"ם מפדובה (ראה בהקדמת המו"ל מג"ע עה"ת). ולמעלה מאבות משפחתו , אביו זקנו הגאון בעל השערים כבר זכרנו פעמים , את דודו הרב מהו' יששכר הזכיר (מג"ע שמות ס"ט ע"א בהוספת תיבת ז"ל , דודו השני הרב מהו' יצחק בן הגאון בעל השערים , אחי אביו הזכירו (שם פ' חיי שרה) והעתיק שמה את דברי המספד מר שהספיד אותו , ובפרשת ויצא (ל"ג ע"ב) זכר את מחותנו מהר"ש שלא נודע לנו.

וימת גם הוא בעצם ימיו לדאבון נפש כל בית ישראל בשנת שצ"ג (י"ג אב) עוד בטרם התימו את ספרו על ואתחנן , כי היה בדעתו לכתוב אלף אופנים , ואחרי כתבו רנ"ב מהם על הספר בדיו , והוא עושה הנה והנה , והנה ה' אומר אליו : רב לך ! עלה אלי ההרה" (בנו בהקדמתו) בהיותו בשנת הארבעים ושמונה לשנות חייו. וכה גדלה התוגה בין עדת ישרון בהעדרו , עד כי בעיר רחוקה ממקום מושבו , בלבוב קשר עליו הגאון מהו' אברהם שרענצלש מספד מר (ראה בהקדמת הג"מ זלמן מרגליות למג"ע עה"ת) וכה דבריו : וזכורני כשהייתי תינוק ראיתי זה כתב ידו של אבא אריכא ריכא ובר ריכא , הגאון המובהק מהו' אברהם שרענצילש מק"ק לבוב עין ראתה ותעידה , ואחים עליה בהספדו , וכה אמר בלכתו כי מדי שבת בשבתו דרש דבר בעתו , ובפיו מלא לאמר שיעורים דאורייתא גפ"ת וריף" , ראה שמה דברים המתאימים עם דברי בנו בהקדמתו ד"ה נתן זמירות , יהי זכרו לברכה ותהלתו עומדת לעד !

ועתה נבואה נא אל מספר ספריו ותכונתם , בנו בכורו הג"מ שלמה בהקדמתו הנודעה כתב : חובר חברים עשות הרבה ספרים וכו' לזכרון לדור דורים , מגין י"ה עולים במספרם , הלק לשבעה וגם לשמנה מסודרים" , והמו"ל ספרו מג"ע עה"ת כתב בהקדמתו , והניח אחריו ברכה ברכת ה' היא אוצרו , במספר חמש עשר ספרי קודש עפ"י נסתר ונגלה וביאורים על הלכה תוספות , וכבר יצא מוניטין שלו בספר אלפסי ובפתיחה למס' בבא קמא ועל היד החזקה להרמב"ם ועל ספרי הטורים כאשר עיניכם לנוכח יביטו בהקדמת הס' מגלה עמוקות אשר נתנו עידיהם ויצדקו בניו הגאונים וחתנו אבי זקני הג"מ שלמה מהילדיסהיים נכד הגאון מהר"ם מפדובה וכו' הנדפס

בשנת שצ"ו על תפילת משה רבינו ברנ"ב אופנים" . והנה בהקדמת בניו לא נמצא מאומה זכרון חיבוריו על האלפסי ועל הרמב"ם ועל ספרי הטורים , והקדמת חתנו לא נמצא לפני כלל כי אין לפני הדפוס הקדמון רק דפוס מאוחר , ולכן לא אדע המקור לדבריו אלה . אחרי כן נודע לי כי נמצא חידושי מהר"ן שפירא על ב"י ד' טורים יחד עם ביאורי יו"ד למהר"ל מפראג ועם ביאורי ד' טורים למהרש"ל בתוך ספרי רד"א (אופנהיים קווארט 255 568) . וידידי החכם שז"חה העירני כי חידושיו על הרי"ף נדפסו באמשטרדם ת"פ , ונזכרו ברשימת ר' משה ש"ש עמוד 2049 , ונמצאו בכ"י רה"מ , עי' אוצרות חיים עמוד 346 (ראה הערות החכם הנ"ל בסה"ס) . וכמדומה לי כי זאת המה חידושי מהר"ן שפירא הנדפסים כמעט בכל הוצאות ספרי הרי"ף על הגליון .

עוד יש להעיר כי בשפתי ישנים (אות פ' נומר 100) נמצא : פירוש ברכת המזון עם זמירות ממהו' נתן שפירא עם פי' מהרש"ל ד"ו שס"ג" , ויש לדעת שס' זה לא ממנו רק מזקינו הגאון בעל מבוא השערים והוא עצמו מזכירנו (מג"ע פ' קדושים) בזה"ל : כתב אמ"ז בפי' ברכת המזון שלו" , עוד נמצא גאון אחד ומקובל בשם זה עצמו , מלבד שנים אלה הזקן ונכדו, והוא מאוחר הרבה מזמן בעל מג"ע , וחיבר ספר מצות שמורים , ועוד ספרים הרבה , והוא מת בדרכו בנסעו לאה"ק בארץ איטליה בעיר ריגיוו (ראה שם הגדולים ח"א) . ובלעדו נמצא עוד רביעי בשם זה , והוא מ' נתן שפירא ירושלמי בהג"מ דוד טעבלא, וחיבר ס' טוב הארץ (סה"ד שמות המחברים) ולכן זאת תדע קורא נכבד ! כי בכל מקום שתמצא זכרון ספר למחבר בשם זה , ולא נמצא פה במספר ספרי הג' בעל מג"ע זכרו , אז יש לך לדעת שהוא לנתן הראשון או לאחד מהאחרונים , ובזאת תלך לבטח דרכך ולא תכשל .

א) **מגלה עמוקות**, רנ"ב אופנים לסדר ואתחנן בקבלה רמזים וגימטריאות על תפילת משה רבינו, נדפס פעם ראשונה בקראקא שצ"ו , ואח"כ עוד פעמים במקומות שונות .

ב) **מגלה עמוקות על כל התורה** בדרך הקודם, היה נשאר בכ"י , ונדפס בהשתדלות הגאון מהו' אפרים זלמן מרגליות , ובהוצאות מחותנו הרב מהו' ישראל פיניליש מלבוב , בלבוב תקנ"ה .

ג) **זוהר עם כמה חידושים ותוספות** עם הגהות ותיקונים מאתו נדפס בלובלין שפ״ג (ש״י אות ז׳ נו׳ 12).

ד) **מחזור עם הוספות** ממנו נדפס בקראקא שס״ח (שם אות מ׳ נומר 137).

ה) **סליחה** על הקדוש מהו׳ אנשיל הנהרג בקראקא על קד״ה (ונמצא אל מלא רחמים מיוחד עליו באחד תיקוני הביה״כ דפה) בלוית איזה הערות קבליות בקראקא שצ״א, והזכירו בספרו (מג״ע ואתחנן אופן ק״א).

ו) **חידושים על הרי״ף** נדפסו ראשונה באמשטרדם ת״פ. אח״כ בכל הוצאות ספרי הרי״ף.

ששה אלה יצאו לאור הדפוס; ואלה הבאים עודנה לא נדפסו, גם לא נודע לי מלבד אחד, אם ישנם עוד במציאות באחד בתי עקד הספרים, או כבר נאבדו מתוך הקהל:

ז) **אלף אופנים** על אלף זעירא של ויקרא, הזכירו במג״ע (ואתחנן אופן ר״ן) והרב בעל סדר הדורות כפי אשר זכר בספרו ראה אותו בכ״י.

ח) **תורת נתן**, ג״כ על התורה, והוא ספר גדול בכמות על חכמת הקבלה, הזכירו במג״ע (ואתחנן אופן רי״ד) גם במג״ע עה״ת פעמים רבות. וספר זה חיבר לפי הנראה לפני ספר מג״ע, ולכן יקראנו עפ״י הרוב חיבורא קדמאה (ראה מג״ע שלח נ״א ע״ד, מטות מסעי פ׳ ע״א) ולפעמים יזכירנו בלשון: ספרים הראשונים (קרח נ״ג ע״ב), ולפעמים כתב בביאור: ע׳ בחיבורא קדמאה פרשת נשא בס׳ תורת נתן" (בלק ע״ג ע״ד). ויתכן שחיבור זה היה נחלק לחלקים אחדים כפי אשר כתב (חקת ס׳ ע״ד): הארכתי בזה בפרשת בהעלותך ספר שני תורת נתן", ולזה נתכוין בפרשת האזינו (צ״ה ע״ד): הארכתי בספר הראשון השני והשלישי".

ט) **דרוש יקר ונכבד** זך בלי שמרים תש״ך צירופי בראשית עולה על ע׳ ניירים (הקדמת בנו למג״ע ואתחנן).

י) **ספר על הקבלה** בכלל איזן וחיקר ותיקן מאמרים בי׳ ספירים נכונים וישרים קלים וחמורים, וסדר קבלה שפע ואצילות מן הצנורים בחכמה פותח שערים" (לשון בנו שם).

יא) **חידושים** על הבית יוסף מד׳ טורים (באוצר ספרי רד״א).

יב) **שאלות ותשובות** „מדבש ונופת צופים עריבות" „בהם הראה חריפתו ובקיאותו ועומק שכלו", בדיני שלשה בבות בהלכות נדות וזבות ואיסור תערובות דיני שבת וערובות עניני קידושין וכתובות, ובתוכם נכללו תשובות אחדות אשר בבחרותו היו שפתותיו דובבות, מגיח קיבות, עם החברים אשר לקולו היו מקשיבות" (לשון בנו בהקדמתו).

הן אלה קצות דרכי ספריו וחיבוריו הנודעים לי, ומיתים בל אדע, כי לא הזכיר אותם המחבר בשום מקום מספריו הנדפסים, וגם בנו אף שחשב אותם במספר כולל באומרו: מנין י״ה עולים", אשר אחריו כתב גם המו״ל מג״ע עה״ת שחיבר ט״ו ספרים, הנה לא זכר אותם בשמותם בפרטות בהקדמתו, ואתך הקורא הסליחה, אם אין לאל ידי להביאך גם אל חדרי יתר ספריו, וחיבוריו בגפ״ת והלכות, כי את אשר ישימו המקורים בפי אותו אשמור לדבר.

י״ב). מו״ה יואל יפה (סירקיש).

אחרי מות הג״מ משולם פייבש בשנת שע״ח, נקרוא הגאון מהו׳ יואל סירקיש ממרחקים, אשר היה מגדולי תלמידיו, כאשר יתראה הלאה, לשבת על כסאו ולהשים כתר הרבנות על ראשו, מתולדתו וקורות חייו נודעים לנו דברים הבאים.

הגאון מהו׳ יואל יפה (הוא שם משפחתו האמתי, אשר עד הנה לא נודע מזה כלל, והשם שירקיש הוא רק כינוי על שם אמו) נולד לאביו הרב מהו׳ שמואל יפה, בראשית המאה הרביעית לאלף הששי, בארץ פולין, ולפי הנראה בעיר לובלין (ראה הלאה). מכל הקורות אשר עברו עליו בימי נעוריו לא נודע לנו, רק זאת שאבותיו לא חסו בצל הכסף, רק בצל החכמה, ולכן היה לומד בנערותיו מתוך דוחק ועוני" (ראה בהקדמת בנו לב״ח או״ח), ובכל זאת ראינו שאביו קנה לו פעם במועד אחרון של חג הפסח, את קריאת ההפטורה בבהכ״נ של הגאון מהרש״ל, בדמים יקרים, בהיותו עוד עול ימים, כאשר העיד בעצמו (שו״ת ב״ח סי׳ קנ״ח וראה הלאה), ואולי בעת ההיא לא נהפך עוד הגלגל על אביו, ויהי עוד

לאיש מצליח , מן התוארים אשר יתאר את אביו , יתראה שהיה רב נכבר ואיש חסיד גם למד בעצמו את בנו בימי נערותו , ובספרו יזכיר את אשר קיבל מאתו , ראה ב״ח (או״ח סי׳ תפ״ז וסי׳ תר״ה) כתב : וכן קבלתי מא״א ה״ש ז״ל״, ויכנהו „הרב החסיד מורי״ (ראה בתשובותיו הישנות סי׳ קנ״ח), וכבר הכירו אז אנשי עירו את תכונותיו היקרות והנעלות של הנער הרך , אשר הגביהו אותו מעל כל בני גילו , וכל איש חזה בו מראש כי יהיה לאיש גדול ונעלה, ועד מהרה השמועה עשתה לה כנפים בכל מרחבי ארץ מולדתו הוא ארץ פולין , לאשר נסע מעיר אל עיר אשר היה בתוכה רב וגאון , לצקת מים על ידו ולהבנות ממנו כנהוג אז , ולכן מוריו ורבותיו אשר ממעין תורתם שאב לרויה עד כי היה לפלג אלהים , היו רוב הגדולים המפורסמים בארץ מולדתו בימיו , הלא המה : הג״מ שלמה ב״ר יהודא הנקרא ר׳ שלמה ר׳ ליבשׂ׳ס מלובלין (ב״ח או״ח סי׳ א׳ , ז׳, כ״ה , ס״ג , יו״ד סי׳ קפ״א , שו״ת ישינות סי׳ פ׳ ופ״ו) , ואתו למד אז אצלו הגאון המקובל מהו׳ ישעיה הורוויץ בעל של״ה . שני לו הגאון מהו׳ צבי הירש שור תלמיר מובהק של הרמ״א (ב״ח או״ח סי׳ קע״ד , תל״א , תמ״ז , תצ״ח , ספר יד דוד לשבת ל״ה ע״ג , וס׳ טיב גיטין למהר״ז מרגליות אות ה׳ שם הירש) 43) . ושלישי בקודש הגאון מהו׳ פייבש (ב״ח או״ח סי׳ ל״ה), ולפי הנראה הוא הג״מ משולם פייבש ההיה אב״ד בקראקא לפניו (ראה למעלה), ובב״ח (שם סי׳ רע״ו) כתב : וכן קבלתי ממורי הרב מהו׳ וי״ש ז״ל מבריסק דליטא״ , וגם פה מחשבתו למורו זה , אך השם נשתבש מעט .

לא נתפלא איפוא אם כבר בימי נעוריו נתקבל לאב״ד בקהלות רבות להורות שמה דת ודין (טרם היותו לאב״ד בעיר בריסק דליטא , מקום רבו הג״מ פייבש , היה רב ואב״ד בעירות : פרוזנה, לוקבא , לובמלא 44) , מעזיבז , בעלזא , שידלוב , כולם בארץ פולין) כי מוריו אלה הנאמנים נתנו עדותם כי האצילו מרוחם עליו , וכי הוא קנקן חדש מלא ישן , והגדי הרך הזה נעשה תיש בעל קרנים , ובכל מקום אשר דבריהם מגיעים הוד והדר שוו עליו . בימים ההם יצא שמו למרחקים , מרוב בקיאותו יושר שכלו ועומק בינתו , אשר כבר נגלה אז מתוך תשובותיו שהריץ לגדולי ארץ, עד כי נתקבל לאב״ד בעיר הגדולה לאלהים ואם בישראל , בריסק בארץ ליטא , ומשם בשנת שע״ט נקרא מראשי עדת ישראל בעיר קראקא

למלאות מקום מורו הגאון מהו׳ פייבש , אשר עזב ארץ נשיה בשנת שע"ה לשבת על כסאו אחריו (תשובותיו הישנות סי׳ צ"ח) .

אף אמנם כי תכונת האיש המורם הלזה בכלל היתה כתכונת רוב הגדולים בימים ההם, ובדעות וידיעות אשר השפיקו במו אנשי דורו , להם נתן גם הוא היתרון ; כאשר ראינו פעמים רבות בספריו ותשובותיו , בהוקירו את חכמת הקבלה במדה גדושה ויתירה מאוד , עד שחשב אותה למקור התורה , וכנגד זה חשב את חכמת הפילוסופיא לדברי מינות והתמרמר מאוד נגד דורשיה , כאשר יתראה מדבריו בתשובתו (ישינות סי׳ ד׳) שכתב : וכ"ש המלעיג על דברי הכמים ומדבר דופי על חכמת הקבלה שהיא מקור התורה ועיקרה וכולה יראת שמים וכו׳ , דפשיטא דחייב נידוי , דאין לך מזלזל בדברי תורה דחייב נידוי גדול מזה , ועוד דהלא נמשך אחרי הפילוסופיא היא המינות בעצמה ואשה הזרה שהזהיר עליה שלמה כמ"ש הר"מ גבאי בספר מראות אלהים וכו׳ . ומאחר דמשליך חכמת הקבלה וכו׳ אחרי גיוו , ראוי להחמיר עליו ביתר עוז להחרימו בכל חומרות החרם" עכ"ל „ ומאיזה מקומות בספריו יש לראות שגם הוא עצמו עסק בחכמת הקבלה , וכאשר יעיד פירושו למאמר : אמר רב יהודא אמר רב מפני מה וכו׳ מפני שאין מברכין בתורה תחילה (עי׳ ב"ח או"ח סי׳ מ"ז) , וכן יעידו גם דבריו (שם סי׳ קס"ז ס"ה) שכתב על דברי הטור שם בהלכות ברכת המוציא : ויתן שתי ידיו על הפת שיש בהן עשר אצבעות" ; ראה דבריו שמה באורך . ודעת לנבון נקל שאין להאשימו כ"כ ביותר על השבו ככל גדולי זמנו וארצו , את חכמת הפילוסופיא לדברי מינות ואשה זרה שהזהיר עליה שלמה – גם מטעם זה הוקיר את אמירת הפיוטים להקליר מאד מאד , וצוח ככרוכיא שלא לבטל אמירת קצתם ואף כי כולם , כי חשב למחבר רובם , את הקליר , לתנא לרבי אליעזר בר"ש , והתרעם מאוד על הטור שכתב לבטלם , וכתב : ואם כן לא היה רבינו רשאי (!) לומר טוב ויפה לבטלם „ וסיים : אבל הלילה לנו לשמוע ולקבל דברי רבינו בזה , ואחד היה בזמנינו שהתחיל (לבטל) מלומר קרובץ בקהלתו ולא הוציא שנתו (!) , (ראה כל זה באורך בב"ח אורח היים סימן ס"ח) .

בכל זאת יערב לנו למצוא בספריו דברים כאלה המלמדים אותנו לדעת , כי נמצאו בו גם תכונות הנוטות לחפשיות־מחשבה ורוח , ומנטייתו

זאת הורה לפעמים הלכה למעשה להתיר דברים אשר כל גדולי הרבנים לפניו, וגם גדולי זמנו, פסקו לאסור, והוא לא השגיח עליהם בהראותו כי אין להם סמך בגמרא ובפוסקים הראשונים; כאשר ראינו בהורותו היתר בדין חדש של גוים (ראה ב״ח יו״ד סי׳ רצ״ג ובהרבה מתשובותיו הישינות והחדשות); ואף כי לא היה לו השקט ומרגוע, עד סוף ימיו, מהפסקים והתשובות, רבות ועצומות, שסבבוהו במו רוב גדולי זמנו, ושכתבו אליו בכי חשך לחלוק עליו בדין זה, והוא מהמונם לא יחת לא קם ולא זע מפסקו זה, אשר פרסם בכל עוז בכל עת מצוא, כאשר נראה כל ההזון הזה ממכתביו הרבים אשר בספרי תשובותיו ובשו״ת הגאונים בתראי בענין הזה, כי לא היה מאלה הגדולים המחמירים בכל דבר, המוסיפים חומרות חמרים וגדרים לגדרים עד אשר כנטל החול אכפם יכבידו, והוא לא כן עשה, אך אם ראה שאין להחומרא או הגדר שורש או ענף בשדה ההלכה, התיר אותה לגמרי. וראה מה שכתב בזה בספרו (ב״ח יו״ד סי׳ קפ״ז): דאין לנו אלא מה שאנו מוצאים בתלמוד, ואם אדם השוב מרוב ענותנותו אינו רוצה לסמוך על עצמו, ינהיג מדת פרישותו לעצמו, אבל לא נִתָּן להכתב בספר להורות בו לדורות הבאים ולהחמיר מדעתו, אם לא שיביא ראיות ברורות מן התלמוד, ובתשובה הארכתי יותר לברר כל זה״ עכ״ל.

הנה כי כן אחז צדיק דרכו בכל מקום שלא להחמיר חומרות לא דרושות, ושלא להיות מאלה אשר כבר חכמינו הראשונים, זכר כלם לברכה, המשילו עליהם דברי המלך החכם מכל אדם: וכסיל בחושך הולך „כי הוא שם כל מעיינו במקור ההלכות, המשנה ושני התלמודים והפוסקים הראשונים, ולכן הרבה לגנות את הנמשכים להורות הוראות עפ״י הש״ע לבדו (שו״ת ישינות סי׳ פ׳ חדשות סי׳ מ״ב), כי לא ידעו איזה הדרך ישכון אור, ושורש הדין וההלכה, מבטן מי יצאו הפסקים, והיה קורא לאלה: מורים בתורה שלא כהלכה״ (גם רוב הגדולים בימיו לא חדלו מלגנות את המורים מתוך הש״ע לבדו בלי ידיעת המקורים, ראה מהרש״א ח״א סוטה פ״ג ומהר״ל מפראג בספרו דרך חיים פ״ו ונתיבות עולם נתיב התורה פט״ו עיי״ש), ועל הגהותיו של הרמ״א כתב: באמת לא ידעתי למה יפרש מכ״ת ותכנים בפירושך זה כמה דחוקים וכו׳, כי אם ליישב דברי הרמ״א שהשמיט מלת קנין, אולי לא שם לבו אז בהעתקתו לדין זה מתוך דברי הר״י קארו לעיין ולחקור מקור הדין בתשובה, כמו שמוכרחים אנו לומר כך בהרבה מהגהותיו ז״ל״ עכ״ל

(שו״ת ב״ח הישנות סי׳ קל״ו) ; והוא אמנם בהרבה מקומות מספריו , חלק כבוד רב להרמ״א . גם בכל גודל היקר והתפארת אשר הראה אל חכמת הקבלה בכל זאת במקום אשר הדין וההלכה עומדים לנגד דעותיה , ויתנו צו שלא לעשות על פיה, אז נתן אליהם היתרון , ודרך בזה באורח הגאון מהרש״ל , אשר גם איתו ידענו לחפשי קצת בדעותיו ד״ ומחשבותיו, וגם הוא לא אבה לשמוע בקול חה״ק בכל המקים אשר תמרה את פי ההלכה (ראה שו״ת מהרש״ל סי׳ צ״ח) , וראה את אשר כתב הב״ח בתשובותיו (ישינות סי׳ פ׳) : ודין זה (שלא לחרש את הלבנה רק אחרי שבעה ימים מחידושה) שכתבו ב״י בש״ע היא עפ״י דברי האר״י גיקטלייא שכתב כן עפ״י דרכי הקבלה , וכבר אין אנו נוהגים עפ״י הקבלה כל שהוא נגד הדין שהרי אנחנו מניחים תפילין בחש״מ ומברכין על התפילין של יד מעומד , ועפ״י הקבלה אסור להניח תפילין בחש״מ , ותפילין ש״י צריך להניח מיושב״ , ולענין קידוש הלבנה ראה גם בב״ח (או״ח סי׳ תכ״ו) . וראה גם בב״ח (שם ס׳ קפ״ב וסי׳ רע״ד) לענין בציעת הפת , הרעיש העולם שלא לנהוג עפ״י הקבלה עיי״ש . וכן אף כי התמרמר בחמת רוחו נגד חכמת הפילוסופיא וקראה דברי מינות . בכל זאת קרא בספר מורה נבוכים להרמב״ם ז״ל , גם לא ירא להזכירנו בספריו (ראה ב״ח יו״ד סי׳ קפ״א) . ומהראוי שלא להעלימו , הוא , כי אף שלפי הנודע , רק בהכמת התורה ידו משלה, ושפת עם לועז לא ידע, גם חכמות חצוניות בל למד מעולם עם כל זאת נרא׳ כי חכמת החשבון (אלגעבראַ) לא זרה היתה לפניו, וכפי הנראה היה לו בה יד ושם. כאשר יראה כל קורא בספריו וביחוד בב״ח או״ח בדיני עירובין , ובהגהותיו על הש״ס , בציירו את רוב הציורים השייכים לשיטת הש״ס , ואשר לפי הנודע לנו לא רבים מגדולי זמנו בארץ מולדתו יתחכמו במו , מלבד יחידים מהם המצוינים בתוכם כבעל תוספות יו״ט והדומה , אולם הוא ז״ל ברוב בקיאותו גם באלה , נשא ונתן בהם בפלפול גדול כבכל דיני ממונות איסור והיתר .

בדברי מתכונותיו היקרות ראוי להזכיר ג״כ איך טרח ויגע לבאר ולברר (ב״ח יו״ד סי׳ רמ״ה) שחוב הוא על כל אב לבנים להורות וללמד את בנו בשכר , גם ספרי נביאים וכתובים , מלבד חמשה חומשי תורה , נגד דעת רש״י שפי׳ בגמ׳ : תורה ולא נו״ך״ , ואלה דבריו שמה : ולפי״ז שלא כדין נוהגים העולם שלא ללמד בניהם בשכר אף נו״ך , ונהגו כך עפ״י פירש״י וכו׳ הלכך כל ירא שמים יהא נזהר בזה ללמד בנו בשכר גם נו״ך אפילו דחיקא ליה שעתא״ , ע״כ דבריו היקרים ; אולם ללא הועיל שחת אמריו הנעימים , כי קם עליו הגאון בעל ש״ך ובנה עליו דיק משבבים ורסיסים לסתור דעתו הנאמרה ביתרון הכשר דעת ובצדק ד״ (ראה מה שהעיר בזה החכם לאוו החלוץ חוברת ג׳ עמוד קע״א) , ובמחילה אלף פעמי׳ מגאון תורתו,״ את כל ראיות בעל הש״ך בענין זה ישא רוח , כאשר כבר השכיל להעיר ולעורר החכם המנוח ר״ש בלאך (שב״ע ח״ב

דף ע' בהערה , ובאחד ממכתביו המסולאים) ומה נמלצו ונמרצו דבריו שם : כי אם הקטנים פטורים מללמוד והגדולים מלשלש ימיהם , נו"ך מה תהא עליהם ? אולי נרדפם כאשר רדפו אבותינו את כותביהם ונכחידם מן הארץ ? " ראה שמה גם כל יתר דבריו הנאמרים בצדק ובמשפט , ובמכתבו הנזכר (כרם חמד ח"ב עמוד פ"ד) העיר בצדק כי נעלם מעיני כולם אשר רש"י בעצמו חזר מפירושו וכתב : מקרא תורה נביאים וכתובים (בבא מציעא ל"ג) ושפרה עלי מליצתו שמה : אך מי הקשה אל המנהג וישלם , הלא הוא היה למחסה כזב לישראל גם בהיותם עובדי ע"ז שלא בטהרה , והשיבו להנביא כי עשה נעשה וגו' כאשר עשינו אנחנו ואבותינו וגו' (ירמיה מ"ד י"ז) לאמר כי מנהגי אבותינו בידינו , והנוגע בם כנוגע בבבת עינו , כי המנהג עוקר הלכה — וכן התורה כולה ! — אולם הנח להם לישראל , אם אינם נביאים בני מריבי הנביאים הם , אבותינו רדפום בחייהם ואנחנו את ספריהם , והמשכיל בעת הזאת ידום כי מצות המלך היא ! " ; אמנם כבר דחו וסתרו גם גדולי הרבנים את דברי בעל הש"ך בזה , (ראה בספר תולדות אדם) גם הגאון ר"א מווילנא בביאורו כתב כי תורה המכוון על כל ספרי תנ"ך ולא כפירש"י והש"ך עיי"ש . (וראה גם בספר ברכי יוסף שם ובספר תעודה בישראל עמוד יוד) והדברים עתיקים. והנה הגאון בעל ב"ח היה גם בזה נאה דורש ונאה מקיים , כי בתיקונים שנעשו על ידו לחברת תלמוד תורה מפה , אשר נמצאים עוד בכ"י בידינו , התקין ללמוד עם התלמידים גם עם הקטנים באי שער בית הספר כל ספרי תנ"ך .

מאשר אחז בכל מאמצי כותו במקור ההוראות , לא חלק ג"כ כבוד הרבה אל המנהג , אם היה נראה אליו שנגד הדין הוא נהוג , והרים קולו ביתר שאת לשרש אחרי מנהג כזה , אשר בשם „מנהג בורות" כנוהו ולא למותר יהיה להעתיק פה את אשר כתב על המנהג ההיה בימיו (וגם בימינו אלה הוא נהוג עוד ברוב העירות הקטנות בארצנו), לשבור כלי זכוכית בסעודות חתונות , ואפילו בשבת ואלה דבריו בתשובותיו (ישינות סי' ס"ב) דאפילו את"ל דשבירת כלי זכוכית הוי ליה ברשות כההיא דתבר זוגיתא חוירתא לשמחת חתן כי היכא דלהוי וגילו ברעדה , דאין ספק דמההיא עובדא נשתרבב המנהג הרע לשבור כלי זכוכית בכותלים בדרך שיוכל להזיק , בדוכתא דשכיחי רבים , ואין זה מנהג ותיקין , אלא מנהג גרועים גזלנים עתיקים , כי הקדמונים שברו זכוכית בישוב הדעת שלא יגיע היזק כלל , וכדאיתא פרק המניח האי מאן דבעי למהוי חסידא ליקיים מילין דנזיקין , אבל הנהו גרועים תרתי היא דעבדי , לא דיין שמכניסין עצמם בספק סכנת נפשות , דשורייני וכו' , אלא גם מחללים את השבת במזיד וברצון , ואי כדי לקיים וגילו ברעדה כבר יוצאים י"ח במה ששוברים הזכוכית בחופה ; ואם כן שבירת זכוכית אל הכותל בבית

החתן הוא שלא ברשות כל קדושיו עד כאן לשונו. וראה גם מה שכתב בספרו (ב״ח יו״ד סי׳ קפ״ב) אודות המנהג לשנות הבגדים בפורים מאיש לאשה וגם להפך מאשה לאיש, ואלה דבריו: אבל כל ירא שמים יזהיר אנשי ביתו ולנשמעים בקולו שלא יעברו על איסור לאו לא בפורים ולא בשמחת חתן וכלה ותבוא עליו ברכה להרים מכשילות מדרך עמינו ומנהגים לא הגונים לא ינהגו עוד״; (יש להעיר שדבר זה היה אחד מסלעי המחלקות בין הגאונים מהר״י מינץ ומהו׳ גרשון בונפצו, והגאון מהר״י מינץ שדעתו היתה להתיר, החרים את הר״ג שאסר (ראה שו״ת מהר״י מינץ סי׳ ט״ז), ובכל זאת דעת רוב הגדולים כדעת הג״מ גרשון לאסור. וכן היה דעת גאוננו הב״ח, ראה את אשר כתב בזה הרב מהר״ם שטראשון במכתבו אשר בסו״ס קריה נאמנה עמוד שי״ח). אמנם בכל המקום שמצא שמקור המנהג נתהוה מאיזה פוסק, ושיש לו על מה שיסמוך, לחם בעדו ויריב ריבו להצדיקו נגד המרנגין אחריו, ראה מה שכתב בתשו׳ ד״ (ישינות סי׳ קכ״ו): על כן ראוי לכל אדם לבקש עד שידו מגעת כמו שעשיתי אני הקטן ויגעתי ומצאתי שהמנהג נתהוה בלי ספק עפ״י דברי הר״א ממיץ בספר יראים״, וע״ע בתשובותיו (חדשות סי׳ נ״ה) וממנו אח״כ בב״ח (אבן העזר סי׳ ס״ב). כה מצאנו שהתיר לנגן בביהכ״נ בניגונים שמזמרים כמו בבתי תפילתם, יען שאינם מיוחדים להם לבדם, וכה דבריו מה שמזמרים בבתי כנסיות בניגונים שמזמרים בהם בבתי תפילתם, נראה שאין איסור, אלא דוקא באותן ניגונים שהם מיוחדים לעכו״ם וכו׳, אבל אם אינם מיוחדים נראה דאין בזה איסור״. (דבר זה יזכירני משיר נחמד ונעים שנמצא פה בכ״י, אשר חיבר ש״ץ אחד מקראקא זה יותר ממאתים שנה, והיא כדמות קינה, שהולך המשורר ומקונן, ובחכמה נפלאה הוא מראה לכל מעיין, איך עשו הארבע יסודות חוזה לכלות ביהודים בני אשפתם לגמול להם כמעשה ידיהם, אשר המה פשעים מלאו, (אפס קצהו נדפס בהמגיד ע״י ידידי החכם מו״ח והיה נמצא בידי בכ״י המחבר אשר שמו היה לפי זכרוני יחיאל מיכל טיימר) ובתוך החטאים והעונות אשר סופר הוא ומונה שמה על מושכי העון בחבלי שוא, מזכיר ג״כ עונם להתפש, כי החזנים יזמרו בבתי התפילות ניגונים שיננגנו במו בבתי תיטריאות; ויתראה מזה ומדברי הב״ח שכן היה מנהג החזנים פה, והגאון בעל ב״ח עמד לעזרתם והורה שאין שום איסור בזה).

מכל האמור יצא לנו, כפי אשר לבי יורני, שכל הדברים האלה לא ישרו בעיני קצת מגדולי זמנו רק הסבו למשוך ״ עליו, אם מקנאה או משנאה, אויבים לא מעטים, כאשר יספר לנו בנו הרב מהו׳ שמואל צבי הירץ (בהקדמתו לב״ח או״ה) איך כל תאות ומגמת אביו ז״ל ושאלתו כל הימים שינוח לו משונאיו אשר עליו קמים״; וכה תראה בתשובותיו

(חדשות סי' מ"ב) את כל התואנות והעלילות שעשה לו פעם חזן אחד, 45), אשר אמנם כפי הנראה גם מדבריו שם לא היה ע"ה ובור, אך היה לו יד ושם בארבע ספרי הש"ע, ולא למותר יהיה להביא פה בקיצור נמרץ מכל הדברים שנקרו אז בין האיש הלזה להגאון בעל הב"ח; כפי הנראה מכל התשובה ההיא, יודע כי החזן המדובר, אשר צרעת הגאוה על בקיאותו בש"ע והורותו י"ד הוראות מתוכו זרחה במצחו, היה עוין את הגאון בעל ב"ח, מסיבה לא נדע שחרה, ולכן היה ממחפשי עולות, ובכל פעם אשר חשב במהירתו למצוא שגיאה בהוראת הב"ח שש כמוצא שלל רב וישתבח בעיר אשר כן עשה במצאו שגיאות בהוראות הרב, ובכל עת דברו עמו חפץ לקנטרו על שאיננו נזהר באיסור חדש של גוים שהורה להיתר, ופעם קרה שנמצאה בס"ת אשר קראו אז מתוכה על התיבה, שלא היה ריוח בין תיבה לתיבה כמלא אות קטנה והורה הגאון בעל ב"ח, שהיה הרב והאב"ד בעדה זאת, שאין צריך להוציא אחרת, ונתן טעם להוראתו שלא נאמר השיעור הזה אלא למצוה ולא לפסול, והחזן אשר היה המקרא גם הוא, עשה בזדון והוציא אחרת באמרו שהראשונה פסולה הנה. כי סגנון לשון הש"ע שמתוכו שאב הוראותיו הטעהו, אמנם הגאון י"ד בעל הב"ח הבליג על רוחו ולא השיב לו כגמולו בפעם הזאת; אולם האיש הלזה בראותו זאת חשב בלבו שהגאון לא יחפוץ לעורר עליו מדנים לאשר ירא ממנו, אז נתחזקה מחשבתו בלבו, ויאמץ את רוחו ללכת הלאה בדרך שהתוה לו, ובכל ההוראות שהורה הגאון אח"כ, החל לדבר דופי ולהוציא לעז שהורה שלא כדין ויתיר את האסור „ואסף אליו סיעת מרעהו והלעיג כל היום וכל הלילה בדברי ליצנות שהוראתו שלא כדין היתה" ועוד רבות כאלה תמצא שמה איך תואנה היה מבקש למרר רוח הגאון, ובשבת פרשת דברים, כאשר קרא החזן בס"ת מצא בפסוק ואת יהושיע צויתי בעת ההיא, יוד במקום ואו, ויאמר הגאון שאין בכך כלום, והחזן התיצב נגדו וישיב אמרים ללא שואלו: לא כן הדבר והס"ת פסולה היא וצריך להוציא אחרת בשביל זה, אך הגאון השיב במענה רך שאין להוציא אחרת כי כן פסק מהרא"י בכתביו, ועכ"ז החציף החזן פניו ובמצח אשה זונה קרא בקול נגיד ומצוה: הוציאו אחרת!" אז עלתה חמת הגאון כזרם מים כבירים אשר נעצרו במרוצתם וכעסו התפרץ עד לאין מרפא כי לא היה לאל ידו עוד להסתיר חמתו, כי מי ראה כזאת ומי שמע כאלה, שירהיב חזן הקהל עוז בנפשו להורות הלכה בפני הרב האב"ד נגדה נא רוב אנשי הקהל ויתהפך בתחבולותיו לסתור הוראת הרב, ונקה? ולכן בצדק שפך עליו כאש עברתו באמרו אליו: ע"ה! שוטה! רוצה אתה להיות בעל הוראה, תגמור הסדר ולא תפסיק": ותחת שהיה לו להחק להתרפס ולפול לרגלי הגאון ולבקש סליחתו, עוד הוסיף פשע על חטאתו כעול אשר לא ידע בושת ובעזות מצחו ענהו: אתה ע"ה!" ועוד הרבה

להבזותו בדברים שאין לשנותם פה, וכאשר השיבו הגאון: אתה בנידוי שאתה מלעיג על דברי חז"ל ומסרב נגד דבריהם, אפיקורס תלך לדרכך או תגמור הסדר ולא תפסיק", העיז פניו עוד יותר בדרך אשר לא נשמע כמוהו ויאמר: אתה בנידוי! למה אתה שותה חדש אתה חולק על כל הגאונים האוסרים חדש"; והנוכל ההצוף ההוא החכם להרע בערמתו הרבה ידע להטעים טענותיו לפני הרב מהו' ליוא אשר היה אז אב"ד בעיר לובלין בשקרים מרים ואמרי כזב ובחלק שפתיו הטה את לבבו, עד אשר עלתה בידו להוציא פסק בי"ד מאתו, שאינו מוכרח לקרוא את הגאון אב"ד לס"ת מפני חשבו שנידוי הגאון היתה שלא כדין, ונידויו ממילא כדין היתה. דבר זה הסבה אל הרב הב"ח עצבת־רוח נוראה וכעס תמרורים בתתו אל החזן פסק בי"ד כתוב וחתום כזה, טרם שמעו טענת בעל דינו, להיות כחרב פיפיות בידו, עד אשר התאונן מר באזניו, וישפוך לפניו מרי שיחו, ובתוך יתר דבר כתב אליו: ומעת הגיע כתבך רחפו כל עצמותי ונעויתי משמוע עיני חדמע דמוע וכל שומעיו תצלנה שתי אזניו, אוי לו על בזיון התורה ולומדיה שהקירה לפניו וכו', סוף דבר השתיקה בזה היה יפה לך הרבה מדיבורך"; ובאמת יפלא הדבר מאוד ושמים ישומו על עיוות דין כזה, כי אם חזן הקהל אשר כל כוחו אינו אלא במקרא וטעמים ובכל ימיו לא למד הלכה אחת בתלמוד כ"א קורא בהלכות פסקים בש"ע וממנו מורה הוראות בטעות, לאשר איננו מבין בשכלו הקצר שורש הדינים וחלוקיהם במה נתלים„ „וכל ימיו עסק במקרא וטעמים, ואף זה בנגינות שותי שכר ומשתכר בכל יום ויום ועושה דברים שאינם הגונים, נבל פיו בפני ע"ה ונשים וקטנים ומרנן בבתי משתאות" „ומדבר תועה על התלמוד והתוס' והראב"ד והרא"ש שאמר עליו שהיה חנף", וכיוצא באלה דברי בלע אוי לאזנים שכך שומעים כאשר יתארגו הב"ח בתשובתו, אם איש כזה יעיז פנים להבזות ברבים את פני גאון גדול וקדוש כבעל הב"ח, עוד יחזיק בידו ידי עושה עולה ויד מרעים, רב ואב"ד בקהלת לובלין אשר היה נאה לו לקנאות לכבדו הגאונים ולכבוד התורה ולומדיה ולהרחיק אותו בנידוים ואלות עד אשר ישוב מרעתו וממשטותו ולא ישוב עוד לכסלה ולהשתכר בחברה שכולה סריקין וגנוב לב הבריות" והוא לא די לו שאיננו עושה כתורה וכמצוה עלינו עוד יתהפך כחומר חותם ויתן חרב בידי הראשון בריבו, וכדי בזיון וקצף על כל הרבנים תופשי התורה להראות אל ההמון שהם „נותנים כתוב וחתום לכל אחד הבא לנקש על דלתות פתחיהם בדברי תחנונים" כרצונם ואותם, אמנם מי יגלה עפר מעיניך האב"ד מלובלין! אשר אף כי לא מזדון לב במרד ובמעל עשית זאת, וחובה עלינו ללמד זכות עליך כמשפט בהמונינו ומכש"כ בחוק חכמינו וסופרינו רק כי נפתית לחלקת לשון הנוכל ואיש תככים, מי יגלה עפר מעיניך וראית כי את כל משנאי הגאון בעל ב"ח כסה רוח,

גם שנאתם גם קנאתם אבדה, תהום השכחה עברה עלימו, שמם בחושך יכוסה, ומעשיהם אבד זכרם המה, אין דורש ואין מבקש, וזכר הגאון בעל הב״ח עומד לנס ישראל, אליו ואל דברי חכמתו וספריו המסולאים גדולים וגאונים ידרושו, וכל מעשה תוקפו וגבורתו בהמון ספריו היקרים אשר בחיק ינשאו ועל כפים חוקקו, לא תשכחנה מפי זרעינו עולם ועד ושמו יעמוד לדור דורים! — ובכל זאת יש ידים למשפטי אשר לא יכזב, שהנסיבה האמתית לזרות דרכו והנהגתו של הרב האב״ד בלובלין ״ד״ נגדו היתה קנאה קדומ׳ ׳ד ושנאה נשרשת שהיתה בלבו עליו מקודם לרגלי הדברים אשר הוכחנו אמתתם למעלה, ולולא זאת ישאר כל הדבר המסופר כחידה סתומה שנעלם פתרונה.

ד״ גם ראוי לעורר על דרכו — דרך הקודש — לסקל את ספרי הקדמונים מאבני נגף השגיאות הרובצות כחטאת על פתחם, ומלבד הגהותיו על כל ספרי התלמוד והרא״ש אשר נדפסו בימינו תראה עוד דרכו זה בכל ספרו היקר בית חדש במקומות אין מספר, אשר חתר בכל עוז, להגיה את דברי הטור או דברי גדולי הפוסקים והמפרשים הקדמונים מחרולי הטעיות, ופעמים רבות העלה פנינים בידו כאשר יראה כל מעין בספריו; גם דרש תמיד אחרי ספרים כתובי יד ודפוסים ישינים כדי לבדוק בהם ולמצוא הנירסאות הצודקות והנסחאות האמתיות; ובמעט רוח בקורת אשר בקרבו הגיה בטור (או״ח סי׳ תקכ״ו) במקום שכתוב הר׳ יחיאל הלוי צ״ל יואל הלוי „שכן כתב התשב״ץ משמו, והיה כתוב בספרים הר״י הלוי וחשב המדפיס שר״ל הר׳ יחיאל, ואיננו כן אלא הוא הר׳ יואל הלוי אביו של ראבי״ה, אבל הר׳ יחיאל הלוי לא אשכחן בשום מקום בפוסקים״ (ראה ב״ח שם). וכזאת כתב גם בתשובותיו (חדשות סי׳ פ״ג): וכ״כ נמוקי יוסף בפרק י״נ וז״ל ודעת ר״י ז״ל דמטלטלי וכו׳, וכ״ד מורי הרשב״א והריטב״א ז״ל עכ״ל (של הנ״י) דהא ליתא חדא דהרי בתשובות הרשב״א מפורש ההיפך, ואולי טעות נפל בספרים וצריך להגיה מורי הרנב״ר במקום הרשב״א כאשר נודע דהרנב״ר (רבינו ניסים בר ראובן מפרש הרי״ף) והריטב״א היו רבותיו של נ״י.

הוא היה מחליף תשובותיו עם רוב גדולי זמנו, ופעם כותב: ושאלתי את פה הקדוש הרב הגדול כמהורר ליב ב״ר בצלאל מפראג מ״כ״ (שו״ת ישינות סי׳ ל״ו וחדשות סי׳ נ״ט וב״ח יו״ד סי׳ רצ״ג). ויקרת הגדולים אשר היו לפניו היה גדול מאוד בעיניו, ותבע עלבונו של הרב מהר״ד כהן מיד הרב בעל שו״ת משאות בנימין וכתב (שו״ת ישינות סי׳ פ״א): ושארי ליה מריה להרב מהו׳ בנימין ז״ל (בעל משאות בנימין) במ״ש שאין הוראות מהרדי״ך ודבריו מפורסמים לנו כלל וכו׳, כי אם לא היו מפורסמים אליו, הלא הם מפורסמים לכל גדולי ישראל כפי הנראה מתשובות מהר״י טייטאצק ושאר גדולי עולם בתשובותיהם שהובאו בתחלת

ספר בנימין זאב, חלקו לו כבוד בגדולת תורתו וחריפתו, וגדול בדורו היה וירד לעומקה של הלכה, ומהר״ב ז״ל חוץ מכבודו כתב דברים אלו״. ואף שהיה לו עם הגאון בעל הסמ״ע תוכחת מגולה, והשיג עליו במקומות אין מספר בספריו, גם חבר על פירושו קונטרס אחרון להשיג עליו; כל זאת היתה רק מאהבה מסותרה כאשר כתב בהקדמתו, ונזהר בלשונו מלדבר נגדו בדרך אי־כבוד, כי היה חס על כבוד מכובדים; וגם בדברי ריבות אשר היו לו להגאון בעל סמ״ע עם הגאון מהר״ם מלובלין אודות הגט הידוע (ראה בתולדות מהר״ם למעלה) עמד בעל ב״ח לימין הסמ״ע, ותבע עלבונו מיד מהר״ם, כאשר הארכנו בהערה 38 בתולדות מהר״ב ראה שמה.

והיה נצר נחמד מגזע אנשים מפוארים גאונים מפורסמים מדור דור, ומבין עבותים היתה צמרתו; אביו היה הרב החסיד מהו׳ שמואל יפה אשר כנהו (בסוף תשובותיו הישינות) בשם הכבוד „מורי״ כאשר כבר זכרנו, אביו זקנו היה הגאון המפורסם מהו׳ משה יפה מקראקא (ב״ח יו״ד סי׳ כ״ד), הנזכר בכבוד גדול בים של שלמה (גיטין פ״ד סי׳ ל״ב), ומדרך כתיבת הרש״ל שם עליו נלמוד שלא היה אבי אביו, רק זמן כביר לפני זה (ראה שמה שכתב: וכן קבלתי מחמי הגאון מהרי״ק ירושלמי שמהו׳ משה יפה כתב וכו׳, גם חמי ז״ל לא חש לדברי מהר״ם יפה ז״ל״, ולהלאה (סי׳ ל״ד) כתב: נוסד להשבעת כתובה בקיצור אשר נהג כן מורי חמי ז״ל, והעתיק מנוסח של מהרי״ק, ודוא מועתק מהשבעת כתובה של מהר״ם ז״ל; ועפי״ז לא נתברר לי איך מהו׳ משה זה היה דודו בעל אחות אמו של הגאון בעל שארית יוסף, (ראה למעלה בקורות חייו) אשר ראהו בילדותו, כי נראה מדברי הרש״ל שהיה זמן כביר לפניו, והרש״ל היה בזמן אחד עם בעל שארית יוסף, [ועוד נפטר זמן כביר לפניו] ממשפחת הגאון מהו׳ שמואל יפה בעל ספר יפה תואר ויפה מראה (נכדו בשער ספרו אור יקרות ולוית חן דפוס זאלקווי תצ״ב וכן בשער ספר עץ הדעת טוב למהו׳ עוזיאל), ולפי דברי ניניו אלה (שם ושם) היה נין ונכד גם להגאון מהו׳ שמואל לניידאו בע״מ ספר כלי חמדה על התורה וכלי יקר על נביאים, וספר כלי גילה ועוד שאר ספרים. והגאון מהו׳ יוסף כ״ץ מקראקא בעל שארית יוסף היה שאר בשרו (ב״ח יו״ד שם), ויתכן שמפני זה כתב עליו הב״ח „שארי״, יען שאביו זקנו הג״מ משה יפה היה דודו של הגאון בעל שא״י בעל אחות אמו כאמור (ראה שו״ת שא״י סי׳ מ״ז ולמעלה בתולדתי). והיה גם שאר בשרו של מורו ורבו הגאון מהו׳ פייבש אב״ד בקראקא (שו״ת ב״ח ישינות סי׳ ק״ב), ואל תלמידו הג״מ יהושיע בעל מגיני שלמה כותב (שם סי׳ ע״ד): מחותני״, כאשר כתב גם הוא אליו (שו״ת ב״ח החדשות סי׳ ד׳), וכן כתב הב״ח אל הרב מהו׳ צבי במהו׳ עוזר (שו״ת הגאונים בתראי סי׳

י״ב). וגם הגאונים האדירים בעל תוספות יו״ט (שו״ת ב״ח החדשות סי׳ כ״ח), והג״מ אברהם בהג״מ בנימין אהרן בעל משאות בנימין (שם סי׳ ס״ה) והג״מ אהרן שמואל קאידנובר (שו״ת אמונת שמואל סימן חית) כתבו כולם אליו התואר „מחותני״, כי נקשרו כולמו בקשר החיתון עם משפחתו הרמה.

מבניו ובנותיו אשר הוליד נודעים אלינו, בנו בכורו הרב הגדול מהו׳ יהודא ליב (הקדמת בנו הג״מ שמואל צבי הירץ לב״ח או״ח) אשר היה אב״ד בעיר חאנטשין, ודיין בעיר קראקא (שער ספר אור יקרות ולוית חן הנ״ל), משנהו הגאון מהו׳ שמואל צבי הירץ היה אב״ד בעיר פינטשוב, והוא הוציא ספרי אביו לאור עולם, אל שניהם כתב לעת מציא תשובות רבות, ותמצאם כולם בתוך ספרי תשובותיו ובס׳ שו״ת הגאונים בתראי. מנצר נכבד הלזה, יצאו שתילי חמד אשר לא פסקה מהם תורה, בנו בשם יהודא ליב גם הוא יכונה (שער ספר עץ הדעת טוב הנ״ל). גם בנות היו לו להב״ח, האחת היתה נשואה להגאון הנודע מהו׳ דוד הלוי בעל טורי זהב, אשר דרש בשלומה הג״מ יצחק הלוי אחי הט״ז הזקן בתשובותיו (שו״ת מהר״י סי׳ מ״ח), והשנית, היתה נשואה לאיש בלתי נודע לנו המכונה יעקב איש תם, אשר מת בנעוריו על פני חותנו, ונזכר ממנו בפנקס הח״ק כדברים האלה: ונשמת בר חכים כה״ר יעקב איש תם ואיש חלק בלי חתימת זקן בן להראש ומנהיג כ״ה אלחנן י״ץ, וחתן המלך הגאון החסיד ר״מ ואב״ד כמהורר יואל י״ץ, בא ליפול (?) ממעלות העליה אחורנית וישבר מפרקתו וימת בליל ה׳ כ״ג אלול שפ״א״ (דף ע״ו ע״ב). ויוכל להיות שאשת הגאון בעל הט״ז היתה מקודם אשת ר׳ יעקב הלז, ואחרי מותו נשאה את הג״מ דוד הלוי, אשר גם הוא דר בילדותו בעיר קראקא. כפי אשר זכר במקומות רבות בספרו, ובט״ז (או״ח סי׳ קנ״א סק״ד) כתב: ואני בילדותי הייתי דר בק״ק קראקא עם ביתי בבית מדרשי שהיה למעלה מן בית הכנסת ונענשתי הרבה במיתת בני ותליתי בזה״; מלבד בנותיו אלה עוד אחת היתה לו, והיתה אשת הרב מהו׳ יהודא זעלקל, אשר מצאתי הסכמה מאתו על ספר קבליי עמק המלך (אמשטרדם ת״ז) וכתיב בראשה: הסכמת הגאון מהו׳ יהודא זעקלה מזיא אשכנזי חתן הגאון הגדול מהו׳ יואל ז״ל אשר מניחתו כבוד פה ק״ק קראקא״. והוא היה חתנו הבכור, ואולי אליו כיון בכתבו אל הגאון בעל הסמ״ע בשנת שע״ד: ואם היות כי כעת אנכי טרוד תהלה ושבח לאל יתעלה שזיכני לנשואי בתי שתי׳ לזוגה עם ת״ח יה״ר מלפני אבינו שבשמים שזיווגם יעלה יפה״ (שו״ת ישנות סי׳ ע״ח), או כיון בדבריו אלה על חתנו הגאון בעל הט״ז, אם נאמר כי אשתו היתה אשה בבתוליה ולא אלמנת ר׳ יעקב הנ״ל. חתנו הרב מהו׳ יהודא זעלקל הוליד גם הוא בן גדול בתורה הנקרא ר׳ נפתלי הירץ וגם אליו כתב

הגאון זקנו תשובה בימי חורפו תמצאנה בתשובותיו (חדשות סי' נון).

עיר מולדתו של רבינו יואל היתה לפי דעתי והשערתי עיר לובלין, העיר המולדת ילדיענק_ לתורה ולתושיה, כי בתשובותיו (ישינות סי' קנ"ח הנזכר למעלה) כתב כדברים האלה. ומעיד אני עלי, שאדוני אבי מורי קנה לי ההפטורה בדמים יקרים במועד אחרון של פסח בהיותי קטן, וקראתי בעצמי בספר מוספין בביהכ"נ של הגאון מהר"ש לוריא, וכמדומה לי שהרב היה אז בב"ה ולא מיחה בדבר" עכ"ל, ולפי הנודע עוד גם היום נמצאה הביהכ"נ של הרש"ל ז"ל בעיר לובלין (ראה בם"ע המגיד שנה שנית גליון ט"ז). ואם אביו דר שמה כבר בעת היות בנו מהו' יואל עוד עלם קטן, קרוב הדבר מאוד שנולד שמה. והנה הרב החכם הר"י קלעמפערער במאמרו היקר על תולדות הגאון מהרש"ל (בלוח השנה לפאשעלעס משנת תרכ"ג) כתב שם (עמוד פ"ה בהערה) שהוא לא יכול למצוא איזה רושם אשר ממנו יתראה שהגאון מהרש"ל היה דר זמן מה בעיר לובלין, ואשר לכן הוציא מזה משפט חרוץ כי מה שכתוב בשער ספרו יש"ש ביצה וחולין (דפוס אפענבאך) שעיר מגורו היתה לובלין, הוא מפני שנתחלפו להמו"ל הגאון מהרש"ל עם הגאון ר' שלמה ר' ליבש"ס רבו של הב"ח (שם עמוד פ"ז). וכן מטעם זה עצמו נטה מדעת ר' קאפיל הכהן, שהשריפה אשר זכר מהרש"ל היתה בלובלין, אשר אמנם לדעתו היתה בפוזנא עיי"ש. ונעלם ממנו כי נמצאה עוד היום ביהכ"נ של הרש"ל בעיר לובלין כאשר זכרנו 46). אמנם מתשובת הב"ח שזכרנו, אין ראיה לסתור דעת קלעמפרער, כי הוא יסבב המשפט, ויאמר כי הגאון בעל הב"ח לא בלובלין נולד רק בפוזנא, ושם קנה לו אביו את ההפטורה, אבל מזה שכתב הב"ח: בביהכ"נ של הגאון מהרש"ל", וראינו שהיא נמצאה עודנה בלובלין, נוכל להוכיח בצדק, שדבר זה קרה בלובלין ולא בפוזנא, ודעת החכם קלעמפערער גם בלא זה דעה דחויה הוא, אין לה על מה שתסמוך.

שנת בואו לעיר קראקא כבר זכרנו שהיא שנת שע"ט, כאשר הודיע בעצמו מפורש בתשובותיו (ישינות סי' צ"ח), והוא יצא אז מבריסק שבארץ ליטא, ומזה תראה שפרט השנה הכתובה בשו"ת הגאונים בתראי (סי' י"ב והיא תשובת הב"ח לבנו הג"מ שמואל צבי הירץ) כזה: יום ד' י"ח טבת ש"ע לפ"ק פה קראקא", הוא ט"ס כי בעת ההיא לא היה עוד אב"ד בקראקא; הן אמנם עפ"י סדר הקביעות יפול לנכון בשנת ש"ע, י"ח טבת על יום ד' בשבוע, ככתוב שמה, אבל לא נוכל להמלט מלחשוב שט"ס נפל שמה, אם בשנת או במקום הכתיבה, ואולי צ"ל ש"פ תחת ש"ע ואז חל ג"כ י"ח טבת על יום ד', כי דוחק הוא לאמר שבא אז במקרה לאיזה סיבה לעיר קראקא וכתב משם תשובתו הנזכרת לבנו, אבל לא היה עוד אב"ד שמה. והרב האדיר בעל סדה"ד שנה

בפרטי שנות חיי הגאון בעל הב״ח, כי כדברים אלה כתב עליו: הגאון מהו׳ יואל ב״ר שמואל אב״ד בקראקא, היה מן ה׳ אלפים שכ״ח עד שצ״ח, ומביא שם [שבשנת] שכ״ח היה בק״ק בריסק דליטא״ (סדה״ד דף מ״ז). ועוד שם לפני זה כתב: הגאון מהו׳ יואל ב״ר שמואל חבר ב״ח על ד׳ טורים וכו׳, ואלו הגאונים שכתבו לו והוא להם בתשובותיו, וכו׳, הגאון מהו׳ משה איסרלש סקל״ז״ (שם ושם). האמנם לפי דבריו שהב״ח היה מפורסם משנת שכ״ח עד שצ״ח יכונו היטב גם דבריו שכתב באחרונה, שתשובתו (סי׳ קל״ז) כתב אל רבינו הרמ״א, אכן באמת שגה בשתיהם, כי מלבד שבתשובה ההיא שזכר הרב בעל סה״ד, רק שם איסרל לבדו כתוב בראשה, אבל לא נמצא בה רושם משם משה, ונתחלפו לו א״כ איסרלש במשה איסרלש, אך לוא גם היה ״ נזכר שמה שם משה מבואר, לא היה אפשר לחשוב שהכונה על הרמ״א, שהרי ״ בסוף התשובה שם כתוב: ועוד קבלתי ע״ש הרב מהר״ש לוריא ז״ל ולתרץ כל מה דקשה״, וכפי הנודע נפטר הרש״ל בשנת של״ג, שנה אחת אחרי מות רבינו הרמ״א, ואף אלה אשר שגו בראָה ומאחרים מיתת הרמ״א בשנה אחת, על שנת של״ג, המה יאחרו ג״כ פטירת הרש״ל בשנה אחת על של״ד (ראה שם הגדולים ולמעלה עמוד 6 בהערה לתולדות הרמ״א), ואם הב״ח הוא מוסיף שמה על הזכרת שם הרש״ל תיבת ז״ל (כי זאת ברור בעיני שאיננה הוספת המעתיק רק מלשון הב״ח) אשר לא יכתב כן על החי, ק״ו שכבר היה אז אחרי מות הרמ״א ז״ל, ואיך הוא יד״ כותב אליו תשובה בהלכות ודינים? וכל זה כתבתי לפי דבריו, שהב״ח היה משנת שכ״ח עד שצ״ח, והוא עפ״י מה שראה בתשובותיו (ישינות סי׳ צ״ח) שבשנה ההיא [שכ״ח] היה בעיר בריסק, אמנם גם בזה שגה ולא הבין שהפרט שכ״ח בתשובתו ג״כ ט״ס הנהו, כאשר אברר; כי הנה בעת כתבו תשובתו ההיא היה אב״ד בבריסק, כאשר זכר שמה וכאשר הביא גם בעל סדה״ד, ולפי מה שכתב בתשובותיו (ישינות סי׳ ע״ח וחדשות סי׳ כ״ג), יתראה שמשנת שע״א עד לפחות שע״ד היה אב״ד בעיר בעלזא, וממקומות רבות בתשובותיו נלמוד, כי במשך עשרים שנה, היינו משנת ש״ס ער שע״ט היה אב״ד גם בכמה קהלות קטנות כפרוזנא לוקבא לובמלא וכו׳, עד שנתקבל בסופן בעיר בריסק, ובשנת שע״ח חתם תשובה תמצאנה בתשובותיו (ישינות סי׳ צ״ד) אשר יזכיר בה שהוא היה אז אב״ד בבריסק. ועפ״י כל זה, אף שנניח שהיה ככר בשנת שכ״ח גדול בשנים להחליף מכתבים ותשובות עם חכמי דורו כדעת בעל סדה״ד, שזה אמנם דבר שאי אפשר כי ימשכו לפי״ז ימי חייו יותר ממאה שנה, אך איך יתכן להעלות על הדעת שבשנת שכ״ח היה אב״ד בעיר הגדולה לאלהים בריסק, ויצא ממנה לנהוג רבנות ולנוע באחת הקהלות הקטנות ככף איש אשר זכרנו אותנה, ואח״כ בשנת שע״ח

שב לעדת בריסק, העיר אשר מאס בה לפנים אחרי שנת שכ״ח? ואשר על כן יודה כל קורא מבין והאמת תורה דרכה שהפרט שכ״ח ט״ס וצ״ל שע״ח כבסי׳ צ״ד; והטעות הזאת התעתה את הרב בעל סה״ד בתועה לא דרך, כי בשנת שכ״ח היה הג״מ יואל עוד עלם בן איזה שנים, ואולי עוד היה אז בין יונקי שדים חבלו; והשנה היותר מוקדמת שנמצאה זכרה בתשובותיו, אשר החל אז להיות גבור בארץ ויפוזו זרועי ידיו להחליף מכתבים תשובות ופלפולים להלכה ולמעשה עם גאוני והכמי דורו, ועם אלה אשר בעצתו דרשו להורות למו הדרך ישכון אור, היא שנת ש״ס, ושתי תשובות משנה ההיא נמצא בתשובותיו, האחת בשו״ת הישינות (סי׳ ע״ז), והשנית בהחדשות (סי׳ נ״ט) והיא פסק הלכה אודות אשה עגונה שבתב בהיותו אב״ד בלובמילא ושלח אותה להגאון מהר״ל מפראג. וכאשר בא לידי ימים רבים אחרי כתבי זאת ספר קריה נאמנה, ראיתי שגם הרב החכם ר״מ שטראשון במכתבו היקר בסוה״ס (עמוד של״א בהערה) התעורר גם הוא על שגיאות בעל סדר הדורות בזה ועל הט״ס אשר בשו״ת הב״ח (סי׳ צ״ו) בדבר פרט שכ״ח ראה שמה.

את רובי תורותיו בתשובותיו כתב על ספר עוד בטרם בואו לקראקא (ראה הסכמת הג״מ שמואל מקראקא האב״ד בפפד״מ על שו״ת הב״ח הישינות) ואת ספרי בית חדש אשר בנה לתלפיות הכין בהיותו כבר בקראקא, בתוכה אסף האבנים אבני גזית מעשה צעצועים אשר חצב אותנה ממרום הררי התורה ומגבעת התושיה, ויבן במו כמו רמים מקדשו מקדש מעט לתורה ולתעודה. כי אז למד עם תלמידיו הרבים היושבים לרגליו, וישנה עמהם פעמים רבות את ספרי הארבע טורים, כאשר הודיענו בנו הג״מ שמואל צבי הירץ (בהקדמתו לב״ח או״ח) ואלה דבריו: ובבואו לעיר הגדולה כרכא דכולא ביה עיר ואם בישראל ק״ק קראקא את שאהבה נפשו בקש ומצא תלמידים חשובים מופלגים מקדרים בהרים וכו׳, עוקרי טורים, ורובם נעשו ראשי ישיבות הורים ומורים וכו׳ ולמד עמהם בחדרי חדרים כל הארבע טורים לא פעם אחת ושתיכ כ״א הרבה פעמים עד שנעשו בפיהם שגורים ואז חובר החוברים״; וכן למדנו רבינו בעל ב״ח בעצמו (בהקדמתו לב״ח חו״מ): ועל כן להפיק רצון הלומדים המובהקים ותלמידי הגדולים אשר בארץ המה, סבוני גם סבבוני הלחיצוני להוציא לאור עולם הדברים וההוית ששמעו מפי במשא ומתן של הלכה בלמדי עמהם ספרי הטורים באסיפת החברים פה ק״ק קראקא עיר ואם בישראל״. ואודות פרטי דרכי ספרו זה ופלפוליו הרבים ראוי להעתיק פה את קצה דבריו (בהקדמתו לב״ח יו״ד) ואלה המה: באתי לעורר ולהזכיר לתלמידי ולילדי שלא ימהרו להשיב על דברי המנופים בנפה וכברה עפ״י שורש ההלכה ועיקרה וידמו (צ״ל וידעו) הכל גם כי היה עולה על הדעת איזה פי׳ או ישוב לקושיא מתוק לחיך התלמיד, לא הכנסתיו לביתי זה,

יען שאיננו אמת לפי העולה מסוגית התלמוד, הלא כל תפלותינו ובקשתנו ותן בלבינו להבין ולהשכיל ללמוד וללמד תורת אמת כדי לשמור ולקיים את כל דברי תלמוד תורתנו באהבה, ואם ניתן רשות לראש ישיבה לחדד התלמידים ולהלהיב הלבבות ע״ד ורבא לחדודי דאביי הוא דבעי, בודאי אין זה אלא בעל פה בישיבה ובדרכים הקרובים ופונים אל האמת, ויש להם פנים מאירות ומנהירות, אבל דברים כאלו לא ניתנו להכתב, בספר ובדיו, כל שכן להדפיסם, כי נודעו דברי חז״ל ראיתי בני עליה והנם מועטים, ומי שאין לו חיך לטעום המטעמים יתלה עצמו באילן גדול ויכשיל את הרבים״ עכ״ל הזהב. ולוא שמו המחברים בדורנו ובדור שלפנינו את הדברים הישרים והאמתיים האלה נוכח פניהם, כי עתה לא העשירו אותנו, ואז לא היה לנו עתה אף החלק העשירי מספרים הרבים והעצומים אשר לא יועילו ולא יצילו רק להרבות מבוכת הלומדים ולבלבל את מוחם שלא ידעו אנה יפנו לעזרה. וכל כך התאוה תאוה בכוסף נמרץ ונפשו נכספה לראות את ספריו בית חדש חקוק בעט ברזל ועופרת, עד כי בעת אשר לרוב צדקתו, חסידותו ואהבתו העזה לארצנו הקדושה, גמר בנפשו ויהי בדעתו לנסוע לארץ הצבי לחונן עפרה ולנשק מנשיקות פיו את שארית אבניה (רבות מחשבות בלב איש ועצת ד׳ היא תקום ועצתו זאת לא יצאה לפעולת אדם מאיזה סיבה שלא נדעה שחרה) אז השבע השביע את בנו האהוב הג״מ שמואל צבי„ שבועה חמורה שלא לנגוע מהונו אפילו כחוט השערה עד אשר יודפסו הספרים עד גמירא״, (לשון בנו הנ״ל בהקדמתו לב״ח או״ח). וגם הג״מ יהושיע (שו״ת פ״י ח״ב סנ״ד) אשר נעתיק הלאה, העיד עליו כזאת.

כבר הוכחנו למעלה (בתולדות הג״מ נתן שפירא) שהגאון מהו״רר יואל היה הרב והאב״ד לבדו, אבל הגאון בעל מג״ע לא היה אך ר״י, וראיה לדבר ממה שכתב שואל אחד אל בעל הב״ח (שו״ת ב״ח החדשות סי׳ ס״ד): אלכה לי אל המאורות וכו׳ מרנא ורבנא מהו׳ יואל נר״ו והמהובר לטהור טהור מהו׳ נתן״, אשר לכן כל משא העדה רבצה רק על שכמו, ופעם כתב (שו״ת ישינות סי׳ ע״ב): כבר נדרשתי ונשאלתי כדת מה להורות בילדה העגונה הזאת, והפצירו בי רבותי וחבירי, ואנכי מנעתי א״ע כמה פעמים כי די לי עול ומשא כבד הקהל שלי ק״ק קראקא עיר גדולה לאלהים, ומה אני להוסיף עלי משא״, ואשר זקנים הגידו מתרומות מדותיו ומעלותיו היקרות והנעלות אשר נתעטר במו, ראה מה שהעיד הג״מ שמואל מקראקא האב״ד בעיר פפד״מ, והוא איש אמונים אשר היה רק זמן לא כביר אחריו (בהסכמתו לשו״ת הישינות שכבר זכרנוה) ואלה קצת דבריו: הכל גלוי וידוע עפ״י השמועה מאנשי אמת זקנים שהיו באותו הדור וידעו מעלותיו ותרומות מדותיו של מורנו ורבנו, כאשר באמת ניכר מכותלי ביתו בית חדש אשר בנה להלפיות״; הן אלה

קצות דרכיו וקורות ימיו אשר לקטתי מתוך ספריו, אשרי העדה שהיה לה מנהל ומנהיג אשר המדות החמודות בו היו צמודות, מה מאושרות הנה העירות בריסק וקראקא, אחרי אשר בשעריהן השיב מלחמת התורה ״ד שערה, בהראשונה רק חמש, אך האחרונה הכבידה, כי בתוכה הרביץ תורה כעשרים ושתים שנה, ובעפר אדמתה שבה מעטה גויתו אלי אחוזת קבר, זקן ושבע ימים ותהי מנוחתו כבוד בעשרים ימים לירח אדר שנת ת״א. שמו וזכרו הטוב עד נצח לא ימושו מפינו וערכו יקר הוא מאוד בעיני כל גדולי המחברים המזכירים אותו, ודברי הרב מהו׳ רפאל מייזלש (בהקדמתו לספרו תוספת שבת) שכתב: שאחרי פטירתו הכריזו בשמים פנו מקום לרבינו יואל״ עיי״ש יהיו לנו לעדה על אמתת דברינו.

ואלה הם ספריו הנעימים והמועילים אשר אחריו ברכה הִניח, עוד כל ימי עולם אורם על ישורן יזריח, פרי תבונה וצמח צדקה עד נצח לנו יצמיח.

א) **בית חדש**, על ארבעה טורים, שלשה חלקים מהם, מלבד חלק או״ח, הדפים המחבר עצמו בחייו והאחרון נדפס אחרי מותו ע״י בנו הג״מ שמואל צבי הירץ, ואח״כ נדפסו פעמים רבות מחדש, במקומות ובתמונות שונות, ובימינו נדפסו ביחד עם הב״י.

ב) **שאלות ותשובות**, בהלכות איסור והיתר ודיני ממונות שהשיב לכל שואל אשר בעצתו ינחנו, נדפסו בראשונה ע״י אלמנת הג״מ מאיר שטערן וחתנה הרב מהו׳ שלמה דעלם, אשר נמצאו אז בעזבון הג״מ מענדל כם תלמיד המחבר, בעיר פרנקפורט דמיין בשנת תנ״ז.

ג) **שאלות ותשובות החדשות**, אשר לא נמצאו בהראשונות, נדפסו בהשתדלות ובהוצאות הגאון מהו׳ אפרים זלמן מרגליות בעיר קארעץ בשנת תקע״ט. (ויש לעורר כי ההגהות אשר בתוכנה לא מת״י המחבר יצאו, וההגה אשר בסי׳ נ״ד לראיה, שבעל ההגה חותם: שלא מלאני לבי להורות דבר זה בלי הוראת וידיעת מורי ורבותי ושאר בעלי ההוראה כי עדיין צעיר אנכי לימים לירד כסאות משפט״, והתשובה נ״ד עצמה נכתבה בשנת ש״פ, ואז כבר היה המחבר יותר מבן חמשים לעצה ולא צעיר לימים. ובכמה הגהות מזכיר ספרים וחיבורים שנתחברו אחרי מות המחבר).

ד) עוד **תשובות** רבות בלעדן נמצאו ממנו בסי׳ שו״ת הגאונים בתראי שנדפסו ע״י נכדו, ואת רובן כתב אל שני בניו הגדולים, וגם לגדולים רבים בלעדם.

ה) **הגהות** על כל מסכתות התלמוד, ועל האשרי, נדפסו בראשונה בפני עצמן בעיר ווארשא, וזה לא כביר נדפסו גם בצדי התלמוד הוצאת וויען וברלין ולבוב.

ו) **משיב נפש**, ביאור ופשטים יפים על מגילת רות, נדפס

בלובלין בחיי המחבר בשנת שע"ו (שפתי ישינים אות מם נומר 345) ולא היה לנגד עיני .

כל אלה נדפסו ונמצאו בכל מקום מלבד האחרון שאיננו עוד . ובלעדם חבר עוד :

ז) **חידושים** על התלמוד , והזכירם בספריו (ב"ח יו"ד סי' מ"א , שו"ת ישינות סי' קי"ט) .

ח) **חיבור** על השלחן ערוך התחיל לחבר כפי אשר זכר בב"ח (או"ח סי' . . .) ולא נודע אם השלימו .

י"ג.) מו"ה יהושע במהור"ר יוסף.

אחרי האסף הגאון המקובל מהו' נתן שפירא ר"י האחרון אל עמיו בשנת שצ"ג , בחרו יושבי עיר קראקא בהגאון מהו' יהושע בעל מגיני שלמה להושיבו על כסא הר"י , וישימו עטרת תפארת בעל מגלה עמוקות על ראשו . מתולדתו וקורות חייו נודעים לנו דברים הבאים .

הגאון מהו' יהושע נולד לאביו הרב מהו' יוסף סביב לשנת שנ"ג (ראה הלימודין בקצה-תולדתו) לאלף הששי (הפרט הנמצא בשו"ת פני יהושע (ח"ב סי' יוד) : שמ"ט לפ"ק" הוא טעות הדפוס כאשר יראה כל מעיין) בארץ פולין , כפי הנראה בעיר ווילנא כאשר יבוא עוד הלאה . מכל אשר עברו עליו בימי נעוריו אין אתנו יודע עד מה , אך זאת מצאנו מדרכו ומנהגו בימי חורפו , לשוטט ברוב עירות פולין הגדולות לשתות בצמא את דברי גדולי התורה והשם , עמודי התלמוד , אשר משכן כבודם היה אז במקומות ההם , פעם בעיר לובלין (שו"ת ב"ח החדשות סי' ג') , פעם בעיר בריסק אשר בארץ ליטא (שם) ופעם בעיר לבוב (שו"ת פני יהושע ח"א סי' א) 47) . בכל המקום אשר נודע לו והגיע לאזניו כי נמצא בחומותיה איש אשר רוח אלהים בו , סיבות היותר עצומות ומניעות היותר גדולות לא עצרוהו מנסוע אל המקום ההוא לרות את נפשו השוקקה ורוחו הכמהה לתורת אלהים דת אמת ולימודיה הקדושים ; כי אמנם לא לדבר מוזר ויוצא מגדר הנהוג נחשב זה בימיו , וכל הנערים לימודי ד' הצמאים לדבר ה' זו

הלכה, עשו אז כמוהו בחפץ לבם. רק בדרך זה שאב ברינה את תורת מוריו הגדולים הנודעים אז לעמודי התורה בימיהם, הלא המה: הגאון מהו' מאיר מעיר לובלין ז"ל (שו"ת פני יהושע ח"א יו"ד סי' א', א"ה סי' י"ד, ח"ב סי' נ"א, נ"ג, צ"ט, שו"ת ב"ח החדשות סי' ג', מגיני שלמה לפסחים דף ס"ו, שבת ל"ה, שם ס"ד, שם ע"ד, חולין כ"ד), ושני לו בקודש הג"מ ולק הכהן בעל סמ"ע (שו"ת פ"י ח"א יו"ד סי' י"ד, חו"מ סי' ז', א"ה סי' ג', ד', יוד, ח"ב סי' ל"ג. ס"ד, פ"ז, צדי, צ"א, צ"ב, צ"ד, צ"ו, ק"א, ק"ג ק"ד). ואהבתו הגדולה והיתירה אל מורו זה האחרון, קלקלה אולי לפעמים את השורה, לתת לו משפט הבכורה בדברים רבים נגד הגאון מהו' יואל יפה מקראקא בעל הב"ח (ראה נא שו"ת פ"י ח"א סי' ג') אשר גם מבאר תורתו שתה בצמאו לרויה, ויקרא גם אותו לפעמים בשם הנככד „מורי" (שם ח"ב סי' כ"ב ומ"ז, ושו"ת ב"ח החדשות סי' ג'), ולא אדע מדוע ברוב פעמים אשר הנהו מזכיר אותו בתשובותיו בל יכבדנו בשם תפארת „מורי" כמו את רבו בעל הסמ"ע אשר בכבודו תמיד יתימר. ועוד יזכיר את אחד מרבותיו הבלתי נודע כ"כ בשם: מ"ו הגאון מהו' שמואל ב"ר פייבש זצלל"ה" (שו"ת פ"י ח"א סי' יג), והוא לדעתי הגאון מהר"ש אב"ד בעיר פרמיסלא, בהגאון מהר"פ אב"ד בקראקא הנזכר בהקדמה לספר נובלות חכמה ומגלה עמוקות פ' שמות (ראה למעלה בתולדות מהר"פ אודותיו), וראה נא בשו"ת פ"י (ח"ב ראש סי' כ"ב) תמצא כדברי, כה הלך מחיל אל חיל עד אשר אותות תורתו וחכמתו נראו ונשמעו עד למרחוק, ועוד בימי נעוריו נתקבל לאב"ד ורב בעיר טיקטין (ראה שו"ת פ"י ח"א סי' ט"ו ושו"ת הגאונים בתראי סי' י"א), ואחרי כן נהיה לאב"ד בעיר הורדנא (שו"ת פ"י סי' ד'), וכן נבחר פעם לאב"ד בעיר פרעמיסלא (ראה שו"ת איתן האזרחי סי' כ"ט) למלאות מקום רבו הג"מ שמואל. ואחרי כן היה אב"ד בעיר הגדולה לאלהים לבוב, והיה מכונה „אב"ד דחוץ לעיר", ובעת ההיא היה הגאון מהו' משה חריף אב"ד בתוך העיר (ראה שו"ת איתן האזרחי סי' מ"ב וטיב גיטין שמות אנשים אות שין סק"ד).

רוב הכבוד והיקר הזה בא לו ורדף אחריו מאשר היה פי שנים ברוחו אשר אצלו עליו מוריו ורבותיו הגדולים, בילידי רוח הדמיון לא השפיק, ופלפוליו היו תמיד מיוסדים על אדני אמת וההגיון, סברתו היא יצוקה במעבה השכל הישר והתבונה הנאמנה, אשר לכן דרך לימודו היקר מצא חן בעיני המבינים כי שכלו היה עמוק הודר עד תכלית כל דבר הקשה, ותבונתו היתה זכה לישר כל הדורים, ולמצוא בים המבוכות דרך ובמים עזים המה השיטות העמוקות נתיבה, ויוציא פנינים יקרים מתהום מצולת ים התלמוד, כאשר ימצא כל משכיל על דבר אמת בספריו ותשובותיו. ומאהבתו את האמת אהבה עזה ועצומה כדבריו: ולא אשא פני איש כי האמת אהוב יותר מן הכל" (שו"ת פ"י ח"א א"ה סי' י"ב) שנא את הפלפול הנוסד על אבני בוהו, רק להראות יתרון התחכמות המפלפל האחד על רעהו הנהוג אז בין רוב הלומדים, תכלית שנאה, וברוב המקומות אשר לו סיבה אם רק מעטה לנגוע בקצה דרך החלוקים האלה, אשר בצדק אמר עליהם אחד מגדולי הזמן ההוא וישא משלו: חלק לבם עתה יאשמו", דבר עליהם עתק וישפוך עליו מרורות (ראה שו"ת פ"י ח"ב סי' ג'), ושם (סי' ד) כתב: אם יכנס באזניהם כל׳ לפרש דברי התוספות כמו שמגידים חלוקים בזמן הזה ולחפאות עליהם וכו'" „ותאמין לי כי אפילו בחילוק לא הייתי מקבל ממך קושיא בדברי התוס'„; וכיוצא בזה כתב בתשובתו להג"מ מאיר כ"ץ (ראה בספר גבורת אנשים דף כ"ג ע"א): תאמין כי אפילו בחלוקים שנהגו בזמן הזה לא הייתי מקבל ממך ק"ו הלכה למעשה", וע"ע שם (סי' ה', כ"ט, צ"ד, ק"א בפ"י). מלבד כל אלה חננהו אלהים בלשון לימודים, ויבחר תמיד כמצות חז"ל בלשון נקיה וקלה, רוח חן ונועם שפוכה על פני כל דבריו ומליצותיו, רוח כביר ואומץ לב על פני כל תשובותיו מרחפת, מִדְבָּרִים נעימים. ניבים נאוים ומליצות הלציות (זאטירישע אויפדריקע) במקומות הנאותים ימצאו קן למו אחת מהנה לא נעדרה, כדמותם וצלמם לא נמצא בכל ספרי מחברי זמנו אף אם בנרות נחפשם.

החוקר המשכיל על שנות דור ודור אשר יתן לבו לבוא עד תכלית תכונת הגאון מהו' יהושע ולתור אחרי כל משכיות לבבו, ימצא כי בדברים רבים שת את מורו הגדול הגאון מהר"ם מלובלין למופת לפניו, את דרכיו

שם לו לקו ודעותיו למשקולת, וכמוהו חשב גם הוא את חכמת הקבלה לחכמה אלהית ואת גדולי חכמי המקובלים לחכמים אלהיים (ראה שו"ת פ"י ח"א או"ח סי' ט'), וגם ידיו היו רב לו בה, וכל רז מסודותיה לא אניס לו (בספרו מגיני שלמה (לשבת דף פ"ח) כתב: ויש לדבר הזה יסוד בחכמת האמת למבין וק"ל"). והמקובל הגדול מהו' שמשון מעיר אסטראפאלי אשר נודע על פני תבל גם עתה כמה גדול כחו בחכמה הזו, הריץ אליו פעמים רבות מכתביו הרצופים סודות נסתרות היותר עמוקים בחכמה זו, והוא הוא הגאון מהו' יהושיע ז"ל אב"ד דק"ק קראקא אשר הזכיר בספרו כאשר העיר בצדק גם הג"מ יוסף שאול הלוי נ"י אב"ד מלבוב (בהסכמתו לשו"ת פני יהושיע הנדפס בלבוב שנת תר"ך). גם חיבר ספר בחכמת הקבלה, והוא פירוש על ספר עשרה מאמרות להרב רמ"ע מפאנו, אשר שלטו בו ידי זרים אחרי מותו, כי העתיקו איש אחד בן בליעל ובלי שם והדפיסו על שמו (ראה בהקדמת נכדו הרב מהו' אליקום געץ לשו"ת פ"י ח"א והלאה במספר ספריו). אכן גם הוא נטה מעט לחפשית רוח, ולכן בכל דין והלכה מדיני התורה לא נתן לה מדרך כף רגל, כי רק כפי הפשט הנגלה החוב עלינו לעשות מעשינו ואין לנו עסק בנסתרות. ולא למותר יהיה להעתיק פה קצות דבריו בנוגע לדבר זה שהשיב לרב אחד אשר חפץ ליישב דבר הנהוג בענין כתיבת הגט עפ"י חכמת הקבלה, ואלה דבריו: ומכ"ת השיב ע"ד הסוד אמרתי אין לנו עתה עסק בנסתרות, ואלמלא ירדנו לענינים כאלו בנסתרות, בלתי ספק שהיו חלילה כמה גיטין פסולים עפ"י השם שנתנו לה מאתו ית' אשר שם שמו"ת בארץ, והיינו צריכים לדקדק במלא וחסר, ואלמלא היה נחסר אות אחת היה פסול יותר מבס"ת, כי אלו צריכים להיות מלא להשלים שום מספר וגימטריא ונוטריקון, ויש בזה פסול ממזרות, אלא אנו אין לנו אלא שם שהעולם מבינים אותו ויודעים שהוא הוא, גם איך העולם כותבים אותו ואין להאריך בזה, ומה שמסיים מכ"ת ברוב ענותנותו ושאל את פי אם רצוני להמתיק לפעמים סוד יחדיו, ידע מכ"ת כי אין לי נחת רוח בעולם הזה כי אם להתעסק ולישא וליתן בהלכה ובדברים חדשים המתחדשים בכל יום מחכמים הראשונים גם אחרונים אשר המה חיים עודנה, בכן אהובי אל ימנע מכ"ת טוב מבעליו וכל חדש אשר יש תחת יד מכ"ת יודיעני" (שו"ת פ"י ח"ב סי' ע"ח). והנה אודה ולא אבוש שלא

ידעתי ובל אבינה פתרון דבריו : עפ״י השם שנתן לו מאתו יתעלה״ , גם לבי לא ידאב לי על זאת הרבה אם גבר לא יצלה הנני ולא אוכל לרוץ מהרה אחריו כצבאים על ההרים למהר , אך מאוד יערב לי משפטו העז אשר השיב לאחד המתהללים במתת שוא המתאמרים ליודעי חן ובעצמת ידו כי רבה סטרו על פיו לאמר : במה שהרשית התבונן אין לך עסק בנסתרות ! כי אחז גם בזה נתיב מורו דרך הקודש לתת מעיינו רק בתורה הנגלית ובה הגה יומם ולילה .

מלבד כל אלה עוד אחז צדיק אורח סלולה של מורו זה שלא לשאת פנים אף לגדול בדורו רק לשפוט לאמתתה של תורה , ולא „כדרך הזמן הזה שכל הדברים הכתובים על ספר אפילו בתרא דבתרא , אפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו , אין מזיזין אותו ממקומו , ופה מפיק מרגליות אין סומכין על החולק״ (שו״ת פ״י ח״ב סי׳ מ״ז) . „וכבר ידעתי בתהלת דברי כי לא יתקבלו דברי תשובתי כי כן הדרך בדורנו , בדבר שנתפשט בתשובות האחרונים אפילו יבוא אליהו ז״ל ויאמר, אין שומע לו , ואצ״ל אחד מחכמי הדור אפילו מפיק מרגליות אסור להודות לו על האמת״ (שם סי׳ נון) ; וכל כך חפשיות רוחו הוליכתהו הלאה עד כי לא היה מורך בלבבו , כמורו הגדול , להגיד קבל עם : כי הלא ידעתי גם ידעתי כי אלמלא אמרה יהושיע בן נון לא צייתא ליה לפי מנהג חכמי מדינתינו יצ״ו בדב׳ שנדפס בש״ע אין לשנות ח״ו כתורת משה וכו׳ , לפי דעת מכ״ת אשר אנו מחויבים לתלות בקוצר דעתינו , א״כ אם אמצא דבר היתר בש״ע אשר נראה לי מכח קושיא גדולה שהוא אסור , מחויב אני להתיר האיסור או לשלם מכיסי , רחמנא ליצלן מהאי דעתא , ואין לדיין אלא מה שעיניו רואות ויפתח בדורו; וכו׳ , וכבר תה״ל התחלתי לחבר השגות גדולות על ראשונים ועל אחרונים כי אין ראוי משוא פנים בדברי אלהים חיים״ (שם סי׳ נ״ב) . וכיוצא בזה כתב (שם חיו״ד סי׳ ל״ד וע״ע שם סי׳ ק״א) : ולא על המהלוקת אני כועס כי ודאי לך אלא שופט שהיה בימיך ורשאי כל אדם לחלוק בראות ברורות אפילו על דברי הראשונים״ ; אמנם נשוב נתפלא עליו מאוד בזה אשר נשמטו ממנו מלים כאלה נגד הש״ע , כי האמנם דָרַךְ בזה בדרך רבו הגאון מהר״ם מלובלין ז״ל , אך הלא גם זאת לא נכחד ממנו כי הוא היה כארבעים שנה אחריו

בזמן , ואז כבר הכה הש"ע והוראותיו שורש במעבה אדמת ישרון , ואף אם גם לא היה עוד מתערה כאזרח רענן , אך לא היה כגר בארץ נכריה , ומשלחנו כבר רוו דשן בכל בית ישראל , אשר לכן אין לאל ידינו לשום עליו סתרה מרגשת גלים ההומים נגדו בזה . גם מנטייתו זאת הואיל הלך אחרי מורו השני הוא הגאון בעל ב"ח , להורות היתר להלכה ולמעשה בדבר אשר עד ימיו היה נחשב לאיסור דאורייתא , ביאר וברר בתשובה מיוחדת , אשר יקרה היתה בעיניו והראה מקום אליה פעמים (ראה פ"י ח"א או"ח סי' ה' וי"ג) שיין צרוף איננו חמץ דאורייתא רק איסור דרבנן גרידא (ונדפסה בשו"ת בית אפרים מתוך כ"י המחבר , ואחריו גם בסוף שו"ת פ"י ח"ב) . וביותר הלך באורח מורו הגאון מהר"ם בעניני עגונה , וחתר בכל עוזו להתיר אותנה מכבליהן , וכמעט בכל השאלות הרבות בענין זה אשר תמצא בתשובותיו , בכולן פסק להקל . כי גם בלעדי זה לא נחה גם רוחו ונפשו לא שקטה מאלה המוסיפים חומרות יתירות כנטל החול י"ל צואר עניי ישראל , וכל מנהג , אף אם כבן נמשי בשגעון ינהג , כדין נוסד הוא בעיניהם , ובין קודש להול לא יבדילו וכתב (שם ח"א סי' ב') : גם במלתא דלא ברירא בגמ' ובפוסקים כ"א מנהג אין דרכי לכנוס בעובי הפלפול" ; אף גם עוד דבר אחד נשאר לו למורשה ממנהגי מורו הלזה , אשר כמוהו היתה גם דעת מורו השלישי הגאון בעל סמ"ע כפי אשר כתב בהקדמתו , דרכם אחז ולא נטה אחור , שלא להביט ביותר ולא לפסוק אחרי הגאון בעל הלבושים , ובכל מקום אשר הכריחו הענין לדבר אודותיו , לא הכחיד תחת דל שפתיו אתר אש רחש לבו עליו ועל הוראותיו (ראה שם ח"א או"ת ח"ב סי' י"ט) .

נשובה נא איפוא אל קצות דברינו למעלה בְּהִשָׁנות הוכחתינו לאמר כי את הפלפול השוא שנא תכלית שנאה , אשר אחד המבקרים אולי ישיבני באמרו כי אחרי השקפה כלה במספר ותכונת חיבורי הגאון ז"ל , לא יתאמת משפטי זה לפני כסא שופט צדק , ורצוני כי בתוך חיבוריו נמצא ספר מגיני שלמה אשר תעודתו היא לתרץ את כל הקושיות אשר הקשו חכמי התוספות לשאול על פירושי מאורנו רש"י ז"ל , והאיש אשר האמת כנפשו לו אהובה , איך יעשה בנפשו שקר לקחת על שכמו משא לעיפה כזאת לתרץ ולישב כל הקושיות אשר הקשו חכמי לב בדרך לימודם

על אחד הגדולים בספרים גם בענינים מענינים שונים איש מרעהו ? הלא שחוק לרעהו יהיה כי הלא יענה אליו ויאמר : לא האמת מטרת חפצך , רק להראות תוקף שכלך ועוז תבונתך מגמתך , ואם לא כן הדבר מה לך ולפלמוני המפרש ולהמקשים עליו ? על נושא דרוש ידוע שים לבך וחקרהו ! כה אולי יעלה על לבב אחד המבקרים , אשר אחרי האמת בכל דבר ידרושו ואת פני גבר לא ישאו , וכאשר באמת כבר הקשה לשאול המנוח החכם רשד״ל (הלאה בתולדות מהרש״ק הוכחתי כי המכתב הלזה בכ״ח חוברת שנית עמוד פ״ט מהחכם הנ״ל הנהו עיי״ש) . אולם אתה המעיין אשר לדעת האמת תאוה נפשך פנה אלי אחוך שמע לי ; דע נא כי מאוד נשגה במשפטינו ונחטא בהנחתינו , אם נניח ונאמר כי הגאון מהר״י ז״ל שם פניו בעצם וראשונה לחבר ספר כזה , כי לאיש המתחקה על שרשי הדברים יתודע ויתברר אליו , שלא כן הדבר ונהפוך הוא , ומעולם לא עלה על לב רבינו לחבר חיבור כזה , ורק במקרה אינה אלהים לידו בלמדו סוגיות הש״ס , לתרץ את רוב הקושיות שהקשו בעלי התוספות ז״ל על רש״י , ובאספו אחרי זמן רב את כתביו המפוזרים יצא הספר הזה , ואם אולי במקומות אחרים החטיא המטרה , ואת חצי תירוציו ירה ממנו והלאה , ודבריו וישוביו לפני משפט אמת לא יעמודו , הנה לא אַל קרוץ מחומר , ולפתח השגיאה אנוש אֱנוש תמיד רובץ הנהו , לא הוא הראשון אשר שגה בדברי מחקר דתי , גם לא האחרון , עוד ישגו רבים ושלמים כאשר טבע בינת האדם תורנו כי אדם אין חכם בארץ אשר לא יחטא פעם . ולאות על דברינו אלה ומשפטינו זה , כי יש לו יתד במקום נאמן „ כי לא מלבי , תראה ותבחן השורות המעטות הנעתקות פה והכתובות מאחד רבני הזמן ההוא אשר כתב לתומו , ולא ידע כי באחרית הימים נביאהו עד , ולכן לנוגע לא יחשב, ואלה דבריו : הרב מהו׳ משה כ״ץ הנ״ל ספר לי מסדר הלימוד של זקנו הגאון מוה״רר מאיר אביו של ש״ך והגאון מהו׳ יהושע אב״ד דק״ק קראקא כשלמדו יחד והגיעו לאיזה שיטה עשו תנאי ביניהם שלא לעיין ברש״י ותוספות , כ״א ללמוד ולהבין צורתא דשמעתתא בעין שכלם עד מקום שידם מגעת , והגאון מהר״י היה מכוון (בלא ראות) לפי׳ רש״י , והגאון מהר״ם לפי׳ תוספות , וכך החזיקו כל ימיהם , הגאון מהר״י ליישב קושית התוס׳ שהשיגו על רש״י , וזה היה כונתם להטריח

הרבה לעיין היטב מה שיוכל להשיג בשכלו בגמרא" (ספר לקוטים לר' זעליג ב"ר יצחק מרגליות בהקדמתו, הנדפס בבכורים שנה שנית עמוד י"ד). עד אמונים הלזה מראה אותנו בראי מוצק, שעוד בטרם ידע רבינו יהושיע שהקושיא קושית התוס' הנה כבר השיב אותה אחור. אמנם אחרי כלותו מלאכתו זאת, יקרה בעיניו מאוד אשר בה יתפאר (ראה שו"ת פ"י ח"ב סי' ג' וסי' ע"ד), ובמקום אחד כותב (שם סי"ד): ועתה החכם המשיב גנובי גנוב למה לך. הלא ידעת כי איש אשר כמוני נחש ינחש, ובדברי רבותינו הגדולים בעלי התוס' כל היום לבו רוחש"; כי היה היה בעיניו כאלו הקרה אלהים לפניו מצוה רבתי כזאת, להציל את מאורנו רש"י ז"ל משיני כפירים הקושיות חחמורות אשר סבבוהו במו רבותינו חכמי התוספות, ואיך לא ישמח על זה כעל כל הון, בהעלותו על לבבו כי דבר גדול כזה עלה בידו כיד אלהים הטובה עליו. (אולי כל זאת עלה גם על דעת החכם המבקר החפשי צונץ שהזכיר לשבח את ס' מג"ש בספרו תולדות רש"י נגד דעת רשד"ל). ולא יפלא עוד בעינינו את אשר ספרו אחריו הרב המוסיף לספר צמח דוד, ונכד מהר"י, אשר הגאון ז"ל הגיד באזני תלמידיו, כי מאורינו רש"י ז"ל נתגלה אליו והראה תמונתו לפניו בשמחה גדולה ואמר לו בזה הלשון: אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם הבא בשביל שאתה מציל אותי מפי האריות והכפירים בעלי התוס' ז"ל", ועוד יותר שלפני מיתתו בשכבו על ערש דוי, היו אצלו גדולי העדה מעיר קראקא ואמר לפניהם: פנו מקום שרבינו רש"י בא אלי וכל קדושיו עמו" כי מרוב שמחתו, ומחשבותיו מיקרת ספרו זה כל הימים, גם על משכבו רעיוניו סליקו. ועשתנותיו אלה רחפו לפניו בכל עת כי יקרו גם נכבדו לפניו, וכל הון יקר זהב ופנינים לא הגיע ערכם בדמיונו אליהם.

מלבד חריפותו ועוז שכלו יש להשתומם גם על בקיאותו בתלמודים ומפרשיהם ראשונים ואחרונים ובסקירה אחת היה סוקר את כל הדעות השונות הנמצאות בהשיטה אשר ענה בה אין דבר נעלם ממנו, ובחצי התוליו ירה פעם באחד אשר חפץ לסמות את עיניו וכתב: ואפשר דלפום ריהטך שכחת שפרק כיצד משתתפין הוא בעירובין, ועלה בדעתך שהוא במסכת אחרת אשר אין אני רגיל בה" (ראה שו"ת פ"י ח"ב סי' י"ד), וכבר סיפר לנו גם נכדו הרב מהו' אליקים געץ (בהקדמתו לס' מגיני שלמה) מנפלאות

בקיאותו בתלמוד ובאש׳רי ובכל הפוסקים הראשונים והאחרונים . וראוי להזכיר את דבריו שכתב בספרו (מגיני שלמה לביצה דף ל״ג) : כללו של דבר דברי התוספות שלנו שעל מס׳ ביצה קבלתי שהן באין בערבוב מספ׳ אחרים והרבה דברים לא יצא מפיהם ז״ל עכ״ל .

בגלל כל הדברים הנעלים והמדות הנשגבות אשר נמצאו בו יחדיו ויכללו את יפיו ותפארתו ולרגלי שמו הטוב ההולך למרחקים , נהרו ונקבצו אליו תלמידים רבים מכל קצות ארצות פולין ורוסיא ויתאספו תחת דגלו , ויהי להם לראש ולמורה דרך , וינהל את ישיבתו הגדולה בתבונות כפיו כיד ה׳ הטובה עליו , ובמקומות מספר הנהו גם הוא משבח ומפאר את ישיבתו הנחמדה והכבודה, וגם זאת מדרך מורו מהר״ם מלובלין ז״ל (ראה בתשובותיו ח״א סי׳ י״ב וח״ב סי׳ צ״ז) כי המה שתו בצמאם את דבריו ופלפוליו אשר הַקְרָה מבאר חכמתו ותבונתו מבלי הפוגה , וככתבו פעם (שם ח״ב סי׳ ג׳) והשם יודע כי יש ת״י חידושים רבים ת״ל לא שערום הראשונים . ולי הצ״יר בכל דין קטן או גדול שאני לומד נראה בעיני כאלו לא דברו הראשונים בדין זה כלל, מחמת הרבה מו״מ שיש לי לישא וליתן בכל דין׳ עכ״ל . ומזה ראינו שגם פלפוליו לא היו כדרך רבים בהלכתא למשיחא , רק להלכה לברר לבאר וללבן כל דין לאמתתו עפ״י דעת המקורות הנאמנים . גם מאומץ רוחו הוא מראה לדעת במקומות רבות , ופעם כותב (שם ח״ב סי׳ י״ד) : ומכ״ת יודע בי מנעורי כי אני לא אשוב מפני קול דברים אשר אנכי שומע״ , וכבר זכרנו למעלה מהמחת דבריו נגד בעלי הש״ע גם נגד ראשוני המפרשים והפוסקים במה שיש בו די , ופה יש להוסיף עוד מה שכתב פעם על רבינו הרמ״א (שם ח״ב סי׳ י״ט) : ומימי תאמין לי היה אצלי בדעתי שהג״ה זו אין בה מתום ואגב חורפיה לא עיין יפה״ , ובלעדי טרדתו הַרְבָּה בישיבה הגדולה , עוד הריצו אליו מקצה תבל שאלות בדינים מדינים שונים , וישאלו בעצתו כאשר ישאל איש בדבר אלהים , והיה לו מו״מ של הלכה עם כל גדולי זמנו המפורסמים , והמה כתבו אליו בדרך כבוד לא מעט, כריע כאה להם כנראה בכל תשובותיהם ומכתביהם בספרי תשובותיו . ובהעתיקו את המכתבים והשאלות שהגיעו אליו בספרי זכרונותיו הלך בעקבות הראשונים, להעתיק שאלות תלמידיהם בתחלת תשובתם כדי שידעו העם מי השואל , ומה תשובתו״ (שם ח״ב סי׳ מ״ז) , וכן היתה

שאלתו ובקשתו גם הוא ממורו הגאון בעל הב"ח: ולכן תחנתי שיעתיק מב"ת גם שאלתי ככתבה וכלשונה בספר תשובותיו ובזה אדע כי מצאתי חן בעיניו" (שם). ומתלמידיו הגדולים בשם על פני רחבי תבל היה, לפי מה שכתב החכם פין (קריה נאמנה עמוד ע"א), הגאון מהו' משה מווילנא בעל חלקת מחוקק[48].

משלשלת משפחתו נודעו לנו רק דברים מעטים אשר זכרונם נשארה בספרו פני יהושע, ועל המעט גם בספרי מחברים אשר התיחשו להיות ממשפחתו, אחיו הרב מהו' מרדכי חכם בתלמוד (ראה שו"ת פ"י ח"א יו"ד ס"י) שהיה רב בקהלה אחת (שם או"ח ס"ח), ואליו הוא כותב פעמים רבות תשובות על שאלותיו (ראה שם או"ח ס' ה' יו"ד ס' י"א חו"מ ס"א וב' ח"ב ס' מ"ד); ואחיו השני (כי כפי הנראה איננו זה הנזכר לפני זאת) היה מגורו בעיר ווילנא, ושם קרהו אסון נורא כי נהרג מאבק שריפה „ביום הרג רב בנפול מגדלים" (שם ח"ב סי' ק"ו). גם אביו היה חכם בתלמוד כפי הנראה שמה, וגם הוא דר בעת ההיא בעיר ווילנא כנראה משם. מבניו שנים הם הנודעים לנו, האחד הרב מהו' חיים אשר היה ריש מתיבתא בעיר לבוב ושם מנוחתו כבוד בשנת תל"ג (ראה מצבות קודש ח"א סי' נ"א) ושם השני הרב מהו' משה, והיה דיין ראשון בעיר קראקא ונפטר שמה בשנת תמ"ח (בב"ח אייר ראה ביבליותיקא להחכם וואלף), והוא היה אבי הרב מהר"ר מרדכי אביו של הרב מהו' אליקים געץ נכדו אשר אח"כ הוציא לאור ספרי אביו זקנו, גם ראה בני שלשים לבניו שתילי חמד אלה, ובשו"ת פ"י (ח"ב סימן כ"ח) כתב: ואחר יו"ט אני טרוד בשמחת שבוע הבן של בן בני שיחיה". גם שתי בנות היו לו, האחת היתה אשת הג"מ שמואל שמעלקא האבד"ק אסטרא (שה"ג החדש ח"א דף ע"ב וע"ע שם שמות ניניו ונכדיו), והשנית היתה אשת הראש והנגיד מהו' אברהם סג"ל (עיין והקדמה לס' עיר בנימין על הגדות הש"ס). וחתנו זה בלתי נודע, והמחבר שם כתב: הצעיר באלפי בנימין זאב באמ"ו המנוח הרב מהו' שמואל דרשן זצ"ל חתן הנגיד והראש ושר וגדול בישראל כמהורר אברהם סג"ל, חתן הגאון המפורסם מהו' יושיע זצ"ל מקראקא", ובאחת מתשובותיו (הנדפסת בשו"ת בית אפרים גם בסוף תשובותיו מסומנת באות י"כ) כתב: הגם כי לעת עתה טרידנא מאוד

בנשואי בתי שתחי׳ ״ ; וכיון לאחד משתי בנותיו אלה. גם איזה ממחותניו זכר בתשובותיו , מחותנו הג״מ יואל בעל הב״ח (פ״י ח״א א״ה סט״ו) , הרב החכם מהו׳ צבי סג״ל אבד״ק מעזרימש (שם ח״ב סי׳ כ״ב) הגאון מהור״ר מענדל הלוי (שם סי׳ מ״ג) וכפי הנראה הוא הרב בעל שו״ת צמח צדק, הג״מ דוד אב״ד דק״ק ברודא (שם סי׳ ס״ס) האלוף מהו׳ זעליג (שם סי׳ ס״ו).

עיר מולדתו של רבינו היתה כפי אשר אשער, עיר ווילנא, מאשר ראינו כי אחיו גם אביו היו דרים שמה אף אחרי היותו כבר אב״ד בקראקא או בעיר אחרת ; וכדמות ראיה מצאתי להשערתי זאת ממה שכתב להג״מ מאיר כ״ץ אבי הגאון בעל הש״ך (ש״ת פ״י ח״ב סי׳ ד׳ ונזכרת למעלה) בתוך דבריו : ומכ״ת יודע בי מנעורי כי אני לא אשוב מפני קול דברים׳ ומתוך לשון זה משמע אשר שניהם היו מגודלים יחדיו מנעוריהם בבית הוריהם בעיר אחת, ולמדו אולי גם בימי נערותם אצל מורה אחד, ועיר מולדת הרב ר״מ כ״ץ ידענו שהיא עיר ווילנא או סביבותיה, אשר היתה גם היא עיר מולדת בנו הג״מ שבתי בעל ש״ך ז״ל. וכזה נראה גם ממה שכתב הרב מהו׳ זעליג מרגליות בספרו ליקוטים שכבר זכרתי וז״ל : הרב מהו׳ משה כ״ץ סיפר לי מסדר הלימוד של זקנו הג״מ מאיר אביו של ש״ך והג״מ יהושע אבד״ק קראקא כשלמדו יחד והגיעו לאיזה שיטה עשו תנאי ביניהם וכו׳ ככל הנעתק למעלה שגם מזה יתראה שלמדו בימי נעוריהם בתמידות זמן רב יחדיו, ובלי תפונה במקום מולדתם.

שנת בואו לקראקא לשבת על כסא תפארתו ולהרביץ תורה לפני תלמידים מקשיבים, העת ההיא עוד לא נתבררה אצלי, כי הגאון בעל מגלה עמוקות ההולך לפניו, הלך לאור באור החיים בשנת שצ״ג מיד אחרי כן לא נתקבל שמה גם לא סביב לזמן ההוא, שהרי בתשובתו להג״מ יואל (שו״ת הגאונים בתראי סי׳ י״א) על מכתבו אליו בענין עגונה שנכתב בחג (חוה״מ) הסוכות שצ״ח כפי הכתוב שם בסוף תשובת הב״ח, חתם רבינו יהושע : פה ק״ק טיקטין אמנם אחשוב שנתקבל שמה בין שנת שצ״ח לשנת ת״א, כי עוד בהיות הג״מ יואל בחיים היותו כבר שמש בכתר הר״ש בקראקא, ושניהם שמשו בכתרים בעת אחת כי בתשובתו (שו״ת פ״י ח״ב סי׳ נ״ר) כתב בדבר אשה עגונה אחת מקראקא אשר הגאון בעל הב״ח ובי״ר קבלו עדותיה, ונשא ונתן גם השתדל בהיתרה, אף בכל זאת לא

היה חפץ להתירה, מאיזה סיבה שלא נדע שחרה, ובתוך כך עזב מנוחתו פה בעמק הבכא, כדברים אלה: הגם כי היה ראוי למשוך ידי מזה הנידון כיון שהגאון המופלג בעל ב"ח ז"ל לא השתדל בהתרתה ודאי היה נראה לו כי אין-העדיות מספיקים להתירה, וא"כ אין משיבין את הארי לאחר מותו וחכם כמותו שאסר וכו', אך ורק יען כי העידו לפני כי הרב הגאון הנ"ל שנים או שלשה ימים לפני פטירתו קרא לאחד מאוהבי האשה העגונה הנ"ל וצוהו שילך אצלי ושיבקש ממני להשתדל בהתרתה אז אמרתי הנה באתי במגילת ספר ובהרמנא דמצוה קא עבידנא, וש"מ דלא פסיקא ליה לגמרי להג' ז"ל שהיא אסורה, אך מרוב טירדתו בחבור ספרים אשר לא נתנוהו השב רוחו כדי לגמרם לא הספיק לו הפנאי לעיין בשריותא דהאי אתתא וכו', וכיון שראה שנמשכו ימי העגון יותר מדי הקיל מעליו עולה והשליכה עלי, לכן קמתי בע"ה". ובגבי עדות אחרת (שם סי' נ"ג) בהיותו כבר בקראקא, כתוב אך בלתי מבורר, תחתה הפרט שנת תיו. ואולי נתקבל עוד שמה לפני שנת תיו. יהיה איך שיהיה זאת ראינו אף שלא היה שמה רק שנים מעטות, כשמונה שנה, הרביץ תורה הרבה בתוכה, ותיקן תקנות נכונות כפי יד חכמתו הטובה עליו, גם העמיד תלמידים הרבה שלא פסקה מהם תורה, וגם למוסר העיר אוזן שומעיו, כי תעודתו גם כן היתה לדרוש ברבים דברי אגדה המושכים את הלב, כי מלא גם בזה מקום הגאון בעל מג"ע ההולך לפניו. (ולראיה שלא היה אב"ד כאשר כתבו רבים עליו רק ר"י כההולך לפניו, שבספר עמק המלך (אמשטרדם ת'ז) נמצאו שתי הסכמות אחת מאתו ובראשה כתוב: הסכמת הגאון מוהרר יהושיע נר'ו ר"מ ור"ג מ"צ דק"ק קראקא", והשנית מהגאון בעל תוס' יו"ט. והכתוב בראשה: הסכמת האב"ד הגאון מהו' ליפמן"). ואף כי ספרי דרשה כאלה ביחוד לא נמצאו ממנו, הנה במקומות מספר מספרו מגיני שלמה, ימצא הקורא זעיר שם גרגרים נחמדים ומתוקים על הדרך הנהוג אז, ושם (שבת לדף נ"ה) כתב: וכבר דרשתי ברבים לפרש הרבה פסוקים כמין חומר ע"ד זה'. כה היה כעומד על המצפה, וישמור משמרתו משמרת הקודש, את כל דבריו כלכל במועצות ודעת, עד אשר קראו אלהים ויאמר אליו: עלה אלי ההרה לחזות בנועמי ולשבוע נעימות נצח בשנת ארבע מאות ושמונה לאלף הששי, עוד לפני מלואות לו ששים שנה, ולימי השיבה לא הגיע: כי כן למדתי

מדבריו בתשובתו להגאון בעל הב"ח (שו"ת ב"ח החדשות סי' ג'): חוץ מה שראיתי בימי בחרותי בלובלין בימי הגאון האלוף מ"ו מהו' מאיר זכר צדיק לברכה", כי הנה ידענו שהגאון מהר"ם לא בא ללובלין פעם שנית לפני שנת שע"ג (ראה למעלה בקורות חייו), שרק אז למד אצלו הגאון מהר"י, כי מן הנמנע להניח שלמד אצלו עוד בטרם בא לקראקא, והוא לפני שנת שמ"ז, שאז נהיה מוכרחים להמשיך ימי חייו לזקנה מופלגת אשר לא היתה נעלמה מאתנו; ולכן נניח איפוא שלמד אצלו מיד בראשית בואו לובלינה, והוא שנת שע"ג, והיה אז לכל היותר סביב לשנת העשרים, שיצדקו דבריו שכתב: בימי בחרותי", ונולד א"כ סביב לשנת שנ"ג, והיו ימי חייו רק לערך נ"ה שנה, או שנה ושנתיים יותר (בתשובותיו (ח"ב סי' נ"ט) נמצאה טעות הדפוס בג"ע הבי"ד מעיר ליבען בג' אלול תל"ב", וצ"ל תב"ל ור"ל ת"ב לפ"ק). ובעצם ימיו בא בשם תפארת אלי קבר.

ואלה המה מספר ספריו וחיבוריו אשר השאיד אחריו ברכה לתפארת עולם ולזכרון נצח:

א) **מגיני שלמה**, פלפילים על רוב מסכתות התלמוד, והוא מגן וצינה לרבינו שלמה יצחקי להצילו מקושיות רבותינו בעלי התוס' ז"ל אשר הקשו על פירושיו, פלפולים נחמדים בחריפות עצומה וסברות ישרות, נדפס ע"י נכדו הרב מהו' אליקים געץ בעיר אמשטרדם בשנת תע"ד.

ב) **פני יהושיע** חלק ראשון משאלות ותשובות על סדר ארבעה טורים, והנה יקרות מאוד באיכותן לכל אשר יצמא לדבר ה' זו הלכה, נדפס גם הוא ע"י נכדו הנ"ל בעיר הנ"ל בשנת תע"ה.

ג) **פני יהושיע** חלק שני משאלות ותשובות וגם הנה על ארבעה טורים מסודרות, וגדול יותר מכפלים בכמותו מהחלק הראשון, היה נמצא בכ"י בתוך עקד הספרים של הגאון מהר"ז מרגליות ז"ל ונדפסו אח"כ בעיר לבוב בשנת תר"ך, ונספח אליהן גם תשובות החלק הראשון.

ד) מלבד התשובות ההן נמצאו מאתו עוד **תשובות נפרדות** בספרי מחברים אחרים א) בס' בית אפרים למהר"ז מרגליות שהעתיק מתוך החלק הב' החיה בידו בכ"י, ב) בשו"ת הגאונים בתראי הנדפס ע"י הרב מהו' אריה ליב בנו חרגו של הגאון בעל הט"ז בעיר טורקא. ג)

בשו"ת ב"ח הישנות . ד) בשו"ת ב"ח החדשות . ה) בספר גבורות אנשים להג"מ מאיר כ"ץ ובנו הגאון בעל הש"ך , התשובות הרן ערך הג' מהר"י אל הג"מ מאיר ולא נמצאו בתוך שו"ת פ"י . ו) בקונטרס התשובות אשר בסוף ס' סדר גיטין להגאון מהר"א שרענציל (ראה בס' טיב גיטין למהר"ז מרגליות שמות נשים אות טית סק"ד , אות קוף סק"ד , שמות עידות סק"ד) ולא נדפסו כי גם דס"ג למהר"א ישנו בכ"י .

ה) **ביאור** לספר עשרה מאמרות להרמ"ע מפאנו ע"ד הקבלה , בו שלטו ידי זרים , כי הגיע ליד איש בליעל ועשה בו כרצונו , והדפיסו על שמו (ראה בהקדמת נכדו למגיני שלמה ופ"י) . ובסה"ד (בשמות הספרים) נזכרו שני פירושים נדפסים על ספר עשרה מאמרות , אחד נקרא בשם יואל משה מר' משה ב"ר שלמה הלוי נדפס בשנת ת"ט , והשני פ' נפלא יד יהודא ולא זכר שם המחבר . וכנראה לאחד משני פירושים האלה כיון נכדו , והמעיין בם אולי ימצא בתוכם עוד רושם מחברם האמתי .

אלה הם הספרים הנדפסים והנמצאים בידינו . ומלבדם חבר עוד ספרים אחדים אשר נאבדו מאתנו , כי רק בתוך תשובותיו מצאנו זכרם , ואלה הם :

ו) ספר לברר וללבן כל השיטות החמורות בעניני חזקה בפלפול עצום כדרכו (ראה פ"י ח"ב סי' נ"ט) .

ז) **השגות גדולות** על ראשונים ואחרונים אשר שגו ברואה באיזה דין , לשפוט בלי משא פנים , לגדול כגדלו ולקטן לפי קטנו (ראה שם ושם סי' נ"ב) .

ח) חיבור על סוגיות חמורות בתלמוד בדיני ממונות (ראה שם ח"ב סי' צ"ט) .

מלבד החיבורים האלה כתב נכדו הרב מהו' אליקים (בהקדמת ס' מג"ש) כי היה ביד כמה מתלמידיו „כמה מאות ניירות בנגלה ובנסתר", אשר גם במו שלטו ידי זרים, גנבו כחשו, גם שמו בכליהם ; ואולי בתוך הכתבים שנפלו לידם היו גם החיבורים אשר זכרנו באחרונה , ולא נודע מהם מאומה גם לנכדו הרוא אשר הדפים את ספריו הנודעים לנו . ובספרו מגיני שלמה זכר הגאון פעמים מספר את קונטרסיו (ראה שם לפסחים

דף ס"ז, לשבת דף ע"ד, לכתובות דף ל"ב, שם דף ע"ו, ועוד שם דף פ"א) אשר גם תכונתם לא נודעה לנו.

י"ד). מו"ה יום טוב ליפמן העליר

אחרי עברו שנים אחדות מיום עזב הגאון מהו' יואל יפה בעל הב"ח ארץ גשיה נבחר הגאון מהו' יו"ט ליפמן העליר (בעל תוספות יו"ט) לרב אב"ד על מקומו. מתולדות חייו נודעו לנו דברים אלה:

הרב מהו' יום טוב ליפמן נולד לאביו מהו' נתן בן הרב מהו' משה וואלערשטיין הלוי העליר בשנת של"ט לאלף הששי (1579 למספרם) (סוף דבר לספרו תוספות יום טוב) בארץ אשכנז (תוספות יום טוב כלאים פ"ט מ"ז) בעיר וואלערשטיין (כן חתם עצמו בהקדמתו לספרו צורת הבית: מק"ק וואלערשטיין עיר מולדתי", ויתכן כי על שם עיר הזאת אשר בתוכה גרו אביו ואבי אביו נקראה משפחתו בשם זה. אבל שמה האמיתי היה העליר. ומכל זאת לא ידע החכם הר"ר שמעון האק כותב ההערות לספר גל עד. והחכם לאוו (המפתח עמוד ר"פ) כתב בטעות שנולד בעיר פראג עיי"ש). וימת אביו בן שמונה עשרה שנה בטרם ראה עוד את בנו האור עולם יוצא לאור עולם, כי אשתו הרתה ובימים לא כבידים אחרי מותו נולד בנו יום טוב המדובר, ונתגדל על ברכי אבי אביו הרב מהו' משה וואלערשטיין „אשר שמו נודע בישראל וביהודה" (הקדמתו לספר מעדני יום טוב ח"א), ונחשב אז בימיו לאחד מגדולי הדור, גם אחר כך כמאה שנה אחריו, כתבו עליו בהקדמת המוציא לאור ילקוט שמעוני (פפד"מ תס"ט) הגאון האשל הגדול כמהורר משה הלוי העליר וולערשטיין, וכתוב על מצבתו שהיה רב על כל מדינות אשכנז" בשנת שנ"ז בהיותו בן שמונה עשרה שנה, נבחר בעיר ואם בישראל פראג בירת ארץ בעהמן לאחד מדייני העיר, וכה נבחר שמה שנה שנה עד שנת שפ"ד כי בשנה ההיא נתקבל לאב"ד בעיר ניקלשבורג. ואחרי עברו רק כששה ירחים נתקבל לאב"ד בעיר המלוכה ווינא, אשר היה שמה עד שנת שפ"ז. שמה הוציא לפעולת אדם מחשבה יקרה מאוד, כי בהיות אז החוק בעיר המלוכה לבל ידורו היהודים במקום מיוחד להם לבדם רק נפוצו לכל רוח זה בכה וזה בכה, ועל פי השתדלותו נתנה להם אז את

המגרש לעאפאלדשטאדט למקום מגורתם, ולהיודע מצב היהודים בימים ההם בעיר ווינא, לא נכחד רב טוב הצפון בחוק הזה. (כתבתי זאת עפ"י הח' האק בהערותיו לספר גל עד (עמוד ס"ה), ואנכי אמנם לא ידעתי את המקור אשר ממנה שאב זאת, כי החכם וואלף בספרו היהודים בלעאפאלדשטארט (דיא יודען אין דער לעאפאלדשטאדט) עמוד י"ח, כפי אשר הביא משמו המבקר את הספר הלז (פראנקלס מאנאטשריפט חלק י"ג עמוד תמ"ד) בדברו שמה אודות הרבנים אשר היו אב"ד לעדת היהודים בווינא בעת שבתם בתוך הלעאפאלדשטאדט, ואשר בראשם חשב את הגאון מהו' יו"ט ליפמן, לא הזכיר מאומה מזה שכתב הח' האק, ולוא חשב כן הח' וואלף היה שמה המקום היותר נכון לדבר מזה. אך אולי הוא מזכיר זאת במקום אחר מספרו זה ואנכי לא ידעתי, כי אין הספר תחת ידי, אמנם גם החכם גרעץ בספרו קורות היהודים (ח"י עמוד מ"ב) בהזכירו דבר זה כי הקיסר נתן את המגרש הלזה ליהודים לגור בתוכו, לא זכר גם הוא מאומה, שהיתה בהשתדלות הגאון בעל תוס' יו"ט, אשר שמה למטה מזה מדבר ממנו. ואם אמנם את הדבר היקר הזה לא הוציא לפעולת אדם, הנה לא לשוא בחרוהו עדת ווינא אלוף לראשה, כי רב טוב פעל להם בימים מספר אשר היה בתוכם, וגם תקנות העדה, אשר לא היה להם טרם בואו שעריה, רק מידו זאת להם לנחלה (ראה גרעץ שם עמוד מ"ד); ולאות תודתם אשר רחש לו לבם, עד נאמן הנה השתדלותם הרבה והנמרצה אשר השתדלו בעבורו בעת צרתו). בפורים שנת שפ"ז נבחר משם לאב"ד בהעיר אשר היה בתוכה לפנים אחד מדיינה עשרים ושבע שנה, היא עיר פראג, וישב אליה אחרי אשר רק כשלש שנה העתיק מושבו ממנה, ואחרי עברו ששה ירחים נבחר שמה גם לראש ישיבה. זמן לא כביר אחרי כן בשנת שפ"ט קרהו אסון נורא, כי הלשינו אותו אויביו לפני הקיסר, באמרם שכתב בספרו מעדני מלך דברים רבים נגד דת הנוצרית. הסיבה הראשית להלשנתו היתה, כי הרי"ט בהיותו ראש היהודים בפראג, נאלץ למרות רוחו לשבת בראש האסיפה (קאמיסיאן) אשר נבחרה בפקודת הקיסר, להשים חלוקת המסים אשר העמים אז על קהלות היהודים בארץ בעהמן כארבעים אלף כסף (בעת מלחמת השלשים שנה), על פרטי הקהלות, ועל היחידים בעיר פראג, אלה אשר רוחם לא היתה נוחה מדרך החלוקה, וילונו עליו לאמר כי חסה עינו על עשירי

העדה, והכביד רוב המסים על שכם העם אשר לא תשיג ידם. וכאשר הוכיח אותם באמרי פיו בדרשותיו על מעשיהם, הלשינו אותו ויביאו עליו אסון נורא, והפקודה באה מעיר המלוכה להביאהו שמה אסור באזיקים, רק ברוב השתדלות ראשי העדה, ומרוב יקרתו גם בעיני השרים, בעלי הפקודות בעיר, עלתה בידם להביאהו שמה לא בדרך אי־כבוד ויתנו ערובתם (ראה גרעץ שם). ויהי בבואו שמה לעיר המלוכה ווינא, בירח תמוז שפ"ט, ויותן אל בית הסוהר, אשר ישב בתוכו אָבֵל ומַשְׁמִים כארבעים יום עד כ"ח מנחם, החודש אשר נחם גם אותו מעט מצרותיו, כי יצא אז לחפשי בהשתדלות אוהביו הרבים בעיר המלוכה. ובמחיר כסף פדיום עשרת אלפים כסף, אשר אספו מיודעיו ביגיעה לא מעַטה בעדו, ובתוכם היה גם יתר הפליטה מכל רכושו הנאבד ממנו בענין רע בימי המצוקה האלה. גם את משמרת כהונתו אבד בעת ההיא, כי צוה עליו הקיסר בחתמו לבל יתמהמה עוד בכל ארצות מלכותו, ויסופר לדור את אשר צוה אז בעת ההיא אל בניו ואל כל בני משפחתו, לעשות את היום אשר הציל אותו אלהים מכף שונאיו יום משתה ושמחה לדורותם, כבימי הפורים אשר הציל ה' את עבדיו זרע ישראל מחרב העריצים מבקשי נפשם. וכפי הנודע היום מיניו ונכדיו עוד היום עושים כן כאשר קבלו אבותם אז מצות אביהם, וחוגגים את היום הזה ברוב עונג ופאר (ראה בס' אזרח רענן עמוד כ"ג). את כל פרשת הדברים האלה כתב אז על ספר לבל ישכח מפי זרעו, ויקרא את שמו „מגילת איבה".

בשנת שצ"א נתקבל לרב אב"ד בעיר נעמרוב אשר בארץ פולין, ויסע שמה בששון ובשמחת לב, (בספרו תוספות יו"ט (פאה פ"ו מ"ט) כתב: והנה זכני הש"י כאשר עשיתי מהדורות האחרונות כשהייתי יושב בישיבה בק"ק נעמרוב הגדולה בארץ רוסיא אחרי ימי עניי ומרודי"), ואחרי עברו שלשת שנה, נבחר לאב"ד בעיר לאדמיר, בשנת שצ"ד. ויבוא שמה. אולם לדאבון נפשו גם שם לא מצא מנוח ונופש מתגרת יד הנסיון האכזר אשר עשה חוזה למרר את חייו, וגם עתה הכהו בשבט עברתו, כי ליקרת רוחו וטהרת מחשבותיו, הבט אל האון והעמל הנעשה אז בקהלות פולין בנוגע להשגת משרת הרבנות, לא יוכל, כי כבימי

קדם בבית שני, אשר במחיר כסף וזהב קנו אז את הכהונה הגדולה במחיר, כן נהגו גם דמה לבשתם, לעשות את משרת הרבנות למסחר וקנין, אשר כל המרבה לתת במחירה לו תפול למנה. והוא לרוב שנאתו את הדבר הנמאס הזה, השתדל בכל עוז באסיפות הרבנים היו אז גם במדינת ליטא, איזה פעמים בשנה, לשרש אחרי המנהג הרע הזה ולעשותו כלה. וככל שוחרי טוב ותושיה בכל זמן ועדן, משך עליו גם הוא משטמה נוראה מאלה מנגדיו אשר נגע הדבר עד לבם, וילשינו אותו אל הממשלה, עד אשר נפקד אז עליו בפקודה נמרצה לעזוב את כסאו ואת העיר ללכת לגור באשר ימצא מנוח. אמנם אלהים הטוב אשר לא יתן מוט לצדיק, פקח את עין השופטים אשר עמדו למעוז האמת, ויוציאו לאור משפטו וצדקתו לעין השמש, ואשר לזאת הורשה לו לשוב אל עיר לאדמיר ולגור שמה כבראשונה.

אחרי עברו כעשר שנה נבחר לאב"ד ורב בעיר קראקא, ויסע מלאדמיר ויבוא לקראקא בכ"ח מרחשון שנת ת"ר (רוב הדברים הבאים עד פה מספר מגילת איבה נלקחו) וימע פה אהלו אוהל תורה, עד אשר נאסף אל עמיו בחודש אלול שנת ת"ד, ובעת חליו, לפני האספו הוסיפו על שמו כנהוג את השמות גרשון ושאול, אשר בשום ספר מספריו, רק על מצבת קבורתו, לא נמצא זכרם.

מרבותיו הנודעים המה: הגאון מהר"ל מפראג ז"ל, אשר יזכירנו לרוב בספריו; וערבו עלי מאוד דברי הגאון שי"ר שישב גם הוא על כס תפארתו בפראג. אשר כתב במכתבו שבראש ספר גל עד, ולכן ראיתי להעתיקם פה: אולם גולם לא היה מיציר כפו של רבינו יהודא ז"ל, ולא בו הראה הכמתו הגדולה כי אם בחלופו בחכם גדול וגאון תפארת ישראל, הוא תלמידו הרב בעל תוס' יו"ט אשר הלך בכל דרכיו ולא מש מנתיבותיו, כן ביושר שכל נפלא בהלכות המשנה והתלמוד, וכן בלימודי חכמות שונות, ומוסר השכל. כאשר נודע לכל מבין בספריו" עכ"ל; משנהו היה הג"מ יעקב גינצבורג אשר היה אב"ד ורב בעיר פרידלאנד (לחם חמודות ברכות פ"ה אות י"ו, מעדני מלך שם פ"ז אות ס"ז, תוס' י"ט נדה פ"ה מ"ג).

כבר העתקנו עליו את משפט הג"מ שי"ר, שהעיר על הלכו בכל דרכי מורו הגדול מהר"ל מפראג, גם בזה שלא השליך את החכמות החצונות אחרי גיוו, ולדעתנו, אשר אמנם אחשב שכמעט למותר הוא להעיר את הקוראים עליה, כי בזה יתרה היתה אתו בכמות ידיעותיו על

מורו ומלבד רוב חכמתו ובקיאותו בתלמוד ופוסקים, כאשר יורו לנו ספריו הרבים, ומי לא ידע בכל אלה? הנה בחכמת החשבון וההנדסה היתה לו יד ושם. כאשר נראה ממקומות לא מעטות מספרו תוס׳ יו״ט, ולא רק מתלמד (דילעטאנט) אך חכם ובקי גדול ראוי להורותה לתלמידים, היה בה, ולפי דעתי, גם בשפות זרות, מלבד שפת עברית, אשר בה היה מהיר מאוד, כי כל ספריו על טהרת הלשון ודרכי ההגיון נכתבו, ואשכנזית, בקי היה, וכה נראהו מזכיר כי קרא את ספר היוסיפון לרומיים, לא יוסיפון השקר שנמצא בעברית, מלחמותיו (תוספות יו״ט שקלים פ״ג מ״ג, דברי חמודות הלכות ערלה אות ל״ד, ושמה הוסיף: דפוס שטראסבורג רס״ד), גם קרא את ספרי המכביים בשפת נכר (תוס׳ יו״ט מגילה פ״ג מ״ו). ומדרכו היה לחפש באמתחת חכמת הטבע אשר גם הוא לא זרה היתה אצלו, למצוא בעזרתה כיד ה׳ הטובה עליו, טעם ויסוד לדברי חז״ל הנעלמים מאתנו, ככה הביא (מעדני יו״ט ברכות פ״א אות ז׳) טעם נכון ויקר על מאמרם כל הנותן מטתו בין צפון לדרום הוין ליה בנים זכרים, עפ״י דעת חכמי הטבע עיי״ש. ולא היה בוש ופלצות לא בעתוהו, לפרש רוב הנפלאות היוצאות מגדרי הטבע, שנזכרו בספרי התלמוד, כדרך רוב הגאונים הקדמונים, כי לא נאמרו להאמין גם שנעשו באמת כפי הנראה משטחיות לשונם, רק היה במראה החלום בשעיפים מחזיונות לילה, כאשר נודעים דברי הר״ח על עובדא דתנור עכנאי ופלאות רבה בר נחמני, וכנודע שגם רבותינו הגדולים הרי״ף הרמב״ם והריטב״א וכו׳, דרכו בדרך סלולה זה, כידוע לכל משכיל דורש האמת; באורח זה דרך גם גאוננו, ומפרש עובדא דהאי גברא דקא הוה מצלי אחורי בי הכ״נ ד־ (ברכות ו׳ ע״ב) שלא בהקיץ רק בחלום היתה, כי על עון קל כזה לא העיר אליהו כל חמתו לשפוך דם (מעדני מלך שם) כאשר כבר העיר בצדק החכם המנוח ר״ש בראך (שבילי עולם אפריקא דף נ״ח).

פעמים רבות העיר ומצא את המקור לדברי הרמב״ם בספרו היד, מקום אשר נושא כליו הגדול לא העיר מקורו, כאשר נראה גם בספרו תוס׳ יו״ט במקומות רבות. וראוי להעיר על אשר מובא משמו בספר ברכת הזבח (ערכין ל״ג) וז״ל: רש״י ד״ה גם יהודא שת קציר לך, קציר קצין, דנון מתחלפת בריש כדכתיב נבוכדנאצר נבוכדראצר, ולפי זה יובן התרגום במשלי ס״ו על פסוק יך אל נמלה עצל, אשר אין לה קצין שוטר ומתרגמינן, דלית לה חצדא, ורבים מהמעיינים לא הבינו פירושו, ושמעתי שהרב בעל תוס׳ יו״ט אמר שהתרגום היה לו גירסא בפסוק אין לה קציר בריש והוא דוחק״ עכ״ל הצריך לענינינו; על דבר זה הרבו המבקרים בימינו מאמריהם, והנה כבר קדמם הגאון בעין בקירת ביסוד הנחותיהם, ואפונה מאד לוא היה דבר זה נגלה לאחד מגדולי זמנו, אם היה חפשי כ״כ להשמיעו על דל שפתיו, והוא לא ידע חתת, כאשר

גם דבריו (תוס׳ יו״ט נזיר פ״ה מ״ה) הנובעים ממקור נאמן ועין תודרת, ותאמרים שמה באמת וצדק, מתכונתו זאת נבעו, וראיי אל כל קורא להעיד אוזן עליהם הלא כה המה: ונתקיימו דבריו (של הרמב״ם, ופה נשתמש בלשון נופל על לשון, כי במשנה שם שעליהם יסובו דברי הרמב״ם, נזכר ג״כ הלשון: נתקיימו דבריו) אעפ״י שבגמ׳ לא פירשו כן, הואיל ולענין דינא לא נפקא מינה ולא מידי, הרשות נתונה לפרש, שאין אני רואה הפרש בין פירוש המשנה לפירוש המקרא, שהרשות נתונה, לפרש במקראות כאשר עינינו הרואות חבורי הפירושים שמימות הגמ׳, אלא שצריך שלא יכריע ויפרש שום דין שיהא סותר דעת בעלי הגמרא״, עכ״ל הנחמד; בוא וראה חפשיות רוחו ומחשבותיו, שאחרי מאתים שנה כאשר חפץ הגאון שי״ר לעשות כזאת, היה עוד לבו נוקפו, עד שהביא את גאיננו למעוז לו, ראה בהקדמתו לספרו ערך מלים (כפי הרשום בזכרוני כי אין הספר עתה ת״י) גם במכתבו אשר בכרם חמד (חוברת ה׳ עמוד ק״ע וח״ו עמוד קל״ב).

מרוב אהבתו אל האמת גם מחיבתו היתירה אל הקורא את ספריו, לבלתי העלים ממנו כל דבר אשר יקר היה בעיניו, חנף לא ידע, ויזכיר לתהלה את הספר היקר מאור עינים להמבקר הגדול ד״ רבי עזריה מן האדומים (תוס׳ יו״ט מנחות פ״י מ״ג) בענין צדוקים וביתוסים, מה שכתב האדומי בזה (אמרי בינה פ״ג) ולא חש לזה כי מורו הגדול, והנכבד מאוד בעיניו, אשר בכבודו תמיד יתימר, הוא הר״ר לוי בן בצלאל (מהר״ל מפראג) החרים את הספר מאור עינים עם מחברו יחדו, מאשר לפי דעתו ימצאון בתוכו דברים אשר לא כדת של תורה (ראה בספרו באר הגולה דף ל״ח ומ״ב, נצח ישראל דף ט׳ ויוד), בכל זאת בידעו נאמנה כי לא דבר ריק היא דעת האדומי, ודבריו לא כזורע לרוח הנה, וכי לא כצעקתה הבאה עליו מרבו ומיתר הגדולים מנגדיו (הר״י קארו ד״ והר״ם אלשיך) עשה כלה, לא הכחיד זכרונו תחת לשונו וירמוז באצבעותיו כמורה דרך אל הקורא, לחפש אחרי ספר זה, כי ימצא בו מעדנים לנפשו, כחוק החכמים האמתיים השמים את המאמר הנוכחי נר לרגלם: אהוב אריסטו אהוב אפלטון, והאמת יותר מכולם (בעל המאור) וראה מש״כ החכם צונץ (כרם חמד ח״ה עמוד קמ״ה) ובהקדמת החכם ר״ד קאססעל (עמוד VIII.) למאור עינים דפוס ווילנא. והיתה אצלו עת גם לכנס אל לבו, ולהעלים מאת הקורא, דברים אשר לא לעזר ולא להועיל, רק לחפות על אחד הקדמונים אשר לא כן, ומזה נראה כבראי מוצק את תכונתו היקרה והנעלה, כי בהביאו (תוס׳ יו״ט יומא פ״ב מ״ב) את דברי הרמב״ן בספר המלחמות, השמיט את הדברים זרים ומרים שפלטה קולמסו שמה נגד בעל המאור, ונצר על דל שפתיו להיות כוסה קלון ערום, וחס על כבוד מכובדים, כאשר העיר בצדק החכם ר״ש בלאך ז״ל

בהערותיו לתולדות רש״י (הערה ל״ה), ק״א שמה את דבריו היקרים והנעימים ותמצא לנפשך נועם:

ואף כי הוקיר את ספר הזוהר ואחריו את חכמת הקבלה מאוד, כאשר הוא מזכיר דבריו בספרו מעדני מלך למכביר, ולפעמים פלפל בדבריו (ראה לדוגמא ברכות פ״ב אות ז׳), בכל זאת, במה שנוגע להלכה, דרכו היתה כדרך רוב הגדולים שזכרנו, שלא לשאול בעצת חכמת הקבלה, וידיעת הסודות לא תחליף אף לא תמיר בלבוש הדינים מאומה, אף כי היה מארץ אשכנז „ארץ מכורות הסודות ודברים הנעלמים״, וכתב פעם (מעדני יו״ט ברכות פ״א אות י״ב): ולבעלי הקבלה טעמים אחרים בכל זה, ואין לנו בחיבור שעל הש״ס שום עסק בנסתרות״, וכזה כתב גם בס׳ לחם חמודות (שם פ״ה בסופו, ומעדני יו״ט שם פ״ה אות י״ו, ד״ת שם פ״ח אות כ״ב, ושם פ״ט אות ע״ז, ושם חולין פ״ח אות כ״ג) ראה נא שמה בכל מקומות האלה; ובמקום אחר (תוס׳ י״ט אבות פ״ב מ״ו) כתב: כי כמו שאין המקרא יוצא מידי פשוטו, כך אין המשנה יוצאת מידי משמעה המובן לכל״. ומסגנון לשונו במקום אחד נלמוד שלא היה מהיר בה, הלא כה דבריו (בהסכמתו לס׳ עמק המלך, הוא ספר קבליי נדפס באמשטרדם ת״ז) מחלוקת ישנה היא בין חכמי דורות שלפנינו אם לדרוש ברבים סודות הקבלה או לא, זולתי ענין הגלגולים שאף שבתשובה להגאון ז״ל בן חביב אוסר לדרוש ברבים בהן, אך ראיתי להחכם השלם מהו׳ יצחק אברבנאל בפ׳ כי תצא בפירושו על התומש, שם אומר שהרבה מן הפילוסופים הקדמונים של חכמי יון ע״פ חקירתם בטבעיות המציאו ענין הגלגול, לזה יש לומר שאיננו בכלל שאר סודות הקבלה וראוי לגלות אותם, ע״כ בראותי הספר וכו׳״, ויותר טוב היה עושה המחבר ספר עמ״ה לדעתי, אם לא היה מדפיס דברים אלה בראש ספרו, כי עלובה עיסה וכו׳. ואין להתפלא ג״כ אם דעתו היתה כדעת כל החכמים לפניו, שהפייטן הקלירי, היה בימי התנאים (מעדני יו״ט ברכות פ״ה אות כ״א), ואולי מטעם זה הליץ גם בעד כל הפייטנים, והשיב על הרמב״ם ששחק והתלוצץ עליהם מאוד בספרו המורה, על כי מרבים המה בתוארים חיובים לאדון כל, והוא ז״ל, לקח אותם תחת צל כנפיו לגונן עליהם באברת תבונתו הרבה (ראה מעדני יו״ט ברכות פ״ה אות י״ו) עיי״ש דברים יקרים ונחמדים מיוסדים על עומק דברי הפילוסופים בענין תוארי הש״י חיובים או שוללים, כתובים בתואר פילוסופי, אשר לא נקוה לשמוע אותנה מפי תורני היותר גדול, אם לא ממנו אשר קרא ושנה את כל ספרי החוקרים העברים בפילוסופית הדת ואשר את כלהם הנהו מזכיר בספריו (האמונות והדעות לר״ס גאון, המורה לצדקה, אור ה׳ לר׳ חסדאי קרשקש, הכוזרי, העקידה, אברבנאל, ספרי הרלב״ג וכו׳ וכו׳) את כל אלה ידעה נפשו ומזכירם פעמים רבות בספריו. אמנם גם

בזה נראה במראה בהיר את אמונת רוחו וחפשיות מחשבותיו, אשר לא העלימם בשום פעם מקוראי ספריו, כי בכל התנצלותו בעד הפייטנים ופיוטיהם גנה את המעתירים דבריהם ומרבים בתפלותיהם, השמים עול כבד על היוצר כל לשמוע ולהקשיב מפיהם את הגה והמולה וכל העולה על רוחם (דברי חמודות ברכות פ״ט אות פ״ד), ולא למותר יהיה להעתיק פה את קצות דבריו שמה הנאמרים בצדק: אבל בשתים אני קורא תגר עליהם. הא׳ מפני שמרבים בענינים הרבה הרי הוא כעול על רובא דרובא וממעטים הכונה ואין זה נכון כי טוב מעט בכונה וכו׳, והשנית על מי שיש לו לב להבין וללמוד, שנראה לי כי טוב לו תורת ה׳ ללמוד ולהבין, ויהיה די לו בתפילות החיובות מאנשי כנסת הגדולה וכו׳ ובמקום שאר התחנונים והקרבנות ילמוד״, עכ״ל הנחמד.

מכבודו ויקרתו הרבה בקרב חכמי ישרון בימיו, יש להתבונן גם מזאת, אשר הרב המדקדק הפילוסוף המפורסם מ״ו׳ שמואל ארקולטי מארץ איטליה בעל ספר ערוגות הבושם, כבדהו מאוד בשלחו אליו את מהדורותיו לספרו ההוא אשר עשה, למנחה, אף כי רב המרחק בינימו (תוס׳ יו״ט תמיד סוף פ״ז, ועיי״ש דברים נחמדים על אודות התואר חי העולמים), ודגאון מהו׳ מנחם בעל צמח צדק (סי׳ י״ד) העיד עליו שהיה יודע מנהגן של ישראל כמעט בכל תפיצותיהם״, ומזכירו הרב בעל שם הגדולים; ועל מותו כתב הגאון מהו׳ משה זכות קינה נמרצה (ראה קורות היהודים להח׳ גרעץ ח״י עמוד מ״ב). ובכל אלה לא לבש גאה כי גאה וגאון שנאה נפשו, ויפקח עיניו להורות מוסר ודרך ישר גם לנשים, ובעבורנה העתיק את ספר המוסר הנקרא אורחות חיים לשפת יהודית אשכנזית, גם כתב למענן ספר ברית מלח בשפה הנזכרת, להורותן דיני מליחת בשר, ואת הראשון הדפיס בעצמו, גם השני נדפס זמן כביר אחרי מותו (ראה הלאה במספר ספריו אות ז׳ ואות י״ח). ועם הגאון מוה׳ מרדכי יפה בעל הלבושים אשר היה לפניו, היה לו בספרו מעדני מלך, ולפעמים גם בס׳ תוס׳ יו״ט, גם בחיבור מיוחד הכולל השגות שכתב נגדו, וקראו: מלבושי יו״ט (ראה במספר ספריו) תוכחת מגילה מאהבה מסותרת, כאשר תראה בכל ספר מעדני יו״ט ועל המעט גם בתוס׳ יו״ט הוא מזכיר את דעותיו, וסותר אותן במועצות ודעת.

כפי הנראה שתי נשים היו לו, הראשונה היתה בת הגביר מהורר אהרן אשכנזי ראש בית החולים בעיר פראג (גל עד עמיד ס״ז), והשנית שמה היה רחל, אשר הג״מ פנחס הורוויץ גיסו של רבינו הרמ״א היה דודה. ויברכהו אלהים בפרי בטן, ויהי לו בנים ארבעה גם בנות חמשה, ואלה שמות ארבעת בניו האלופים אשר את כלהם הוא מזכיר בספריו, ומביא משמם דברי תורה אשר העירו את אזנו; הבכור האלוף מהו׳ משה מפראג, נזכר (תוס׳ יו״ט עוקצים פ״ג מ״ב) משנהו האלוף מהו׳ שמואל

שדר בנעמרוב (שם ברכות פ״ב מ״א). השלישי הכי נכבד הגאון האלוף מהו׳ אברהם, הקדם במעלה, אשר הגיה בילדותו את ספר מעדני יו״ט ונולד בפראג בשנת שע״ה (חתימה לספר מעדני מלך) ואיתו יזכיר בספריו לתהלה ותפארת לרוב (שם פאה פ״ו מ״ב. כלאים פ״ג מ״א, מעשר שני פ״ה מ״ו, שבת פ״ז מ״ב, שם ושם מ״ד, סוטה פ״ט מ״א, מנחות פ״ז מ״ג), ובמקום אחד (סוטה פ״ט מ״א) כותב עליו כי הוא מחבר פי׳ לירושלמי, ויגר בעיר לובלין, הרביעי האלוף מהו׳ לוי בבריסק (שם מקואות פ״ט מ״ג) אשר מת על פני אביו. בסוף ספר פלפלא חריפתא כתוב: גם יעמוד על הברכה יניק וחכים יהודה ליב בן הרב המחבר נר״ו, אשר נעשה לאביו סניף בהגהות הרפוס ויקרא בספר, השי״ י ינדלהו ויזכהו לתורה ולחופה ולמע״א״; ועד עתה לא נודע לי עיד מי הוא זה בנו אשר בשם יהודה ליב יכונה, ולוא תהיה כונתו על בנו הצעיר מארבעת בניו הוא מהו׳ לוי שזכרנו באחרונה, יפלא מאד, כי הלא ידענו שבנו האלוף מהו׳ אברהם אשר הוא השלישי מבניו, הגיה בילדותו את ספר מעדני מלך על סדר ברכות הנדפס בשנת שפ״ח ויהי אז בן שלש עשרה שנה, כי נולד בשנת שע״ה, ואיך יגיה בנו מהו׳ לוי הצעיר מכל בניו, הנולד לכל היותר בשנת שע״ו כמובן, את ספר פלפלא חריפתא הנדפס בשנת שע״ט. אשר היה אז לכל היותר בן שלש שנה, ומי יודע אם לא בין יונקי שדים אז חבלו עוד, כי מי יערב לנו שנולד רק שנה אחת אחרי לדת אחיו מהו׳ אברהם? רק אחד משני דברים יוכל להיות מפלט לנו מכובד הפליאה הזאת, או שנאמר כי כותב תולדותיו (יוצאי חלציו) החכם האק לא דקדק הרבה, אף כי חפץ לחושבם כפי סדר תולדותיהם, והאלוף מהו׳ לוי (או ליב) נולד שנים הרבה לפני הג״מ אברהם, או אולי בן חמישי היה לו אשר לא נודענו. ואלה שמות חמשת בנותיו: מרת רחל אשת מהו׳ אהרן הלוי בן מהר״י קאפיל מעיר ווינא, (ברשימת המצבות להח׳ פראנקל [נומר צ״ב] נמצא כזה: פ״ט מ׳ נחלה בת הגאון מהו׳ ליפמן סג״ל אשת כהר״ר אהרן סג״ל חשון שצ״ג״, וכפי הנראה היא הנזכרת מאתנו בשם רחל, ודרה בעיר ווינא מקום מולדת אישה הר״ר אהרן; ויוכל להיות שהח׳ פראנקל תעה בהעתקתו אות נו״ן תמורת ריש; ובתו זאת היא מאשתו הראשונה, כי ישמה דומה לשם אשתו השניה). חתנו זה היה נקרא אהרן מירלש (ראה בהקדמת המו״ל ילקוט שמעוני פפר״א תס״ט). בתו השנית מ׳ ניסל אשת הר״ר זאב סאוועס; מרת רייזל אשת הרב מהו׳ יעקב יוסף הכהן ראש הישיבה בעיר טריסק; מרת רבקה אשת הרב מהו׳ צבי הירש אשר מת בימי עלומיו בעיר קראקא, ונזכר גם הוא (תוס׳ יו״ט כלים פרק כ״ב מ״ד), וקצת מחדושיו נדפסו בספרי זרע ברך (ראה בהקדמת ספר הלזה ולמעלה בתולדות הגאון בעל מג״ע). ומרת דאבריש אשת הר״ר שמואל בן מהו׳ יעקב בת

שבע בפראג (מגילת איבה). לפי מה שכתב בספר מצבת קודש (חוברת ב׳ ציון כ״ט) גם אח היה לו ושמו יוסף, אשר היה דיין וראש ישיבה בלבוב ומת בשנת ת״ט· והגאון הדרשן מהו׳ משה בן מהו׳ אברהם ממשפחת וולערשטיין הנפטר בשנת ת״ט בפראג (גל עד ציון צ״ט) היה ממשפחתו, או רק דומה אליו בשם כינויו אבל לא היה נכדו בן בנו מהו״רר משה בכורו, כי סדר הזמנים לא יסכימו לזה (ראה שמה ותדע האמת).

כבר זכרנו כי הוא בא לקראקא בשנת ת״ד, בהיות עוד הגאון בעל מגיני שלמה בחיים חיּתו, וכהן פאר במשרת ראש הישיבה, וחיו יחדיו בשלום ובמישור כארבעה שנה, ונמצאה הסכמת שניהם יחד על ספר זרע ברך, ובמות הג״מ יהושיע בשנת ת״ח. נבחר הג״מ יום טוב לשבת גם על כסא ראש הישיבה, ולא עשו עוד ראשי העדה כמנהגם מני אז לבחור באיש אחר גדול הדור לראש ישיבה, רק נתנו שתי המשרות הנכבדות האלה על שכמו (כן כתוב באיזה הוצאות של ספר מגילת איבה אבל לא בכולן) והנסיבה לזאת כתבנו עפ״י ההשערה במבוא למחברתנו (אות ג׳). והנה אף כי השתי משרות הנכבדות האלה היו כשש שנים, עד עת האספו אל אבותיו על שכמו, ובעד שתיהן בא על שכרו, הנה בכל זאת לא רב ועצום היה הרכוש והחיל אשר הניח לבניו אחריו, כאשר נראה מאשר כתב אודותיו הרב בעל ספר לקוטים בהקדמתו (בכורים שנה שנית עמוד י״ד): וסיפר לי הרב מהו׳ ישראל בשמת הרב בעל תוספות יו״ט לא הניח אחריו מעות לקנות לו תכריכין אף שהיה אב״ד בקראקא״. ומי חכם ויבן את זאת? הלא על אשר פזר נתן לאביונים, ומלחמו עניים השביע, ודאגה לא שברה לבו למען הון ועושר יהיה בביתו, לכן עד נצח ינון שמו וצדקתו עומדת לעד! 49)

ספריו אשר הניח אחריו ברכה, אשר ערכם רב מאוד מאלפי זהב וכסף ואשר ישאירו את שמו לדור אחרון על עפר יקום ולזכרון עולם אלה הם:

א) **ביאור** לספר בחינת עולם (פראג שנ״ח, וראה בהערות החכם האק לס׳ גל עד עמוד ס״ח, שהוכיח במישור כי את הביאור הלזה חיבר הגאון מהו׳ יום טוב ליפמן בשחרות ימיו).

ב) **צורת הבית**, והיא צורת ביהמ״ק הנראה ליחזקאל בן בוזי, ומשאר כל מדות ואמות המקדש, פראג שס״ב (שפתי ישנים אות צ׳ נומר י״ח). החכם גרעץ (קורות היהודים ח״י עמוד מ״ג הערה ב׳) כתב כי חיבר גם ספר על מראה מרכבת יחזקאל, אשר לא נודע לי מאומה מספר כזה, ויותר נראה כי החכם גרעץ כתב זאת רק מזכרונו, ונתחלפו לו ספר צורת הבית הנזכר, אשר הוא על צורת ביהמ״ק הנראה לבן בוזי, בספר על מעשה מרכבה. ובהיותי אצל החכם הנ״ל שאלתי אותו על זה, אך לא ידע להשיבני דבר ברור, ואמר לי כי צ״יך חפוש אצלו.

ג) **הגהות** על ספר גבעת המורה לר' יוסף ב"ר יצחק הלוי, והוא השגות על ספר מורה נבוכים להרמב"ם ז"ל, פראג שע"ב (שם אות ג' נומר ט').

ד) **תוספות יום טוב**, ביאור לששה סדרי משנה נדפסו פעם ראשונה בעיר פראג שע"ד־שע"ז, ושנית בתוספות רבות מאתו קראקא ת"ד.

ה) **מעדני מלך ולחם חמודות** על האשר"י ממסכת ברכות והלכות קטנות נדפס בפראג, ויש גם על סדרי מועד נשים נזיקין כ"י (ש"י אות מ' נומר רל"ז 50).

ו) **מעדני מלך** חלק ד', ונקרא גם פלפלא חריפתא, והוא על סדר נזיקין, הגהות על האש"רי, וקיצור פסקי הרא"ש, פראג שע"ט שם ושם נומר רל"ח 51).

ז) העתקת ספר המוסר הנקרא **ארחות חיים** לשפת יהודית אשכנזית, פראג שפ"ו (הערות הח' האק לספר גל עד עמוד ס"ח).

ה) **דרוש** לפרשת חיי שרה אשר דרש בעיר ווינא אחרי הסרת מחלת החולי רע, פראג (שם ושם).

ט) **הגהות** על טור ובית יוסף אבן העזר, נדפסו בסוף חידושי הרשב"א (הרמב"ן) למסכת כתובות דפ"ס מ"ץ (שם הגדולים ח"ב אות ה' נומר י"ג).

י) **דרוש חדוש הלבנה**, בביאור הרבה מקראי קודש ומאמרי חז"ל הנפלאים בענין מיעוט הירח, נדפס ראשונה מתוך כ"י והועתק מספר גדול הכולל דרושים הרבה, ווילנא תרכ"ו.

כל אלה נדפסו, ויש ממנו גם כתבי יד:

י"א) **טוב טעם**, ביאור על ספר הבחיי, קצת בדרך הקבלה (גל עד עמוד ס"ח).

י"ב) **מלבושי יום טוב** הגהות והשגות על לבושי או"ח וא"ה (שפתי ישינים אות מ' נומר קע"א אוצר ספרי רד"א נומר תר"ט). וספר זה היה ביד הגאון בעל אליהו רבא, ופעמים רבות מזכירו בספרו.

י"ג) **דרכי הוראה** להורות דרך הנהגת הוראות איסור והיתר ופסקי דינים כשיש מחלוקת בין הפוסקים, כ"י בפראג (ש"י אות ד' נומר מ"ה). ומי כמוהו מורה, וכבר זכרנו עדות הגאון בעל צמח צדק עליו באמרו שהיה יודע מנהגן של ישראל בכל תפוצותיהם.

י"ד) **תורת האשם** ג' חלקים חיבור גדול על ספר תורת חטאת ג"כ כ"י בפראג (שם אות ת' נומר צ"ה).

ט"ו) **שאלות ותשובות** כ"י (שם אות ש' נומר ד'), ותשובות אחדות ממנו נדפסו בשו"ת הגאונים בתראי ובשו"ת צמח צדק.

ט״ז) **מעדני מלך** על סדרי מועד נשים ונזיקן כ״י (ראה למעלה אות ה׳).

י״ז **מגילת איבה**, הקורות אותו ע״י מלשינות אויביו ונתינתו אל בית הסוהר גם יציאתו לחפשי, נדפס זה לא כביר פעם ראשונה עם העתקה אשכנזית ע״י ר״מ קערנר בריסלויא תקצ״ו:

י״ח) **פרשת החודש** על הלכות קידוש החודש, הזכרו בתוס׳ יו״ט (ראש השנה פ״א מ״ט, סנהדרין פ״א מ״ב). ומי יודע אם לא מתוך ספר זה נדפס הדרוש חידוש הלבנה (ראה למעלה אות יוד).

י״ט) **ברית מלח** דיני מליחת בשר בשפת יהודית אשכנזית שחיבר בעד הנשים, נדפס אח״כ באמשטרדם תע״ח (גל עד עמוד ס״ט).

מלבד כל אלה חבר עוד שתי סליחות על הצלת היהודים בפראג במלחמת שנת ש״פ (במלחמת השלשים שנה) הראשונה מתחלת: אנוסה לעזרה, והשנית: ארכו הימים, ושניהם יאמרו עוד בפראג בי״ד מרחשון וביה״נ על תנאי (גל עד שם) 52. גם ״ד: יסד סליחות על גזירות אוקריינא בשנות ת״ח ות״ט, נדפסו ראשונה בקראקא (ראה אודותן בספר עמודי העבודה ח״א עמוד פ״ד):

ט״ו). מהו׳ יהושיע העשיל.

אחרי האסף הגאון בעל תוס׳ יו״ט בשנת ת״ד אל עמיו, נקרא הגאון מהו׳ אברהם יהושיע העשיל בהג׳ מהו׳ יעקב אב״ד בלובלין, לשבת על כסאו אחריו. בדבר קורות ותולדות חיי הגבר הגדול הלזה אשר זכרו כיין הטוב בפי כל דורות ישרון, לא נוכל לרות את נפשות הצמאים לדעת אותנה, ולא ישימו אשם נפשי אם לא ימצאו פה את אשר קוו, כי לא נמצא מקור נאמן אשר ממנו נוכל לשאוב פרטי תולדותיו, כי גם אם נדע שחיבר וכתב ספרים הרבה, אבל לא נדפסו רק מעט מזעיר, תשובות מעטות קצרות מאוד, ואף רושם קל מתולדותיו לא נמצאה במו, ומאין יבוא עזר הדורש אחריהן? היברא חדשות? או יתן אוזן קשבת לדברי הבלים והזיות אשר יפטפטו נשים המוזרות בלבנה? אין להוקר ודורש קדמוניות לאמתתן רק מה שעיניו רואות!

אחרי הדברים והאמת האלה נודיע לקוראינו את הדברים המעטים הנודעים לנו ממנו, הג״מ אברהם יהושיע העשיל נולד לאביו הגאון המפורסם מהו׳ יעקב אב״ד בעיר לובלין במחצה השנית ממאה הרביעית לאלף הששי,

כפי הנראה בעיר לובלין ; מכל אשר עברה עליו בימי נעוריו וגם אחרי כן לא נודע לנו , רק כי גדל על ברכי אביו הגאון ז"ל , אשר הגאון בעל ב"ח מזכירו לתהלה ותפארת (שו"ת ב"ח הישנות סי' ק"ה ושו"ת הגאונים בתראי סי' כ"ז) עד כי היה לגפן אדרת , אשר בצל דליותיו תלמידים מקשיבים למאות ולאלפים מצאו מחסה , להורות דעה למו , את הדרך ילכו בו בעברם בין גלי ים התלמוד . אחרי מות אביו (אשר זה היתה רק אחרי שנת שצ"ח , כי בשנה ההיא היה עוד בחיים חייתו , כי כאשר הזכיר אותו אז בעל הב"ח (שו"ת הגאונים בתראי שם) הוסיף עליו תיבת שיחי') ישב על כסאו אחריו בעיר לובלין , עד שנת תי"ד , השנה אשר בה נתקבל לאב"ד ור"י בקראקא , כי בשנת ת"י ישב עוד על כסא אביו בלובלין ; כאשר נראה מדברי הג"מ דוד הלוי בעל טורי זהב , בתשובתו (שו"ת הגאונים בתראי סי' ז') בדבר עגונה , אשר התגורר אז בלובלין , שכתב : בחודש כסליו ת"י הייתי בלובלין , ואני בתוך הגולה בעו"ה מחמת המציק מכת המדינה עד אמרו לצרותינו די (מחשבתו על גזירות ת"ח ות"ט הנודעות בשם גזירות חמיל) נשאלה שאלה בעסק עגונה וכו' , והנה היו שם הרבה בעלי תריסין גאונים , מלבד מרא דאתרא אביר הרועים הרב המובהק מהו' העשיל שיחיה !" והרב בעל שם הגדולים (ח"א אות ה' ס' י"א) כתב : מהו' העשיל , בק"ק קראקא היו צריכים רב , שהגאון עיר וקדיש מהו' נתן שפירא היה זקן מאוד (?!) ושאלו ממנו בעצתו ינחם , ועשה שאלת חלום והשיבו לו הנני עומד שם לפניך ר"ת העשל , על הצור בגי' קרקא" , עכ"ל , (דבר זה נזכר גם בספר טיב גיטין למהר"ז מרגליות (אות ה' שם העשיל) בלשון וכן שמעתי בילדותי , והוא הביא ראיה מזה כי שם העשל ראוי להכתב בלי יוד) . ונראה מדבריהם , שהג"מ העשיל מלובלין נבחר לאב"ד על מקום בעל מגלה עמוקות כי לא נוכל להבין מזה , שהכונה על הג"מ יהושיע בעל מגיני שלמה , כי הוא לא נקרא מעולם בשם העשיל , רק יהושיע לבדו היה שמו ; והנה שגו בשתים ולא עלתה להם , כי מלבד שגיאתם באמרם שהג"מ נתן שפירא היה זקן מאוד" , ואנחנו נדע בטח , שהוא מת בימי עלומיו , בהיותו בן מ"ח שנה , (ראה למעלה בתולדות היו עמוד 59) , שגו עוד יותר במה שחשבו , כי הג"מ העשיל נתקבל על מקום הגאון מהרנ"ש , ובאמת לא נבחר רק אחרי עברו יותר מעשרים שנה , ובין שניהם , שמשו הגאון

מהו' יהושיע בעל מג"ש בכתר הר"י, והג"מ יום טוב ליפמן בכתר האב"ד ואחרי כן גם ר"י. וימים רבים נפלאתי עליהם מאין בא למו הידיעה הזאת, עד אשר בא לידי ספר עמודי העבודה וראיתי שמה (ה"ב עמוד ש"ז) כדברים האלה: הירשל לעווין היה נצר ממשפחת ר' העשיל צורף ב"ר יוסף צורף מווילנא, ור' העשיל היה תלמיד המקובל ר' נתן שפירא, בעל מג"ע מקראקא וכו', ואחרי מות ר' נתן שפירא ב"ר שלמה רבו, נתקבל הוא על כסאו לאב"ד מקראקא, והוא הוליד את ר' יעקב מלובלין, ובנו ר' העשיל היה ג"כ אב"ד בקראקא, ומוזכר בספר ברכת הזבח, והוא הוליד את ר' שאול" עכ"ל, (את הג"מ העשיל צורף לא ראיתי נזכר בשום ספר ישן זולתי בספר קב הישר (פרק ק"ב בסו"הס). כראותי את דבריו הזרים האלה, רצוני כי ר' העשיל צורף היה אבי הג"מ יעקב אב"ד בלובלין, וזקינו של רבי העשיל, וכי ר' העשיל צורף היה אב"ד בקראקא, השתוממתי על המראה, ודמיתי כי רוח נבואה מדברת מתוך גרונו, כי לא ידעתי שום מקור לדבריו, אמנם אח"כ נזכרתי בדברי השה"ג והטי"ג, ונוכחתי שהמה היו המקורים אל קצות דבריו, ומזה נוכחתי ג"כ ששגיתי עד כה בהבנת דברי בעל שה"ג, וכי באמת מחשבתו לא היתה על הג"מ העשיל, אך על הג"מ העשיל צורף, אשר אף כי גם בזה בל תעמוד האמת לימינו, בכל זאת סדר הזמנים לכל הפחות יסכימו לדבריו. אמנם עוד לא נודע לי המקור לדברי בעל ע"הע האחרונים אשר הג"מ יעקב היה בנו של הג"מ העשיל צורף, ולפי הנודע לנו שם אבי אביו שר הג"מ העשיל היה: אפרים נפתלי (ראה שו"ת הגאונים בתראי סו"ס כ"ז ומה שכתבתי הלאה), ולא נשאר לי יותר רק להאמין שהוא דרש בשמותיהם, ששוים היו. גם לבבי לא יתחמץ על לכתי תועה בהבנת דברי השה"ג, אחרי ראיתי שגם החכם גרעץ (קורות היהודים ח"י הערה ראשונה לעמוד ס"א) הבין כמוני את דבריו, אשר יסובו לדעתו על הג"מ העשיל מלובלין, ולכן העמיד שנת בואו לקראקא בשנת שצ"ג, ולא ראה שתוצאות דבריו אלה ללא אמת, והעיקר כאשר כתבתי.

ממעט התשובות וההגהות אשר נשארו ממנו בידינו, נוכל לראות את דרכו הישר בלימודו, ואת שכלו העמוק החודר עד תכלית כל דבר. כן נראה כי לא אהב להאריך בפלפולים ארוכים, רק את אהבת הקיצור שם

לו לקו ושנאת האריכות למשקולת ; כאשר יתראה מכל תשובותיו , אף כי רק מעטים הֵנָּה , לא נמצא בהן תשובה אחת תחזיק יותר מעמוד אחד קטן ; גם לשונו היא בכולו צחה וברורה מאוד ומליצותיו נחמדים . הגהותיו הֲנָּה כדרך הקדמונים , במלות מעטות הנהו מרמז לענין גדול אשר לא יכילנו עמוד שלם , כאשר העיר גם המוציא לאור א"ז הגהותיו לסמ"ג . מלבד כל זאת יש לעורר על אחת מתכונותיו היקרות אשר מצאנו בתוך הגהותיו המעטות , והיא כי אף בלמדו דברי הלכה , שם לבו וישקיף על תיקון הלשון , שלא להחליף יחיד ברבים זכר בנקיבה ועתיד בעבר , ראה למשל (מצוה קמ"א) : נ"ב ובעבור כן החתיכה עצמה אסורה , ולכן אמר שיתן טעם , דהיא על טעם החתיכה , שבשר לשון זכר וטיפה לשון נקיבה , והיה לו לומר שתתן , אך יש לומר שמאחר שאומר בחתיכות וכו' כתב נ"ב דקאי אחתיכה , דאילו הטיפה א"א שתתן טעם בכולן , וכן עיקר , דתתן נמי שייך אחתיכה , עם היות שבשר לשון זכר" ; ושם (מ"ע כ"ג) : נ"ב יש ספרים שכתוב בהם שנשתקע ר"ל שהורגל בפי רבים (ר"ל הנון היא סימן בנין נפעל) אבל נאמר לא נאמר , ויש לומר נשתקע יש לנו לשקוע לשכוח הדבר , (ר"ל שהנון היא סימן רבים מדברים בעדם) ולא נאמר" . וכמו כן אהב להתחקות על שרשי כל מלה בלשון המשנה , ולמצוא דוגמתה במקרא , ראה למשל (הלכות קו"ה) : שמור ר' המתנה כמו שומרת יבם , נ"ב וכמו ואביו שמר את הדבר" , וכדומה לאלה . ונוכל לראות ולהתבונן מזה את מצב אנשי דורו , כי דברים כאלה היו מוזרים למו , כי לולא זאת לא היה מאריך בדברים פשוטים כאלה אשר בימינו לתלמיד מבית הספר נודעים , אחרי ידענו כי לא היה מדרכו להאריך בלשונו כמבואר למעלה .

עוד דבר לי אליך קורא נכבד ! עוד אעירך על אחד הדברים היותר נפלאים הנוגעים אליו ולתכונותיו הנעלות , כפי אשר נודע לנו מפי ספרים וסופרים ; הלא לא נכחד ממך דרך רוב גדולי ארצות פולין ואשכנז בעת ההיא , לתת מקום בלימודם אל פלפולים אשר על אדני האמת לא הטבעו , ולחלוקים אשר רק תוהו יסודם , וכל זה רק להראות חרודם הקודם לליבונם , אשר כבר התמרמרו נגדם גדולי הקדמונים , ומהם הגאון בעל השל"ה , ובנו בספרו ווי העמודים , ר' אפרים לונשיץ בספרו עמודי שש , ואח"כ ביותר .

הגאון בעל חות יאיר בן משק בית האמת, אשר השאיר אחריו ברכה ספר שלם אודות הלימוד הזה, והוא נמצא עד היום בכ"י באוצר הספרים אשר בווינא, והוא ספר יקר מאוד האוצר בקרבו דברים רבים מקורות חכמת ישרון בימי הבינים; ומתולדות גאונים רבים מימים ההם (ראה בכורים שנה א' וב' המאמר היקר והנכבד על דרך הלימוד אשר לפני שלש מאות שנה); והג"מ העשיל נודע על פני תבל לחריף גדול ועצום מאלה המעיילים פילא בקופא דמחטא, ואולי יחשוב עליו אחד הקוראים תועה למנות גם אותו בתוך מספרם. אבל נוכל להבטיחהו נאמנה כי לא כן הוא, והג"מ העשיל אשר דרך בכל דרכי אביו הגאון ז"ל ולא מש מנתיבותיו, בילדי תעתועים כאלה לא השפיק, וגם בכל פלפוליו רק האמת היתה מגמתו; על זה נוכל להביא עדים נאמנים, אם לא ישפיקו לנו עדות עצמנו ועינינו הרואות ממעט תשובותיו אשר בידינו אשר יאמתו גם המה את תוצאות משפטינו, חכמים רבים אנשי דורו, וגם מעטים ההיו אחריו, אבל דרך רבי העשיל ואביו ז"ל לא לזר נחשב למו, ועדותם הנאמנה מאוד הרותה בעט ברזל ועופרת לפנינו, לאחד המצוינים נוכל לחשוב בצדק את הג"מ חיים יאיר בכרך בעל חות יאיר, והוא איש אמונים אשר לא יכזב באמונתו, ועדותו תכריע עוד יותר את כף המשפט, בידענו נאמנה אשר בקנאתו להאמת ״אשר היה בן משק ביתה״ הרבה מאוד לדבר בגאוה ובוז, ויתמרמר גם נגד גדולים וטובים, אשר רק דרכו על מפתן דרך זה, ופניהם לא נשא, כי קנאת האמת אכלתהו, וכל כך גדלה חמתו עליהם עד שהפריז מעט על המדה וכתב (בספרו יאיר נתיב כ"י דף ה'): שבה ספרי מוסר אפילו בלשון אשכנז יותר מחיבורים הגדולים ההרופין ופלפולין של שקר", ובלעגי מעוג כתב שמה במקום אחר (דף ל"ז) והציב אותם למטרה אל חצי התוליו: באגמי מים הרקים הצפרדעים מדלגים וצועקים, משל על פלפול התלמיד" (ראה במכתב החדשי בית המדרש הוברת להודש אב עמוד פ"ט וצ'), אמנם את דרך לימוד הג"מ העשיל ואביו ופלפולם, הוציא מן הכלל, ויהלל אותם על אחת שבע, כי דרך אמת קרא למו, ובהקדמתו לספרו זה כתב: פלפולי הג"מ יעקב ובנו הג"מ העשיל היו על קושיות ותירוצים אמתיים" (בכורים ש"א עמוד ה' וראה גם שנה ב' עמוד י"ג אודות דרך לימודם של הגאונים האלה). מדבריו המעטים האלה יתראה, כי

הדורכים בדרכי רי״פ ואורה לימודו , בחפצם להצדיק דרכם העקש ולישר הדוריו , קראו את אורח הגאונים האלה, האב ובנו , לעזרתם , לרחוץ על ידם בנקיון כפם , כי גם המה למפלפלים עמוקים היו נודעים , אבל מה לתבן את הבר ? המה כל ישעם וחפצם רק האמת היתה רק אותה הניחו ליסוד מוסד לפלפולם, את עצתה דרשו בכל עת , אך לעומק שכלם ובינתם החדה , נאלצו לפעמים לפלפל באורך , עד אשר הוציאו לאור משפטה , אולם לא שמו לבם לפלפולים נפתלים , וחילוקים מבולקים , אשר כל יסוד אין למו , גם דרכי ההגיון לא ידעו .

ולהפיץ אור יותר בהיר על דרך לימודו אעתיק פה את קצות דברי תלמידו הרב מהו׳ אהרן אשר כתב מפיו את רבי תורותיו אשר שמע ממנו , וקצתם הוציא לאורה , ואלה דבריו : בהקדמתו : בהיות הרב הגאון הגדול החריף בו״ש הנאה לו החסיד כמר ישוע העשיל ראש ישיבה בק״ק לובלין יע״א בקיץ ת״ז וחורף ת״ח , היה התחלת לימודם בפעם הזאת במס׳ ב״ק והייתי אני אחד מתלמידיו שוקד תמיד על בית מדרשו ושותה כל דבריו בצמא , ומלאני לבי לכתוב חידושיו אשר קבלתי מפה קדוש על הישיבה הנ״ל כ״י , ונדפים כ״א מה שמגיע על זמן אחד חורף וכו׳ , כי באמת רב החידושים ואין ידי משגת וכו׳ , ובאי״ה אביא לביה״ד ד׳ חלוקים טובים עם כל החידושים האמתיים באמת , ונאמרו לקרות ולכתוב , עד חמשה עשר נעוץ סופו כבתחלת הזמן״ (את הדברים האלה העתיק לי בטובו ידידי היקר הרב החכם מהו׳ שלמה זלמן חיים האלברשטאם נ״י מחידושי ב״ק הנדפס בלובלין תמ״ב) . גם מתוך הדברים האלה יתראה כי השפיק בפלפולים וחלוקים , אך הבנוים על אדני האמת , ולא רק להראות עזוז שכלו כדרך האחרים שזכרנו . —

ולמען לא אהיה בעיניך כאיש חנף אשר שפת חלקות יאהב , ואשר רק את הטוב למענו ואשר יוליך למטרתו אותו יוציא מתוך אוצרו , ויציגנו לפני הרואים , ואת אשר יקדיר מעט את זוהר אלה אשר יפאר וירומם במחקרו , יכחיד תחת דל שפתיו , וינצור פיו ולשונו מנגוע בקצהו . אביא הנה גם את משפט אחד גאון , הלא הוא הגאון מהו׳ שי״ר , במקום אשר ״ד לא יעלה על לב הקורא לחפש אחריו , והוא בתולדות רבינו נסים גאון הערה י״ט (בכורי העתים לשנת תקצ״ב עמוד ס״ט) וכה דבריו , עוד תשוב תראה דבר חדש שלא נשמע משום חכם בתלמוד רק מהגאון מהו׳ העשיל אב״ד דקראקא , והוא לקרוא את הר״ן ב״ר ראובן המפרש על הרי״ף ורבו של הריב״ש ג״כ בשם רבינו נסים גאון , עיין הגהותיו לסמ״ג (לאווין פ״א) בגיר׳ נותנת תבן לפני בק״ו וכו׳ (כתובות ס״א ב׳) : וכדפירש רבינו נסים גאון עכ״ל , והכונה על פירוש הר״ן ברי״ף שם ;

ובכלל יש להעיר על אלה ההגהות אשר לבדן נשארו מהגדול הזה המפורסם בשמו ר׳ העשיל, ולא בספריו, שלא נמצא ממנו ע״ד זולתן, שבאמת נראה בהן חריפות שכלו במושכל ראשון, אבל לא החקירה הראויה לתכלית כל דבר (משפט כזה חרץ המנות החכם רשד״ל על הראב״ע (כרם חמד ח״ז עמוד ל״ה) וז״ל כי שכלו של הראב״ע לא היה באמת דומה לשמש, אלא לברק״ ראה שמה), והרבה טעיות מצאתי שם ואכ״מ עכ״ל; זאת הוא משפט הגבר הזה אשר אין לדפיחו ברוח־פה, כי הנהו תמיד „איש שוקל דבריו בפלס ולא נמהר מעולם במשפטו״ (הוא משפט הגאון שי״ר על החכם הגדול העערן בנוספות לערך מלים (עמוד ר״ע) אשר יאותו גם עליו בצדק). אבל בכל זאת אתאפק לא אוכל מלהגיד קבל עם, כי אין לשפוט ממעט ההגהות האלה, אשר רק היה כמציין לעצמו זכרון דברים כלאחר היד בגליון ספרו, ולא עלה על לבו מעולם כי יראו אור השמש; מי יגלה עפר מעיניך חכם אדיר שיר תהלה! כי עתה אשאלך והודיעני, כמה פעמים מחקת וכתבת צרפת ולבנת את דבריך טרם נתת אותמו תחת המועקה, ובכל זאת התוכל להתפאר כי נקים המה מכל שגיאה ושגגה? הלא רק אדם אנחנו לא אל מחומר קורצנו כלנו, ומי הוא זה יוכל להתפאר: אנכי מעודי לא שגיתי, ובכל אשר הוצאתי מתחת ידי לא נמצאה בו עון אשר חטא! ואם כזאת היא בספר אשר כותבו ומחברו בעצם ידיו מנקהו ומעבירו תחת הפצירה פום הוא שבט הבקורת עד אשר יצא כנוגה צרוף ומזוקק שבעתים, ואת כל מאמר ומלה שוקל בפלס ומאזנים עשרת מונים, — אם לא ממגנבי דברים ממחברים זרים, מעשירי התבונה ודלי האמונה הנהו כמליצת החכם ר״ש בלאך ז״ל באחד ממכתביו — בטרם יוציאנו מתחת מכבש הדפוס לאלפי רבבות אנשים ובכל זאת לא נקי ימצאהו המבקר — עז פנים — משגיאות, אם מעט ואם הרבה, כאשר יאמרו המושלים אשרי שחסרונותיו מנויות; מה נוכל לבקש מאיש אשר בסתר אהלו, לא בדרך חיבור, יציין לעצמו עלי גליון ספר מספריו הגהות והערות כה וכה זעיר שם, מבלי אשר ידמה ולא יעלה על לבבו גם בחלום בחזיון ליל, כי אחר מאה שנה ויותר יקום איש אחר אשר את דבריו המעטים אשר סתר פנים להם, יוציא אורה נגד השמש; הנשפוט ממעט הגהות האלה על אורח מחקר האיש החכם הלזה ועל שכלו, הישר הנהו או נהפוך הוא? ואם גם נמצא בתוכם שגיאות מספר האם נוציא מזה משפט מעוקל כי ברוב חידושיו וחקירותיו אשר הרה והגה בכל מחקריו ועניניו לפתח רובם השגיאה רובצת? לא! כי אם כה נעשה הלא נחטא אז נגד האמת חטאה גדולה, כי תחת נטייתינו הרבה, ומאשר נחשוב להתאמץ בזה בכל יכלתינו להתראות לעיני ד״ד הקוראים חפשי מכל נגיעה בעניני האיש הרם המדובר ממנו, עוד נטינו ביותר לנגיעה אל צד האחר, עד שנעשינו ע״ז נוגע להיפך.

אמנם לא אחפוץ גם לא אוכל להתחרות עם האריה המת החורץ משפט הלזה, אבל אניח את המשפט הזה לגדולים וטובים ממני והם ישפטו ולא אני. ואתה הקורא הנכבד תסלח לי על להג הרבה ויגיעת בשר, כי לא במרד ובמעל הפצתי להלאותך בדברים אשר אולי לא תסכן עלימו, כי לא חפצתי להכחיד תחת דל לשוני את אשר הומה לי לבי ורעיוני, ואם תאבה לך הצדקה לדלג על שתי דלתות האלה, ואז על מקומך תבוא בשלום, ולא ארגיזך עוד ממנוחתך. נשובה איפוא להודיע עוד את המעט הנודע לנו ממנו.

עוד פרט אחד הנוגע לתולדתו וקורות חייו יש לברר; והיא כי הרב מהו׳ יעקב עמדן ז״ל (במגילת ספר) יספר את אשר קרה לאביו זקנו בימי המהומות משנת ת״ח, הרב מהו׳ יעקב חתן הגאון בעל שער אפרים, כי בתפזו לנום מחמת המציק נפרד מחותנו ומאשתו הרכה, ויפגעו בו הריקים ויאמרו להרגהו בחרב, והוא כרע על ברכיו ויפשוט צוארו כצאן לטבח, והנה פתאום נכמרו רחמי השודדים וישובו ממחשבתם; אולם ר״י מיראתו שלא יפגעו בו מרצחים אחרים התחבא בין הרוגים כשמונת ימים, עד אשר היתה הרוחה, ויקם וימלט על נפשו. האנשים אשר ראוהו ממרחק כורע לפני הורג באו אל חותנו והעידו לתומם כי נהרג במהומה והגאון מהו׳ העשיל התיר את אשתו להנשא לאיש אחר, אך היא לא חפצה בזאת כי על אישה היתה מתאבלת ותמאן להנחם. אחרי עברו כששה ירחים בא הרב ר׳ יעקב לשמחת אשתו וכל בני משפחתה שלם לבית חותנו; מאז נמנע הג״מ העשיל להזקק בהתרת נשים מכבלי עגונן אשר רבו בצוק העתים ההם. זה הוא תורף דברי מהר״י עמדן אך לא סגנון לשונו כי איננו לפני ורק מזכרוני כתבתי על הגליון. והנה אין בחפצי פה להניא את לב המאמין לבל יתן אמון אל כל הסיפור הלז, אבל ראינו כי המשפט אשר הוציא ר״י על הג״מ העשיל מזה, אשר מיום ההוא והלאה נמנע להזקק להתרת עגונות, הוא ללא אמת כי הלא מצאנו ששנה אחת ויותר אחרי כן, התיר הגאון המדובר עגונה אחת מימי המבוכה ההיא, כאשר העתקנו למעלה את תשובת הגאון בעל ט״ז משו״ת הגאונים בתראי (סי׳ ז׳) משנת ת״י, אשר זכר שמה גם תשובת הג״מ העשיל שרצה בתחילה לאוסרה, ואח״כ התיר אותה גם הוא להנשא לאיש.

מתלמידיו הנודעים בשם לגאוני ארץ המה הגאונים מהו׳ הלל מבריסק בעל בית הלל (ב״ה סי׳ פ״ד), מהו׳ אהרן שמואל קאידנבור מווילנא אשר היה בסוף ימיו אב״ד בקראקא בעל ברכת הזבח (שו״ת אמונת שמואל סי׳ כ״ד ברכת הזבח למנחות ט״ז ע״א, לזבחים ל״ג ע״א, למנחות כ״ד ע״ב, וראה הלאה בקורות חייו), והגאון מהו׳ שבתי כ״ץ בעל הש״ך, ובשו״ת פנים מאירות (ח״ב סי׳ קנ״ה) יסופר מהם: ושמעתי מפי דודי שמעשה היה בימי הג״מ העשיל שהגאון בעל הש״ך הפקיד

ביד הגאון שלשלת של זהב ונגנב ע"י משרת של הג"מ העשיל, והסכימו ונתנו את אצבעו בין השריף של קנה השריפה שקורין ביקס, ולא הודה הגנב, ואחר שלשה שנים מצאו השלשלת באמתחת הגנב" עכ"ל. וראוי להעתיק פה את אשר סיפר עליהם החכם ר"י ווייסע (כוכבי יצחק ח"א עמוד ע"ז): הג"מ העשיל נסע פעם לחצר הקיסר בווינא לבקש עזר נגד צוררי יהודה בארץ פולין 53) ויהי היום ויבוא לשבות בניקלשפורג. ויתאכסן בבית הגאון בעל צמח צדק אשר היה אז רב המדינה, ובשבתם על השולחן בא מכתב מהעלישויא לשאול אם ראוי הוא בעל הש"ך שיקבלוהו לאב"ד בקהלתם, ויפנ' רב מנהם אל האורח וישאלהו אם נודע לו שם הרב ר' שבתי ויענהו הרב ר' העשיל בתפזון כדרכו: תלמידי ר' שבתי הוא, כדאי הוא ר' שבתי שתפנה אתה את מקומך בשבילו ואתה תלך להעלישויא; ר' מנחם הצדיק והענו החריש ויכתוב להעלישויא מה ששמע מפי ר' העשיל, אז נתקבל הש"ך בהעלישויא". והנה אף כי לא אוכל לערוב פה בעד אמתת הסיפור הזה, בכל זאת ידענו ברור שהגאון בעל הש"ך היה תלמיד הג"מ העשיל לא כאשר הוכיח החכם פין (ק"נ הוספות ותיקונים עמוד רצ"א) כי היה תלמיד הגאון בעל מגיני שלמה ולא של הג"מ העשיל, וגם מאשר כתב בעל מגיני שלמה בתשובתו (פני יהושיע חו"מ סי"ז): וזכורני שחכם אחד אשר הוא עכשו גדול הדור (הוא הש"ך ז"ל) אמר לי שקושיא זו"; מזה נראה שלא היה תלמידו, כי אז לא היה בוש מלהזכיר זה בפירוש; ואת שם הג"מ יהושיע העשיל מזכיר הש"ך פעמים הרבה בספריו „בשם מ"ו", אך אולי יאמר הח' פין שכונתו היתה על בעל מג"ש, אמנם מהג"מ אהרן שמואל ידענו והראינו למעלה שהיה תלמיד הג"מ העשיל, ולא של הג' בעל מג"ש, וגם מדבריו (שו"ת נחלת שבעה ח"ב סי' נין שהעתקנו הלאה) ראינו שהיה הג"מ שבתי תלמידו של הג"מ העשיל שבתוך דבריו שם כתב: כי ת"ל כל מה שהעלו (הט"ז והש"ך) על ספריהם על הרוב הדברים הנכונים באו מפי מ"ו ז"ל ומבית מדרשינו", ומדבריו נראה ג"כ שגם הג"מ דוד בעל טו"ז היה תלמיד מהו' העשיל, וראה מה שכתבתי בהערה 48. הרב בעל מעשה טוביה היה אחד מרעי הגאון ז"ל אשר למדו יחדו בנעוריהם, כפי אשר כתב אביו של ר"ט, בספרו ברכת טוב, לעדות הרב בעל שם הגדולים (ח"ב אות ב' נומר קכ"ג), וכפי הנראה היה תלמיד אביו הג"מ יעקב. ולדעתי הוא (הג"מ העשיל) המוזכר בס' מעשה טוביה (גן נעול פי"ח) שמביא שמה בשמו טעם נכון למה דאיתא במס' נידה פ"ג שאלו תלמידים את רבי שמעון ב"י מפני מה אמרה תורה שעל יולדת וכו'. גם הג"מ משה מווילנא בעל חלקת מחוקק היה רעו וידידו האהוב לו כנפשו, ולפניו שפך במכתביו את כל לבו, ורוב תשובותיו אשר כתב בד"ת אליו ערוכים, ותמצאם כולנה בס' אסיפת זקנים 54). וגם בספר חלקת מחוקק (סי' י"ז ס"ק ד' ול"ט) תמצא חליפות מכתביהם.

הנודע לנו משלשלת משפחתו היא, שם אבי אביו היה, לפי דעתי, ר' אפרים נפתלי (ראה שו"ת הגאונים בתראי סי' כ"ז), והוא (ר' העשיל) היה בעל דודתו של הגאון בעל בית הלל ז"ל (ראה בית הלל יו"ד סי' פ"ד וסי' קצ"ח), ובנו הג"מ שאול (בתשובתו אשר בסוף שו"ת הרמ"א דפוס אמשטרדם תע"א) מתייחס עצמו אל הר"מ פדובה וכתב עליו „אמ"ז". ושני בנים שתילי חמד היו לו, שם האחד היה הרב מהו' דוב בעריש מנהיג הקהלה בעיר קראקא, אשר היה חותן הג"מ שלמה בן הג' בעל מגלה עמוקות (כן ראיתי באגרת יוחסין לאחת ממשפחות נכבדי קראקא, אבל לדעתי הוא ללא אמת, כי ראשונה סדר הזמנים לא יסכימו, ועוד כי חתם עצמו בהקדמתו למג"ע ואתחנן: התן הראש מהו' פייבש מק"ק ווילנא". והלאה בהערה 68 לתולדות הגאון מהר"ש עוד נדבר מזה). גם בת היתה לו, ותהי להגאון מהו' צבי הירש אב"ד בעיר לובלין לאשה (ברכת הזבח לזבחים ל"ג ע"ב וידי משה דברים רבה פ' שה ז') אשר היה מחותנו של הגאון מהו' אהרן שמואל ז"ל (ברכת הזבח שם), ואחד מתלמידיו היה הרב מהו' יוסף ר"י בעיר ווילנא, אשר חבר ספר ראש יוסף הנדפס בשנת תע"ו, והוא מזכיר שמה (דף מ"ם) את מורו זה הגאון מהורר צבי הירש. הרב המובהק מהו' בנימין זאב ז"ק (אביו זקנו של הגאון חכם צבי ז"ל) היה גיסו ולמד גם הוא בישיבת אביו הג"מ יעקב בלובלין ויתן לו גם את בתו לאשה (מגילת ספר למהר"י עמדין 55). בנו הרב מהו' דוב בעריש שזכרנו היה חותן הגאון מהו' גבריאל מקראקא שהיה אב"ד בעיר ניקלשפורג ועל כל מדינת מעהרן*) (שלשלת יחושו של הגמהר"ג הוא כזה: הוא היה בן הגאון מהו' ליב בן הג"מ חיים בן הג"מ סיני אחי הגאון מהר"ל מפראג (מגילת יוחסין) והוא נפטר בשנת תע"ח (שם). הגאון מהר"ג היה אביו של הג"מ בעריש עשקלים אב"ד בווינא, אשר היה חתן הגאון המפורסם מהו' שמשון ווערטהיים (ראה ברשימות המצבות להחכם פראנקל נומר תכ"ד). שלשלת בניו ובני בניו ניניו ונכדיו שתילי זתים של בנו הג"מ שאול תמצא הלאה בתולדתו. ויפה המליץ עליו ידידי החכם מהו' מו"ת באחד ממכתביו אלי על מה שמסופר עליו מפי ההגדה. כי נשאל בחלום אם חפץ שלא ידפסו ספריו אל יראה במות בניו, ויען גם אחד משני אלה הסרון לא יוכל להמנות, אבל יאבדו יד ושם — ואל בנים ובנות!

---

*) מהג"מ גבריאל מקראקא נמצאה הסכמה על הדפסת האו"ח עם המגן אברהם שהדפיס הרב מהו' שבתי בס (בעל שפתי ישינים וש"ח) בבית דפוסו בדיהרנפורט (בהוצאה השנית) וכתוב בראשה: הסכמת הגאון הגדול כמהורר גבריאל נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק מיץ אשר לפנים היה אב"ד בק"ק פראג יצ"ו ועתה נתקבל לאב"ד ור"מ דק"ק ריסא יצ"ו.

בנו הרב מהו׳ בעריש נפטר בעיר מגורו קראקא בשנת תנ״א , והיה כתוב על מצבתו (הנמצאה בביבליותיקא של הח׳ וואלף ת״ג עמוד אלף ר״ח) : מנהיג הקהלה והמדינה המפורסם״ .

ולא האריך ימים על כסאו בקראקא כי אחרי עברו כעשר שנה מיום בואו שמה נפטר בשם טוב (עשרים ימים לירח תשרי) בשנת תכ״ד . ואף אם גם מספריו הרבים אשר כתב וחיבר , רק מעט מזעיר נשארו בידינו , ויתרם אולי גם באוצרות הספרים לא נמצא׳ , אך אבד זכרם המה , בכל זאת שמעו הטוב לא נשכח מקרבנו , וזכרו לא יסוף גם מזרענו . וידידי אשר שמו זכרתי למעלה הודיעני לפני איזה שנים , כי נמצאו הרבה כתבי יד ממנו ביד המורה צדק אשר בעיר ווילנא הרב מהו׳ אליהו פרץ , הנפטר לפני איזה שנים , ומדוע לא ידפיסו אותם יורשי המנוח ז״ל ?

קצות תשובתו חידושיו והגהותיו הנמצאים בידינו אלה הם :

א) הגהות על ספר מצות גדול אשר נעתקו מגליון הסמ״ג של הגאון ז״ל נדפסו ראשונה בסוף הסמ״ג דפוס קאפוסט משנת תקס״ז .

ב) תשובות ערוכות לשואלים , ולפעמים הנה כשאלות לידידו הגאון מהר״ם . א) האחרונות נדפסו בס׳ אסיפת זקנים ״ד תקס״ו . ומספר זה לא ידע הח׳ פין בק״נ עמוד ע״ו . ב) איזה תשובות ממנו נמצאו בספר שו״ת הגאונים בתראי פראג תקע״ו . ג) תשובות אחדות נמצאו בכ״י בקובץ שו״ת מהר״ם מלובלין ובעל משאות בנימין , ברשימת ספרי רד״א פאליא נומר 635 .

ג) חדושי הלכות על קצת סוגיות ב״ק ב״מ וב״ב , כתב והדפיס אותן תלמידו הרב מהו׳ אהרן מפיו , ובתוכן נמצאו גם חדושי מס׳ מכות לאביו הג״מ יעקב אשר נעתקו מתוך כתביו , נדפסו ראשונה בלובלין תמ״ב , ושנית בפפד״מ תפ״ה .

ד) חירושי הג״מ יעקב ובנו הג״מ העשיל על יו״ד א״ה וחו״מ נמצאו בכ״י , ונועדו לדפוס , אשר לתכלית זה נלקחה מהג״מ דוד אופנהיים הסכמה וחרם אשר נמצאה עוד בראשיתן (עיין אוצרות חיים סימן רנ״ב ועמוד של״ה) אבל לא נדפסו . ועל ספר זה והקודם העירני בטובו ידידי הרב החכם שזת״ה נר״ו . והג״מ ש״ר לא ידע מכל אלה לבד מהגהותיו על הסמ״ג כאשר זכרנו למעלה .

ט״ז) . מהו׳ אריה ליב במהו׳ זכריה .

אחרי מות הג״מ העשיל נתקבל על מקומו לאב״ד ור״י הג״מ אריה ליב בהג״מ זכריה . מתולדות חייו עת הולדו ועיר מולדתו , זולת דברים אחרים ממשפחתו , לא נודע לנו מאומה , כי לא הניח אחריו ברכה שום ספר , וגם זכרונו בספרי המחברים מזמנו לא מצאנו .

את הנודע לנו משלשלת משפחתו היא, כי אביו הג"מ זכריה היה נקרא בימיו בשם „ר' זכריה הנביא", וגם הנסיבה לשם זה, נעלם מאתנו, והוא היה חתן הג"מ אפרים פישל, אשר היה נכד הג"מ פישל חתן הגאון מהרש"ל, הנזכר בסמ"ע (חו"מ ס' ס"ט סק"כ), ובהקדמת ספר מנורת זכריה להרב מהו' זכריה מענדל פודהייץ כתוב כזאת: נין ונכד להגאון הגדול המיו של הב"ש, שחתם עצמו בהקדמתו, חתן מאור הגולה וכו' הג"מ אריה ליב, וזה הגאון מהר"ל היה איש מופת בן הגאון הגדול החסיד מהו' זכריה מענדל אשר בסוף ימיו נתקבל לנשיא בארץ ישראל, ונקבר שם. ושמעתי מפי ש"ב הג"מ פנחס הורוויץ אבד"ק פפד"מ שבימיו היו קוראים אותו בשמו זכריה הנביא, והגאון מהר"פ הנ"ל הוא ג"כ נין ונכד לדהג"מ זכריה מענדל ומבני בניו של מהרש"ל", וכזאת כתב הה' הנ"ל גם בהקדמת ספרו זכריה משלם.

הג"מ אריה ליב היה נקרא בימיו „ר' ליב הגבוה" („דער הויכער") כהגאון מהר"ל מפראג בימיו, גם היה נקרא ר' ליב ר' פישלס ע"ש חותנו (כ"כ נכדו הרב מוהרר יוסף אבד"ק ייסלינג בשער ספרו חותם ה'). ואח היה לו גם כן גדול בתורה, ונקרא ר' צבי הירש אשר היה אב"ד בלבוב (כן כתוב בהקדמת ספר מצמיח ישועה על המרדכי, אשר המחבר מתיחס עצמו לאחד מנכדיו) ואחר כך אב בית דין בלובלין (הסכמה לספר לקט שמואל ווינציאה תנ"ד). שם אבי ר' זכריה אביו, היה הגאון מהו' בנימין מפוזנא (שער ספר שער נפתלי להרב מהו' נפתלי קצינילנבויגן). והרב בעל דקדוקי סופרים המוציא לאור ספר שו"ת מהר"ם בר ברוך ה"ג הנדפס זה לא כביר בלבוב, בחשבו בסוף הספר רוב יחושו ושיא הוסן משפחתו עד למעלה ראש, נפל בפח השגיאה בכתבו: בן הג"מ אריה ליב בן הג"מ זכריה מענדל בן הגאון המפורסם מהר"ל מפראג", כי לא היה בן מהר"ל מפראג, רק בן ר' בנימין מפוזנא כנזכר, וכבר העיר על שגגתו הרב מהו' אברהם בנימין קלוגער (ראה שה"ג החדש ח"א אות למד סי' ס"ב 56). ואולי שמו וכינויו „הויכער ר' ליב" השעוהו לחשוב כזאת, והאמין כי בודאי היה נכד מהר"ל מפראג, על כי שמו בקרבו, וגם כינויו עליו.

שני בנים ובת אחת היו לו, וכולם היו נודעים בימיהם לגדולי עולם אשר לא פסקה מהם תורה, הא' היה הג"מ זכריה מענדל אשר חבר ספר

אר היטב על ש"ע, והב' הרב מהו' אפ־ים פישל לאדמיר, פרנס של ארבעה הארצות (הקדמה לס' קונטרס עגונות), ובתו היתה נשואה להג"מ שמואל בעל ספר בית שמואל על אה"ע הנודע, אשר מזכיר בספרו זה (סימן נ"א ס"ק) דברי תורה משם חותנו. ובס' מצבות קודש (ח"א ציון מ"ה) זכר, כי על מצבת הג"מ שלמה זלמן במהו' שמואל הנפטר בשנת ת"ג, היה כתוב: הוא היה חתן הרב הגאון מהר"ל מק־אקא", אשר לפי"ז עוד בת שנית בלעדי אשת בעל בית שמואל היה לו. בהקדמת ס' בית שמואל (חדושי הלכות עה"ת זאלקווי תצ"ט) מכונה הרב מהו' זכריה אביו בשם ר' מענדל גלזכיר" עיי"ש.

באחד מתיקוני בהכ"נ מפה נזכר שהגאון הזה עלה בשבת חזון שלישי וגם מפטיר, וז"ל התיקון: הפטורת חזון אין אומרים מי שעלה כבר, וכתב הגאון המופלא מהו' ליפמן ז"ל בכ"י בזה"ל אא"כ יש טעם בדבר, שכיון שברוב הקהלות הרב מפטיר חזון שהוא ראוי להוכיח, אז יכול לעלות גם למפטיר; שהרי מצינו שאם אין לוי כהן קורא שני פעמים, וכן אם אין בב"ה אלא א' הבקי קורא ז"פ, וכן נראה לשון האו"ז שראיתי בסוף פרק במה מדליקין, וגם הגאון הרמ"א ז"ל בהגהותיו, אלא מוטב כתב והיינו אם אין טעם, נאום יו"ט". וכן העיד כמהו' זיינול סופר שהגאון המופלג מהו' אריה ליב אבד"ק קראקא שעלה שלישי וגם מפטיר, עכ"ל.

הרב הלזה היה אב"ד פה קראקא בימי המהומות והמבוכות אשר נסבו מאת המשיח השקר שבתי צבי ימ"ש, וכפי הנראה גם פה כבכל ארץ פולין היו רבים מאמינים בו לרגלי השמועות שוא אשר פרצו אז בארץ, והגאון בעל חות יאיר בספרו יאיר נתיב כ"י כתב העתק בוגין שלם על כל גדותיו, מהג"מ בירך דרשן מקראקא בעל זרע ברך שהיה תלמיד הגאון בעל מג"ע, שהיה גם הוא אצל המשיח השוא להתבונן בנפלאותיו, ועוד העתיק שמה כתב מקראקא לווינא ושורתיים שכתב הרב ר"נ הנביא להמשיח ותשובתו (ראה בית המדרש להודש אב עמוד צ"ב). והג"מ ליב העתיק גם הוא „כתב ששלח המקובל הגדול מהו' אב־הם כהן למשיח הנ"ל נוראות" (ראה שמה), ולאיזה צורך העתיקו לא אוכל לדעת.

שנת בואו לעיר קראקא לא נודע בבירור, אם נבחר שמה מיד בשנת תכ"ד או אחרי כן, אמנם בשנת ת"ל כבר היה בתוכה, ובשנה ההיא הסכים

על ספר חלקת מחוקק והתם עצמו: אב"ד בקראקא" . עכ"פ לא האריך ימים על כסאו כי עזב את ארצות נשיה בשנת תל"א (ט"ו אייר) . ועוד נמצאה פה מצבת קבורתו , אשר דמות אריה נחצב מאבן שיש עליה , אשר לזאת טעה בן הרב בעל שם הגדולים אשר במסעיו פגע גם בקראקא, והגיד לאביו כי הגאון מהר"ל מפראג נקבר בקראקא , כי היו שניהם שוים בשמם ובכינויהם , ואולי נחקק אז התואר „הויכער ר' ליב" על מצבתו , לכן נתחלפו לו זה בזה, ואנחנו נסלח לשגיאתו כי בן רב הוא !

י"ז) . מהו' אהרן שמואל קאידנובר .

על מקום הג"מ אריה ליב הנפטר בשנת תל"א, נבחר לאב"ד ור"מ הג"מ אהרן שמואל קאידנובר . מתולדתו וקירות חייו נודעים לנו רברים אלה :

הגאון מהו' אהרן שמואל נולד לאביו הרב מהו' ישראל בחצי השנית למאה הרביעית לאלף הששי , בעיר מלאה חכמים וסופרים היא עיר ווילנא . והרב בעל נחלת שבעה , אשר היה ממכיריו אח"כ, כתב (בספרו מהדורא בתרא דף ל"א ע"א) וז"ל: והגאון מהר"ש קאידנובר סיפר לי ששמו בשעת מילתו היה אהרן, וע"י חולי נשתנה שמו שמואל וקראוהו בשם שמואל , וחתם עצמו אהרן שמואל" עכ"ל . מכל הקורות אותו בימי נעוריו לא נודע לנו , רק כי נסע מעיר מולדתו לצקת מים על יד הגדולים אשר בארץ פולין , ויהי בעיר לובלין , וילמוד לפני הג"מ יעקב האב"ד שמה (ברכת הזבח לטור חו"מ סי' ע"ב וסי' שס"ח , שו"ת אמונת שמואל סי' כ"ד כ"ח וכ"ט , ברכת שמואל פרשת וישלח ופ' נשא) ואחרי מותו למד לפני בנו הג"מ העשיל (ברכת הזבח לזבחים ל"ג פ"ה, וק' בהשמטת השם , למנחות ט"ז וכ"ד , לכריתות ג' , שו"ת אמונת שמואל סי' כ"ד , ברכת שמואל פ' ויחי ופ' במדבר) ; ולדעת דה' פין בס' קריה נאמנה (הערה לעמוד ע"ג) היה גם תלמיד הג"מ משה בעל חלקת מחוקק , ולדעתו זאת היתה כונת הגאון בעל צמח צדק (סי' כ"ט) בכתבו: והנה החכם השלם מהו' שמואל ווילנא הגיד לי בשם רבו הרב הגדול מהו' משה ווילנא" , אך לדעתי לא כן הוא , ולוא היה תלמידו לא היה מחריש מלזכור זאת באיזה מקום מספריו , כאשר זכר את רבותיו אלה שזכרנו פעמים רבות . וגם אחרי חתונתו כאשר כבר

היה לו עזר כנגדו, בת האלוף הדיין מהו׳ אברהם ר׳ אלעזרש מווילנא (תפארת שמואל לשבת קס״ג) נשאר בעיר לובלין ויגר שמה ונשרפו לו שם ספריו (שו״ת א״ש סי׳ ל״ט). ויהי בשחת אלהים את ערי פולין ע״י חמילניצקי שבט אפו, אז הלך גם הוא עם אשתו ויוצאי ירכו נע ונד בתוך הגולים, ושתי בנותיו נהרגו אז בתוך ההפכה, כפי אשר הודיע אותנו בנו בכורו הרב מהו׳ צבי הירש (בהקדמתו לספר ברכת שמואל) ואלה דבריו: בעבור עלי צרות רבות תכופות וסמוכות זו לזו, כי פרים רבים סבבוני בלא עם יכעסוני, כמעט למרמס נתנני ה׳ בידי לא אוכל קום בידי האכזרים חרב היוני בהפוך ד׳ ערי מדינת פולין ק״ק לובלין ואנפיה, קול עלה נדף הרדפוני הכוני פצעוני כמעט חים בלעוני בק״ק קורווא, כל זאת ראיתי בעיני היותי במצודה רעה, ראיתי עני אני הגבר. גם אבי הגאון הרב המחבר ז״ל, שהיה רוצה להציל נפשו ונפל מאיגרא רמה לבירא עמיקתא ושף הרגל מדוכתיה, אמרתי מטה רגלו אך חסד אל יסעדני ותשאר אך נ״ח ונאנח, יצר קרא אבי מן המצר. ויזעק שמואל אל ה׳ בלב נשבר ומר, כי נוטל מאתנו כסף וזהב וס״ק לאין מספר, ונהרגו שתי אחיותי בנות אבי, ארץ אל תכסי דמן שנשפכו כשור פר, ועלינו יגן זכותן להתכפר, ואני הפעוט כרוך הייתי אצל אבי ואמי והייתי מתפלש בעפר בעבור חרב הנטוש עד צואר, אך בעצת ה׳ עצת הרשעים הופר, ויתפלל שמואל אל ה׳ אל תעש לנער כלה כי הוא בן יחידי ונפשו קשורה בנפשי בחמלה, ויעתר לו נורא עלילה, והצילני מחרב המכלה ולכן אגיש לו מנחה בלולה לאל אום נדגלה״ עכ״ל. ולא אוכל לכוון דעת החי׳ פין (שם עמוד פ״א) שכתב כי הלך עם הגולים מווילנא בשנת תט״ו ונתקבל לאב״ד בפיורדא, ומשם נתקבל לאב״ד בפרנקפורט; ולדעתי כל זה הוא ללא אמת, כי בשנת תט״ו לא היה בווילנא, מאשר ראינו מהודעת בנו כי הלך בגולה מעיר לובלין, ומדבריו נוכל לשפוט בצדק שהיה זה בשנת ת״ח ות״ט, כי הכינוים „חרב היוני” „בלא עם יכעסוני”, מוסבים רק על הקאזקים ולא על המוסקוויטים כאשר יראה כל מבין, כי המוסקוויטים עם מעולם היה, אך את הקאזאקים, אכרים אכזרים עבדי עולם לאצילי ארץ פולין, כנו כל הסופרים מהמאורעות ההם בשם „יונים” „עם לא היה” וכדומה, וידענו שבמחוז לובלין עברו הקאזאקים בשנות ת״ח ות״ט, אך בשנת תט״ו, אף כי גם המה נלוו אז אל השוועדים והמוסקוויטים ובעלי בריתם,

לא עברו במחוז ההוא . והנה בעת ברחו משם , לקח למפלט לו את ארץ אשכנז הסמוכה , ואז נתקבל לאב"ד בעיר פיורדא , וממנה אח"כ לקהלות רבות ושונות אשר נזכירם הלאה , וכן יספר לנו בנו שמה כי אחרי האסון ההוא : כאשר התעו אותנו אלהים להיות אבי הגאון ז"ל ראש לעם סגולה תורתו במדינת עסטרייך כולה" , ומארץ אשכנז ידענו שלא שב לווילנא , כי נשאר שמה עד בואו לעיר קראקא . גם החכם פין עצמו לא נתבררה לו דעתו כי כתב שמה (עמוד פ"א) : וכנראה מדבריו בתשובתו היה דר בלובלין גם אחרי צאתו מווילנא , ואולי למד אז לפני הג"מ העשיל" , ואיך היה אז בלובלין , הלא נתקבל אז , לפי דברי הח' פין , לאב"ד בפיורדא ? לכן האמת תורה דרכה והעיקר כאשר זכרתי , ובעיר ווילנא אולי דר תיכף אחרי חתונתו , ימים רבים לפני שנת ת"ח , ומשם כפי הנראה נתקבל לאב"ד או מורה הוראה בעיר ביאלא (ראה ברכת הזבח מנחות חידושים על הרמב"ם ומזה לא ידע הח' פין) , ואחרי כן שב לעיר מולדתו ווילנא , ויהי מבי דינא של הג' בעל חלקת מחוקק (הקדמת ספר שער אפרים) , ואחרי כן , לפני שנת ת"ח , נסע משם לסיבה לא נדע שחרה , ויבוא לובלינה , בעוד מורו הג"מ העשיל יושב על כסא הרבנות בתוכה , וישאר שמה עד ימי המהומות בשנות ת"ח ות"ט 57) .

בעיר פיורדא היה אב"ד ימים רבים , ובשנת תכ"א היה שמה עוד (ראה שו"ת נחלת שבעה סי' מ"ג וסי' נ"ב) , ומשם נתקבל לאב"ד בקהלות רבות וגדולות , אשר האחרונה מהן היתה עיר פרנקפורט דמיין , ומשם כתב כתביו ופסקיו בשנת תכ"ט (ראה שו"ת אמונת שמואל סי' ט' וסי' מם) וגם בשנת ת"ל . וכתב בנו בהקדמתו הנזכרת : ויהי כאשר התעו אותנו אלהים וכו' , הן אל כביר לא ימאס והגביר והגדיל כסא אבי הגאון הרב המחבר ז"ל למעלה בקהלות מפוארות אשר נקבו בשמות , אחר הגזירות קשות במדינות פולניא , אשר שם העיר הוא לו"ז לראשונה , ק"ק פיורדא וק"ק ניקלשפורג יציץ ציץ ופרח שושנה בק"ק גלוגא הגדולה עד כי תרום לק"ק רישא וכל בני המדינה , ומשם נתקבל לעיר ואם בישראל ק"ק פרנקפורט דמיין אלהים יכוננה ויגמול שקדים" . ולפי דבריו היה בתוך הזמן , אחרי שנת תכ"א , גם בארץ פוילן עיר גלוגא ורישא ,

ולפי הנראה היה שמה אך שנים מעטות, כי שב לארץ אשכנז לעיר פפד"מ; אך לא מצא בקרבו מרגוע, וכל הכבוד הזה לא שוה לו, כי נפשו איתה ורוחו השתוקקה למצוא נועם ועדן בארץ מולדתו ארץ פולין, אשר ·:ד לזאת בכל תאות לבו הטה אזנו לקול עדת בריסק אשר בארץ ליטא, אשר דרשה אחריו לתת את משרת הרבנות על שכמו, וידא כעל כנפי נשרים ויבוא שמה, ומשם נבחר אחרי שנת תל"א, לרב ואב"ד בעיר קראקא וגם זאת הוריע אותנו בנו שמה: ונתקבל לק"ק בריסק דליטא ועל כל מדינת ליטא ורוסיא היה לראש ולאבן פינה, כי אתו היה החכמה העצה והתבונה, עד שנתקבל לעיר מלאה חכמים וסופרים ק"ק קראקא, יכונה כרכא דכולא ביה, ובו התאוו למטעמות, וימלוך שמואל על כל מדינת פולין באשר המה נחים במקומות" אך את העיר לוז אשר בתוכה היה אב"ד בראשית בואו על אדמת אשכנז, לפי דברי בנו, לא ארעה באיזה מקום לחפש אחריה, וגם הוא בהסכמתו לספר נחלת צבי (וויניציאה תנ"א) חתם א"ע אהרן שמואל וכו׳ הגר לע"ע בק"ק לוז במדינת עסטרייך". —

כפי אשר יתראה מתשובותיו ומספריו תפארת שמואל וברכת הזבח, היה בעל סברא ישרה ודעה רחבה, ומאשר למד בילדותו ביחד את הגאונים בעל טו"ז ובעל הש"ך, איננו נושא להם פנים, ואל הרב בעל נחלת שבעה הוא כותב פעם בפעם ויעצהו שלא לעיין בספריהם: ומעל׳ שם לבו אל האחרונים ש"ך וט"ז ואני לא כן אנכי עמדי, עיקר עסקי ת"ל בפוסקים ראשונים ובש"ס, ועד שאנו מגרמי גרמי באחרונים נאכל בשרא אפתורא דדהבא בש"ס ובפוסקים רי"ף ורמב"ם ורא"ש שהם יתד שהכל תלוי בו, כי האחרונים מבלבלים הדעת והזכרון כי ת"ל כל מה שהעלו על ספריהם, על הרוב הדברים הנכונים באו מפי מ"ו ז"ל ומבית מדרשינו, ומה שאינו ברור הוא מדעת האחרונים, ומי שהוא בבית מדרשינו אראה לו חבילות שאלות בכל ספריהם ע"כ אין עסקי עמהם ת"ל ודי בזה, ע"כ יש למעל׳ למכור ספריהם ולקנות ד׳ טורים עם הב"י", (שו"ת נחלת שבעה ח"ב סי׳ נון 58): ומובא בספר מחותני ש"ך ז"ל, ומאתי יצאו הדברים תה"ל" (שו"ת אמונת שמואל סי׳ כ"ג) ושם (סי׳ ל"ט) כתב: ואני הנני מודיע תחילה למר שאין עסקי כלל לעיין בספרי

האחרונים ובפרט באותן שחברו בדורות הללו, כי אדמגרמנא גרמא באחרונים אבוא ואוכל בשרא שמינא אפתורא דדהבא בפוסקים הראשונים ולעיין בש״ס אשר הם תמיד לנו לעינים, ואף אם לפעמים נמצא שהאחרונים שבדורנו נטו מזה, אין לי עסק בהם ועמהם ואני אינני משגיח בהכרעתם כלל אם לא בדברי אמת שכיונו״; ולהרב בעל נחלת שבעה כתב עוד: ומה שמעל׳ מביא ראיה מדברי ש״ך, לתנייהו להנהו כללי דכייל מהותני נר״ו וכבר יש לי י״ג גווילי בענינים דס״ס״ (שו״ת נ״ש סי׳ נ״ב): וכל זה גורם למעלתו שמע׳ מעיין בספרים אחרונים ומאמין לדבריהם ואיננו רואה במקור ובגוף התשובה״ (שם סי׳ למד), ופעם כתב אליו: כי כל מה שחידש מעל׳ אומר אני יטול מעל׳ מה שחידש כי בעיני הם דברי שגגה״ (שם סי׳ נון). ובעיני הרב בעל נ״ש היה הדבר הזה רע, כי הגאון בעל הט״ז היה מורו ורבו (ראה נ״ש סי׳ ל״ו מ״ו ס״ט ע״ג ע״ה) ובכל זאת בעניני תורה וחכמה לא הרהיב עוז בנפשו לקפחו, כי קטנו עבה ממתניו, אך כאשר מצא מקום לקפחו בעניני ד״א לא חדל מעשות זאת ויכתוב: נראה שאין דבריו אלו אלא מן השפה ולחוץ, ואין פיו ולבו שוים כי אח״כ תוך כדי דיבור כתב בהיפך״ (שם סי׳ מ״ד). ופעם מתרעם עליו וכותב: ויען כי אמרה תורה לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח וגו׳ ע״כ לעצור במלין לא אוכל להתאפק ואעלה את העולה על רוחי רוח נשברה, איך שבעת הייתי בגליל גבירג ואזני שמעו מאחורי הפרגוד והיכל קדשו דמר עלי קול ענות קול גידופים לא אאמין שיצאו דברים אלו מפה קדוש. והוא באשר מאז היה לי מקום ללון תלונות הרבה על החתן של האלוף כמר זיינוול קרונך, ולא על מכ״ת היה תלונתי כ״א עליו והלואי שהיה נותן למכ״ת ריצוי כסף כפי רצונו, אך פרנסי המדינה יצ״ו הערוני על זה למגדר מלתא בשביל פעם אחרת כי לא יניחו הפרנסים שישמט אחד מי שיהיה שכרות הרב ולהנאות לרב אחר, ושמעתי אומרים משמו דמר שאם מכ״ת צריך לפסוק הוראות ופסקים של מדינת באמבערג הרשות בידו לתת סמוכין לבני מדינת במבערג, ואם הדבר אמת היה נראה כאילו מכ״ת רוצה להבאישני בעיני יושבי ארצי וככה לא יעשה, אף אם השואל ע״ה כסתם מקשן וכו׳ אך תה״ל באתי במו״מ בהלכה יהי כן שאין האמת אתי מ״מ גם בדורות שלפנינו בשו״ת שלהם נמצא כזה, וכי מפני כך יבזה להשואל

ברבים ? ואם אין פיו ולבו שוין אין עלי אשם , כי אלו הייתי יודע שאין הדבר כן אז אשיב ידי ממנו ואלכה לי אל הגדולים אחרים לעת הצורך , אך הלא מכ״ת בקש ממני לכתוב לו ולשאול ממנו ולהשיב לי ברצון וא״כ אין מקום לתלונתו ולהתפארותו״ (שם סי׳ ל״א) . אבל ספרי הב״י יקרים היו בעיניו מאוד וכתב : וכבר כתב הב״י בתשובה לטור א״ה שחיבר שכל דיין שפוסק ואין ספרו ב״י לפניו בודאי ישגה בהוראות״ , ולכן העיד עליו הגאון מהו׳ יעקב עמדן (במאמרו קרית ספר) : בעל ברכת הזבח ושאר חיבורים שאמרו עליו שהיה יודע טורים וב״י בע״פ 59) כי היה נאה דורש ונאה מקיים . ובכל זאת לא נחשוב עליו תועה כי רק מאשר רוח גאה וגאון נוססה בקרבו לא מצאו ספרי רעיו חן בעיניו , כי גאה וגאון שנאה נפשו , ונהפוך הוא כי הרחק הלאה רחק ממנו עד כי בחר בקצה השני , ומאיש גאה לא נקוה לשמוע את הדברים אשר כתב לשואליו ואעפי״כ תמה אני מה מצא בי ששימש את כלי הריק ונשבר״ (שו״ת אמונת שמואל סימן י״ג) ; ואני ד״ת לא ידענו״ (שם סימן י״ג) : מה אני ומי אני כי משמשת את כלי ריק ויבש ואין בה ליחליחות של תורה (שם סימן כ״ג) , רק בתום לבבו ובנקיון כפיו כתב את דבריו אלה על ספרי רעיו , ולאות על דברינו יהיה דבריו : והוכחתיו על פניו (שם סימן כג) והלאה ; ומחותני מהו׳ שבתי הודה לדברי ותיקנו בספר נקודות הכסף שחיבר , וכל זאת יהיה לעדה על טהרת מחשבותיו ויקרת רוחו לקיים הוכח תוכיח ולא רק להראות לזרים כי רב חילו לנתוש ולנתוץ דברי מחברים זולתו , ולדבריו אלה נוכל לתת אמון ואיש כמוהו לא יכזב .

בכל מקום בואו הרביץ תורה ברבים ולמד והעמיד תלמידים הרבה מקצות הארץ , ומישיבתו מזכיר במקומות רבים בספריו (ראה תפארת שמואל לב״ק צ״ג לב״מ ס״ב, חולין ס״ח וע״א וע״ב, ברכת הזבח לזבחים כ״ב, מנחות בחידושיו על הרמב״ם לדין חדש ולהלכות ק״פ) ובאחת מתשובותיו אל הרב בעל נ״ש כתב : אבוא בקצרה מחמת טרדות התלמידים ובני ישיבתי אשר אלי יום יום ידרושון בגפ״ת ובחילוקים הנהוגים בהתחלת הזמן״ (נ״ש סי׳ מ״ם) ; והוא כותב אליו : שלומו ושלום ישיבתו יגדל עד יכונן (שם סי׳ כ״ט) , ובנו הרב מהו׳ צבי בהקדמתו לס׳ ברכת שמואל כתב: אליו נקבצו תלמידים הרבה וכו׳ ואוכלין פרי מגדיו בישיבה״. ומגדולי תלמידיו היו הגאון המפורסם מהו׳ גבריאל מקראקא אב״ד בניקלשפורג (שם הגדולים) הג״מ ליב צונץ אב״ד בפינטשוב (ברכת שמואל פר׳

בראשית בראשית צו ושופטים) . ובנו הנ"ל כתב עליו (שם) : ספרי וספרא וכולא תלמודא דורש וחורז בעל פה ובלבו היו נאחדים". וכבר העיד הרב בעל שם הגדולים על ידיעתו הרבה גם בחכמת הקבלה , וכתב : וראה זה חדש דנראה דהגאון ז"ל מלבד ד־ חכמתו בש"ס ופוסקים ותוקף בקיאותו, כנראה בספריו , עוד אחרת היתה אתו , דהיה לו השגה ונגלו אליו גלגולי נשמות" ; אבל גם בלעדי עדותו נוכל לדעת זאת למדי מספרו ברכת שמואל , אשר כרובו הוא מדבר בחכמת הקבלה , מצירופים וגימטריאות וגלגולים, וכתב : ואמנם יש בידי להגיד גם ברורות הללו קצת גלגולים , אך כמוס הוא עמדי חתום באוצרותי" (ברכת שמואל פר' שופטים) , ובמקום אחר כתב : אעתיק סוד הגלגולים מה שמצאתי וקבלתי מפי רבותי, וקצתם נגלו מסוד ה' ליריאיו" , והיה בקי גם במקרא ומפרשיו , ובספרו (אמונת שמואל סי' כ') הוא חותר לדעת הטעם למה שקוראים תפילת המנחה, ומראה שמה בקיאותו במקרא גם בהרבה ממפרשיו . ומתוך כתביו נגנבו תשובית רבות וכתבים שונים מאת יורשי המנוח (הקדמת בנו לספרו ברכת שמואל). וראוי לשום לב למה שכתב (ברכת הזבח מעילה): נראי' דפי' מסכתא זאת איננה משל רש"י אלא מאחד מאיזה תלמידיו דוק ותמצא" .

משלשלת משפחתו ובניו נודע לנו : כי הוא היה החתן האלוף הדיין מה"ו אברהם ר' אלעזרש מעיר ווילנא (תפארת שמואל לשבת קס"ג ולמעלה) והיה שארו של הגאון מהורר יהושע מקראקא בעל מגיני שלמה (ברכת הזבח לתמורה פ"ב) אשר נתחמם בהספדו , ויזכור בספרו איזה דברים מתוך הספדו זה (שם תמורה ט"ו) . גם שני אחים היו לו , הרב מהו' דוד (הקדמה לס' בגדי ישע) והרב מהו' נחום כשם בנו , ובנו של אחיו זה הרב מהו' שלום שכנא חיבר ספר מאה ברכות (קריה נאמנה עמוד פ"ב ורס"ט) . בניו המה : בנו יחידו הרב מהו' צבי הירש אשר הוציא לאור ספרי אביו , ומזכירו בספרו (ברכת שמואל פר' מטות) אשר מצא את ספר לקוטים שחיבר ר' יצחק דמן עכו , בעיר פ"פ על העליה של דירתו בתוך הספרים הישנים . ומלבד שתי בנותיו אשר נהרגו במהומות הריקים בעיר לובלין , היו לו עוד שתי בנות , האחת היתה אשת הרב המופלא מהו' ישעיה הכהן מוויטעפסק (ברכת שמואל פ' תולדות) , והשנית אשת הרב מהו' נחום הכהן אחיו של הג"מ שבתי בעל הש"ך (שם פ' וישלח) אשר יצק מים על ידי הג"מ יעקב מטומשאב בישיבתו הרמה בק"ק סלוצק (ברכת הזבח למנחות פ"ו) . אחת משתי בנותיו אלה נזכרה בשו"ת צמח צדק (סי' ק"ג) אשר העידה בענין עגונה (הוא רק לדעת הח' פין שזכרנו למעלה שהחכם מהו' שמואל ווילנא הנזכר שם (סי' כ"ט) הוא מהרש"ק , כי גם בסי' ק"ג כתב : גם האשה מרת וכו' ב"ז הח' השלם הרב המובהק מהו' שמואל ווילנא הגידה בתורת עדות" וכו' , וזאת לא הביא הח' פין) . ובספרו (ברכת שמואל פרשת משפטים) מזכיר את נכדו מ' אברהם ז"ל : ולפי הנראה היה לו מלבד

בנותיו אלה, עוד בת שלישית אשר היתה אשת בן האלוף הקצין מ׳ יוסף ר׳ הירץ מגלוגא (סוף ספר ב״ש). גם את מחותניו הוא מזכיר בספריו את מחותנו הג״מ יואל בעל ב״ח (אמונת שמואל סי״ח תפארת שמואל למ״ק ל״ז) את הגאון בעל שער אפרים (שו״ת שער אפרים סי׳ קל״ג והקדמת בן המחבר לס׳ זה), את הרב מהו׳ צבי הירש חתן הג״מ העשיל, (ברכת הזבח לזבחים ל״ג), את הג״מ מאיר כ״ץ (שם לכריתות ג׳) את בנו הג״מ שבתי בעל הש״ך (שם לתמורה כ״ה תפארת שמואל לטור יו״ד סי׳ צ״ג שו״ת אמונת שמואל סי׳ כ״ג. ובתשובותיו אשר בספר נחלת שבעה כמה פעמים), ויתכן כי שני אלה כנה למחותניו ע״י חתנו הרב מהו׳ נחום כ״ץ, מחותנו האלוף הקצין מהו׳ יוסף ר׳ הירץ מגלוגא רבתי, אשר התחתן עמו בהיותו אב״ד בפ״פ (סוף דבר לס׳ ברכת שמואל), הרב מהו׳ יצחק הכהן גאנז מפ״פ חותן בנו הרב מהו׳ צבי ג״כ בהיותו אב״ד שמה (שם). גם איזה דברים מתולדות בנו נביא בזה, ז״ל בהקדמתו לס׳ תפארת שמואל: ואף אני הכותב בהאי עקא שקם עלי איש אחד למטה רשע הנקרא בשמו בן ציון בן ר׳ משה חורט וויזנער. רשעים ירדפוני בחץ שחוט לשונו ביקש לעקור בצתי, ולא על עצמו יצא אלא על הכלל כלו יצא, ועי״ז באתי במצודה רעה ראיתי אני הגבר שברזל באה נפשי עם זוגתי היקרה תי׳ וניטל ממני לעיני הוני ומחמד עיני, וכלי בית אשר לי, ולא נשאר בידי כ״א גויתי באשר ששם עלי עלילות שקרים, ונעים זמירות כבר כרתה עדיו ברוח הקודש יכרת ה׳ כל שפתי הלקות המלקקים ככלב, כי אף הוא ככלב כי כלב שמו ונבלה עמו שחיק טמיא, ולולי חסדי ה׳ כי לא כלו רדמיו ממני שנתן לי חן וחסד בעיני השררה יר״ה אזי חיים בלעוני חנם, וזכות (אבותי) המה עטרוני לבל אפיל ברשתו וע״י כן הוכרחתי לטלטל עצמי בטלטולא דגברא הקשה עלי למרחקים ולקיים בעצמי מאן דביש ליה בהאי מתא ליזיל למתא אחריתי למצוא מזור ותרופה למכאובי ולהציל נפש בני אשר הוא עדיין במצודה ובבית הסוהר במבצר בק״ק סלוצק וכו׳ רק אדיע צערי לשער בת רבים שביום הפוך ביום קרב ובמהפכה אשר קראני נאבדו ונטרפו מעמדי כמה חבילות חבילות כתבי קודש מחיבור זה ע״כ יתלו הדבר במקולקל אשר מעשיו היו מקולקלים וכאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע במעשיו התעתועים, ישלם לו ה׳ כפעלו ולא יהיה לו נין ונכד בקרבנו״, ואל זה רמז גם בהקדמתו לספרו קב הישר: מאפילה לאורה הוציאני וממות לחיים ומכור הברזל הצילני, באשר שרבים קמים עלי לבלעני חנם אין כסף בלא כיסופא יצאני, והמחבלין חובלין וכבישלא לעוגיא עטרוני, ומאה גלבין הכאוני פצעוני אתה ה׳ דן משפטי ודיני, כי נשאו רדידי מעלי ומחמד עיני כספי וזהבי ומטמוני, וכבעל השור נקי מנכסי יצאוני ונשכוני כנחש וצפעוני, שליו הייתי יושב בביתי ובעלי קרנים

דחפוני, המה בעלי זרוע אשר אין להם שר ומושל סבבוני, אמרתי ששחה לעפר נפשי אך חסד אל עזרוני, אז נדור נדרתי ביום צרתי בשברון מתנים בדמעות עיני" וכו׳. מורו ורבו המובהק היה הג"מ יוסף במהו׳ יודל אבד"ק מינסק (הקדמה לס׳ קב הישר ושם פרק פ"ה, פ"ו, פ"ז, פ"ח, פ"ט, צ׳, צ"א, צ"ג, צ"ד), גם למד אצל אבי הקודם הג"מ יודל אבד"ק קאוולי (שם פרק ל"ט), גם זכר בספרו גדולי זמנו הבלתי נודעים כ"כ, הג"מ יעקב העמדלש מלובלין (שם פ׳ מ"ה) ואולי אל זה כיון גם בפרק נ"ג, הג"מ משה לאנדי (פרק נ"ג), ואולי הוא ר"מ הנודע. ויחבר שלשה ספרים, א) קב הישר נדפס כמה פעמים ב) עופר האילים נשאר בכ"י ומזכירו (קה"י פ"ע) ג) ספר עברונות עם ציורים נאים בכ"י (הח׳ פין שם בשם רשימת ספרי רד"א).

דבר אחד יקר מאוד לקורות ישראל בארץ פולין ולמצבם בזמנו מספרו, אשר זולתו לא שמענו ממנו וגם סופרי הקורות לא העירו אזננו מאומה מזה; וכמעט נדמה לקרוא באחד ספרי המוכיחים בימינו בקראינו דבריו (פרק פ"ב): ועכשיו ראיתי מכשול גדול אשר הוא צפון ברוב המדינה אשר הרבה בני אדם עושין שלא כהוגן, והוא זה כיון דקי"ל שצריך האדם ללמוד בניו כשהן קטנים כל דבר בלשון הקודש כדי שיבוא בנו וירגיל עצמו בלה"ק, וחדשים מקרוב באו שמרגילים לקטנים בלשון צרפת וכשיגדל הנער אין אביו שם על לב שילך בנו לבית המדרש, כי אם השגחתו הוא רק על לימוד לשון צרפתי ושאר לשונות, אף דקי"ל דסנהדרין היו יכולין לדבר ע׳ לשון, מ"מ היו לומדים הלשונות דרך ארעי ולא דרך קבע, משא"כ עכשיו הלשון צרפת עיקר הלימוד והתורה עראי". עכ"ל, כל דבריו אלה יסובו על יהודי פולין, כי שמה חיבר ספרו, ומתאימים מאוד עם כתבי הקורות מזמן ההוא, ימי ממשלת המלך יאהאן סאביעסקי, אשר לקח לו את מאריא קאזמירא מארץ צרפת לגברת, ורוב אצילי הארץ התחרו להדמות במנהגיהם נימוסיהם ובלימודיהם לאזרחי צרפת; וראינו מזה כי לא הנזרו אז היהודים מכל וכל מתושבי הארץ, ומנהגי האחרונים לא עברו יד מבלי השאיר איזה רושם ופעולה על היהודים שבניהם. — ועוד דבר אחד מצאתי בספרו (פרק פ"ו) אשר גם אדותיו לא מעט נפלאתי, כי הדבר המסופר בס׳ שלשלת הקבלה על ר׳ שלמה בן גבירול מהישמעאלי שנתקנא בו והרגו וקברהו בגנו אצל אילן תאנה, יספר שמה על הרב מהו׳ שלמה אלקבץ. וכתב שם שקבלה בידו מפי זקנים וחסידים מי שמיקל באמירת קרובץ ואומר שאין חיוב כ"כ לאמרם אין מאריך ימים ח"ו כדרך שכתב הב"ח (ראה בתולדת חייו ע׳ 64). הרב מהו׳ צבי הירש אב"ד על כל מדינת העסין, במכתבו אשר בס׳ לוחות העדות, מתיחס אליו כזה: הק׳ נפתלי הירש וואשר טרילינג חתן החסיד מהו׳ הענלי קירכהאן בעל מחבר ס׳ שמחת הנפש, חתן

הג"מ הירש קיידנויר בעל מחבר ספר קב הישר, בן הג"מ (אהרן) שמואל קיידנויר בע"מ ס' ברכת הזבח תפארת שמואל וברכת שמואל".

מכל אשר זכרנו עד כה יתראה כי לא האריך ימים על כסאו בקראקא, כאשר כתב עליו גם הג"מ יצחק בהסכמתו לס' אמונת שמואל: הלא כי משחו ה' לנגיד על הגליל קראקא לראש שבטי ישראל, ולא האריך ימים על ממשלתו וניטל ארון הקידש"; וכאשר נסע בשנת תל"ו בעניני הארבע ארצות, לעיר קטנה חמעלניק לא רחוקה מעירו, בשבתו בין הרבנים אשר נתאספו אז שם;, הפקיר רוחו ביד אל כל בשר (י"ט תמוז), כפי הנראה בהיותו קרוב לימי השיבה. הרב בעל שה"ג ואחריו המוסיף לספר צמח דוד כתבו בטעות שנפטר בשנת של"ט, ועליהם אין להתפלא, אם לא ידעו שנת מותו, אך יען ראו בהסכמות הג"מ יצחק (ע"ס אמונת שמואל וברכת שמואל) שזכר לדאבון נפשו מות המחבר, וההסכמות נכתבו בשנת תל"ט, חשבו כי היא השנה שבה מת, אולם יותר יש להתפלא על החכם פין שכתב (ק"נ עמוד פ"א) שנפטר בשנת תל"ח, ונטה מדעת בעל שה"ג עקב ראותו כי ההסכמה לס' א"ש נכתבה בכ"ג שבט תל"ט, ובה נזכר כי כבר מת המחבר, לכן המציא מדעתו שמת בשנת תל"ח, גם עשה לה כינים שמת באותה השנה אשר מת גם מחותנו הרב בעל שער אפרים; ואנחנו לא מפיהם אנו חיים, ויותר נאמנה לנו עדות כתובת מצבתו הנעתקת בביובליאתיקא של הה' וואלף ופנקס הח"ק אשר תכתוב אודותיו (דף קפ"ב ע"א): יזכיר אלהים נשמת אב"ד הגאון הגדול מהו' אהרן שמואל בן החבר ר' ישראל שנסע מכאן לועד הגליל נתאספו וישבו בק"ק חמעלניק ושם יצאה נשמתו הקדושה בקדושה ובטהרה בליל ג' לסדר פנחס שנתאוה משה רבינו למיתת אהרן, י"ט תמוז תל"ו לפ"ק". גם לוא היה ספר ב"ש לנגד עיניו, היה רואה בהקדמת בנו שזכר שמה פעמים כי מת בשנת תל"ו לא תל"ח. — ספריו שחיבר הלא המה:

א) ברכת הזבח, על הש"ס מסדר קדשים, שדה שלא נעבד עוד בימיו, הגהות וחידושים עמוקים, נדפס ראשונה בחייו ע"י חתנו בשנת תכ"ט, ושנית עם פירוש עומר מן על המקימות הסתומים. ויקר היה ספרו זה בעיניו מאוד, ויכתוב אודותיו אל הרב בעל נ"ש כזאת: וכחבורי אשר קראתיו ברכת הזבח לסדר קדשים שחברתיו בע"ה יישבתיו בטוב טעם ודעת, הש"י יהיה בעזרי להוציאו לאורה, ולהביאו לביה"ד לזכות בו בני גילי כי הוא חיבור נהמד לגפ"ת ומיימוני לא נעשה כמוהו עד עתה תל"י". (שו"ת נחלת שבעה ס' למד). ונמצאו הגהות הג"מ יעקב עמדן ע"ס זה בכ"י (ע' אוצרות חיים נומר 616).

ב) אמונת שמואל, שו"ת וחידושי דינים מד' חלקי ש"ע, נדפס ע"י בנו פפד"מ תמ"ג.

ג) **שו"ת מפוזרות** בספר שו"ת נחלת שבעה (סי' למד מ"ם מ"א מ"ב מ"ג נון נ"א נ"ב) .

ד) **תפארת שמואל** הגהות וחידושים על האשר"י מסדר נזיקין , והגהות על הטורים , גם השגות על חידושי מהרש"א נדפס ג"כ ע"י בנו פפד"מ תנ"ו .

ה) **ברכת שמואל** , עה"ת מעורב מחידושי אגדה פלפול וסתרי תורה מרמזים סודות צירופים עם גימטריאות , נדפס ג"כ ע"י בנו שם תמ"ה .

ו) **סדר גיטין וחליצה** , העתיקם מכמה וכמה שו"ת ומכ"י של גאוני הארצות , נשאר בכ"י באוצר ספרי רד"א (רשימת ספרי רד"א והביא בשמו הח' פין שם עמוד פ"ב) .

י"ח). ר' יצחק חריף ממשפחת לנדא.

אחרי האסף הג"מ אהרן שמואל קאידנובר אל עמיו בשנת תל"ו , נקרוא נקרא הג"מ יצחק חריף לשבת על כסאו . גם מתולדותו זמן הולדו ועיר מולדתו לא נודע מאומה , מלבד דברים מעטים הנוגעים אל משפחתו כי גם הוא לא הניח אחריו זכרון שום ספר .

טרם בואו לקראקא היה אב"ד בעיר קטנה אפטא (הקדמה לספר נחלת יעקב ואבני שוהם א"ד תפ"ז) ואיזה חידושי תורה מובאים משמו בספר זה (פרשות בראשית וירא ויצא ושם קראוהו : ר' יצחק אפטיר, ויחי בהגה לנחלת יעקב ובאבני שוהם , בא , תבוא , וילך האזינו ושם כתב עליו : מ' יצחק אפטיר שהיה אב"ד ור"מ דק"ק הנ"ל וכוף ימיו בק"ק קראקא והגליל', ברכה ב"פ), ומקצתם נראה שהשפיק בחכמת הקבלה. וימים מעטים אחרי שנת תל"ו בא לקראקא , ומזה נלמוד כי מה שכתב המוסיף לצמח דוד שהג"מ מאיר שטערן נתקבל לאב"ד בקראקא ומת על דרכו בעיר ווייזל בשנת ת"מ , (וזכרנו את דבריו במבוא), שאין ממש בדבריו, כי עוד לפני שנת ת"מ נתקבל הג"מ יצחק לאב"ד, ובשנת תל"ט הסכים על הדפסת ספר ברכת שמואל ואמונת שמואל להגאון מהו' אהרן שמואל ז"ל האב"ד ההולך לפניו (קצת דבריו העתקנו למעלה) וכבר היה אז בקראקא, וכן הסכים אז על ספר הולך בדרך תמים הנדפס בפפד"א שנת ת"מ .

המעט הנודע אלינו ממשפחתו הוא , כי שם אביו היה זאב והוא בלתי נודע לנו וארבעה בנים שהילי חמד היה לו הרב מהו' חיים אשר

דר בעיר שידלוב (ספר נחלת יעקב ואבני שוהם פ׳ וירא בא , תבוא) הרב מהו׳ צבי הירש שדר בעיר אפטא (שם פ׳ ויצא) ושם כתוב עליו : הנגיד המפורסם המופלג פו״מ מהו׳ צבי הירש סג״ל לנדא מק״ק אפטא״ , ומזה נראה שהיה כינוי אביו לנדא ממשפחת הלוים , „והחכם הכולל אביר הרועים מהו׳ דוד״ אשר דר בוואדיסלאב (בשער הספר הנזכר ובהקדמה) ומחבר אבני שוהם היה התנו של מהו׳ דוד הלזה , הרביעי והאחרון האלוף המרומם מהו׳ אריה ליב אשר היה גיסו של הרב בעל ידי משה על מדרש רבה (ידי משה מדרש חזית פסקא לריח שמניך). מגדולי תלמידיו של הג״מ יצחק חריף ז״ל היה הג״מ אברהם ברודא (הקדמת ס׳ נ״י וא״ש הנ״ל) .

הוא האריך ימים ויהי זקן מאד, כאשר נראה מהכתוב על מצבתו : „כנ׳ שנה היה תופש בישיבה של מטה״, אך ימי ממשלתו בקראקא כשנים ההולכים לפניו לא ארכו , ובשנת תמ״ג שב רוחו אל מעונתו , וארבעה ימים לפני מיתו , י״ז לירח האתנים , הסכים על ספר שבתא דריגלא להרב מהו׳ צבי הירש חאטש מקראקא בעל מחבר ספר חמדת צבי על תיקוני הזוהר, וימת בהושענא רבא , אולי כתב אותה על ערש דוי . בפנקס הח״ק (דף קצ״ט ע״א) נכתבו עליו תוארים גדולים .

י״ט) ר׳ אהרן תאומים דרשן .

על מקום הג״מ יצחק חריף אשר נפטר בשנת תמ״ג נבחר הגאון הדרשן מהו׳ אהרן תאומים לאב״ד ור״י . מתולדות חייו נודעו דברים אלה:

הג״מ אהרן נולד לאביו הרב הגדול מהו׳ משה תאומים בן הקצין הנדיב החכם השלם מהו׳ שמעון תאומים , בקצה המאה הרביעית לאלף הששי, אולי בעיר פראג . בהיותו עוד נער ורך נלקח מאתו ארון אלהים אביו הרב ז״ל , ונתגדל על ברכי אביו זקנו אשר הוציא זהב רב מכיסו , והפריז ממונו ליבותיו ללמדו תורת אל חי , וכה יספר בהקדמתו לספר בגדי אהרן : אנכי הצעיר בלא״א הרב הגדול מהו׳ משה תאומים זצ״ל הייתי נער ורך בשנים כאשר נלקח ממני ארון אלהים אדוני אבי זצ״ל , ועלתה נשמתו למרומים ונתגדלתי על ברכי א״מ זקני זצ״ל מפתו אכלתי ומכוסו שתיתי , הוציא מכיסו והפריז לרבותי והעמידני על רגלי״. וכאשר יצא שמו בארץ

בימי בחרותו התחתן עם הרב החכם המופלא מהו' אברהם נ"ש מעיר פראג אשר נתן לו את בתו לאשה (שם בהקדמה) אשר היתה נין ונכד להג"מ שאול וואהל (גדולת שאול דף כ"ד) , ואחרי שנים מספר בהיותו עוד צעיר לימים ומצא חן בעיני אלהים ואדם , בחרוהו ראשי עדת פראג למגיד משרים „להודיע את חוקי אלהים ואת תורותיו תמידין כסדרן מדי שבת בשבתותיו" (שם בהקדמה), ויהי עומד על משמרתו משמרת הקודש אחד עשרה שנה , כדבריו שמה : „ויש נבחר ונתקרב זה אהרן מדי שבת בשבתו לגשת פני ארון וכו' וסימנך אחד עשר יום מחורב יום לשנה , זה אחד ועשר שנה דרשתי רצופין לפני בר בי רב וצורב , ותמיד נתמלאה העזרה , אתה ה' תשמרם ותהיה להם לעזרה". ויתן אל לבו לחרות את דרשותיו ההן בעט ברזל ועופרת ויכתוב אותה מעט מעט עלי לוח למזכרת , וכה דבריו שמה : ובאשר משמר אחד יוצא ומשמר אחד נכנס לא נתתי השב רוחי לאסוף ולכנוס , באשר ימי השבוע היו קטן מהכיל לפרנס את השבת ולכלכל , מלבד הויות דאביי ורבא והמלאכה היתה רבה , אשר על כן הוצרכתי לתת הקולמוס לנרתק ובראשי פרקים רשמתי חדת ועתיק". ומאז יצא שמו למרחקים לדרשן גדול ומפואר , ואומן אין כמוהו מלבד בקיאתו הרבה בתלמוד ומפרשיו ויקרא שמו „ר' אהרן דרשן" שם הנשאר לו לכבוד עד יומו האחרון (החכם ד"ר צונץ בספרו (גאטטעס דיענסטליכע פארטראֶגע דער יודען עמוד תמ"ג) בחשבו לאחד אחד את החכמים אשר בשם „דרשנים" נקראו ובארצות מולדתם אשכנז ופולין בשם זה נודעו , לא ידע ממנו) ואמנם על פי הדרך הנהוג אז בדרושי־אגדה היה אומן נפלא פיו מפיק מרגליות בונה מבצרים ברוח פיו כלולים בהדרים ובנוים לתלפיות , והג"מ דוד אופנהיים העיד עליו בהסכמתו לס' ב"א : ואף כי בירעי ומכירי קאמינא מכירו הייתי לשעבר ה"ה כבוד הגאון המחבר כשהיה אב"ד ור"מ בק"ק ווירמייזא שהיה דורש טוב לעמו דרושים נפלאים דרושים לכל חפציהם , דרש מהך גיסא ודרש מהך גיסא ומסתמא שניהם שוים לטובה וכו' ואין בודקין לכסות ומעלין ליוחסין להיות מוכתר בנימוסין וקילוסין". והמחבר עצמו כתב בהקדמתו כי דרשותיו להיותן אהובים וחביבין כ"כ עד כי שומעיו העתיקו אותן לעצמם, גנבו כחשו גםשמו בכליהם לגודל חמדתם להבנות ממנו: ושנית באשר כל שבת ושבת בפרקא היו שם ספסלים מלומדים ובחורים

וכאשר שמעו מפי נאמרים אז העתיקו להם אותן הדברים והלכו למקום שאין מכירין אותם, לא יאי הם ולא יאי גלימתם, עומדים ברבים ודורשים ואומרים לנו המים, ומתחיל בשבח ובגנות מסיים, ולכסות הדבר לפעמים תופסין עליו טלאי ע״ג טלאי אשר לא יצא בהם תלמידי חכמים ואת אשר איננו טלוא גנוב הוא אתו וכל אחד מחליף שטתו, ואמרתי יוחקו מלי בספר ואכתוב האלוף בלוח חרות למען יהיו דברי נכרת ולא ירימו עוד ראשם ויגלו בהתתיידהו ויזיל בשתי מנייהו״. מעט מעט נודע שמו ותהלתו בכל ארצות מולדתו, ויהי זכרו מפואר בכל אפסים, ותבחר בו עדת ווירמייזא לאב״ד ורב, וישימו עטרת ערתם בראשו, והוא בנפש חפצה נתן אוזן קשבת למשחריו, ויסע מעיר פראג, וברוב כבוד והוד נתקבל שמה וישב על כסא ממלכתו, וכה דבריו שמה: וכאשר ארכו הימים נתן ה׳ בלב האלופים הפרנסים, ובלב אחד היו נואמים ה״ה פרנסי ק״ק ווירמייזא אשר מעולם אנשי השם מחורבן הבית, יפה פרי תואר וזית, ובחרו אותי להיות להם לראש ולמורה צדק, להחזיק כל בדק וסדק, ונענתי להם ראשי וקבלתי עלי משא עמי ועדתי, כי אמרתי מתי אעשה גם אנכי לביתי, בלימודים אח״ים בש״א שמינא אפתור דדבא לזכות בזה ובבא״, וזה היה בשנת ת״ל ויהי שמה שבע עשרה שנה רועה את צאן אחיו על מי מנוחות עד שנת תמ״ז (הסכמת רד״א לס׳ בגדי אהרן) וירעם בתבונות כפיו על נאות התורה ויראת ה׳ טהורה, בני העדה שמחו בו, גם הוא אהב את צאן מרעיתו וכאב את בן ירצה, וכאשר קראוהו בשנת תל״ז מעיר ליסא בארץ פולין למשחו למלך עליהם ולהיות רב אב״ד לעדתם, לא אבה לעזוב את מקום מנוחתו האהוב לו (יאיר נתיב להג״מ חיים יאיר בכרך בעל חות יאיר בכורים לשנת תרפ״ר עמוד כ״ב), בעת ההיא נתן אל לבו לאסוף את דרשותיו המפוזרים כה וכה אל מקום אחד, ולהוציאם לאורה ע״י מכבש הדפוס, לזכות את הרבים, להטעימם מנופת נטפו שפתיו ולהשביע את המתאוים ממגד דרשותיו היקרים ונחמדים, כדבריו: והיה ביום השלישי בעת הפנאי וביטול מלמדים אמרתי לסדר כל הפרשיות אשר דרשתי מוכנים ומיוסדים, והנה ערבים דברי דודים מתוקים מדבש ונחמדים, והנה אמרתי יהיה לי לבדי ולדורות; אמנם הנה ראיתי שתי ראיות הא׳ למען יהיו דברי מפורסמים ולזכות בו את הרבים ושנית באשר כל שבת ושבת בפרקא היו וכו׳״, ויחבר אז את ספרו בגדי אהרן לבוש נחמד כפי

מנהג העת, אשר נדפס אח״כ ע״י בנו. וכבר היה לו אז בכתובים חיבורים רבים בגפ״ת ויבקש מאלהי העזר לזכותו להוציאם לאורה : וקראתי שם הספר הזה בגדי אהרן כי ידוע מ״ש הזוהר וכו׳ וכמו כן אזכה להוציא לאור שאר חיבורים אשר חברתי״ גם בעת ההיא הוציא לאור את ספרו מטה אהרן על הגדת פסח, מטה עוז מקל תפארה, אשר נגדו התקומם הגאון בעל חות יאיר כאשר יבוא הלאה .

ימים רבים ישב על כסאו במנוחות שאננות עד אשר הרגיז ה׳ את יושבי העיר, ויבא מלחמה בשעריהם חרב ומגן בחוצותיהם, והוא בשנת תמ״ז אשר שנתים לפניה פרץ ריב בין מלך צרפת וקיסר אשכנז, וחיל הצרפתים פשטו על עיר ווירמייזא וסביבותיה ויצורו עליה 60) אז בראותו כי היו תלואים לו מנגד, נעתר לעדת קראקא אשר דרשה אחריו להנהילו את כסא כבודם, אשר זה כארבעת שנה משנת תמ״ג לא היה להם רב אב״ד במות הג״מ יצחק, ויסע מווירמייזא, ואלהי הרחמים פרש עליו כנפי חסדיו ויציל אותו ברוב רחמיו מכף חיל הצרפתים אשר כארבה לרוב סבבו את העיר מקצה ; ובפנקס הח״ק מפה נזכר : ובעת שהיה מלחמה גדולה בין המלך פרנציז יר״ה ובין הקיסר יר״ה נתקבל הוא לרב מדינה בכאן זק״ק קראקא והגליל, וברוב הצרות איך שיוכל להציל את עצמו משם, והקב״ה הציל אותו מידם״, ואחרי ימים אחדים בנסעו משם נלכדה העיר ונהרסה עד היסוד בה, ויהי לנס .

בראשית שנת תמ״ז ישב עוד על כסאו בווירמייזא, וכתב אז משם תשובה אחת תמצאנה בשו״ת חות יאיר (סימן קכ״ה), ובקצה השנה נסע משם, אך לא בא לעיר חפצו בה (קראקא) עד שנת ת״ן, כי נתעכב בדרכו ברוב ערי אשכנז הגדולות, המבורג ברלין והנובר, ובכל מקום בואו קבלו אותו ברוב כבוד ויקר, וידרוש שמה בבתי כנסיות לפני שומעים לאלפים אשר לחצו עצמם לשמוע דרשת הדרשן המפואר בעת ההיא, ולאהד ממיודעיו כתב על דרכו: הנה בעברי פה המבורג ובשבת העבר דרשתי פה דרוש נפלא, ועדיין אני פה עד יום א׳ ודעתי אי״ה להיות ביום ג׳ בעיר הנובר אבל לא ידעתי השורש, כי זוגתי הרבנית תי׳ היא עם ב״ב הם בק״ק הלברשטט ולא ידעתי אם יכתבו לי יום ה׳ הסמוך שהם נסעו על דרכם לברלין ואז צריך ליסע מפה לברלין (שו״ת אבן השוהם סימן ס״ה) . גם הסכמות על ספרים שונים פזר מלא חפנים על דרכו כי רוב המחברים דחקו עצמם לפניו

וכמוצא שלל רב ששו להדפים הסכמתו בראש ספריהם , בעיר ברלין הסכים על ספר בית אהרן , וע"ס בית שמואל בהיותו בעיר ברעסלויא , ועוד כהנה, ואף אם לא נדע ברור הנסיבה על התעכבו זמן רב כזה על דרכו, אשר לפי דברי הגאון בעל חות יאיר (יאיר נתיב כ"י בכורים שם עמוד כב), היתה מפני עלילת השר, והוא קצר בלשונו ובל הודיע אותנו איזה שר , וגם תוכן העלילה נפלא ממנו , בכל זאת השערה קרובה יש אתנו בזה ובהערה 61) תמצאנה. ובירח ניסן ימים מספר לפני חג הפסח, בא לקראקא לשמחת כל העדה אשר חכו על בואו בכליון עינים, ונתקבל ברוב ששון ויקר, וממספר רוב הקינים הגה והי אשר קוננו אחרי כן על מותו , נוכל לראות כבמראה מוצק עד מה רבתה שמחתם בבואו שעריהם. וישב על כסאו לשפוט את עמו בצדק משפט ומשרים ; אך אם אדון השלום לא יבנה בית , שוא עמלו בו בוניו , כי עד מהרה ערבה שמחת העדה , כי שמשו נטה לערוב בעוד כפתו רעננה , ובשבתו כארבעה ירחים על כסאו בטח שלו ושלאנן , ויסע לועד הגליל , אשר היה אז בעיר קטנה לא רחוקה חמעלניק , ובהיותו שמה פתאום החרידוהו ממנוחתו , כי באו אליו ביום השבת לסדר ויעל אהרן , חיל השר בפקודתו , ויקחו אותו בחזקה , ויכוהו ברצח נורא , וירכיבוהו על הסוס , אשר נפל ממנו על דרכו פעמים ושלש , עד אשר יצאה נשמתו ויפקיד רוחו לאל השמים , וגם סיבת מיתתו נעלמה מאתנו , אך יתראה כי דברי העלילה אשר הזכיר בעל חות יאיר , אשר מסיבתה טלטל עצמו טלטלה גבר שנתיים ימים ולא יכול לבוא למנוחתו , היתה גם היא נסיבה להריגתו באופן נורא כזה ; ובפנקס הח"ק אשר קצות דבריו זכרנו למעלה כתוב עליו (דף ר"ח ע"א) : יזכור אלהים את נשמת אדוננו מ"ו החסיד והעניו הקדוש , ממש עליו נאמר אי חסיד , אי עניו אביר הרועים מופלג בתורה שר הבירה , נ"י פ"ה ע"ה רשכבה"ג הגאון הגדול המופלג מהו' אהרן במהו' משה שהיה מחבר ספר מטה אהרן , שהיה תופש ישיבה כמה שנים בק"ק ווירמייזא , ובעת שהיה מלחמה וכו' והקב"ה הציל אותו מידם ואחר איזה ימים נלכדה העיר ונהרסה שלא נודע איזה מקומה והקב"ה הצילו מהמפכה הזאת ובא בעו"ה לכאן על כסא ממלכתו לערך ששה עשר שבועות , ואחר נסע לועד הגליל לק"ק חמעלניק כי שם נתאספו , ובשבת לסדר ויעל אהרן וימת שמה אחר תפילת מנחה ממש בעת רצון ישב בבטח בביתו , באו

חיל מן השר סטראוניק ולקחו אותו בעו"ה על לא חמס בכפו , ויאסרו אותו והכוהו בעו"ה מכות אכזריות ולקחו אותו בחזקה על הסוס גי' קלא (ידידי הח' מהו' מו"ה פתר כונת הכותב הסוס בגי' קל"א (131) ומלת קְלא פי' מוקש ופח , יהי שלחנם לפניהם לפח ת"י קימהון לקלא) ובעו"ה נפל פעמים ושלש מן הסוס עד כי בבקשה גדולה שהניחוהו על העגלה ולא באו מפתח העיר עד שיצאה נשמתו הקדושה והטהורה בחמעלניק . . . בעת רצון ממש בזאת יבוא אהרן אל הקודש , כי בזאת ב' פעמים זאת גי' עת רצון ממש זה קרבן אהרן דא אתָן הזקן רב אהרן , וממש היה עת צרה ליעקב , וביום א' ג"אב הוליכו גופו הקדוש לק"ק פינטשיב כי היו יריאים לקברו בחמעלניק ובק"ק פינטשוב מנוחתו כבוד , והבשורה הרעה על רב מדינה באה לכאן ביום ב' שלא נאמר בו כי טוב ולעֵת מנחת ערב עשו מספד רב בב"ה הישינה במר בכו . . . בשביל רב מדינה" ע"כ, ובתיקוני בתי כנסיות פה נמצא אמ"ר מיוהד עליו בחרוזים נאים 62) .

ממשפחתו נודעו לנו רק דברים מעטים , הג"מ ליב צינץ היה גיסו , כפי אשר כתב עליו בנו : אדפיס דבר בשם אומרו דהיינו בן אחותו דכבוד אמ"ו א"א הרב הגדול זציק"ל , בן אחותו כפשוטו וכמדרשו על שם חכמתו ה"ה הרב המופלג מק"ק סטריא כמהו' שמחה זצ"ל בן הרב הגדול ומופלג כמהו' ליב צינץ שהיה אב"ד בק' העלישויא ובק' פינטשוב" , (בגדי אהרן פר' ויצא) , אביו הרב מהו' משה השאיר אחריו כתבי חידושים ויזכירם בספרו לברכה : והנה מקצת קושיות וביאור הגמ' הנ"ל מצאתי כתוב בכ"י א"א הג"מ משה תאומים זלה"ה (שם פר' ויקרא) . גם שם אשתו הראשונה ידענו והיא מ' שרה אסתר ותמת בשנת תמ"ו ״ (י"ד שבט) בווירמייזא ותקבר שמה (ראה נפשות צדיקים ע' ע"ב) . רק בן יחיד ובת יחידה היו לו , הרב מהו' ליב תאומים אשר היה אחד מדייני עיר פפד"מ ואשר הוציא ספר אביו לאור , ובתו היתה מ' שרה מילקא , ותמת גם היא בווירמייזא בשנת תמ"ו ימים לא כבירים אחרי מות אמה (יוד תמוז נ"צ שם) . ויתר בניו ובנותיו אשר היו לו מתו עוד בילדותם (הקדמת בנו לס' ב"א) .

רוב הכבוד ופאר אשר נעשה לו בכל מקום בואו , אשר אל כל דבריו ייחלו אל כל הגה והמולה היוצאת מפיו , נוכל לראות גם מזאת , כי רב אחד מובהק הוא הרב הגדול מהו' אליקים געץ אב"ד בהילדסהיים וקהלות אחרות באשכנז בעל שו"ת אבן השוהם , התחנן לפניו ויבקש מאתו , יען ידע אותו כי הריץ אליו שאלותיו , להזכירו ולדבר טוב עליו במקום אשר יבוא שמה , וקוה קותה נפשו כי אמרי פיו לא ישובון

ריקם ויהיו לו לעזר להשיג משרת רבנות בעדה גדולה מהעדה אשר היה בתוכה בעת ההיא, וגם הוא מלא שאלתו ויכתוב אליו בקצה מכתבו: תו אין אני בדא״י ארו״ן כאשר הגדתי למעלתו להשגיח שאוכל בעזרת האל לגדלו לנשאו ולהזכירו לטובה בין נגידים, ואל יקים את דברו וכסאו יתגדל ויתרומם ויתנשא״ (שו״ת אבן השוהם סי׳ ס״ה); והג״מ אהרן שמואל קאידנובר ז״ל אשר רק באיפת רזון זעומה מדד את קוי התוארים חבל אחד, כתב אליו תשובה (שו״ת אמונת שמואל סי׳ נ״ח) בכבוד לא מעט. ויתראה מכל זה שהיה נודע בימיו לאחד מגדולי זמנו אשר בהם ישראל התפאר.

ויש עוד לדבר בסיפור תולדתו מדבר הריב אשר היה בינו ובין הגאון המופלא מהו׳ חיים יאיר בכרך אשר כפי הנראה התפרץ אז בשצף קצף בעודנו בעיר ווירמייזא, ואשר הסיבה העקרית נעלמה מאתנו. אמנם זאת נראה ברור שהריב התגלה רק אחרי שנת תל״ח, שאז בשנה ההיא הסכים מהר״א על ספר מקור חיים של מהר״ח, והפריז לספר שמה מתהלותיו ומיקרתו והתמדתו הנפלאה (קצות דבריו שמה נעתיק בזה: סיני ועוקר הרים וצחיחין עריבים דבריו כניחוחין ועולת מחין, הוא הרב הגדול המופלא נ״י פ״ה כמהו׳ חיים נר״ו בנן של קדושים בן הגאון המופלא וכו׳, כי אתון עדי ואצדיק בצדקתי כי הרב המופלא נר״ו היה זה שנים רבות אתי במחיצתי ישב אוהל ומקנה קנין תופש כי נר״ר ואשתא מפיו נוצצין ולא זז מכותלי בית מדרשתי בהתבודדות, ולעפעפיו לא נתן שינה ותנומתו ומשנתו המתמיד ונתן מים נמדה ומצא כדי מדתו, מים חיים למוצאיהם אשר הוציא לאורה דמיא לשפירותא וכו׳ מסגנון לשונו נראה שהיה תלמידו, והר״ח התאמץ אח״כ להוכיח שלא כן היא, ראה הלאה) אשר עכ״פ לוא כבר אז המחלוקה ביניהם היתה נפרצה לא היה מרבה עליו תהלות כאלה, כפי אשר נראה מתשובה אחרת אשר כתב מהר״א אליו (ראה שו״ת חות יאיר סי׳ קכ״ה) בשנת תמ״ז, לא כתב שום תואר רב או חכם בראשה. וספרו יאיר נתיב היה פרי הריב הזה, כי בצאת אז ספר מטה אהרן לאור, מצא מקום להתגדר עליו בהשגותיו על דברי הספר בכלל, ודרך הפלפול הבדוי הנהוג אז, בפרט אשר גם בלעדו כבר החל להתלונן עליו בתשובותיו (ראה חו״י סי׳ קכ״ג). וככל רעה בתבל אשר ממנה תצא רב טיב, כן גם הריב הזה, טובה כפולה צמחה ממנו, להמציא לנו ספר יקר מפז ומפנינים כספר ההוא, ומהציונים המעטים אשר הוציא החכם יעלינעק במ״ע בית המדרש, נראה רוב יקרתו ותוכן דבריו אשר בכתם אופיר לא יסולאו, ומי יתן והיה עם לבב אחד המו״ל לעשות חסד את החיים ואת המתים להדפיס ספר הלז כי אז בלי תפונה מצא גם ברכה וקוניו ירביון מאוד.

כבר אמרנו כי פרץ הריב בשצף קצף וחמה שפוכה, עד כי הג״מ

אהרן פרש חרמו עליו וכפי הנראה עוד טרם כתבו השגותיו על ספר. האמנם יפלא מאוד בעין כל קורא הקדמתו לספרו ההוא (המכיל השגותיו נגד ס׳ מטה אהרן) אשר היא מלאה חירופים וגידופים על כל גדותיה ומתוכה עין בעין ראינו כי הוא בחמת רוחו מדבר, ובמר נפשו ירבה אמרים, כי נלאה הכיל לשאת חרפתו אשר שברה לבו, מנסיבת החרם שהפיץ עליו. ראה נא שמה בתוך יתר חירופיו שכתב: אמת יאמר אל יברא דכולא שקרא, הן מצד דברים הבדוים אף בספרים המצוים אשר באו בו בדרז״ל״ (בכורים ש״א עמוד ח׳) „רק דברים אשר לא מצא ידיו ורגליו וידוע לכל מבין עם תלמיד שגעונו ושגיונו״ (שם עמוד יוד) „אין אחריות כזבים עלינו והוא הכזב המוחלט וכו׳, ולא ידעתי מתועבה כזאת הנעשית בישראל משום מחבר איש ריב ומדון אשר יעשה בזדון לזייף דברי חז״ל״ (שם עמוד י״א) ורוב צערו ומר נפשו המה לו לכסות עינים לפני הקורא חירופיו אשר בלעדם לא לכבוד הם גם אליו כי לא יעשה כן בקהל המחברים: ומפני שאין אדם שליט ברוחו ונתפס על צערו, לא יושם עלי אשם באשר יצאתי מגדר המוסר״ (שם עמוד י״ז) „כמוני היום אשר כרע רבץ נפל שכב תחת ממשלת זדון המחבר אשר כארי יתגבר ויתנשא על ראשי עם קודש, ופן יגע נגע האמת אל לבו, אף כי אסיר מתוך ספרי זה כל נקוד וטלוא וכל לשון קשה, ולכן בגובה אפו״ וכו׳ (שם ע׳ י״ט). וגם מספרו בגדי אהרן אשר נדפס אחרי מותו, ועוד היה אז בכ״י, כבר ידע, וגם עליו יוציא התוליו כי אליו יכון בכתבו שמה: מעיקול בית הבדאי ולעזוב בנד״ו אשר בידו״.

אולם את כל הדברים האלה כתב רק בסתר אהלו, אבל לא עלה על לבו להפיץ את דבריו אלה בקהל רב בעודנו בעיר מולדתו, מיראתו את שבט אפו ועברתו כי קשתה, וכה דבריו: לכן אלה הדברים הראוים לדבר נגד מלכים ושרים יהיו כעת לי לבדי ולא לזרים כמגילת סתרים, האמנם אף מפני חמת המה גנוזים בסדקים וחורין, עוד חזון למועד יגלו ויראו מסתורין, ואולי בעודני חי בצאתי את העיר לנהוג רבנות או בכה״ג יגזור האל לטובה כי ישועתו קרובה״ (שם ע׳ ך׳). וכל כך גדלה חמתו עליו ונפשו מר לו, עד כי גם אחרי אשר נרצח מהר״א בזדון, ועזב מנוחתו בעמק נשיה לעמוד שמה לפני אל המשפט, ולרצות מפעליו לאשר משוא פנים אין לפניו, ואז כבר ״ היה לו לעזוב אף ולהרפות מחמה, אכן גם אז חמת רוחו לא שככה ויכתוב מרורות: ובעון ועות מקלקול הדור נתקבל בחודש טבת ארמלתא ודור יתום בק״ק קראקא תמ״ז, ומפני עלילת השר נתעכב מבוא לשם עד סמוך לפסח ת״ן, ופריץ ושודדים קטלוהו פלגא, ומת וחל׳יש בחודש אב, לכן גוזרני בחרם שלא

להדפיס הספר הזה עד הסיר לשונות קשים ופן יאמרו הופכי קערה" (שם ע' כ"ב).

והנה לא נוכל לכחד מאת הקורא, שלא לחנם שפך הג"מ חיים את כל חמתו ע"ס מט"א ועל רוב דרושיו בכלל, ולא שם לו עלילות דברים, כי באמנה נמצאו בתוכו רוב הדרכים והכללים אשר באו בספרי הכללים שנתחברו בימים ההם, להורות הדרך למתלמדים ולהקל עליהם מלאכת ההטעאה, לא לבד בעניני פלפול ע"ד החילוקים, אך גם בדרושי אגדה, איך יתלו עניני הכתובים על יתד הפלפול, כספר לקט יוסף (פפד"א תע"ט) וכמוהו, ראה נא בס' בגדי אהרן (פר' בראשית) דברי בן המחבר, וממנו תשפוט על אביו כי דרך אחד לשניהם: ועתה הוקשה לי מקמי כן מה היו אומרים בשלומא בלא זה לא הקשיתי קושיא זו דהייתי יודע מה שהיו אומרים, אבל עתה מכח מה שדרשת ברבים מלמד שנתעטף מכח שלא אמרו מה שסברתי, וא"כ קשה מקמי כן מה היו אומרים, והשיב לו ממקום כ"ה, וז"ש בבל"ז לא רציתי לשאול מקמי כן מה הוי אומרים דידעתי שהיו אומרים וכו' אבל עתה שדרשת וחדשת ברבים וכו' קשה למה הוצרכת לדרוש ולחדש את זאת ברבים" וכו', מסכים מאוד למה שכתוב בס' לקט יוסף הנ"ל (סוגיא י"ג הובא בביכורים שם): אני מקשה קשיא למטה וא"ת למה לא מקשה אני למעלה, ואם תשאל אותי למה אני מקשה בתחילה למטה ואח"כ למעלה, ולמה לא בתחילה למעלה, וי"ל דוקא כשאני שואל למטה אז קשה למעלה ג"כ כי מתחילה הייתי אומר למעלה תי', אבל כשאני מקשה למטה ע"כ תירוצים דלמעלה אינם תירוצים שאל"כ למטה נמי אינו קשה כלום", אף שאיננו דומה בכל צד, מ"מ מסגנון לשונם נראה כי מקור אחד לשניהם. אמנם אחשוב שלא מטעם זה בלבד כתב מהר"ח השגותיו על ספר, כי לא אחד היה אז מהר"א שהשפיק בלימוד זה, כאשר נראה הלאה; אך כפי השערתי גם בלעדו היה לו מקום מדיני להציבנו כמטרה לחצי חירופיו והשגותיו, ולא הגאון מהר"א אשם בדבר העקרי, לאשר נידע כי הגאון בעל חות יאיר היה לו משפט אחוזת נחלה בכסא הרבנות בעיר ווירמייזא, כי אבי אביו הג"מ שמואל בכרך ואביו הג"מ שמשון בכרך בעל תשו' חוט השני, גם שניהם היו רבנים יושבים על כסא ההוראה שמה, ולזאת כנה הכותב ס' מגילת יוחסין הנספח לס' מטה משה, את הג"מ חיים יאיר חוט המשולש וכתב: ובנו הג"מ יאיר חיים בעל תשו' חות יאיר ותשו' חוט השני היה דור שלישי חוט המשולש אשר ישבו על כסא ההוראה בק"ק ווירמייזא", ולכן אולי בצדק חרה לו על הדבר הזה, שהיה רואה איש זר ממשפחתו יושב על כסא אבותיו, והוא אמנם חשב עצמו ליותר ראוי, מצד ירושת אבותיו, גם מרוב חכמתו ובקיאתו הרבה, בגלל

הדבר הזה, בראותו כי הוא בשתים ולא עלתה לו, ולדאבון נפשו הוכרח להיות כפוף ונתון תחת רשות זולתו (ואמנם יפלא בעינינו מאוד מדוע לא הושיבה עדת ווירמייזא אותו על כסא אבותיו, הלא נדע בטח שכבר היה אז בעת נקרא הג"מ אהרן לאב"ד, והיא בשנת ת"ל' בן שלשים ושתים שנה, כי נולד בשנת שצ"ח כאשר יבוא הלאה; ועוד יותר יפלא עפ"י מה שנודע לנו, שאביו הניח אחרי מותו מכתב אחד אשר ערך טרם מותו אל ראשי העדה, ובו יבקש מהם להושיב את בנו על כסאו אחריו, והוא מת בשנת ת"ל; בהיות בנו בן ל"ב שנה (לדעת הרב לעויזאהן בעל נפשות צדיקים היה אז בן מ"ב שנה ועוד נדבר על זה בהערה 63), ובכל זאת לא שמרו את תפקידו ולא מלאו תקותו האחרונה, ויבחרו בהג"מ אהרן לרב לעדתם; וכפי אשר יספר הרב בעל נ"צ (עמוד ע"ג) היתה הנסיבה למראה מוזרה זאת, כי ראשי העדה שמו להם ליסוד מוסד לבל יקבלו רב אב"ד עליהם את אחד מבני עדתם. אמנם הלא ראינו שבכל זאת נתקבל הג"מ חיים אחרי נסיעת הגאון מהר"א, לאב"ד שמה, ועל מצבת קבורתו כתוב ג"כ התואר „אב"ד בווירמייזא", וכן כתב עליו הג"מ יוסף שמואל מקראקא האב"ד בפפד"מ בהסכמתו לס' חות יאיר, כאשר העיר הרב בעל נפשות צדיקים (שם), אך באחת שגה בכתבו שנתקבל תיכף ומיד אחרי נסיעת מהר"א, וזה ללא אמת, כי לכל היותר אפשרי, לא נתקבל עד שנת תנ"א, כי בספרו יאיר נתיב כבר ידע מהריגת הג"מ אהרן, שהיתה בקצה שנת ת"ן, ולא זכר מאומה שנתקבל הוא על מקומו, ואדרבה כתב שמה: ואולי בעודני חי בצאתי את העיר לנהוג רבנות או בכה"ג", ולפי"ז עברו עכ"פ ארבע שנה בין נסיעת מהר"א לבחירתו, אם לא יותר, כי מהר"א נסע משם בשנת תמ"ז כאשר זכרנו. כל אלה יתיצבו לשטן להנחת הרב בעל נ"צ וסיפורו). לכן נוכל להאמין, שבמצאו ענין וסיבה קלה להשיב לו כגמולו, ומקום להתגדר בו, בלי תפונה פתח מוסרות שפתיו, דבר וירוח לו, ולא הכחיד תחת לשונו את אשר הומה לו לבו, ולא בסתר הראה לדעת והוכית באמרי פיו למי ראוי יותר אותה אצטלא, וחלוקא דרבנן. פוטר מים ראשית מדון ומעט מעט נתרחב הפרץ ביניהם, עד אשר הוציא מהר"א כלי זעמו מאוצרו נגדו ויצודנו חרם, כאשר כתב מהר"ת מפורש: ולכן בגובה אפו יעבד דינא לנפשו ילכדני בחרמו ויצידני בחרמו לא בצדק ולא במשפט, כי אפילו לו הייתי תלמידו הרשות נתונה לי לסתור דבריו ולחלוק עליו כמ"ש בפסקי מהרא"י וכו', ואחשבה חרמו כחרמו של ים ונודרים לחרם כזה, לומר אדרבה כי תה"ל לא מיניה נקיטנא רשותא ולא למדתי מימי אפילו יום אחד בישיבתו מכ"ש שנה או שנתיים וכו' מ"מ אין בכחו לנדות לת"ח על כבודו אא"כ יבורר שהעביר

עליו הדרך, ומימי לא בחרתי באמרי נואש וכו׳ מ״מ באשר מגודה לרב מנודה לתלמידיו בני הקהלה יצ״ו והמה בודא׳ יתושו לו ומי יכול לדין עם שהתקיף ממנו ומה גם בדשכיח היזקא, והשעה לו, משחקת וכתב הרמב״ם וכו׳״ (שם עמוד י״ט ד׳).

את הנסיבה העקרית הזאת נוכל לקרוא גם בדברי הגאון מהר״ת בעצמן, ומבין שורותיו יצהירו דעותיו אלה, לכן נבחנה נא את אשר שם בפי הקוראים, אשר יקראו תגר עליו וידע מראש שלא יניחו את דעתם בדבריו וגדופיו, הלא כה דבריו: ואם בכל אלה אין די עולה על דעת הקורא תגר עלי שתתישב ותנוח, ועדיין חשקה נפשו להציל הנרדף כרת בנפשו של רודף ויהיה עם לבבו בליעל לאמר כי עבר עלי רוח קנאות בקנאי את קנאתי אשר בו בחר ה׳ להושיבו על גפי כסא כבוד אשר לפי דעת המשיג לו היתה ראויה זאת המנוחה וזאת הנחלה, ומה גם אחר שנתקבל הרב לאב״ד בחודש טבת מנולתא בק״ק ליסא בשנת תל״ז, ובעון ועות מקלקול הדור״ וכו׳ (שם עמוד כ״ב), ונקוה למצוא בדבריו מענה נמרצה ונוכחת לרחוץ בנקיון כפיו ולגול מעליו קו החשד הגמתח והרבוץ עליו כארי, אך מה נשתומם בראותנו קצות דבריו: גם בזה לא ירך לבבי ולא אחוש כי כח אבנים כחי ובשרי נחוש, וגם זו לטובה ראיתי בשו״ת הרמב״ם וכו׳ וכ״ש במילתא זוטרתי ודבר קל כזה שאין בידינו להוכיח כחשו של בעל ריב נגד פניו כי אלהים יודע תעלומות לב וכו׳ משנאיך ה׳ אשנא ובמתקוממיך אתקוטט״, ותחת שבועת ה׳ אשר לבדה תוכיח אמתת דברים כאלה, שדמינו לשמוע מפיו, עוד דברי נאצה אזנינו שומעת; אחת היא על כן אמרתי, שאף שכתב כן להוציא מלב הקורא, החפץ למצוא מחשבות נקמה בלב המשיג ויחפוץ להוכיח באמרי נואש, כי ידי קנאה ונקמה לא שפכו את הדם הזה, רק קנאת האמת אכלתהו ובמצותה הוא כותב מה שכותב, הנה מי לא יראה כי מוכרח הנהו לכתוב כן אף כי לבו בל עמו, וכי באמת זאת היתה נסיבה לא מעטה להרבה תירופים אשר המליטה קסתו השנונה כחרב גבור משכיל, ואשר לעינים חדות לא תתנכר, ומבין שורותיו תצהיר השנאה הנושנת הכבושה בלבו. כזה וכזה תאכל חרב הקנאה והאיבה הנטויה כצר על ראש איש מלחמתה. אמנם גם זאת לא נוכל להכחיד תחת דל שפתינו, שגם קנאת האמת בערה על מזבח לבבו, אשר היה נאמן ביתה, וגם לה חלק לא מעט במלחמתו זאת, כאשר נפגשהו בכל המקום שיביאנו הענין לנגוע בקצה דרך הפלפול והתילוקים, הוא פוער פיו לבלי חוק נגדם, ויצינם למשל ושנינה; וכבר העתקנו למעלה (בקורות הג״מ העשיל) אשר כתב בספרו יאיר נתיב ח״ב באגמי מים הדקים הצפרדעים מדלגים וצועקים משל על פלפול התלמוד״, „שבח ספרי מוסר אפילו בלשון אשכנז (גדול) יותר מחיבורים הגדולים ופלפולין של שקר״.

אמנם בכל זאת לא נקלהו ולא נמעט מכבודו הראוי לו, לא נוציא עליו משפט מעוקל, הלא לא אחד היה אהרן בדורו שדרך באורח זה, ולא היה בודד במועדו, גדולים וטובים גם בלעדו דרכו בו, כי נבר אז בין רוב הוגי תורה תופשי ישיבה וחיבשי ביהמ״ד בעת ההיא, והמספחת הזאת פשתה ברוב ארצות אשכנז ופולין, ובצדק נוכל לכנותו בשם „מכת מדינה״; והעדות היותר גדולה ונאמנת אשר נוכל להביא פה להסתכל במו כבאספקלריא המאירה, היא המון ספרים גדולים וקטנים גם בדרושי אגדה ממין הזה (ספרי מ״מ וצ״מ מהם), מלבד המון ספרים בפלפול והלכה אשר נקראם בכלל „דרושי העת התיכונה״ זה שמם וזה זכרם לעולם; ואהרן מה הוא כי ילין עליו, והוא היה בלעדי זה רב עצום בקי בכל ספרות התלמוד והפוסקים כאחד הגדולים מימים ההם, לא נופל הוא מהם, גם בספרי הזוהר וכל ספרי המקובלים הראשונים ידו הדה, כפי אשר נכתב עליו באמ״ר: בנגלה ובנסתר לו עשר ידות״, אך גם בלימוד החלוקים השפיק, ומי לנו גדול מהג״מ דוד אופנהיים אשר זכרו לברכה בפי כל המחברים, גם הוא בילדי חילוקים השפיק כאשר נראה מכתביו והסכמותיו לרוב. מהר״א תאומים בין גדולי תופשי תורה נמנה, תורה ויראת ה׳ טהורה פי שנים היו ברוחו למנה, הרביץ תורה בישראל העמיד תלמידים הרבה, לכן זכרו יהיה תמיד לברכה בפי כל דורשי שלום התלמוד ובאי שעריו ושמו ינון לעולם!

את מספר שנות חייו אשר התהלך בתבל ארצה לא נדע בבירור, ולפי השערתי לא היו מעטים מששים ויבוא בכלח אלי קבר, כי מדברי הגאון מהר״ח נוכל ללמוד זה, שהרי הוא נולד בשנת שצ״ח כפי אשר כתב שמה: ות״ל דרשתי בירידי פרנקפורט בשנת ת״ך בהיותי בן כ״ב שנה״ (ביכורים עמוד כ״ג 63), והוא כותב שמה: ולא למדתי מימי בישיבתו אפילו יום ויומים מכ״ש שנה ושנתיים״ (שם עמוד י״ט); ולוא שנות היהם היו שוות (שאז היה מספרם בשנת ת״ן נ״ב) אחשוב כי לא השתמש בלשון כזה, ובלי שפק היה מהר״א זקן ממנו על המעט בעשר שנה, שיצדק עליו לשון זה, גם ראינו למעלה שנכתב עליו בפנקס הח״ק ג״כ התואר זקן, וחי א״כ לכה״פ ששים שנה.

ואלה המה מעט הספרים אשר הניח אחריו:

א) **מטה אהרן**, על הגדת פסח ביאור ארוך בפשטים נוראים, נדפס פעם ראשונה בחיי המחבר, ושנית ע״י בנו בשנת ת״ע (הסכמת רד״א על ספר בג״א), והרב בעל שפתי ישינים הזכירו (אות מ׳ נומר 146) וכתב בטעות שהוא עוד בכ״י.

ב) **בגדי אהרן** דרושים נפלאים על סדר התורה נדפס ע"י בנ בפפד"מ בשנת ת"ע, וגם על ספר זה כתב בעל ש"י שנשאר בכ"י.

ג) **חושן אהרן** שו"ת על סדר ארבעה טורים נשאר בכ"י (ש"י אות ש' נומר 71).

ד) שתי תשובות מפוזרות ממנו נדפסו בשו"ת חות יאיר (סי' קכ"ה) ובשו"ת אבן השוהם (סי' ס"ה).

ד) . ר' אריה יהודה ליב נכד הב"ח .

על מקום הג"מ אהרן תאומים הנהרג בשנת ת"ן נבחר הג"מ אר יהודה ליב בן הג"מ שמואל צבי הירץ לאב"ד ור"י. מתולדות חייו נודעים לנו דברים אלה:

הרב מהו' אריה יהודא ליב נולד לאביו הרב מהו' שמואל צבי בקצה המאה השלישית לאלף הששי בארץ פולין אולי בעיר פינטשוב כי אביו היה אב"ד שמה עוד בימי נעוריו מת עליו אביו, ותהי אמו להג"מ דוד הלוי בעל טו"ז לאשה; אז למד אצל אביו חורגו, וברוב כתביו ותשובותיו יזכירנו בשם הכבוד מורי. וכפי הנראה מהגה אחת מאתו לשו"ת הגאונים בתראי למד גם אצל הג"מ העשיל, בעיר לובלין ואולי בקראקא, כי אלה דבריו שמה: וראיתי שאדמ"ו הג"מ העשיל פסק כמה פעמים לאסור אף דיש להוכיח מגמרא דהעמיד על חזקתו וכו' מ"מ כך קיבל מאביו הגאון ז"ל, וכמדומה לי שראיות הגאון הנ"ל היו מהא דאמרינן וכו' ואח"ז הצעתי דברים אלו לפני מ"ו הרב הגדול המופלג אבי חורגי כמהו' דוד הלוי וקלסה", (שו"ת הגאונים בתראי סי' י"ז הגה ב'), מסגנון דבריו נראה שבהיותו לומד אצלו זמן לא מעט, ראה שפסק ככה.

עוד בימי נעוריו, לפני שנת תכ"נ, היה אב"ד ורב בעיר סווירז, ובשנה ההיא כתב תשובה אחת משם אודות עגונה, והיה זה עוד בחיי הגאון בעל המ"ז אביו חורגו, (שו"ת שאגת אריה וקול שחל סי' ואו) וכתב שם: אמנם חלילה לי להקל להרים ראשי ולהורות הלכה למעשה לפני א"א חורני הרב וכו' מהו' דוד סג"ל", והנה לא כתב שמה מאומה שהוא עודנו צעיר לימים, כאשר כתב בתשובה אחרת ג"כ מעיר ההוא (שם סי' ה') ובלא פרט השנה, ובהתנצלותו כתב שהוא עוד צעיר לימים

וכתב רק לסדר תלמידו לפני אביו חורגו ולא לפסוק הלכה, ויתראה מזה שהתשובה המסומנת באות ה׳, כתב איזה שנים לפני שנת תכ״ג והיה אז כבר אב״ד בסווירז. בשנת תכ״ח היה בעיר קומרנה (הגה לסי׳ נ״ה בשו״ת הגאונים בתראי) ואולי היה אב״ד גם שמה. אחרי כן נתקבל לאב״ד בעיר הגדולה בריסק בארץ ליטא (משם כתב התשובה הנדפסה בשו״ת הגאונים בתראי סי׳ נ״ט) כאשר זכר נכדו הרב בעל נטע שעשועים פעמים רבות (התנצלות לס׳ נטע שעשועים, הקדמה לס׳ שאגת אריה וקול שחל, ושם דף י״ח ע״ב), ומשם נתקבל אחרי שנת ת״ן לאב״ד בקראקא 64). אולם לא אדע השנה שבה נתקבל לאב״ד פה, רק זאת נודע שבשנת תנ״ו כבר היה אב״ד (שאגת אריה דף י״ו ע״ב), ובחודש אב תנ״ח כתב מקראקא תשובה אחת בענין מולבין, ובשנת ת״ס כותב אליו לשם הגאון אב״ד דק״ק צילץ (שם דף י״ד ע״א). ובשו״ת שבות יעקב (סי׳ ק״ז) נמצאה ג״כ תשובה אחת מאתו שכתבה בהיותו אב״ד פה.

בעת ההוא לא היה אב״ד לעדת קראקא לכהפ״ח עשר שנה, משנת תמ״ג שנת מות הג״מ יצחק חריף, עד סביב לשנת תנ״ג, כי הג״מ אהרן תאומים לא ישב רק זמן לא כביר כארבעה ירחים בתוכה; במשך העת ההיא נבחר הרב מהו׳ שאול קאצנילבוגין שהיה אב״ד בפינטשוב, לשבת יחדיו את גדולי ארץ פולין בימי ועד ארבע הארצות, בכל עת נועדו יחדיו לפקח על צרכי היהודים ולדין ולשפוט בין איש לרעהו כדרכם זה יותר ממאה שנה (על תכונת אסיפת ארבע הארצות כבר דבר הח׳ גרעץ (קוה״י ח״ט נאטע 9) וזכר את רוב המקומות שנמצא זכרון הועד בספרי המחברים, רק עוד יש להוסיף מש״כ בעל צמח צדק (סי׳ ט״ו): רגיל היה שישבו על הירידים רוב ראשי ישיבות ומורי הוראה וגדולי חקרי לב בעלי תורה״; שיכון ג״כ לאסיפת ארבע ארצות). ובתור „מבורר מק״ק קראקא״ הסכים על ספרים רבים ושונים, בשנת תמ״ת ע״ס תולדות יצחק עה״ת, והמחבר היה יליד קראקא, (בשנת ת״ן הסכים ע״ס שבתא דריגלא ג״כ ממחבר יליד קראקא, אבל לא היה זה בעת התאסף הועד, לכן חתם רק בתור אב״ד בפינטשוב ולא בתור מבורר מקראקא), בשנת תנ״א ע״ס בית הלל על יו״ד בחברת גאוני ארבע הארצות, בשנת תנ״ב על מדרש רבה הנדפס אז בספר״א.

הנודע לנו ממשפחתו: כי היה בן הג״מ שמואל צבי הירש שהיה אב״ד בעיר פינטשוב כנזכר, ונכד הג״מ יואל יפה בעל ב״ח, אביו חורגו היה הג״מ דוד הלוי בעל טו״ז, (זה יפלא קצת בעיני כי בהיותו בן הג״מ

שמואל צבי בן הב"ח, איך היה גם בנו חורגו של הגאון הטו"ז שהיה חתן הב"ח, ולפי"ז היה אביו האמתי (רשצ"ה) ואמו (אשת הרב טו"ז) אח ואחות בני הגאון הב"ח ? ונוכרח להניח שהיו להגאון הט"ז שתי נשים האחת היתה בת הג"מ יואל, והשנית היתה אשת גיסו הרב מהו' שצ"ה, אשר נשא אותה אחרי מות אישה, והיא היתה אם הג"מ אריה יהודא ליב שלנו) · כפי הכתוב בשה"ג החדש (ח"א דף ע"א) היה לו בן, ושמו כשם אביו שמואל צבי הירש, והיה גם הוא אב"ד בבריסק, וגם לו היה בן יורש את כסאו אחריו ושמו נחמן שהיה גם הוא אב"ד שמה, והוא היה אבי הרב בעל ס' מים עמוקים (שם דף נ"ט). והרב מהו' אברהם נתן נטע מייזלש בעל ס' נט"ע שעשועים הוא נכדו של הג"מ אריה יהודא ליב, והוא הדפיס את ס' שאגת אריה אשר ספח אליו איזה מתשובותיו וקראם בשם „קול שחל", ונפלאתי על הג"מ זלמן מרגליות שמדבריו בספרו ט"ב גיטין (שמות אנשים אות נון סק"י) נראה שחשב מחבר ס' נטע שעשועים, והמוציא לאור ס' שאגת אריה לשני אנשים נפרדים, כי שם כתב: וכן ראיתי מחבר ס' אחד נטע שעשועים, וכן בעהמ"ח שו"ת שאגת אריה וקול שחל וכן טובא", ובאמת אב אחד הולידם. והגאון בעל שו"ת שבות יעקב כותב (ח"א סי' ק"ז וסי' ק"ח) על הג"מ אריה יהודא ליב „מחותני".

את הג"מ יואל בעל ב"ח הוא מזכיר פעמים רבות בהוספת תואר „אא"ז" (ראה שו"ת שאגת אריה דף ח' ע"א י"ט ע"א, ד' ע"ב, כ"ח ע"ב) ואת הג"מ דוד בהוספת תואר „א"א חורגי" (ראה שם דף ח' ע"א וסי' ה' וסי' ז', ושו"ת הגאונים בתראי בהגה לסי' ז'), ולכן לא אוכל להלום את הדברים המגומגמים שכתוב בש"א (דף כ"ה ע"ב): ומו"ח נכנס לחלק בזה, וכתב שבתשובה האריך על מעשה שנעשה בזה, ואני הייתי בק"ק קראקא בשעה שנעשה מעשה זו, שכתב הסופר עפ"י מו"ח ז"ל דמתקרי על שם של לעז, עפ"י דברי רמ"א אלו, וערערו עליו איזה רבנים, ובכלל מוה' נתן נטע ז"ל בעל מגלה עמוקות, וסיפר לי איך שמכשול יצא מת"י מו"ח בזה וכו', ולא נכנסו דברי באזניו גם שאר רבנים לא רצו להסכים בזה הפי' שלי, ואפילו מו"ח ז"ל לא היה ניחא לו בזה אלא נכנס לחלק בזה וכו' ורוב החכמים דשם לא הסכימו להכשיר הגט עד כי נכנסו בעובי הקורה והצריכו גט אחר" עכ"ל, וגם בהשקפה קלה יתראה שהנזכר פה בתואר מו"ח" הכונה על בעל ב"ח, וא"כ איפוא התשובה הזאת לא תוכל להיות מאת המחבר, וכפי הנראה היא מהגאון בעל טו"ז, ולפי"ז יפלא מאוד שבתשובה זו נזכר הב"ח כמה פעמים בהוספת התואר „אא"ז", כדרך המחבר במקומות האחרים אשר רשמנו למעלה, א"כ היא ממנו, ומי יגיד פשר דבר? גם מלבד זה שיכנה את הב"ח

„מו"ת" יש עוד ראיה אחרת שהתשובה הזאת לא מעטו יצאה , כי לפי הכתוב שם והנעתק למעלה , היה הכותב כבר גדול בשנים בחיי הגאון בעל מגלה עמוקות , כי כבר פלפל אתו , והגיד לו דעתו בענין הנדרש , ומעלם רך בשנים לא נוכל להאמין כזאת , נניח איפוא שמאורע זה היה בשנת ש"ץ , שלש שנה לפני מות הג"מ נתן שפירא והכותב אשר פלפל אתו היה אז לכה"פ בן עשרים ושלש שנה . ונולד א"כ בשנת שס"ז , אשר לא נוכל לחשוב כה על הג"מ אריה יהודא ליב , כי יהיו לפי"ז שני חייו קרוב למאה שנה , כי נפטר אחרי שנת יש"ס , ומזקנה מופלגת כזאת לא היה נכדו המוציא את ספריו לאור , מחריש ; האמנם כפי הנראה לא בדמי ימיו ירד קבר , אך היה זקן בא בימים , כאשר יכננו נכדו (קול שחל דף י"ח ע"ב) : ובודאי ראוי לסמוך עליו על אא"ז כי היה זקן ויושב בישיבה והיה אב"ד בכמה קהלות בפרט בק"ק בריסק ובק"ק קראקא" , אך זקנה מופלגת ועצומה כזאת לא שמענו עליו , לכן דברי התשובה המדוברת עוד ערפל חתולתה 65) .

בשנת תכ"ו נשלח בפקודת אביו חורנו הג"מ דוד , בעת ההתרגשות הנוראה שהיתה אז בארץ פולין לרגלי התנשאות שבתי צבי למשיח אלהי יעקב , נשלח בחברת אחיו חורנו הרב מהו' ישעיה בן הג"מ דוד ובמלאכות עדת היהודים מעיר לבוב , לארץ תורגמה , לראות ולהתבונן בדרכי המשיח השקר , ולהודיע אם אמת בפי השמועה כי יצא חוטר מגזע ישי וכי שנת גאולה באה , כאשר האמינו אז רבים וכן שלמים בארצות אשכנז פולין ואיטליה , ובכל ארצות המזרח (ראה המקורים בקוה"י להח' גרעץ ח"י נאטע 3 אות כ"א) , ועל ידם שלח המשיח המתעה והנתעה בשוא אגרת אל הגאון בעל טו"ז המתחלת : במהרה אני אנקום נקמתכם" , בלוית אשכר ותשורה נכבדה אשר נשא משאת מאת פניו להגאון ז"ל לכבדהו נגדה נא לכל עמו (ראה שם) , לגנוב ע"ז את לבבו , ולהרבות מאמינים גם בארצו ; אמנם בזמן לא כביר אחרי כן הסיר את המסוה מעל פניו , ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים ומצנפת (טירבאן) נתן בראשו , ויברך (כ"ד אלול תכ"ו) ברכת שעשני ישמעאל בלא שם ובלא מלכות , תקולל חלקתו בארץ ושם רשעים ירקב .

שנות חייו הגיעו כפי הנראה קרוב לשבעים , כי כבר ראינו שעוד בשנת תכ"ג היה אב"ד בסווירז וכבר החליף אז מכתבים ואגרות בפלפולים להלכה ולמעשה עם גדולי זמנו (התשובות שכתב משם שאגת אריה סי' ואו שו"ת הגאונים בתראי סי' נ"ז) , ואיך לא היה אז בן שלשים שנה ונולד א"כ סביב לשנת ש"ץ , ושנת מותו אף אם לא נודעה לנו , כי השנה היותר מאוחרת הנמצאה בתשובותיו היא שנת ת"ס (אז כתב תשובה להרב אבד"ק צילץ (ש"א דף י"ד ע"א) ושנתיים לפניה בשנת תנ"ח

הסכים ע"ס אוהל יעקב הנדפס בספד"מ תע"ט) ומאז והלאה לא נודע לנו ממנו מאומה, וגם בפנקס הח"ק זכרון שמו לא מצאנו, אולי נפטר חוצה לעיר קראקא מאיזה סיבה לא ידענו שחרה; עכ"פ לוא גם נאמר שמיד אחרי שנת ת"ס עז משכנות אנוש, היו ימי חייו שבעים שנה. (ראה מש"כ בהערה 64).

ספרים וחיבורים שלמים לא הניח אחריו ברכה, רק תשובות מעטות נמצאו בידנו, איזה מהן נדפסו בפ"ע ומעטות נדפסו בספרי מחברים ולתו, ואלו נודעו אלינו:

א) שאגת אריה וקול שחל, תשובות אחדות מאתו, ובסיפו קונטרס על שמות גיטין הוציאן לאור נכדו הרב מהו' אברהם נתן נטע מייזלש בעל ס' נטע שעשועים, וספח עליהן איזה תשובית משלו שקראם בשם קול שחל, הדפים אותנה ביחד בשנת תצ"ו, ונדפס שנית בשנת תק"ו בעיר נאייוויט (שה"ג).

ב) שו"ת הגאונים בתראי, אסיפת תשובות הגאונים בעל ב"ח, תוס' יו"ט, מגיני שלמה, טו"ז, אביו הרב מהו' שמואל צבי, דודו הרב מהו' אריה ליב בהגאון הב"ח, הג"מ העשיל, מהר"י אחי הגאון טו"ז, וזולתם ועל שוליהן הגהות רבות, ותשובות אחדות בפ"ע ממנו בקצהן, נדפס ראשונה בעיר טורקא ע"י הרב בעל מענה אליהו, ושנית בפראג שנת תקע"ו, שלישית בלבוב. ומלבד התשובות האלו תמצא תשובה אחת מאתו בשו"ת שבות יעקב (סי' ק"ז) כנזכר למעלה.

כא). מהו' שאול בהג"מ העשיל.

עוד בחיי הג"מ אריה יהודא ליב נבחר הג"מ שאול בהג"מ העשיל לאב"ד ור"י במקומו; מתולדתו וקורות חייו נודעו לנו אך דברים מעטים:

הרב מהו' שאול נולד לאביו הג"מ העשיל בראשית המאה החמישית לאלף הששי בעיר לובלין. ונתגדל על ברכי אביו הגאון ז"ל, וממעין תורתו שתה לרויה. ועוד בימי נעוריו מת עליו אביו ולוקחה מעל ראשו עטרת תפארתו; ולא נתברר אלי אם נשאר בעיר קראקא, אשר בחומותיה מצא מחסה עוד בחיי אביו מעת בא בגבולה, כי היה אז עוד צעיר לימים, או העתיק מושבו ממנה. אך זאת נודע לנו כי אחרי כן ברבות הימים נבחר לאב"ד בעיר ואם בישראל בריסק בארץ ליטא. ויהי שמה שנות מספר

(הרב מהר"ם חאגיז בהסכמתו לשו"ת הרמ"א אשר הדפיסו בני הג"מ שאול) , וראה קריה נאמנה עמוד ק"ט) , ונמצאה תשובה אחת קטנה מאתו בהיותו אב"ד שמה , בשו"ת יד אליהו (סי' י"ח) . ולפנים בימי נעוריו היה אב"ד בעיר קטנה לאקטש , וכ"כ נכדו הג"מ שאול אב"ד באמשטרדם בהקדמת ספרו בנין אריאל : לכן אבחר דרכם ואשב ראש במקומות שנתנו עיניהם בי בתחילה על גפי מרומי ק"ק לאקטש יצ"ו ששם היה זקני הגאון המפורסם מ' שאול זצ"ל לאב"ד בתחילת ימיו" , (על דברי נכדו האלה העיר גם ידידי הרב מהו' שזח"ה בהערותיו בסוה"ס , אך עוד טרם הגיעו הערותיו לידי ראיתים בעצמי) . מעיר בריסק נבחר באמצע שנת תנ"ח לשבת על כסא אביו בעיר קראקא אשר רק מפני היותו בעת מותו צעיר לימים לא נתקבל אחריו מיד בשנת תכ"ד ; ואמרתי באמצע שנת תנ"ח כי בראשית השנה ההיא הסכים ע"ס אוהל יעקב וחתם עצמו „חונה בגליל קראקא" , והמדפיסים הוסיפו : ואחר כן נתקבל גם לאב"ד ור"מ בק"ק קראקא" , ובקצה השנה הסכים ע"ס נחלת יעקב להרב מהו' יעקב אברהם מקראקא , וחתם עצמו ! אב"ד בק"ק קראקא" , מזה יתראה שבאמצע שנת תנ"ח נבחר לאב"ד בקראקא , והסכמתו ע"ס אוהל יעקב מתחילת שנת תנ"ח היתה בחברת הג"מ אריה יהודא ליב ההיה אז אב"ד בקראקא , ובחברת גאוני אדבעה הארצות .

והנה במשמרות הג"מ שאול טרם בואו לקראקא ראיתי שערורה , כי מהסכמות רבות שיצאו מת"י , ראינו שהיה גם אב"ד בעיר אפטא , ובשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ק"ז) נמצאה תשובה אחת מאתו שהריץ משם , והשואל אבד"ק צאנז בתשובתו לבעל שבות יעקב כתב : ושאלתי שאלה זאת למאורות הגדולים אבד"ק קראקא , אבד"ק אפטא , אבד"ק פינטשוב" , ובכתבו: אב"ד"ק קראקא יכון אל הג"מ אריה יהודא ליב שגם תשובתו נמצאה שמה , ובדבריו אבד"ק אפטא כיון אל הג"מ שאול , ובראש תשובתו כתוב : העתק תשובת אב"ד ור"מ דק"ק אפטא והגלילות קראקא" , והוא חותם : החונה בגליל קראקא בק"ק אפטא" ; ולפי"ז מה שחתם בהסכמתו ע"ס אוהל יעקב חונה בגליל קראקא , הכונה ג"כ לעיר אפטא . וכן גם בהסכמתו ע"ס כבוד חכמים (משנת ת"ם) שחתם ג"כ חונה בגליל קראקא" ; ומצאנו הסכמה מאתו על הדפסת ספר מגיני ארץ עם הפו"ז

והמ״א, שהדפים החכם הר״ר שבתי בס׳ בעל שפתי ישנים בבית דפוסו פעם שנית, והיא מאלול ת״ס וכתוב בראשה: אב״ד דק״ק אפטא וגליל קראקא״, (שם נמצאה ג״כ הסכמת הג״מ אריה יהודא ליב משנת ת״ס בהיותו עוד אב״ד בקראקא). ולפי כל הנ״ל לא נתקבל לאב״ר כקראקא עד שנת תס״א, וזה סותר להנחתינו למעלה שנתקבל שמה באמצע שנת תנ״ח. מלבד זה יפלא ג״כ מאוד, מתי היה אב״ד בבריסק, היתכן איפוא שטרם היותו אב״ד בעיר אפטא, היה אב״ד בבריסק, ומעיר גדולה לאלהים כמוה הלך לנוע אל עיר קטנה כאפטא? כי לפי דברי הרב מהר״ם חאגיז היה אב״ד בבריסק עוד לפני היותו אב״ד בקראקא, וכן נראה גם מתשובתו הקטנה בשו״ת יר אליהו, כי המאורע שעליו כתב תשובתו זאת, היתה לפי דברי המחבר בשנת תנ״א, וכבר היה אז אב׳ד בבריסק, ואם גם נניח שנסע מעיר הגדולה בריסק לאפטא, הנה עוד הסכמה אחרת מאתו נצבת כשטן לפנינו, ולא תתננו לנטות ימין ושמאול, והיא ע״ס ראש יוסף משנת ת״ס חתם: הק׳ שאול החונה בק״ק קראקא ונבחר לע״ע לק״ק בריסק דליטא״, הכי נבחר שמה פעם שנית אחרי נסעו משם, ועל מקומו בא הג״מ אריה יהודא ליב כאשר זכרנו בהערה 64? הלא נדע שהאחרון האריך ימים על כסאו בבריסק עד שנת תע״ג, והג״מ שאול עוד לפניו בשנת תס״ז עזב את ארץ נשיה? או אולי אין מגמתו בכתבו: ונבחר לע״ע לק״ק בריסק״, שנתקבל שמה לאב״ד, רק שנבחר ללכת שמה לצורך אחר, או שנבחר לשבת בסוד רבני ארצות למלא מקום מלאך בריסק; סוף דבר אין לאל ידי לישר הדורים אלה, ואם אולי יעלה ביד אחד החוקרים הבאים אחרי למצוא הדרך הנכון ישא ברכה גם מאתי.

והקורא אשר לא נסה ללכת בדרישת קדמוניות, אולי יעלה על לבבו, בראותו שבשנות תנ״ח עד ת״ס מתוארים הגאונים מהו׳ אריה יהודא ליב ומהו׳ שמואל בתואר „אב״ד בקראקא״, כי עדת קראקא שבה הפעם אל מנהגה הקדמון, לבחור למו ראש ישיבה מיוחד, אשר לפעמים גם אליו תואר הכבוד אב״ד נפל למנה; אולם דבר זה רחוק מאוד בעיני, יען שהזמן אשר כפי הנראה בהשקפה קלה שמשו שני

רבנים בכתר אחד , היה לכל היותר כשתי שנים , ואיך יתכן כי רק בזמן קצר הלזה ההזיקה במנהגה הקדמין , ואחר כן רפתה ממנו ; אמנם הסיבה האמתית למראה הזה הוא , כפי אשר כתבתי בהערה 64 , שעוד בשנת תנ"ח נתקבל הג"מ יהודא ליב ראב"ד בבריסק , והג"מ שאול לאב"ד בקראקא , רק מטרדות נסיעת שניהם נתעכב הדבר עד קצה שנת ת"ס , במשך שתי שנים אלו חתמו שניהם אב"ד בקראקא .

ומצאנו איזה הסכמות מאתו גם מעת היותו אב"ד בקראקא ; בשנת תס"ד הסכים ע"ס חמדת צבי ביאור לתיקוני הזוהר להרב מהו' צבי הירש חאטש מקראקא בעל שבתא דריגלא , ובשנת תס"ה הסכים על ספר נפתלי שבע רצון .

כפי שכתב עליו נכדו הג"מ שאול אב"ד בא"ד בס' בנין אריאל שזכרנו למעלה , נבחר בסוף ימיו לאב"ר באמשטרדם , וכה דבריו : לכן אבחר דרכם ואשב ראש וכו' , ובסוף ימיו נתקבל לאב"ד פה קהלתינו יצ"ו" , ולזה רמז גם הג"מ שאול אבד"ק האג גיסו של בעל בנין אריאל בהסכמתו שמה שכתב : וזה בן אדוני והוא שאול זכה למלאות מקום אבותיו ושלישי בקודש הוא ישב על כסא אביו בעיר הגדולה לאלהים ק"ק א"ד זה לו עשרים שנה" , ונראה מדברי הראשון שרק נתקבל שמה לאב"ד , אבל לא ישב על כסא הרבנות שמה מעולם , ומי יודע אולי בנסעו שמה מת על דרכו בעיר גלוגא כאשר יבוא , ואולי כתב אז תשובתו הנדפסת בסוף שו"ת הרמ"א דפוס א"ד תע"א , אשר חתם אותה : הנדחה מפני השעה ויושב בגולה , ומצפה לישועה הק' שאול הרובין בק"ק קראקא והגליל חותם פה ברסלא" , כי עד כה דבריו אלה לא נתבררו לי ופרט השנה לא נמצא שמה בתשובתו .

הוא היה הראשון בארץ מולדתו אשר החל לרדוף בחמתו אפו את המאמינים בצבי שבור ש"צ ימ"ש , ולא נתן למו חנינה , כאשר נודעו לו תורף מעשיהם הנתעבים ואמונותיהם הנאלחות והנפסדות ע"י מחותנו הג"מ צבי אשכנזי בעל הכם צבי , המקנא הגדול אשר בקנאתו חפץ לשרש אותם מארץ חיים (ראה בספר תורת הקנאות לבנו מהר"י עמדן) , ובגלל

אשר נרדפו ממנו על צוארם , ולא נתן להם מנוח ; נסעו בשנת ת״ס המונים המונים מארץ מולדתם , ובראשם המשוגע ואיש הרוח יהודא החסיד , ויבואו בראשונה לארצות אשכנז , ומשם היה בדעתם לנסוע לארץ הקדושה , בתקותם למצוא שמה מנוחה ומרגוע , כי בארצות המזרח מצאו כאז המאמינים בש״ץ קן למו (ראה תוה״ק שם וקוה״י להח׳ גרעץ ח״י עמוד ש״מ ונאטע 4 עמוד מ״ט) וכתב בתוה״ק שם : וכן עשה הגאון ר׳ שאול אב״ד דקראקא ורדפם ממצבם בארץ פולין ובאו לארץ אשכנז , גם באו עד הנה ק״ק אלטונא״ ! ואנכי מצאתי ראיתי שבכל זאת שגה להסכים ע״ס שמחברו בסתר לבבו נטה להם ולתעתועיהם , ויעש בספרו כונים לאמונתם , המשכיל ימצאם גם הוא , כאשר מצאתים אף כי התגנבו בנקיקי אמריו כגנב הנמצא במחתרת , וסתר פנים שם להם כאלה שומרי נשף אשר יחתרו בחושך בתים וד״ל , כי אין פה המקום לזה , ואולי לעת אחרת אוציאם לעין השמש להתודע ולהגלות כי מות בסיר . . . . . 66) .

כבר זכרנו למעלה בקורות חיי אביו הג״מ העשיל ז״ל , שבתשובתו אשר בשו״ת הרמ״א מתיחס עצמו אל מהר״ם פדובה , וכתב עליו „אמ״ז״ , וכן כתב בתשובתו אשר בשו״ת שבות יעקב (סי׳ ק״ז) : אך שאני הולך בדרכי אבותי שבדיני ממונות לא לחות דעתי לדברי צד האחד כ״א בפני שני הצדדים כמו שמזהיר על זה אמ״ז מהר״ם פאדווי״ , ויתר יחושו ומשפחת אביו תמצא למעלה במקום הנזכר , ופה יש להוסיף רק הנודע ממשפחת צאצאיו , הלא המה בניו הגדולים המפוארים , הג״מ העשיל חתן הרב הנגיד המפורסם מהו׳ צבי הירש במהו׳ בנימין , אשר היה אב״ד ור״מ בעיר ווילנא , והח׳ פין (ק״נ עמוד ק״י) זכר שמה מיקרתו בעיני גדולי דורו , והביא שגם בעיני הקראים שמו היה יקר מאוד (עי׳ מש״כ ר״מ נאטאנזאהן במכתבו אשר בסו״ס הדביר ; ובנו השני הג״מ אריה ליב חתן הגאון בעל חכם-צבי אשר היה אב״ד ור״מ בעיר אמשטרדם , אביו של הג״מ שאול בעל ס׳ בנין אריאל , וחותן הג״מ שאול אבד״ק האג ; וכמדומה לי שהיה הג״מ אריה ליב אב״ד ברישא טרם היותו לאב״ד בא״ד , והסכים שמה ע״ס תולדות יעקב עה״ת בשנת תפ״ד 67) . אחיו הרב מהו׳ דוב

בעריש בנו בכורו של הג"מ העשיל אשר כפי הכתוב באגרת יוחסין לאחת מנכבדי משפחות קראקא, היה חותן הג"מ שלמה בהגאון בעל מגלה עמוקות, וכבר כתבתי למעלה שסדר הזמנים לא יסכימו לזה 68).

גם הוא כשנים ההולכים לפניו לא האריך ימים על כסא ממשלתו „וימת בשנת תס"ז על דרכו בעיר גלוגא ויקבר שמה, כאשר נזכר בפנקס הח"ק (דף רכ"ח ע"א): יזכור אלהים את נשמת מ"ו ר"ג ואב"ד דקהלתינו והגליל מהו' שאול ז"ל בהגאון המפורסם מהו' אברהם יהושיע העשיל ז"ל אב"ד ור"מ דקהלתינו יצ"ו, שמת בדרך ויקבר בעיר גלוגא יום ה' י"ז אייר תס"ז", ולכן יפלא בעיני מאוד על הכתוב בשער ס' שו"ת הרמ"א (א"ד תע"א) הנדפס ע"י בנו הג"מ אריה ליב, על הג"מ שאול ואביו הג"מ העשיל: ושניהם מנוחתם כבוד היה בק"ק קראקא, ולדברי מי נתן יותר אמון אניח אל הקורא לחרוץ משפטו.

אם הניח אחריו ברכה ספרים וחיבורים ונאבדו באורך הימים, או כי לא הניח אחריו מאומה, גם זאת לא נודע אלי, כי רק שלש התשובות אשר זכרתין למעלה באו למראה עיני, ויותר לא נודע לי ממנו מאומה, וגם בספרי מחברים זולתו לא מצאתי זכרו, מלבד מש"כ הג"מ משה חריף השני אב"ד בלבוב על גליון ספר סדר גיטין למהר"א שרענצלש: אח"כ ביריד יערסלב היה הרב הותיק מהו' שאול בן הרב המופלג בארץ מהו' יושיע העשיל והגיד שאביו הרב הגדול כתב וכו', ושמחתי שכונתי לדעת גדול כמותו ת"ל" (טיב גיטין למהר"ז מרגליות).

כ"ב). מהו' ר' יהודא ליב במהו' יצחק אייזק.

שנים מספר אחרי מות הג"מ שאול נבחר על מקומו הג"מ יהודא ליב במהו' יצחק אייזק לאב"ד ור"י מתולדתו לא נודע לנו מאומה, זולתי מעט מזער ממשפחתו אשר נוכל להודיע לקוראינו.

טרם היותו אב"ד בקראקא היה אב"ד בעיר קטנה שידלאוו בארץ פולין, ובשנים מספר אשר לא היה אב"ד בקראקא, נבחר למבורר

לשבת במקום האב"ד בסוד רבני ועד ארבע הארצות, ובשנת תס"ג הסכים ע"ס ברית שלום בחברת הרב מהו' בנימין זאב הורוויץ הלוי, אשר גם הוא בין מבוררי העדה נמנה, והסכים לבדו בשנת תע"ב ע"ס מסגרת השולחן על חו"מ ג"כ בתור מבורר מקראקא 69). ובהסכמת שניהם ע"ס ברית שלום הנזכרה, הביאו זכרון הג"מ שאול בזה"ל: הגם הלום ראינו אחרי רואנו ארשת שפתי פי צדיק המנוח המאור הגדול מהו' שאול זצ"ל שהיה אב"ד ור"מ דק"ק קראקא והגליל יצ"ו אשר נתן רשות והרמנא להביא הס' הנחמד הלז לבית הדפוס", ולהסכמת הג"מ שאול לספר זה, הראה גם בנו הג"מ העשיל, שגם הסכמתו נמצאה שמה, וכתב: קריתי ושניתי וכו', כאשר היו כל הספרים שלו ערוכים על שולחן אדוני אבי הגאון זצ"ל והיה מספר בשבחם כפה מלא".

שנת הבחרו לאב"ד בקראקא לא נוכל להגביל, אך נודע לנו שהיתה בין שנת תע"ד לשנת ת"פ, ובשנה האחרונה הסכים ע"ס ברכת יעקב על חו"מ, וחתם בה בתור אב"ד בקראקא; בשנת תפ"ד הסכים ע"ס תולדות יצחק עה"ת, ועוד הסכים בשנה ההיא ע"ס יפה מראה ביריד יערסלב בחברת רבני ארבע הארצות, בשנת תפ"ט ע"ס גור אריה, ובשנת ת"ץ ע"ס פני יצחק.

הגודע לנו ממשפחתו היא רק משני בנים שתילי חמד אשר נולדו לו, הבכור היה הג"מ דוד שמואל שמעלקא, אשר מלא מקום אביו אחרי מותו, וישב על כסאו, אחיו הצעיר הרב מהו' יצחק אייזק ע"ש אביו זקנו, שהיה אב"ד בעיר טרנאוו (נזכר ברגלא דאמוראי בכורים תרכ"ו עמוד י"ד), ושניהם נודעו בשמותם שחתמו גם המה על החרם אשר כתבו והפיצו רבני אשכנז פולין הולאנד ודענימארק נגד הרב המשורר מהו' משה חיים לוצאטו ז"ל (ראה בתולדות הרב הבא).

הג"מ יהודא ליב עזב ארץ נשיה והלך לאור באור החיים בין שנת ת"צ לתצ"ב, והג"מ עוזיאל מייזלש נתחמם בהספדו הנדפס בספרו עץ הדעת טוב, ובשנת תצ"ג כבר ישב בנו על כסאו.

גם ממנו כמהולך לפניו לא נודע אם הניח חיבור מה ברכה אחריו ונאבד באורך הימים, ובספרי שו"ת מימיו זכרו לא מצאתי, ובעל שה"ג החדש זכרו בטעות פעמים (אות למד סי' מ"ו ואות יוד סי' ס"ח).

כ"ג. ר' דוד שמואל שמעלקא בן הקודם.

על מקום הג"מ יהודא ליב נבחר בנו בכורו הג"מ דוד שמואל שמעלקא לשבת על כסאו, אשר גם ממולדתו גם מבניו ומשפחתו לא נודע רק מעט מזער.

מאורח כתיבתו בתשובה אחת מאתו הנדפסה ונמצאה אצלינו, יתראה כי לא צעיר היה לימים בעת נבחר לשבת על כסא אביו, ולכן אחשוב כי נולד בחצי הראשונה ממאה החמישית לאלף הששי, בשנת תצ"ג כבר היה אב"ד בקראקא, והסכים אז ע"ס גאון צבי, ובשנת תצ"ה בא בתוך החתומים על כתב החרם הנורא אשר כתבו רוב רבני אירופא נגד הרב המשורר מהו' משה חים לוצאטו, ואתו אחיו הצעיר הרב מהר"י יצחק אייזק אבד"ק טארנאוו (ראה כרם חמד ח"ג עמוד קנ"ז); ומתואר הכבוד הנכתב עליו שמה נראה כי היה איש מפואר במרחקים ולא נופל מכי יתר הגדולים ההיו בימיו, אכן ממה שכתב הגאון בעל שו"ת פנים מאירות *) (ח"ג סי' כ"ב) ימצא הקורא בגדלו מגרעת, כי על תשובתו הקטנה הנדפסה שמה, ואשר קצות דבריה נעתיק הלאה, מלבד שהוא דוחה את דבריו מכל וכל, ואף בתוך המראה מקומות אשר ציין בתוכה מצא מגרעות וכל התשובה בכללה לא זכה בעיניו, וכתב: לא מצאתי בדברי הרב הג"ל שום סעד וסמך להיתר, ־־ד ומתוך כתבו ניכר שהיה טרוד כאשר כתב בעצמו, גלל כן לא פגע ולא נגע בשום ענין שצריך לנידון שלפנינו", ועל המראה מקומות כתב „שכולם אין ענינם לכאן"; מלבד כל זאת קצות דבריו בתשובתו שמה לאי־כבוד יחשבו אל הג"מ דוד שמואל, הלא כה המה: ועתה אדון בקראקא לפני חכמי קראקא", וסיים: אבל חלילה לסמוך על דעתי עד שיסכימו עמי גדולי הדור הרבנים, או בי"ד מומחא דייני גולה מקראקא", ועוד כתב שם: ואחר זה שמעתי שהבי"ד דק"ק קראקא הסכימו עמי", ואת שם הג"מ דוד שמואל האב"ד לא נשא על שפתיו עוד,

---

*) על דברי התשובה הזאת העירני הרה"ג מהו' חיים נתן דעמבילר נר"ו.

כמו דעתו לא תכריע מאומה ; האמנם תשובתו שמה דלה היא מאוד , כאשר כתב בעצמו : ומאפס הפנאי והטרדות ורשות אחרים עלי אי אפשר לעיין בהם על שעה חדא , ולטייל בהם אריכות וקצרות לצדד לאיסור ולהיתר כמראה אופן לכל צד , ועצתי אמונה שישים הבעל למדבר פניו לילך אל ההורים ומורים על כסא ההוראה סמוך למדינה הנ״ל , והם יעיינו בשריותא דאתתא הנ״ל אם יהיה לה היתר לפי דעתי , ואין לסמוך על דעתי כלל כי לא ירדתי לעומקא דדינא לא לאיסור ולא להיתר , ואל יאשימו עלי אשמה חלילה שאני מושך עצמי מן הדין שנראה וכו׳ חלילה לי לעשות כן , מאתי היה ראוי לפתוח בדבר הלכה ולהציע דברי לפני גדולי הדור אם יסכימו עמי כדרכי תמיד , אך ההכרח לא ישובח ולא יגנתה הטרדה הגדולה המוטלת עלי״ וכו׳ , בכל זאת לא היה להגאון בעל פנים מאירות להקל בכבודו , לוא כבודו היה יקר בעיניו , ולאיש כערכו דמהו .

והנה השאלה ההיא נשאלה בעיר חמעלניק והג״מ דוד שמואל היה אז שמה , וגם תשובתו הקטנה כתב בעיר ההיא בשנת תצ״ג , וכבר היה אב״ד בקראקא כנזכר , ודבריו „ורשות אחרים עלי״ כחידה הם קצת בעיני , אולי להיותו במקום אשר לא למשמעתו יסור , ומדבריו : להציע דברי לפני גדולי הדור אם יסכימו עמי כדרכי תמיד״ , יתראה שכבר היה דרכו מאז להחליף מכתבים שאלות ותשובות עם גדולי זמנו , ולכן הוכחתי בצדק , כי לא צעיר עוד לימים היה בעת כתבו תשובתו , ומזה נלמוד כי גם אביו לא בדמי ימיו ירד קבר , כי רק שנה או שנתיים לפני השנה ההיא הלך לעולמו ; וגם בנו הג״מ דוד שמואל לא האריך ימים אחריו כי בשנת תק״א , עזב גם הוא ארצות נשיה ויסע למנוחתו , ככתוב על פנקס הח״ק , ולא ישב על כסא ממשלתו אף כעשר שנה .

כ״ד) . ר׳ יצחק יוסף בהג״מ חיים יונה תאומים .

אחרי האסף הג״מ דוד שמואל שמעלקא אל עמיו , נבחר הרב מהו׳ יצחק יוסף בהג״מ חיים יונה תאומים , אבד״ק ברעסלויא , לאב״ד ורב במקומו . מתולדתו וקורות חייו לא נודע לי מאומה , זולתי דברים מעטים מהנוגע לשנות ממשלתו בקראקא נציגה פה .

הוא נבחר פה לאב"ד בין שנת תק"א לשנת תק"ד , בהיותו צעיר לימים , ועוד נמצאה אגרת הרבנות הנשלחה אליו מאת ראשי הקהלה ביום בואו לשבת על כסאו , בפנקס הקהל , ולא באה לנגד עיני ; ומהתוארים אשר נכתבו עליו בספרי בני דורו , יש לשפוט שהיה ברבות הימים , לאחד מגדולי דורו , והיה מפואר במרחקים , ובספר תשובת שמואל (דפוס ווילנא דף ה' ע"ב) כתוב עליו : הרב הגאון המפורסם מהו' יוסף נר"ו בהגאון המפורסם מהו' חיים יונה תאומים ז"ל אבד"ק ברעסלויא , שהיה מקדם אבד"ק קראקא" , והתשובה ההיא נכתבה בשנת תקכ"א ; אמנם גם בהיותו עוד אב"ד בקראקא , ועידנו רך בשנים נכתב עליו בס' אמרי בינה עה"ת (פרשת שמיני) : ותירץ הגאון הגדול המפורסם מהו' יצחק יוסף נר"ו בהגאון המפורסם מהו' חיים יונה זצ"ל , אב"ד ור"מ דק"ק קראקא והגליל יע"א דאיתא" וכו' . והג"מ יחזקאל לנדא אבד"ק פראג , אשר לפי הנודע לא הפריז על המדה בחלקו תוארים אל השואלים ממנו , כנראה מהתוארים הקטנים שכתב על הג"מ ישעיה ברלין (נודע ביהודא מהדורא קמא) , כתב על הג"מ יצחק יוסף (נודע ביהודא מהדורא תנינא ח"א סי' ק"ד) : הגאון המפירסם" , ובשנת תק"מ כתב עליו (שם ח"ב סי' מ"ד) : הגאון הגדול המפורסם" , והרב מהו' מתתיהו שטראשון (במכתבו אשר בסו"ס קריה נאמנה עמוד רצ"ח) הביא בשם ספר רשפי קשת , אשר גדולי זמנו ספרו עליו : מימות רבי לא היה תורה וגדולה במקום אחד כמו שהיה לו ובמקום גדולתו שם חסידותו" . וכל זה לא הועילה לו להאריך ימים על כסא ממשלתו בקראקא , כי בשנת תק"ה , ימים לא כבירים אחרי בואו , נסע מתוכה לשבת על כסא אביו בעיר ברעסלויא ; ויסופר לאמר ששיבת נסיעתו מפה היתה יען לא נשא חן בעיני העדה וראשיה , וביחוד מפני היותו אז עוד רך בשנים , ועדת קראקא למודה היתה לראות על כסא הרבנות , יושבים זקנים וישישים , זקנים בחכמה כבימים , ועטרת זקנם היה יורד על פי מדותם , עטרת תפארת שיבה . לא הביטו על איש בתוך הקנקן , כי אם על מראהו ; לכן בעוד לא עברו ארבעה שנה מיום שבתו על כסאו , כאשר עזב אביו הגאון ז"ל משכנות אנוש , בשנת תק"ה , ועדת ברעסלויא דרשה אחריו להורישו כסא אבותיו , ולהושיבהו על נפי מרומי הכבוד , ואת פני ראשי עדת קראקא ראה כי איננם אתו כתמול שלשום , לכן היה כחכם הרואה את הנולד , וישפוט כי דבר זה לא יתן תקוה טובה אליו , והימים האחרונים לא יהיו טובים מאלה ; ויבחר לשבת בתוך עדה קטנה אך במנוחות שאננות , מגור בארמנות מבטחים והיות ראש להעדה היותר גדולה ונכבדה , אשר דברי ריבות ומצה פרצו בשעריה , וימהר לקראת דורשיו כעל כנפי נשרים , ויסע מקראקא בחפץ לבו , ויבא שלם לשמחת

לב אוהביו ברעסלאה, וישב על כסא אבותיו, וישפוט בצדק עדתו ימים רבים עד סביב לשנת תק״ן. הג״מ שאול בעל כסא דהרסנא האב״ד בברלין היה חתנו לוקח בתו.

כ״ה) . ר׳ יצחק לאנדא .

על מקום הרב מהו׳ יצחק יוסף תאומים, נבחר הגאון המפואר מהו׳ יצחק לאנדא, אמנם לא בשנת נס״ו רק ימים רבים אח״כ, והוא סביב לשנת תקי״ד, ובתשע שנים האלה לא היה לעדת קראקא אב״ד 70), וגם מתולדות דג״מ יצחק לאנדא רק דברים מעטים נודעים אלינו ונציגם פה.

עיר מולדתו לא אדע, אך בטרם נקרא להיות אב״ד בקראקא, היה אב״ד בעיר זאלקווא, אשר בגליל לבוב, ובשנת תפ״ט הסכים שמה ע״ס גור אריה עה״ת, בחברת הגאונים מהו׳ יהודא ליב אב״ד בקראקא, ומהו׳ יעקב בהג״מ יצחק אבד״ק פוזנא, וגם אליו פנה הג״מ יונתן אייבשיץ לעמוד על ימינו בדבר מריבתו נגד הגאונים בעל פני יהושיע והר״י עמדין, אשר מלא בקשתו ויכתוב אליו אגרתו המלאה לה חן ונועם, הלא היא נדפסה בתוך מכתבי יתר הגדולים אשר עמדו לימינו בקבוצות האגרות לוחות העדות; ואף כי בימים ההם כבר היתה כהיבת התוארים כעיר פרוצה אין חומה, ועל הרוב אין להצל מפיהם דבר אמת, בכל זאת מרוב הפלגת התוארים אשר האציל עליו הג״מ יונתן, נוכל לשפוט בצדק על רוב יקרתו, ועל שמו ההיה אז מפואר במרחקים, הלא כה דבריו: והא לך מה שכתב ראשון שבראשון לגאוני הזמן שאין למעלה ממנו ונשיא הלוים, יחיד בדור כלו מחמדים יחיד בדור, הגאון מהו׳ יצחק סג״ל, שהיה אב״ד ור״ם בגליל לבוב, וכעת אב״ד בק״ק קראקא והגליל, קבע מדור לעצמו ויצא יצחק לשוח בשדה שיחה נאה דורש להשקיט הריב ולשקע אש זרה״ (נכתב כ״ט ניסן תקי״ד). ובאמרו „שהיה אב״ד בגליל לבוב״, אין רצונו שהיה אב״ד בעיר לבוב, אבל מחשבתו רק על עיר זאלקווא, כאשר כבר עוררנו על כיוצא בזה א זה פעמים במחברתנו, ולפי דבריו שמה נבחר רק זמן לא כביר לפני זה לאב״ד בקראקא, כי כזה כתב שם: וכהיום שאני סמוך אל הספר שנתקבלתי ת״ל לאב״ד ור״ם בק״ק קראקא והגליל״. ולא הג״מ יונתן לבד הפליג מאוד בשבחו, אך גם ברוב המכתבים מגדולי ארץ פולין (בס׳ לוחות העדות) תמצא זכרו לתהלה ותפארת ותוארים גדולים ונכבדים נכתב עליו במכתביהם.

לאות על דברינו, כי עד קרוב לשנת תקי״ד לא היה אב״ד ורב

אל עדת קראקא, יהיו דברי האלופים הדיינים וראשי הקהל במכתבם אל הג"מ יהונתן משנת תקי"א, וכה דבריהם: מ"מ בקשתינו שטוחה לפני רום פ"ם לעשות לנו חטיבה מול חטובה, להיות אשר כל בני קהלתינו אחד מהם לא נעדר התאוו תאוה לאמר להשקותם מים מבארו בית לחם, לחמי תורתו, להיות נושא נזר ראשינו ולהיות סוכך עלינו באברתו ואף כי זה זמן כביר ועדן עדנים הלפי חוק יעברו תורות למנות עליהם מלך מםלכי רבנים היודעים להבין זהורות, וימאסו במים חיים היוצאים ממפתן בית קודש הקדשים (אחשוב כי לא רחוק היא שרמזו האלופים הדיינים בדבריהם אלה, על הרב מהו׳ יצחק יוסף תאומים, אשר זה לא כביר שלחורו מעירם ויהי זאת בעיני הדיינים רע, ולהיותו ממשפחה רמה ומיוחסת כתבו עליו: מים חיים היוצאים מבית קה"ק), ושותים מי בורות, ואף כי הם נבערו מדעת וריקי מוח, ומוחם מלא סונלא וטוגרא, ארך עלינו עול הגליות נוהגים עיניהם בתרקבי דדינרא, עם כל זה הסכימו כל בני הקהלה להיות לנו לשם ולתהלה, להחזיר העטרה ליושנה כבתחילה, והתנדבו עצמם כבוד הקהל ויחידי סגולה, לבקש מאת אדונינו הגדול, הוואיוואדע שר הצבא יר"ה בריצוי דברים וריצוי כספים, ולהזיל הזהב מכיסם, ועלתה במחשבת כבוד הקהל יצ"ו, לכתוב תיכף ומיד שטר רבנות, רק מדאגה מדברים פן ואולי יאמר רום"מ אדוננו נואש לדבריהם, ונהיה בפני שאר הקהילות ללעג ולשמצה בקמיהם, גלל כן הוכפל בקשתינו לפני רום"פ אדוננו מורנו ורבנו למלאות בקשתינו, ולמלא מקום אבותיו הקדושים מקום אביו זקנו בעל מג"ע זצ"ל, זכותו יעמוד לנו, ובטוחים אנחנו במדת טובו שיתן מקום לדברינו, ועל תשובתו הרמתה אנחנו מחכים, ומצפים, כ"ד תלמידיו המתאימים להיות מהלכים בין העומדים במעמדיו ה"ה רבני ודייני דכת הקודמים פה קהלתינו", עכ"ל.

הג"מ יצחק לאנדא היה, לעדות הג"מ יונתן, דודו של הג"מ יחזקאל לאנדא בעל המצלח ונידע ביהודא (ראה לוחות העדות בראש העתקת מכתב המצלח), וחתנו לוקח בתו היה הרב מהו׳ חיים יוסף בהג"מ יהודא ליב סג"ל מלבוב אבד"ק ראטין (ראה מכתבו הקטן בלה"ע), גם שם אחד ממחותניו בלעדי הנזכר לפני זה, נודע לנו „הראש הנגיד המופלא מהו׳ אנשיל שמואל מקראקא" (מכתבו השני הקטן שם). בספר אדני פז נדפסו דברי תורה משמו; ואם נשארו אחריו ספרים ואיבורים מיוחדים לא נודע אלינו.

בשמחת תורה שנת תקכ"ח ערבה כל שמחה בעיר קראקא, כי נוטל הראש והורמה העטרה, ונפש הגאון האב"ד נסעה למנוחתה, ככתוב על פנקס הח"ק (דף רע"ו ע"ב).

כ"ט . הרבנים האחרונים משנת תקכ"ח עד שנת תרמ"ז .

על מקום הג"מ יצחק לאנדא נבחר הג"מ אריה ליב במהו' שמואל מטארנאוו לאב"ד ורב . מהולדתו לא נודע לי מאומה, גם זכרו לא מצאתי רק בהסכמה אחת ממנו על ספר מכלל יופי הקטן הנדפס בפפד"א בשנת תקל"ה, ולא האריך ימים על כסאו ובשנת תקל"ו (ח' ניסן) נאסף אל אבותיו כפי הכתוב בפנקס הח"ק (דף רפ"ז ע"א) ועל מצבת קבורתו אשר נעתיק הלאה .

על מקומו נבחר הג"מ יצחק הלוי מלבוב, בן הג"מ מרדכי הלוי אב"ד בלבוב, גם מתולדתו וקורות חייו נודעו לנו רק דברים מעטים , בטרם הבחרו לאב"ד בקראקא היה אב"ד בעיר קטנה חעלמא בארץ פולין, ונמצאו הסכמות רבות ממנו על ספרים רבים ושונים, בשנת תקכ"ט הסכים ע"ס שו"ת גבעת שאול, ויהי אז אב"ד בחעלמא, בשנת תקל"ו הסכים ע"ס ברכת יעקב בעודנו אב"ד שמה, בשנת תקל"ח הסכים לספר קרבן ראשית להג"מ יהודא ליב מרגליות (ושם נדפס שמו בטעות ובמקום יעקב צ"ל יצחק) וכבר היה אז אב"ד בקראקא, בשנת תק"מ הסכים ע"ס שו"ת הר הכרמל, בשנת תקנ"ו ע"ס מעשה חושב, ובשנת תקנ"ח ע"ס שאלות ותשובות פרי תבואה להגאון מהר"י מרגליות. גם ממשפחתו רק דברים מעטים נודעו לנו, הוא היה חתן הג"מ אריה ליב אב"ד באמשטרדם, ושני בנים היו לו, שם האחד מהו' צבי דוד אשר נתקבל אח"כ לאב"ד בקראקא (ראה הלאה) ושם השני מהו' מרדכי אשר היה אב"ד בזאלזיץ (ראה שו"ת גבעת שאול סי' כ"ט): בשם חתן דודי הרב המאה"ג החריף החכם השלם כ"ש מהו' מרדכי סג"ל אבד"ק זאלזיץ בן הרב הגאון מהו' יצחק אבד"ק חעלמא" וראה עוד שם (סי' ס"ז צ"ד קי"ב ובק"א שם). והיה שאר בשרו של הגאון בעל כתר כהונה, ושם (סי' נ"ו) כתב עליו המחבר: אח"ז באה השובתי לכבוד שארי הגאון אבד"ק קראקא והסכים עמי", וכונתו אליו, אשר תשובה אחת מאתו נדפסה שמה (סי' נ"ט), ועוד נמצאו תשובות אחדות מאתו בשו"ת פרי תבואה (סי' נ"א נ"ב ונ"נ). בשנת תקנ"ט (י"א סיון) שבק חיים לכל ישראל כנזכר בפנקס הח"ק (דף שי"ג ע"א).

אחריו נבחר הרב המפורסם מ־ו' שלמה זלמן מווארשא לאב"ד ורב, אשר אמנם בא לקראקא, גם דרש דרשתו הראשונה (והאחרונה) בביהכ"נ הישן, אך כאשר נסע לעיר מגורו ווארשא לקחת בידו המכתבים הנחוצים לו, רוח אחרת היתה אתו וימאן לשוב עוד; או אולי לא חפץ

מושל העיר לתת הרשיום לבהיותו, ולכן נשארה העדה גלמודה באין אלוף לראשה עד יום מותו, והרב מהו׳ צבי דוד בהג״מ יצחק הלוי, בהיותו רב״ד מאז, מלא גם את מקום האב״ד, עד יום מות הרב מהר״ש, שנתקבל אחריו גם לאב״ד ורב. ויסופר עליו (על הרב מהו׳ שלמה) שנתן חמש מאות אדומים לאוצר העדה, למען תבחר בו לאב״ד, ולכן יקד היה תואר זה בעיניו, ואף כי לא שב לקראקא ולא נהג רבנותו מעולם, בכל זאת לא מחל על כבודו, ואת התואר „אב״ד מקראקא״ לא הניח מידו, ותחת כל המכתבים התשובות והסכמות שיצאו מת״י חתם א״ע: אבד״ק קראקא וחופ״ק ווארשא״, ומזה יתראה שהנסיבה לבלתי שובו אל העיר, ועזיבתו את משרת הרבנית, לא מאתו יצאה, רק מאת אחרים נסבה כאשר זכרנו.

אחרי שנים לא כבירים נפטר הרב מהו׳ שלמה בעיר מגורו ווארשא, ונבחר הרב מהו׳ צבי דוד הלוי לאב״ד, גם מתולדתו לא נודע מאומה, וספרים לא הניח אחריו, וכפי שסיפר עליו מבני דורו, היה אהוב מאוד בעיני שרי בעלי פקידות העיר אשר נהיתה לעיר חפשית בימיו, כי ידע למצוא חן בעיניהם ע״י דרכיו הנעימים, ויקבל את כל אדם בסבר פנים יפות, וגם במדעים היה שלם, ולשונו מהרה לדבר צחות בשפת הארץ, גם בשפת קדשינו ידיו היו רב לו, ורוח נדיבה סמכתהו, כי היה מתכונתו בעל נפש טובה וימהר לעזרת דורשיו ויהי משגב לדל ומנחם לרוח נשברה. וזכרו מצאתי רק בשו״ת גרית אברהם (תקנות ענינות סי׳ ס״ד) וכתב עליו: ידידי ה״ה הרב הגאון החכם השלם אוצר בלום המפורסם בכל אפסים כש״ת מה׳ צבי דוד הלוי [שהוא לע״ע אבד״ק קראקא] ובס׳ שה״נ החדש (ח״א א״ת ה׳ סי׳ רי״ד) כתוב: הרב מהו׳ צבי דוד הלוי הוא הגאון הגדול המפור׳ בדורו אבד״ק קראקא בן הגאון הצדיק המפורסם מהו׳ יהודא ליב אבד״ק הנ״ל״, ואיזה הרוח עבר עליו לשנות את שם אביו, לא ידעתי, אחרי כי הוא עצמו (אות יוד סי׳ רי״ד) מזכיר את שמו האמתי: הנ״מ יצחק הלוי מלבוב״. וגם ממנו נמצאו הסכמות על הדפסת ספרים שונים, והרב מהו׳ משה קערנר המו״ל רא שונה ס׳ מגילת איכה, מזכיר אותו לשבח בקצה הערותיו. ויגיע וימת זקן ושבע ימים בשנת תקצ״ב (י״ד טבת).

אחרי מותו נולדו דברי ריבות בשערי העיר אודות משרת הרבנות אשר נמשכו ימיה שנים רבות והפכו משורש שלות היהודים ומניחתם, קנאה ומשטמה פרצו בגאון עוזם ויהפכו את העיר לשדה קטל. עד אשר עלתה ביד אוהבי הרב מהו׳ דוב בעריש מיזלש ז״ל, להושיב אותו על כסא הרבנות, ולשום המשרה על שכמו.

שם האיש המורם הלזה נודע למרי בכל קצות ארצות פולין ורוסיא ,״ וזכרו לא יסוף גם מזרעינו , ואף אם גם לספר תולדות וקורות חייו אין לאל ידי , יען כי פרטיהם נעלמו ממני , בכל זאת לא אמנע לתת פה הדברים המעטים הנודעים אלי . הוא היה בן הרב מהו׳ יצחק מייזלש שהיה אב״ד בעיר קאמיניץ פאדאלסקי ואשר חיבר ספר חוסן ישועות על מסכת חולין , ממשפחה רמה ומיוחסת בישראל נין ונכד להגאון בעל הש״ך , וחתן הגביר המפורסם מהו׳ זלמן בארנשטיין מעיר קטנה וויעליטשקא הסמוכה לקראקא ; וד׳ ברך גם אותו בעושר ואושר ובית מסחרו המפואר פרץ לרוב ; וכרוב לעשרו , כן הרבה לעשות צדקה וחסד , פזר נתן לאביונים ברוח נדיבה ואיה סופר את המון הכסף אשר הוציא שנה שנה למעשה הצדקה ולתמיכת עניים אשר דרשו עזרתו בכל עת ; וגם אחרי כי שמש הצלחתו פנתה לו עורף , הנקל היה בעיניו להעבים כפות כסף ולתת לעני די מחסורו . בכל עת היותו אב״ד פה , ארבעה ועשרים שנה , לא לקח שלומים מאוצר הקהל , אף כי אבד את כל רכושו בענין רע , ובקצה הימים ידע מחסור , ולא פעם או פעמים לא העלימה אשתו הרבנית ממנו בע״ש , כי לא תדע מאין תקח כסף לצורכי שבת ויו״ט כי אפס כספה , ולא בכספו ועצתו לבד עמד למעוז דלים , אך גם בניו ונפש תמיד היה נכון לכל מבקש ; אם נאסר איש יהודי , כנקלה כנכבד , בבית הסוהר , או אם אסון קרה לאיש , יהיה מי שיהיה , אין קץ לכל העמל והתלאה אשר דרכה אז לנפשו להצילו מרעתו , גשם ושלג קולות ורעמים לא עצרוהו מלרוץ אורח אל בתי הפקודות ואל השרים היותר גבוהים ונכבדים , כי כבודו יקר היה בעיני כולמו , ולזאת מעולם לא שב ריקם כי אם עשה את אשר חפץ והצליח בכל מפעליו הנעלים כי רוחו היה כביר ואמיץ לבו בגבורים , לא ידע מורך ומוג־לב רחק ממנו , לדבר נגד מלכים ושרים ולא יבוש , הלך כמו אש ולא ירא כי תכוינה רגליו , אך רק היה הדבר נחוץ להושיע איש יהודי ד״ מצרתו , כי לבו כלב הארי עשוי לבלי חת .

גדול היה כבודו גם בעיני השרים וכל נכבדי התושבים הנוצרים , עד כי נבחר בשנת תר״ו (1846) בעת מרידת הפולנאים והמהומות אשר היו אז בעיר קראקא שהיתה אז עיר חפשית לאחד משנים עשרה

הסענאטארים אשר משלו על העיר בממשלה בלתי סוגבלת. ועל ידו עם הנשיא (פרעזידענט) גראף וואדזיצקי נעשה אז השלום בין המתקוטטים ובין שר הצבא קאללין המצביא על חיל עסטרייך אשר עמדו אז בעיר הסמיכה פארגארזע, ושניהם נסעו שמה וימסרו את העיר בידו.

בשנת תר"ח (1848) אשר כבר חדלה העיר מהיות חפשית ותבא תחת ממשלת עסטרייך נבחר לשבת בבית המחוקקים (רייכסטאג) אשר נקהלו אז פעם ראשונה בעיר קרעמזיר. שמה משך עליו את עיני הנבחרים ע"י מדברותיו הנעימים והמעוררים צחוק (הומאריסטישע). בשאול אותו הפרעזידענט מדוע בחר מושבו בין הנבחרים ד המשמאילים (לינקע) וימהר אז להשיבו: יודען האבען קיינע רעכטע! מדברים וניבים נאים כאלה הודיעו אז כתבי העתים פה כהנה וכהנה :ד· וישמיעו תהלתו בקהל רב.

בשנת תרט"ז (1856) נקרא מראשי עדת היהודים בעיר ווארשויא העיר הגדולה לאלהים, לבוא אליהם לכהן במשמרת הרבנות בתוכם ולעמוד בראש עדתם; והנה אף כי נקשרה נפשו בעבותות אהבה לעדת קראקא העיר אשר גר בתוכה מימי נעוריו, ויהי הקשר אמיץ עד אשר לא יכול להנתק כפתיל הנעורת, ויצר לו מאוד לעזוב אותה, בכל זאת לדאבון לבבו דברים רבים הועילו להותו, וביחוד נלאה לשאת את דברי הריבות אשר לא חדלו איביו לעורר ד עליו בכל משך ימי רבנותו, וימררו את חייו בכל אשר היה לאל ידם, ויסע מקראקא ויבוא ורשאה לשמחת לבב כל העדה, ונתקבל שמה ברוב כבוד ופאר.

בשנת תרכ"ג (1863) אחרי מרידת פולין השלישית, בא עליו אסון נורא, כי בפקידת הממשלה הושם גם הוא בבית הסוהר וישב במבצר (ציטידעללע), אמנם אחרי ימים לא כבירים יצא לחפשי בהשתדלות אוהביו הרבים, ואף כי באה עליו הפקודה לעזוב את הארץ, הנה עד מהרה הושבה אחור, והורשה לו לשבת על כסאו ולשוב לכבודו הראשון. אז בעת השמועה יצאה על פני תבל מגרישת הרב מארצות ממשלות רוסיא, הודיעו הסכ"ע בענגלאנד ויבקשו מאתו לבוא לעיר לאנדאן, כי שמה ידאגו עבורו, וגדולי העיר (סאלאמאן גאלדשמיד זאמאיסקי) הבטיחוהו כי ארוחתו תמיד ינתן לו כל ימי

חייו על הוצאתם בכבוד גדול . אין קץ לכל הכבוד הרב אשר הראו לו אז כל יושבי איירופא , ותמונתו הפאטאגראפית נמכרה אז למאות ולאלפים , וגדולי שרי הניצרים בארץ ד ד ־ פולין נשאוה כחותם על לבם .

כשוב הרב לעיר ווארשויא , גדלה שמחת העדה כפלים , וגם התושבים הנוצרים ששו אתו משוש , ובכל מקום הדבר מגיע שמחה וששון ליהודים , וכמעט כל כתבי העתים הודיעו שמחתם בקהל רב . וישפוט עדתו בהשכל ודעת בצדק משפט ומישרים . עד שנת תרלמ״ד (1870) ויגוע ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים . גם כתבים הרבה חידושי תורה ותשובות אשר השיב לשואלים להלכה ולמעשה, השאיר אחריו ברכה , ואחרי מותו הדפיסו יורשיו את ביאוריו לספר המצות של הרמב״ם , אשר יקרים המה בעיני כל תופשי תורה . ויעידו על עוז שכלו רוחב בינתו , ורוב בקיאותו בספרי התלמודים והפוסקים . יהי זכרו לברכה !

צִיּוּנִים

לנפשות גדולי ישראל אשר בא זכרם בספר הלזה.

א) מצבת הגאון רבינו משה איסרלש זצ״ל.

ה״ה נר המערבי הגאון הגדול בדורו מהו׳ משה רועה אבן ישראל, ביום ג״ל למספר בני ישראל גלה כבוד מישראל, משה היה רועה צאן ישראל, צדקות ד׳ עשה ומשפטיו עם ישראל, הרביץ תורה בישראל, העמיד תלמידים לרבבות אלפי ישראל, ממשה ועד משה לא קם כמשה בישראל, וזאת תורת החטאת האשם אשר שם משה לפני בני ישראל, שנת של״ב לפ״ק.

למרגלותיו: רבים ישתוממו גם יתפלאו איך לעת אשר גלי ים הזמן סבונו גם סבבונו, מרעה אל רעה יצאנו, גם לחפור את הארץ בגוג, כמעט המים הזדונים שטפונו, ובמעט רגע רוח יצאה מלפני ד׳ ויאמר הסו גליו, אמנם אין להפליא מהביט אל מעונות אריות גדולים הקרי לב אשר כל איש ישבע מפרי פי תנובתם, היא שעמדה לנו זכות חכמתם ותורתם, הנה כי כן נתעוררו בעלי הברא קדישא חוברי חבר ודורשים אל המתים, ועל פי השתדלות המתנדבים בעם נתחדשו הציונים ההמה למען זכר הגאונים ההמה לא יסוף מזרעם. נתחדש בחודש תמוז שנת תקנ״ד.

ב) מצבת אביו הגאון החבר מהו׳ ישראל איסרל ז״ל.

פה נקבר הר״ר ישראל איסרל בנה בית הכנסת לאל נקרא איסרל לאזרש מקראקא עשה עם ישראל משפט וצדקה, וגודל זכותו יעמוד למתפלל על קבורתו, נתבקש

למעלה שנת **חשך** י"ג אדר הראשון, עלינו יבקש רחמים לפני לא ינום ולא יישן. תנצב"ה. חמשת מצבות קבורת הגאונים האלה נ"ע נתחדשו והוסבו בצלעות ברזל מעשה שבכה ע"י הגבאים דח"ק שנת תקצ"ג לפ"ק.

ג) מצבת אחיו של הרמ"א

על טוב שבת האחים, גם האב והבנים שמה, יזכו המתים הקדושים האלו להחיות, יצחק ר' איסרלש היה נקוב בשמו והיה דורש טוב לעמו, צדקה עשה אין ערך, וזה לקח עמו צדה לדרך, מיתתו תהא כפרה, עלינו ועל עונותינו ומעשה ידינו, ונזכה לבנין ב"ה שיהא קיים, תהא נשמתו צרורה בצרור החיים. הלך לעולמו בראש השנה שנת משה למספר מי מנה.

ד) מצבת אחותם.

מרים אחות משה ואהרן. נסמכה מיתת מרים אחות משה ואהרן לפרשת פרה מפני שמיתתה מכפרת, קבורת מצבה תהיה לה עדה ולמזכרת, עד שתהיה עם שאר צדיקים נגע"ת, ועד יום התחיה תהא נפשה צרורה בצרור החיים והלכה למנוחתה בע"ב שבת סמוך להכנסת כלה ה' אלול לפרט ותחת **שם מרים בילה** לפ"ק. 71).

ה) מצבת הגאון מהו' זלמן רונקיל.

שכ"ב לפ"ק. גרסינן במסכת שקלים אין עושין נפשות לצדיקים שזכירתם המה דבריהם, ולפי שהמנהג להתפלל על קבריהם על כן מציבים מצבה, לכן להגאון מהו' זלמן רונקיל פה נחצבה, הזכרן הגדול מים עד ים הדרשן מסוף העולם עד סופו היתה חכמתו, במקום הזה פטירתו לנו יעמוד זכותו ותורתו.

ו) מצבת הגאון מהו' משה לנדא .

י"ט אדר **ויקרא** לפ"ק. הדור אתם ראו כי נמצא קבר איש קדוש מימים קדמונים, מהו' משה סג"ל לנדא הנזכר בתשובת הגאונים, ה"ה הרמ"א ושארית יוסף שישב עמהם בשבת תחכמונים, כנזכר בתשובת רמ"א בזה הלשון ובא הדין לפני חכמי קראקא האחד הישיש מורה לצדקה הגאון מהו' משה סג"ל לנדא והשני אשר בצידו הגאון גיסי מהו' יוסף כ"ץ ונמנתי לשליש עמהם ואני הקטן שבהם עכ"ל, ואם היה נמנה ראשון שבחבורה זה האות שהיה שר וגדול בתורה, זכותו יעמוד להגן על העיר הזאת להנצל מכל צוקה וצרה, ע"כ נתחדש הציון הלז בהוצאות החברא ע"י המתעסקים בשנת תקס"ח לפ"ק 72).

ז) מצבת הגאון מהו' מרדכי סבא .

פה נקבר איש נבר לפרט מהורר ר' **מרדכי סבא**. בחכמת הטבע היה שר צבא, גם היה נגיד בדקדוק בקבלה בדרשות כרב חביבא, בימי בחרותו נסתפק במועט כרב חנינא בקב חרובא, מרגלא בפומיה כל מה דעביד רחמנא עביד לטבא, לעת זקנותו כשהיה לאיש שיבה נהפכו כולם לטובה, הגאון מהו' מרדכי רועה אבן ישראל בר יעקב נעלה זצ"ל. במצבה הלז חקוקה, נשמתו יצאה במנשיקה, והראיה גם עד שצדקתו עומדת לעד ממרדכי ועד מרדכי לא קם כמרדכי, לטוב לעמו דורש, כל רז פורש, כיקיא בן אגור היה הכל בפיו שגור. י"נ ביום ה' י"ט טבת שנת של"ו לפ"ק תנצב"ה. אדמת קודש לארון הקודש נתחדש י"ט אייר תקס"ח על הוצאות הגבאים האלופים דחברא קדישא צדקה תחשב להם.

ח) מצבת מהו׳ דוד במהו׳ אפרים .

פ״נ . . . . הר״ר דוד . . . . בן הר״ר אפרים סבא מומחא לרפאות חולים . . . . דווים, שר בתורה הלך ישרה סבא בהדרה, ויגוע וימת יום ו׳ י״ח סיון של״ה עם צדיקי עולם 73) .

ט) מצבת הגאון בעל שארית יוסף .

בזאת המערה נקבר האיש האלקי האלוף התורני מהו׳ יוסף ב״ה מרדכי גרשון כ״ץ זלה״ה, היה אב״ד וראש הישיבה פה ק״ק קראקא, יותר מחמשים שנה, ויוסף להיות עניו מכל אדם, הוא הרביץ תורה והאיר עינינו בתשובות שארית יוסף, וביאורים חושן משפט וביאורים על המרדכי, ונפטר ביום ב׳ ג׳ שבט שנת **נשא** את ראש בני גרשון. ועל החכם הסמוך הנזכר טמונה אשה חשובה והגונה זוגתו הרבנית מ׳ שפרינצא בת הקצין פרנס ומנהיג הנכבד כמר משה עבריליש זצ״ל, כל ימיה עסקה בגמילות חסדים ובביקור חולים, ולבעלה היתה עטרת, ונפטרה ביום א׳ ד׳ טבת של״ה לפ״ק, ועליה נקבר נינה הקטן גרשון בן הר״ר משה בנה ועליהם נקבר הגאון מהו׳ תנחום בהג״מ יוסף כ״ץ, היה כל ימיו דיין וגבאי, נפטר יום ד׳ ז״ך ונקי בחודש שבט שנת שע״ה לפ״ק .

י) מצבת מהו׳ יצחק במהו׳ שלום כ״ץ.

יצחק בן מהו׳ שלום כ״ץ ז״ל תנצב״ה. פ״נ איש טוב וישר, הלך בשלום ובמשור, נשא ונתן באמונה, ודעת שפתיו נכונה, נצר דת וחוק, אלה תולדות יצחק, ברא כרעא דאבא, מהרר שלום רבא, והיתה בריתו שלום ברית כהנת עולם, וככבהו עיני יצחק, עלה ודר שחק, שנת שס״א, בשבת יצאה נשמתו בהבת, כ״ד ימים בטבת

נפשו נפש, ישב . . . . (הכהן ?) מלאכי שלום אמרו
יבא ד־ שלום .

י״א) מצבת הג״מ יצחק שפירא.

בחודש אלול **בשם** ליצירה, ככה מישראל אורה, ופנה זיוה ויצאה הדרה, משיבי מלחמה שערה, היא מלחמת התורה, המשביר בר לכל ישראל בחכמתו המפוארה, במשנה בתלמוד בקבלה גם במקרא, גאון ונשיא כהנא רבא, אשר גוע בעון הדרא, מרנא ורבנא יצחק בר דוד שפירא, עוקר הרים ומשבר סלעים בסברא, שפתי כהן ישמרו דעת מפיהו יבקשו תורה, ויצא יצחק לשוח בשדה 74) .

י״ב) מצבת הג״מ אליעזר אשכנזי.

פה נקבר הגאון מהרר אליעזר בהרר אליה הרופא אשכנזי ז״ל. **א**קונן על זמן סוער, הלא זה גלגל חוזר, **ל**בבי הן במסתרים גברת ה׳ בכי עוזר, **י**גוני רב וגם לי אך כזהב **זר** הלא נלקח שנת **ושם** אחד אליעזר. (יום מותו ובאיזה חודש לא נמצא במצבתו, ובפנקס הח״ק כתוב: יום ואו כ״ב כסליו).

י״ג) מצבת הג״מ משה מרדכי מרגליות.

יו״ד כסליו שע״ז לפ״ק. זה קבר איש אלקים קדוש יאמר, מצות ה׳ שמר, שר גדול בתורה, בפלפול ובסברא, במקרא ובמשנה ובגמרא, הגאון ריש מתיבתא מהורר מרדכי בן מהו׳ שמואל מרגליות ז״ל תנצב״ה. נתחדש ע״י הוצאות הח״ק שנת תקס״ט צדקה תחשב להם.

י״ד) מצבת בנו הרב מהו׳ משה יוסף .

פה נטמן אבינו האיש משה עניו מכל האדם , כל ימיו היה עוסק במצות ובגמילות חסדים , והרביץ תורה בישראל חסיד ועניו כהלל , מרגניתא דלית בו טימא , כמהורר משה יוסף בסהרר משה מרדכי מרגליות , ביום ג׳ ד׳ אייר לפרט ולסדר נשא את ראש . 75) .

ט״ו) מצבת הג״מ נתן נטע שפירא .

איש אלוקי קדוש מן הקדמונים , מגלה עמוקות רזין ומטמונים , הוא שאומרים עליו שדיבר אתו אליהו פנים אל פנים , הגאון אב״ד ור״מ מהו׳ נתן נטע בן מהו׳ שלמה שפירא זצ״ל , נפטר ביום ד׳ י״ג אב שצ״ג לפ״ק . תנצב״ה . נתחדש הציון הלז על הוצאות של ח״ק בחודש אדר שני תקע״ח , זכותו יעמוד לנו 76) .

ט״ז) מצבת אשה רוזא, והיא בתוך המעקה של הקודם.

אקונן בבכי זעקה ומרה על אשה צנועה ויקרה , הרבנית מ׳ רוזא בת מ׳ משה , אשה חשובה אבן הראשה , צדקתה מי יוכל לפרשה , אשת חיל מי ימצא , כמוה לא נמצא , והחכמה מאין תמצא , זמן שמחתינו בשמיני עצרת , הסר המצנפת הרם עטרת , גברת ממלכת ואדרת , **בת** ליצירה , אספר אורה , השם ינחם אותנו במהרה .

י״ז) מצבת האשה אסתר על אבן מצבה הקודמת .

בואנה מקוננות שאינה קינה על מות אשה חשובה הגונה , חכמותיה בחוץ תרונה , ותעבור הרינה במחנה ה׳ ניסן . . . למ״ק נתנה מקוננות עלינה ונהי קינים תשאנה מדי שנה בשנה , על הדסה היא אסתר בת גאון מ׳ ישראל

ישכר , יש שכר לפעולתה ובצרור החיים תהי' צרורה נשמתה .

י"ח) מצבת האשה דאבריש בת הגאון בעל מגלה עמוקות נ"כ בתוך המעקה .

פה גנוזה וטמונה אשה הגונה שבחה מי מנה , ע"כ בנות ישראל בכינה ותשאינה קינה כי נתעוררה מכה ראשונה במיתת אחותה אחרונה, אשה דאבריש בת הגאון ר"מ ואב"ד דקהלתנו מ' נתן נטע שפירא , גאונה ביום א' בחודש תמוז בו ימים שמונה לפ"ק ארבע מאות ושני שנה . . . . 77) .

י"ט) מצבת אחד הקדושים מהו' אליהו במהו' יהודא .

פ"נ איש קדוש הר"ר אליהו בן ר' יהודא זה קרבן וזה תעודה ונקבר עם כמה קדושים יום ה' ערב שבועות שצ"ז .

כ') מצבת איש פלאי בתוך המעקה של בעל מגלה עמוקות .

ציון לנפש חיה פה מצאנו ודעת שמה לריק יגענו, יען נמצא קבור באשמנים, ותמהנה אותותיו מרוב שנים , אכן יגיד עליה רעה גאון עוזנו מגלה עמוקות ומגיה חשכנו . כי רב כבודה בשם תפארת להשאר בדור דורים למזכרת, גבאי ח"ק זאת אל לבם השיבו , ומצבת חדשה על קברו הציבו תקב"ץ לפ"ק לבריאת ארץ ושמים . 78) .

כ"א) מצבת הג"מ יואל בעל בית חדש .

כתר תורה . בעל המחבר ספר בית חדש , התחלת חכמתו בחוץ תרונה בק"ק פרוזנה, חזק ואמץ בישיבה בק"ק לוקבא, אור תורתו על כולה בק"ק לובמלא , הון לתת בזבז בק"ק מעזיבז, עדיף מחוזה מים חיים הזה בק"ק בעלזא ,

מלא אחרי ה׳ ככלב בק״ק שידלוב , הודיע חקת התורה והמשפט בק״ק בריסק דליטא, נפוצו מעינותיו כבן יקא בק״ק קראקא , צעקה עד לב השמים אי חסיד ועניו היה מאור עינים לנו ולבית ישראל שבק חיים , ומאיר לעולם כולו בכבודו זיוו הדרו והודו , תורה יקר מפז מכל אבני יקרה , אבסניא של תורה בעונותינו נעדרה לארץ ולדרה זרה . . . . . 79) .

כ״ב) מצבת הג״מ יהושיע בעל מגיני שלמה.

פה נקבר אדומ״ר מופת דורנו גאון תפארתינו הגאון מהו׳ יהושיע בן מהו׳ יוסף זצ״ל, בשבת כ״ז מנחם ונקבר יום כ״ח מנחם ת״ה לפ״ק תנצב״ה . נתחדש בשנת תקנ״ו לפ״ק בהתפעלות והוצאות נכדו הגאון האמתי רשכבה״ה בעל מגיני שלמה ושו״ת פני יהושיע . 80) .

כ״ג) מצבת הג״מ יום טוב ליפמן בעל תוספות יום טוב.

פה נגנז ונטמן הגאון הגדול מופלג בדורו כמהורר גרשון שאול יום טוב ליפמן העליר בן מהו׳ נתן הלוי זצ״ל, אשר צלל במים אדירים וחיבר כמה ספרים הלא המה נקובים בשמותם, ספר צורת הבית ותוספות יו״ט על שתא סדרי משנה, ומעדני מלך ולחם חמודות על האשרי, ותורת האשם על תורת החטאת, והרביץ תורה בישראל בכמה קהילות קדושות הלא המה מפורסמים בק״ק ווין ובק״ק פראג, ובסוף ימיו היה תופש ישיבה במדינות פולין בכמה קהלות קדושות ופה ק״ק קראקא נתבקש בישיבה של מעלה יום כ״ו ימים לחודש אלול ת״ד לפ״ק. ציון הלז נתחדש מקופת הצדקה של הח״ק ומעקה ברזל מעשה רשת בשנת תקצ״ה לפ״ק .

כ"ד) מצבת הגביר מהו' אייזק ר' יעקלש .

פה נטמן הנגיד המנושא המיוחס נזר ותפארת הזמן רועה נאמן האלוף כמהורר אייזק ר"י אשר בנה בה"כ מעשה ידי אמן, לגן עדן ש"י הוא מזומן , ראש וזקן ומנהיג נשוא פנים , **א**יש צדיק שומר אמונים , **י**ושר מליץ למלכים וסגנים , **י**גע ללכת בחרבות וסכנים . **ז**הב רב הוציא ורב פנינים , **ק**ודש יה בנה פאר זמנים (ובביבליותיקא (1205) : פאר הבנינים) זכרון צדקתו לבני בנים , יצאה נשמתו בטהרה ביום השבת כ"ו סיון ת"ג לפ"ק (ובב"ל מוסיף בה"כ שלו קדש לפ"ק) נתחדש ע"י האלופים הגבאים דבה"כ ר"א ר' יעקלש שנת תקנ"ג לפ"ק .

כ"ה) מצבת הרב מהו' יצחק במהו' ישעיה כהן צדק .

יצאו אראלים וספדו תמרור וצעקו מרה , צדיק חסיד ארז בלבנון אדיר התורה , חמדת ישראל כלי הקדש נזר ועטרה, קל כנשר לעשות רצון קונו באהבה גמורה, הגאון מ"ו אב"ד מהרר יצחק במהורר ישעיה כהן צדק , על זאת נגרו עיני מים נגרה , יהללו שמים תט"ו, לפ"ק. יום זה נהי ומספד רב ארעימה ואהימה, צעקת הוי הוי איך נפלו גבור וכלי מלחמה, חשכו עינינו על אבידת הצדיק ונפשינו עגומה , קראו למקוננות לקונן ולבכות עש כסיל וכימה . 81) .

כ"ו) מצבת הג"מ העשיל ,

פה נטמן ונגנז ארון הקודש צדיק יסוד עולם הרב כמהור"ר העשיל ר"מ ואב"ד בק"ק קראקא בן הרב הגדול [רבי] של כל בני הגולה מהור"ר יעקב ז"ל ר"מ ואב"ד בק"ק לובלין , א' כ' תשרי תכ"ד .

כ״ז) מצבת הג״מ אריה ליב הנקרא הויכר רבי ליב.

פה נטמן וצפון חלקת מחוקק, איש טהור שבעתים מזוקק, לתורת ה׳ כסף ושקק (בכ״ל כתוב: כסף זקוק), ה״ה הגאון הגדול המופלג בתורה (שם כתיב: בדורו), כמהורר אריה ליב זצ״ל אב״ד דק״ק קראקא, והגליל יע״א, נפטר בשבת קודש ט״ו אייר ונקבר יום א׳ ט״ז אייר תל״א לפ״ק,

כ״ח) מצבת הרב הדיין מהו׳ יונה קראכמאלש.

פה נטמן הרב הדיין מהו׳ יונה רא״ח קראכמאלש, מת יום ד׳ י״ד שבט תכ״ט לפ״ק.

כ״ט) מצבת הג״מ אהרן שמואל קאידנובר.

פה נטמן צנצנת המן, איש אלקים משה נאמן, כמשה ושקול כאהרן ושמואל, הגאון המופלא בדורו, אשר רביץ והרבה תורה בישראל והעמיד הרבה תלמידי חכמים, שריחו נודף כשמן אפרסמון, נר המערכה אב״ד ור״מ דק״ק קראקא והגליל מוהרר אהרן שמואל בהר״ר ישראל קאידנאובר, נפטר ונקבר ביום ואו י״ט תמוז תל״ו לפ״ק. כתר תורה כתר שם טוב גברה יד העליונים על התחתונים בהלקח ארון אלהים הנתונה לפני ולפנים, תורתו אמת כנתנה למשה פנים אל פנים, ונתבקש רבינו בישיבה של מעלה לשמוע דברים כנים, ביום חושך לנו והאיר לעליונים, יום ששי י״ט תמוז תל״ו שנים, אוי ואבוי כי נפלה עטרת ראשינו יקרה מזהב ומפנינים, ראש ואב לכל החכמים, חבורו ברכת הזבח שלמים, וספר ברכת שמואל על תורת משה צדיק חי העולמים, החוט המשולש לא במהרה ינתק ספר אמונת שמואל על פוסקים וגפ״ת בטוב טעמים, בת קול דומה במדרשו של שמואל שר הפרתמים, מי יוכל לספר שבחו

אלו היו כל בני אדם סופרים ודיו ג[illegible]ם, הגאון אב הרבנים, בג"ע יהיה תמים.

ל) מצבת הג"מ יצחק במהו' זאב אבד"ק קראקא.

יהרד ויתר לבבינו בחלחלה, צפירת תפארת ועטרת השפלה, חשוך חוזן (בב"ל הוזק) ומאורות הואפלה, קרן ישראל ועדים נוצלה, בשנת תמ"ג ביום חיבוט ערבה, רתת וחול אחזתנו על המדהבה (ועל המצבה נתקן בטעות: המרהבה), נר אלקים וישראל כבה, על זה לבנו דוה, על פטירת אדומו"ר הגאון מוהרר יצחק במהורר זאב זצ"ל אב"ד ור"מ דקהלתינו והגליל שנפטר והלך לעולמו ועמו נסתמו מעינות התורה, כחמשים שנה היה תופש בישיבה של מטה, ונחמד לישיבה של מעלה, ביום הששי הושענא רבא שנת תמ"ג.

ל"א) מצבת הרב מהו' יעקב ראטנר.

פה נטמן המוכיח הגדול מוהר"ר יעקב ראטנר בער"ח חשון שנת תמ"ד לפ"ק. ובב"ל אחרי העתקת המצבת הזאת כתוב:

ל"ב) מצבת הגאון המקובל מהו' העשיל צורף.

ועליו נקבר המפורסם מהו' העשיל צורף מווילנא י"ב (י"נ) ביום ה' כ"ד אייר בשנת ת"ס לפ"ק תנצב"ה. 82).

ל"ג) מצבת הג"מ קאפיל.

מפי כל בן ובת, הוגות קינות רבות, גחל ושר התורה שוות (אולי צ"ל שבת. הגהת שזח"ה) במוצאי שבת, בליל לח' שעות הלך הגאון מהורר קאפיל בן מהר"ר ר"נ לישן

לחדר משכבתו וקרא ק״ש על מטתו , בפתחו כפיו , ארב לו הרוצח והרב מתחת למדו, ויתקעהו בבטנו בידו , ונפל מת ארצה במעמדו , רצחו נפש בלי פשע, לא שינה בו הרוצח הרשע .

ל״ד) מצבת הרב מהו׳ משה בהגאון מהו׳ יהושיע בעל מגיני שלמה.

פה נטמן האלוף מוהרר משה בהגאון מוהרר יושיע ז״ל שהלך לעולמו יום א׳ כ״ח אייר תמ״ח לפ״ק .

ל״ה) מצבת הרב המנהיג מהו׳ ישכר בהג״מ העשיל.

על אלה אני בוכיה ודמוע תדמע עיני על פטירת אב ער״ר (?) האלוף המרומם הראש ומנהיג הקהילה והמדינה המפורסם הרב מוהרר יששכר בעריש בהג״מ העשיל ז״ל יום א׳ ער״ה חשון תנ״א לפ״ק .

ל״ו) מצבת הרב הדיין מהו׳ פייבש .

פה נטמן אבינו האלוף בתורה הרב המופלג מהור״ר אורי שרגא פייבש, ה״ה יכונה ר׳ פייבש דיין, יציאת נשמתו היתה בקדושה ובטהרה אור ליום ה׳ ז׳ אב תבנה״ה.

ל״ז) מצבת הרב מהו׳ זאב במהו׳ גד .

פה נטמן גאוננו מורנו ורבנו המאיר הגדול האלוף בתורה הצדיק והחסיד הגאון הגדול אב״ד ור״מ מוהרר זאב במהורר גד ז״ל הוה אב״ד כ״ב שנים אצלנו . ג׳ תמוז תכ״ב .

ל"ח) מצבת הג"מ יואל פייבש ברוק.

פה נטמן הגאון הגדול אב"ד מו"ה יואל פייבש במהו' יודא ברוק מת ביום ד' כ"ח שבט לפ"ק היה אב"ד בק"ק קלימטוב .

ל"ט) מצבת הג"מ חיים בעל מגן אברהם.

פה נטמן ר' חיים בעל המחבר מגן אברהם זצ"ל היום יום שהלך לעולמו ערב יום כפורים תנ"ט לפ"ק.

מ') מצבת הג"מ אהרן תאומים אבד"ק קראקא.

פה נטמן לו תבואה אוהב בהמון, תורק שמו כשמן הטוב יורד על זקן אהרן, להגיד שבחו כי יסופר לא יאומן, מופלג הדור על עם ד' היה חופה ככפה ואגמון, ה"ה הגאון אב"ד ור"מ דק"ק קראקא והגליל יצ"ו הקדוש כמהורר אהרן דרשן בהרב מהורר משה א"ץ תאומים, בעון הדור נשבה ארון אלקים בשבת ב' אב ת"ן לפ"ק. זכותו יעמוד לעולם אמן. 83).

מ"א) מצבת הראש מהו' שלום שכנא כ"ץ.

על אלה אני בכיה על זה דוה לבנו איך שנפלה עטרת ראשינו, משלום תזנה נפשינו ובטלו הכתרים תורה כהונה ומלכות כאחד מאתנו, שנפטר אבינו הראש והנגיד בישראל מהורר שלום שכנא כ"ץ ביום ג' י"ז סיון תמ"ה.

מ"ב) מצבת הג"מ משה ראש בי"ד בקראקא.

פ"נ הגאון מ' משה ראש ב"ד דקהלתינו, בהחבר ר' נפתלי הנקרא ר' משה ר' ענזילש נפטר ה' אב תנ"ד, ועליו

נגנז המופלא מ' מרדכי דייכש ובנו המופ' מ' ירוחם , ונכדו מ' אברהם , ובתו הצנועה מ' קרינדל נפטרת כ"ח השון תקל"ו .

מ"ג) מצבת הרבני מהו' מיכל אפטיקר.

פ"נ האלוף התורני מ' מיכל אפטיקר בהקדוש מ' מתתיהו קלהרי ז"ל נפטר ביום א' חוה"מ . . . ומונחים עליו בתו מ' גיטל ונכדו מ' מיכל והקצין מ' אהרן דאקטר וכלתו הצנועה הגבירה שינדל בת המנוח מ' מרדכי . . . .

מ"ד) מצבת אחד הקדושים מהו' יצחק ז"ל .

פ"נ איש קדוש מ' יצחק בהר"ר דוד ז"ל , נהרג כ"א שבט תצ"ד .

מ"ה) מצבת הרב מהו' יהושיע כ"ץ רב"ד בקראקא.

פ"נ התורני הרבני מ' יהושיע כ"ץ רב"ד דק' קראקא , בהמנוח מ' שכנא כ"ץ נפטר ונקבר ביום ב' י"א כסליו שנת תצ"ה .

מ"ו) מצבת הרב מהו' שמשון אב"ד בעיר זוואלין .

פ"נ איש צדיק ישר ונאמן , תורתו היתה אומנתו בכל זמן , טעמו היה משונה כטעם מן , ידיהו . . . בשמן אפרסמן , שמעו הטוב נשמע כפעמון , אשרי יולדתו והורתו , בנשיקה יצאה נשמתו , ה"ה הרב המאה"ג המופלא נ"י מהו' שמשון במהו' שלמה זצ"ל אב"ד דק"ק זוואלין שנפטר בקוב"ט ביום ואו ג' אלול תק"ז .

מ״ז) מצבת הרב מהו׳ זאב דיין בקראקא .

אראלים צעקו חוצה שנפלה עטרת ראשנו ארצה , דיין הגדול ראש ומנהיג הקהלה , במקום אחד תורה וגדולה, אין דוגמתו בכל־העולם כולה מ׳ וואלף ז״ל החתן הגה״ג מ׳ מנדיל ז״ל ר״מ ואב״ד דק׳ וואל . . . נאסף אל עמו ערב סוכות . . . .

מ״ח) מצבת הרב מהו׳ רפאל דיין .

פ״נ הרבני המופלג המפורסם בדורו לשבח הדיין המצוין כביד מ׳ רפאל בהרבני מ׳ שלום שכנא ז״ל נין ונכד הגאון מ׳ יהושיע זלה״ה שהיה אב״ד ור״מ דק״ק קראקא : נפטר בש״ט והלך לעולמו בעש״ק ובא לבית מנוחתו ביום א׳ כ״ג אב תקי״ח לפ״ק .

מ״ט) מצבת הרב מהו׳ אשר בהג״מ יצחק.

פ״נ האלוף התורני הרבני המופלא מ׳ אשר בן הרב הגאון הגדול מ׳ יצחק ז״ל שהלך לעולמו בין המצרים ורך בשנים ביום ה׳ כ״ב תמוז שנת תקכ״ה .

נ׳) מצבת הג״מ יצחק לנדא אב״ד בקראקא .

לתוגה נהפכה שמחתינו גלה כבוד מישראל נפלה עטרת ראשינו כבוד הרב הגאון המפורסם מופת דורנו מ׳ יצחק לנדא סג״ל אב״ד ור״מ דפה והגליל , לאמונה גבר בארץ , נהג את עמו באמת ובתמים , ויגוע יצחק וימת ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים ויצא יצחק לשוח בשדה חקל תפוחין רוח אפינו נלכד בשחיתותינו נפטר אור ליום הששי שמחת תורה שנת תקכ״ח .

נ"א) מצבת הרב מהו' אנשיל שמואל.

פ"נ הרבני המופלא הנגיד המפורסם מ' אנשיל שמואל בהרב המפורסם מ' יעקב בהרב אבד"ק ליסא נפטר ביום א' ה' מרחשון תקל"ג.

נ"ב) מצבת הג"מ אריה ליב אב"ד בקראקא.

אריה דבי עלאה אל על מילין ימלל, במקרא במשנה ובתלמוד בלול, ה"ה כבוד אדמ"ו הרב המאה"ג המפורסם בקצוי ארץ וים החוקים מושל. ביראת אלהים הגיד אומר ומקים. . . . עין העדה חכם חרשים ומבין הודה נ"י פ"ה ע"ה מהו' אריה ליב זצ"ל אב"ד ור"מ דקהלתינו והגליל יע"א, שנפטר ונקבר בו ביום יום ה' ח' ניסן תקל"ו.

נ"ג) מצבת הרופא מהו' מנחם מענדל.

פ"נ איש תם וישר ועניו ה"ה הרבני הנגיד הראש המנהיג הקצין הנדיב כמהו' מנחם מענדיל רופא מומחא לרבים גומל חסד בגופו ובממונו ומוכתר בשם טוב היה והלך לעולמו י"ד אלול תקל"ט, ועל צדו השנית כתוב: פ"נ התורני הנגיד המפורסם מ' מענדל קלהרי דאקטר בהרבני מ' מיכל ז"ל נפטר ביום ש"ק ז' טבת תקל"ב.

נ"ד) מצבת אחד הקדושים מהו' פסח במהו' דוד.

פ"נ איש שר וכשר שכל מעשיו היו בכושר ה"ה האלוף המרומם הקדוש מ' פסח במהו' דוד ז"ל הי"ד וגדולים צדיקים במיתתם יותר מבחייהם שקידש השם בגוים רבים ונהרג על ק"ה ביום כ"ו סיון תקכ"ט.

נ"ה) מצבת הגאון בעל מעשה חושב ,

פ"נ הרב הגאון הגדול המפורסם מהו' יוסף אבד"ק פילץ בעה"מ מעשה חושב נפטר בש"ט בשנת תק"ם :

נ"ו) מצבת הג' מהו' מנחם נחום אבד"ק וואלבראם ,

פ"נ הרב המאה"ג החריף המפורסם החסיד והעניו אב"ד דק"ק וואלבראם ה"ה מהו' מנחם נחום במהו' בנימין שנפטר בש"ט ביום ג' ט' אדר שנת תק"ן .

נ"ז) מצבת הרב מהו' משה ספרא דמתא פ"ה ·

משה עלה למרום ונתבקש בישיבה של מעלה הרב הגדול בתורה בחכמה וביראה החכם הכולל מוכתר במעלות ובמדות יקרות מהו' משה ספרא רבא דישראל בן הגאון המקובל המה"ג מהו' אשר לעמיל זצלל"ה אב"ד ור"מ דק"ק אייבענשיץ · י"נ ח"י מנחם תקנ"א ·

נ"ח) מצבת הרב מהו' שאול דרשן בקראקא

פ"נ איש צדיק זקן ושבע ימים אשר עבד ה' באמת ותמים לא פסיק פומא מגיד (מגירסא ?) לילות וימים , בקי באביי ורבא , ובחכמת הקבלה היה שר צבא , הרב אבד"ק ברודא דרשן ומגיד דקראקא מהו' שאול בהמנוח מ' אברהם זאב י"נ בש"ט יוד סיון תקנ"ג ועליו טמונה הרבנית אשר גמלה חסד כל ימיה מ' פעסיל בת הרב מ' משה נ"י ז"ל · בת מר' דוד אב"ד דק"ק אמשטרדם ·

נ"ט) מצבת הרב מהו' אליקים געציל דיין בקראקא .

פ"נ הרב המאה"ג מהו' אליקים געציל שהיה אב"ד

דק"ק ראקוב נפטר בש"ט בליל ש"ק יוז טבת תקי"ח ועליו נגנז חתנו הרבני המופלג מ' יהודא ליב בהרבני מהו' אליהו מראקוב נפטר ביום ב' יוד ניסן תקמ"ב , ועליו טמון בנו הירא והרד לעשות רצון אביו שבשמים רך בשנים המופלא מהו' יהושיע בהמנוח מהו' יהודא ליב ג' אייר תקנ"ג .

ס) מצבת הרב מהו' שמואל במהו' רפאל .

הילל ברוש כי נפל ארז שר וגדול בישראל אבד חסיד מן הארץ סיני ועוקר הרים קדוש ישראל , כי נאמן שמואל לד' מיום הולדו לא מש מאוהל תורה מעודו הרה"ג הו"ב המפורסם מהו' שמואל בהרבני מהו' רפאל י"נ בקוב"ט ז' אייר תקנ"ט .

ס"א) מצבת הרב מהו' אברהם במהו' יהושיע .

על קבורת איש חי רב פעלים מקבצאל הרב החריף המפורסם גדול שמו בישראל מתק לימוד וגודל חריפתו נודעת על ידי תלמידיו המספרים עזוז תבונתו מהו' אברהם במהו' יהושיע סג"ל איש הורוויץ , י"נ כ"ו ניסן תקל"ב , ועליו נגנז בנו הרבני המופלא מהו' שרגא פייבש שו"ב ט"ז חשון תקפ"א .

ס"ב) מצבת הרב מהו' זלמן במהו' משה .

איש קן תכנית מלא חכמה ותבונה להבין ולהורות ברוח דעת ובינה מורה דעה חכמתו בחוץ תרונה מעם שפתיו נופת צוף תטופנה , הרב הגדול חריף ובקי מהו' זלמן בהרבני המפורסם מהו' משה זצ"ל . י"נ י"ג אייר תקס"ח.

ס"ג) מצבת הג"מ יצחק הלוי אב"ד דפה .

אם מבחר ברוש אומלל אשר בסעיפיתיו עולפו ,

מי יחזיק במעזינו , אם אין מזח עוד מי ישביע בצחצחות נפשינו , הוי אדון והוי הודו , אבד חסיד גאון עולם משוש דור והארץ האירה מכבודו ה"ה כבוד אדומו"ר הגאון מאור הגולה החסיד האמתי מהו' יצחק הלוי אב"ד ור"מ · דפה והגליל בן הגאון החסיד מהו' מרדכי הלוי אב"ד מלבוב והתן המלך הגאון מאה"ג מהו' אריה ליב אב"ד מא"ד , י"נ בקוב"ט עש"ק י"א סיון תקנ"ט .

ס"ד) מצבת הרב מהו' פנחס אליהו מווילנא בעל ספר הברית ·

קינים והגה והי על לוח זה נחרית על מות איש חי הרב החסיד החכם הכולל מהו' פנחס אליהו , כל מבקש בספרו ספר הברית יודע כי תורת אמת היתה בפיהו , נשים ימים כלילות להרבות קינים על איש שם לילות כימים להגות בתורת ה' בנגלות ובנסתרות , עסק במצות בתפלה ובתחנונים ליחד יחודים ולהבר שאר ספרים בן מהו' מאיר זצ"ל מווילנא . היה לנו למחסה ברוב. צדקתו הוי ואבוי איך גוע בעונינו ולא בחטאתו , יום ש"ק ג' דחוה"מ פסח תקפ"א לפ"ק תנצב"ה .

ס"ה) מצבת הרב מהו' דוב בער בהגאון בעל כתר כהונה ·

פ"נ ה"ה הרב הגאון מהו' דוב בער בהרב הגאון מהו' יצחק אברהם הכהן בעל המחבר ספר כתר כהונה נין ונכד להגאון האמתי בעהמ"ח ס' שפתי כהן נפטר ביום ג' אדר שני תקע"ה

ס"ו) מצבת הרב מהו' צבי דוד אב"ד דפה ,

ציון כל עובר עליו יזעק בנפש מרה אהה , כי נפלה עטרת צבי צפירת תפארה , צבי תפארת דורו משוש לכל עמו בכל דרכיו דוד משכיל וד' עמו , ידיו רב בתורה בחכמה ובכל תבונה , וד' נתן חנו (בעיני) העמים והשרים , דרכי טובו לעד וזכרו לדור דורים , ה"ה כבוד אדומו"ר הרב הגאון השלם בכל מדע המפורסם בכל קצוי ארץ בעוצם חכמתו ורוח נדיבתו מהו' צבי הירש דוד האב"ד דקהלתנו בהגאון המפורסם מהו' יצחק הלוי מלבוב אב"ד דפה יצ"ו , נפטר בש"ט זקן ושבע ימים ביום א' י"ד לחודש טבת בשנת צמיחת קרן לדוד עבדך לפ"ק תנצב"ה.

ס"ז) מצבת הרב החכם מהו' זאב דוב שיף .

קבר איש חי ורב תבונה ופעלים נאסף על אבותיו הקדושים אשר בארץ המה כבוד הרב המופלג בתורה וביראה החכם המובהק בכל חכמה ומדע איש אמונים על נדיבות הוקם על במדות נכבדות ומעלות נשגבות נודע למשגב , מהו' זאב דוב שיף בהגביר המופלג קדוש יאמר לו מהו' צבי הירש היילפרין זצ"ל מילידי ק"ק זאמשטש . — לב חכמים בבית האבל , עלי זבד טוב זבדנו אל אלים , אבל גדל ליודעיו האמללים , באבדן פרי דורנו קודש הלולים , דור לדור ישבח מעשה חכמתו ויהי ידיו אמונה רק בתורתו בכתבי חידושיו צדיק חוסה במותו , אשר השאיר אחריו ברכה חידושים על מסכתות רבות ומהמה בכתובים תנצב"ה , יום י"ב שבט התר"ב .